

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik

Hakemli Dergi

ISSN: 2148-5933

E-ISSN: 2529-0088

SAYI/ISSUE: 18

Nisan/April 2022

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:8 Sayı/Issue:18 Nisan/April 2022

ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Hüzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date

Nisan 2022

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Burhan AYKAÇ, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Tuğrul KORKMAZ, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Alan Editörleri / Scope Editors

İktisat Alan Editörü

: Doç. Dr. Semra BOĞA

Siyaset Bilimi Alan Editörü

: Dr. Ertuğrul ERYÜCEL

Sosyoloji Alan Editörü

: Doç. Dr. Çağatay SARP

Tarih Alan Editörü

: Doç. Dr. Hatice Güzel MUMYAKMAZ

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü

: Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER

Yönetim Bilimi Alan Editörü

: Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR
Prof. Dr. İbrahim AQUEDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPCU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (Doğuş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI (Eskişehir Anadolu Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Covid-19'un Küresel İslami ve Geleneksel Endeksler Üzerindeki Oynaklık Etkileri <i>Volatility Effects of Covid-19 on Global Islamic and Traditional Indexes</i> Süleyman Açıkalın & İlker Sakıncı	1
Milliyetçi Söylemde “Yerli ve Milli”lik: Kutlu Sesleniş Dergisi Örneği <i>“Local and National” in Nationalist Discourse: The Case of Kutlu Sesleniş Magazine</i> İrfan Özet	27
Uluslararası İlişkiler ve Teknoloji: Giriş Bir İlişkinin Sonu Disiplinde Yeni Bir “Alt Dal” mı? <i>International Relations and Technology: Is the end of an Intricate Relationship A New “Sub-Branch” in the Discipline?</i> İsmail Ermağan	49
Türkiye’de İşçi Sendikalarında Toplu Pazarlık Stratejileri <i>Collective Bargaining Strategies of the Trade Unions in Turkey</i> Gökhan Güllü	79
Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi Hususunda Uygulamalar, Alternatif Yaklaşımlar ve Öneriler <i>Practices, Alternative Approaches and Recommendations for the Accounting of Crypto Currencies</i> Cevdet Kızıl	103
Türk Vatandaşlık Siyasetini Yarım Kalan Bir Göç Hikâyesinden Değerlendirmek: Gagauzlar ve Türk Kimliği <i>Evaluation of Politics of Turkish Citizenship from an Uncompleted Story of Migration</i> Rukiye Saygılı	131
Beden ve Estetik Üzerine; Muhafazakâr Kadının Dönüşümü <i>On Body and Aesthetics; The Transformation of the Conservative Woman</i> Reyhan Yüksel	155
İş Motivasyonu-Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Bir Alan Araştırması <i>Relationship Between Job Motivation and Organizational Commitment: A Field Research</i> Edip Örucü & Mehmet Tokyay & İtr Hasırcı	177
Katılım Bankacılığı Özelinde Kobi’lerin Finansal Sisteme Yönelik Tutum ve Algılarının İncelenmesi <i>Examination of Smes’ Attitudes and Perceptions Regarding Financial System Specific to Participation Banking</i> Salim Sercan Sarı	199

Covid-19 Korkusunun Sağlık Çalışanlarının İş Performanslarına Etkileri ve Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü <i>The Effects of the Fear of Covid-19 on the Work Performance of Healthcare Professionals and the Intermediate Role of Organizational Commitment</i> Aybüke Ersan & Murat Süslü	231
Türkiye'nin Toplumsal Atmosferinin Sinemasal Örneği: Zeki Ökten Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik <i>A Cinematic Example of Turkey's Social Atmosphere: Social Reality in Zeki Ökten Cinema</i> Ali Barış Kaplan	267
Objet Petit A Teorisine Göre Mehlika Sultan <i>Mehlika Sultan According to Objet Petit A Theory</i> Özden Savaş	287
Gıda Perakende Sektöründe Son Tüketim Tarihine İlişkin Müşteri Şikayetlerinin İncelenmesi <i>Investigation of Customer Complaints Regarding the Expiry Date in the Food Retail Industry</i> Volkan Temizkan & Muhammed Ali Yetgin	307

Editörden

Akademik Hassasiyetler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç sayı yayımlamaktadır. Dergimiz, "düşünceyi" esas alan sosyal bilimler alanındaki çalışmaları yayımlayarak sadece akademik değil, entelektüel alana da katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu sayıdan itibaren dergimizin kapağı yenilenerek, sabit renk ve dizaynla yayınlanacaktır. Daha önceden her sayıda farklı bir renkle kapağı değişen dergimizin bundan sonraki sayıları yenilenen tarzıyla yayın hayatına devam edecektir.

18. Sayımızın, araştırmacı ve okurlarımızın akademik çalışmalarına katkı sağlamasını diler, bu sayıya emek veren alan editörlerimize, tüm yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederiz.

COVID-19'UN KÜRESEL İSLAMİ VE GELENEKSEL ENDEKSLER ÜZERİNDEKİ OYNAKLIK ETKİLERİ

Süleyman AÇIKALIN* & İlker SAKINÇ**

Öz

COVID-19'un pandemi olarak ilan edildiği 2020 yılının Mart ayında bütün dünya finansal piyasalarında büyük kayıplar yaşanmıştır. Bu çalışmanın amacı İslami ve geleneksel piyasaların performanslarını ve oynaklıklarını değerlendirmektir. Bu amaçla dokuz farklı ülke/bölgeden dokuz İslami ve dokuz geleneksel endeks seçilmiştir. Çalışmanın kapsamı 1 Ocak 2018'den 1 Aralık 2021 tarihine uzanmaktadır. Bu süre Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) COVID-19'u uluslararası öneme sahip bir sağlık krizi olarak açıkladığı 30 Ocak 2020 tarihine göre COVID-19 öncesi ve sonrası olarak ikiye bölünmüştür. İki endeks grubunun getiri ve risk anlamında genel değerlendirmesi tanımlayıcı istatistiklerden ortalama ve standart sapma değerlerine göre yapılmıştır. Oynaklık analizi için ise Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli kullanılmıştır. İslami endekslerin ortalama getiri oranları gerek 30 Ocak 2020 öncesi ve gerek ise sonrasında geleneksel endekslerin getiri oranlarının üzerindedir. Getiri oynaklığı her iki endeks türü için de COVID-19'un DSÖ tarafından "Uluslararası Öneme Sahip Halk Sağlığı Acil Durumu" olarak ilan edilmesinden sonra artmıştır. 30 Ocak 2020 öncesi dönem için İslami endeks oynaklığı geleneksel endekslere göre daha düşüktür. 30 Ocak 2020 sonrasında bu fark ortadan kalkmış ve oynaklık kalıcılığı her iki endeks türü için de daha yüksek bir düzeyde eşitlenmiş görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oynaklık, İslami ve Geleneksel Endeksler, GARCH, COVID-19

VOLATILITY EFFECTS OF COVID-19 ON GLOBAL ISLAMIC AND TRADITIONAL INDEXES

Abstract

Following the announcement of COVID-19 as a pandemic in March 2020, great losses were experienced in financial markets all over the World. The aim of this study is to evaluate the performances and volatility of Islamic and traditional markets. For this purpose, nine Islamic and nine traditional indices were selected from nine different countries/regions. The scope of the study extends from January 1, 2018 to

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, suleymanacikalın@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9634-3897>.

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İİBF Finans ve Bankacılık Bölümü, ilkersakinc@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9549-8563>.

December 1, 2021. This period is divided into two parts as post and pre-COVID-19, based on January 30, 2020 on which the World Health Organization (WHO) declared COVID-19 as a health crisis of international importance. The general evaluation of the two index groups in terms of return and risk was made according to the mean and standard deviation values from descriptive statistics. The Generalized Autoregressive Conditional Variance (GARCH) model was used for the volatility analysis. The average rate of returns of Islamic indices were above the returns of traditional indices both before and after January 30, 2020 periods. The volatility of returns in both types of indexes increased after the announcement of COVID-19 as a "Public Health Emergency of International Concern" by WHO on January 30th, 2020. Islamic index volatility before January 30th, 2020 was lower than the traditional indexes. This difference disappeared after January 30th, 2020 and the volatility persistence seems to be equalized at a higher level for both types of indexes.

Keywords: Volatility, Islamic and Traditional Indexes, GARCH, COVID-19

Giriş

COVID-19'un dünya çapında ilgi görmesi 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan Belediye Sağlık Komisyonunun Wuhan'da bir dizi zatürre benzeri vaka bildirmesi ile başladı. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Çin ofisi 22 Ocak'ta bu yeni virüsün insandan insana bulaştığına dair kanıt olduğunu ancak daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu açıkladı. Çin hükümetinin Wuhan şehrini ve çevresini 23 Ocak 2020 tarihinde karantinaya alması sonrası DSÖ yeni salgının Uluslararası Öneme Haiz Halk Sağlığı Acil Durumu (PHEIC) oluşturduğunu 30 Ocak 2020 tarihinde duyurdu. Virüsün endişe verici bir hızda yayılması ve yeterince önlem alınmadığına dair düşüncenin oluşması üzerine DSÖ COVID-19'un bir pandemi olarak nitelendirilebileceğini ifade etti (World Health Organization, 2020).

2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve DSÖ tarafından pandemi ilan edildiği 11 Mart 2020'yi bulan COVID-19'un yarattığı küresel ölçekli panik nedeni ile Mart ayı boyunca finansal piyasalarda çok hızlı ve çok büyük kayıplar ortaya çıkmıştır. Yüksek kayıplar sonrasında tekrar toparlanma sürecine giren hisse senedi piyasalarında İslami piyasalar ile geleneksel piyasaların performansları bir kez daha karşılaştırılmaya başlanmıştır.

Tablo 1 küresel ölçekte önemli yere sahip olan borsa verilerine dayanarak COVID-19 haberlerinin ortaya çıkmasını takip eden kısa dönemde dünya borsalarında görülen değer değişimleri ile ilgili bilgi vermektedir.

**Tablo 1. Seçilmiş Küresel Endeks Değer Değişimleri (%)
1 Ocak – 18 Mart 2020**

Endeks Adı	Ocak 1 – Ocak 23	Ocak 23 – Mart 6	Mart 6 – Mart 18
Nasdaq 100 USA	5,8	-7,4	-12,4
S&P500 USA	3,2	-10,6	-14,9
CSI 300 Çin	-1,9	3,4	-12,1
Nikkei 225 Japonya	0,6	-12,8	-19,4
Stoxx 600 Avrupa	0,9	-12,7	-23,8
FTSE 100 UK	-1,0	-13,9	-21,4
DAX 30 Almanya	1,1	-13,8	-26,4

Kaynak: Statista, 2020.

Tablo 1'de görülen en önemli nokta 6 Mart – 18 Mart aralığında, COVID-19'un pandemi ilan edildiği günü de kapsayan kısa dönemde, dünya genelinden seçilmiş bütün önemli borsalarda ciddi değer kayıpları yaşanmış oluşudur. En az değer kaybı %12,1 ile Çin CSI 300 endeksinde ve en fazla kayıpta %26,4 ile DAX 30 Almanya endeksinde gerçekleşmiştir. Benzer bir durum, Çin CSI 300 dışarda tutulduğunda 23 Ocak 2020 – 6 Mart 2020 tarih aralığı için de geçerlidir. Bu dönemin farkı bu dönemdeki değer kaybının daha düşük ve yaklaşık olarak %10'un biraz üzerinde olmasıdır. Ayrıca COVID-19 haberlerinin küresel boyutta önem kazandığı Ocak ayında henüz COVID-19 nedeni belirgin değer kayıplarının ortaya çıkmadığı gözlenmiştir.

Hisse senedi piyasaları günümüzde gerek kişisel ve gerekse kurumsal yatırımcıların birikimlerini değerlendirmek ve bu süreçte de ekonomik büyüme girişimlerine fon sağlaması açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Hisse senedi piyasalarında yatırım yapılırken en öne çıkan hususlardan bir tanesi yapılacak finansal yatırımdan elde edilecek getiri oranıdır. Öte taraftan karşılaşılabilecek riskler de mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu nedenle hisse senedi piyasalarında gerçekleşebilecek risklerin bir göstergesi olarak oynaklığın modellenmesi finansal analizlerde öne çıkan çalışma alanlarından bir tanesi olagelmıştır.

Volatilitenin çalışılmasında kullanılan modellerden en önemlilerinden bir tanesi Engle (1982) tarafından geliştirilen ARCH (Otoregresif Koşullu Değişen Varyans) modelidir. Bu model Bollerslev (1986) tarafından geliştirilerek GARCH (Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans) modeli haline getirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı İslami hisse senedi piyasaları ile geleneksel hisse senedi piyasaları performans ve oynaklıklarının COVID-19 dönemi için genel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaçla COVID-19 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılan zaman dilimlerinde aynı bölge ve ülkelerden seçilen dokuz adet İslami ve geleneksel endeksin oynaklık düzeyleri GARC (1,1) modeli kullanılarak analiz edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Yine bu dönemler için serilere ait tanımlayıcı istatistikler aracılığı ile endekslerin getiri oranları karşılaştırması da yapılmıştır. Bu çalışma iki farklı kategorideki endeksleri karşılaştırırken, endeksleri aynı ülke ve bölgeden seçerek, karşılaştırmada ortaya çıkabilecek ülke ve bölgeye özgü farklılıkların etkisini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Çalışmanın giriş bölümünde konunun anlam ve önemine değinilerek yöntem hakkında kısa bilgi verilmiştir. Literatür taraması bölümünde İslami ve geleneksel hisse senedi performans değerlendirmesi konusunda yapılmış çalışmalardan ve bulgularından bahsedilmektedir. Yöntem kısmında çalışmada kullanılacak temel yöntem olan GARCH (p,q) yaklaşımı tanıtılmakta ve veri seti ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın sonunda GARCH (p,q) analiz sonuçları tablo ve şekiller aracılığı ile sunulmakta ve bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Çin'in Wuhan şehrinde bölgesel bir sağlık sorunundan küresel bir krize dönüşen COVID-19'un finans dünyasındaki en önemli etkisi bütün dünya borsalarında 2020 Mart ayında yaşanan değer kayıpları ve oynaklıklarda yaşanan artıştır. Baker vd. (2020) çalışmasında ABD borsalarında Mart 2020'de yaşanan oynaklık seviyelerinin Ekim 1987, Aralık 2008 ve çok daha önce yaşanan 1929-1930 kriz döneminden çok daha yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir. COVID-19'un Amerikan finansal piyasalarında yarattığı oynaklığı inceleyen Albulescu (2021) çalışması küresel pandemi verilerinin Amerika piyasalarında oluşturduğu oynaklık artış etkisinin sadece Amerikan pandemi verilerinin oluşturduğu etkiden daha güçlü olduğuna işaret etmektedir. Salgının sadece bir ülke veya bölge yerine küresel boyutta ve korkutucu oranlarla kendini göstermesi finansal yatırımcıları çok ciddi oranda ürkütmüş gözükmektedir.

Oynaklık, finansal risk veya belirsizliğin bir ölçüsüdür ve finansal varlıklara yönelik yatırım kararlarını doğrudan etkileyen bir özelliktir. COVID-19 sonrasında yapılan araştırmalarda pandeminin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkileri önemli bir çalışma alanı oluşturmuştur. İslami finans sektörünün eriştiği büyüklük ve yakaladığı yüksek büyüme hızları sonucu finansal çalışmalarda İslami finans piyasaları geleneksel finansal piyasaların yanında kendine önemli bir yer bulmuştur.

İslami finans sektörü, bir taraftan İslami kurallara göre yaşayan yatırımcılar için önem kazanmışken, öte yandan da portföy çeşitlendirmesi sağlamak üzere her çeşit yatırımcıya sunduğu alternatif yatırım araçları sayesinde küresel finansal piyasada ki önemini her geçen yıl arttırmaktadır. S&P Global Ratings verilerine göre 2020 yılında 2,2 trilyon Amerikan Dolarlık bir büyüklüğe ulaşmış olan İslami finans sektörünün 2021-22 döneminde %10-12 civarında büyümesi beklenmektedir. 2019 yılında %17,3 oranında büyüyen sektör pandemi nedeni ile oluşan durgunluğa paralel olarak 2020 yılında %10,6 oranında büyümüştür (Reuters, 2021).

İslami finans temel olarak şeriat kurallarına uygun olmak zorundadır. İslami finans çerçevesinde yasak olan dört temel faaliyet çeşidi bulunmaktadır. Bunlar: faiz almak veya ödemek, İslam'ın yasakladığı faaliyetlerde bulunan işletmelere yatırım yapmak, spekülasyon ve aşırı risk ve/veya belirsizlik içeren sözleşmelere katılmaktır (Corporate Finance Institute, 2021).

Uyulması zorunlu kurallar nedeniyle İslami endekslerin geleneksel endekslere göre içerdiği hisse senetleri ile ilgili bazı temel farklılıklar söz konusu olmaktadır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi geleneksel bankacılık faaliyetlerinin temelinde yer alan faiz yasağıdır. Öte taraftan, İslami yatırım söz konusu olduğunda aşırı belirsizliğe ve spekülasyona yer verilmemektedir. Risk ve getiri paylaşımı İslami yatırım araçlarında yer almamakta ve de İslami kurallara göre yasaklanmış aktivitelere ait hisseler İslami endekslerde yer verilmemektedir (Shanmugam ve Zahari, 2009)

Bunların dışında bir şirket hisse senedinin İslami endekslerde yer alabilmesi için bu şirketin İslami kurallara uygun alanlarda iş yapması dışında yüksek borç oranlarına sahip olmaması ve nakit oranının düşük olması gibi hususlara da dikkat etmesi gerekmektedir (Farooq ve Alahkam, 2016). İslami hisse senetlerinin spekülasyon ve yüksek borçlardan uzak durması ve reel ekonomik sektör ile olan güçlü bağların bu piyasaları daha az riskli ve güvenilir yapacağı düşünülmektedir (Kayed ve Hassan, 2021; Paltrinieri vd. 2019; Raza vd. 2016).

COVID-19'un geleneksel hisse senedi piyasaları üzerinde oluşturduğu etkiyi analiz eden çok sayıda çalışma mevcut iken (Albulescu, 2021; Baig vd. 2021; Li vd. 2021; Uddin vd. 2021; Engelhardt vd. 2021; Baek vd. 2020; Baker vd. 2020; Ashraf, 2020; Khan vd. 2020; Al-Awadhi vd. 2020;) küresel İslami hisse senedi piyasaları üzerindeki etkileri analiz eden çalışma sayısı daha sınırlı kalmıştır (Mirza vd. 2022; Ashraf, 2022; Tuna, 2021; Mubarok ve Al Arif, 2021; Saleem vd. 2021; Chiadmi, 2020; Al Yahyaee vd. 2020).

COVID-19'un geleneksel piyasalar üzerindeki etkileri öne çıkarken ekonomilerin genel gelişmişlik düzeyleri, toplumsal güven ve COVID-19 korkusu gibi unsurların borsa oynaklığı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Engelhardt vd. (2021) çalışmasında toplumsal güvenin COVID-19 salgını sırasında borsa oynaklığını etkileyip etkilemediği sorgulanmıştır. 47 ulusal borsa endeksi kullanılarak yapılan çalışma sonucunda yüksek güvene sahip ülkelerde COVID-19 vaka duyurularına tepki olarak oluşan oynaklığının önemli ölçüde düşük olduğu belirlenmiştir. Uddin vd. (2021) çalışmasında COVID-19 sonrası oluşan borsa oynaklığı ile ülkelere ait ekonomik özellikler arasında nasıl bir ilişki olduğu 34 gelişmiş ve gelişmekte olan piyasa verileri ile analiz edilmiştir. Kullanılan ekonomik özellikler şunlardır: kapitalizmin yoğunluğu, kurumsal yönetim düzeyi, finansal gelişim, sağlık sisteminin kalitesi ve para politikası faiz oranı. Ekonomilerin gücünü gösteren değişkenlerin düzeyi ile oynaklık düzeyi arasında ters yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Li vd. (2021) çalışmasında COVID-19 korkusu ile borsa oynaklığı arasındaki ilişki AR (1) – GARCH (1,1) modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmada COVID-19 korkusunun borsa oynaklığını artıran temel neden olduğu tespit edilmiştir. COVID-19 vakalarındaki %1'lik bir artışın hisse senedi getirisini %0,8 ve GSYİH büyüme hızını %0,56 azalttığı hesaplanmıştır.

COVID-19'un İslami hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini inceleyen ülke bazlı çok sayıda çalışma var iken olaya küresel ölçekte bakan çalışma sayısı daha az gözükmektedir. Saleem vd. (2021) çalışmasında dokuz küresel İslami endeks kullanılarak COVID-19'un İslami piyasalardaki getiri düzeyleri üzerindeki etkileri olay çalışması ve oynaklıkları üzerindeki etkileri de GARCH yöntemi ile ele alınmıştır. COVID-19 sonrasında İslami hisse senedi endekslerinde oynaklığın ciddi düzeyde arttığı ve oynaklık şok etkilerinin daha uzun sürdüğü tespit edilmiştir. Mirza vd. (2022) çalışmasında İslami hisse senedi piyasalarının geleneksel piyasalara göre riske göre ayarlanmış performans, yatırım yaklaşımları ve oynaklık konularında daha iyi

performans gösterdikleri iddia edilmektedir. Özellikle pandeminin en yoğun olduğu aylarda İslami piyasalar daha iyi performans gösterdikleri için bu piyasaların COVID-19 tipi şoklara karşı daha dayanıklı oldukları öne sürülmüştür. Ashraf (2022)'de İslami ve geleneksel hisse senedi performansları firma düzeyindeki veriler aracılığı ile sorgulanmıştır. COVID-19 vakalarındaki artış devam ederken geleneksel hisse senetlerinin İslami olanlardan daha fazla kayıp yaşadıkları ve bu nedenle İslami hisse senet performanslarının daha iyi olduğu dile getirilmiştir. Tuna (2021) çalışmasında 19 Mart 2020 - 27 Temmuz 2020 döneminde COVID-19 ile ilgili çıkan haberlerin İslami ve geleneksel 11 farklı sektörden alınan 25 endeks üzerindeki getiri açıklama gücü incelenmiştir. COVID-19 ile alakalı vaka ve ölüm haberlerinin hem İslami hem de geleneksel endeks getiri değerlerini açıklama gücünün endekslerin tarihsel getiri değerlerine ait açıklama gücünden daha yüksek olduğu bir regresyon analizi sonucu tespit edilmiştir. Kriz dönemlerinde genel olarak riskli görülen hisse senedi piyasalarından tamamıyla kaçınan yatırımcıların güvenli liman rolü oynayabilecek yatırım aracı arayışlarına girmesi ve bunun doğal bir sonucu olarak da altına yönelmesi söz konusudur. Bu konu COVID-19 bağlamında Yıldırım vd., (2021) çalışmasında ele alınmış ve ARDL sınır testi ile yapılan analiz sonucunda salgın sonucu ölen insan sayısı ile Türk lirası gram altın fiyatları arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Mubarak ve Al Arif (2021)'de Ocak 2020 ile Ekim 2020 dönemi için altı ülkeden alınan İslami hisse senedi endeksleri ARCH-GARCH yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu dönemde tüm hisse senedi fiyatlarının düştüğü ve bu dönem için analizdeki ARCH etkisinin oynaklığı açıklamada anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Al Yahyaee vd. (2020) çalışmasında son küresel kriz olan 2008-2009 krizi ile 2008 sonrası ortaya çıkan Avrupa Borç Krizi öncesi ve sonrası dönemleri için 22 İslami ve geleneksel Dow Jones endeksi kullanılarak performans karşılaştırması yapılmıştır. Alpha Jensen performans ölçüsüne göre İslami hisse senedi getirilerinin tam örnekleme dönemi boyunca geleneksel hisse senedi getirilerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geleneksel endekslerin kriz öncesi dönemlerdeki performansının İslami endekslerden daha yüksek olduğu da tespit edilmiştir.

2. VERİ VE YÖNTEM

2.1. Veri

Bu çalışmanın amacı COVID-19'un İslami ve geleneksel hisse senedi endeksleri üzerindeki getiri oynaklığı etkisini analiz etmektir. Oynaklık etkileri Genelleştirilmiş Ototegresif Koşullu Değişen Varyans, GARCH (p,q), yöntemi ile analiz edilerek karşılaştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aynı bölge ve ülkeye ait dokuz farklı İslami ve geleneksel endeks kullanılmıştır. Kullanılan endekslerin listesi Tablo 2'de verilmiş ve endekslere ait günlük

kapanış fiyatları investing.com internet sitesinden elde edilmiştir. Buradan hareketle yapılan bütün hesaplamalarda EVIEWS 12 programı kullanılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan tüm zaman dilimi geleneksel endeksler için 1 Ocak 2018 – 1 Aralık 2021 iken İslami endeksler için 1 Ocak 2018 – 31 Aralık 2020 tarih aralığıdır. Bu zaman dilimi ayrıca COVID-19 öncesi (1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020) ve COVID-19 sonrası (geleneksel endeksler: 30 Ocak 2020 – 1 Aralık 2021 ve İslami endeksler: 30 Ocak 2020 – 31 Aralık 2020) olmak üzere iki parçaya ayrılmıştır.

Endeks serilerine ait getiri değerleri kapanış fiyatları üzerinden logaritmik birinci farklar alınarak aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır. Bu formülde R endeksin getiri oranını ve I ise endeksin ilgili zamandaki kapanış fiyatını göstermektedir.

$$R_{i,t} = \ln\left(\frac{I_{i,t}}{I_{i,t-1}}\right)$$

Tablo 2. Kullanılan Endeksler Listesi

Endeksler	İslami Endeksler (Dow Jones Islamic Market – DJIM)	Geleneksel Endeksler
Gelişmiş Piyasalar – Japonya Hariç	DJIM Developed Markets ex-Japan Index	FTSE Developed ex-Japan Index
Gelişmekte Olan Piyasalar	DJI World Developing Markets Index	MSCI Emerging Markets Index
Avrupa	DJIM Europe Index	Dow Jones Europe Index
Asya Pasifik	DJIM Asia Pacific Index	MSCI AC Asia Pacific Index
Japonya	DJIM Japan Index	Japan Nikkei 225 Index
ABD	DJIM US Index	USA S&P 500 Index
Birleşik Krallık	DJIM UK Index	MSCI United Kingdom Index
Kuveyt	DJIM Kuwait Index	Kuwait Premier Market Index
Türkiye	DJIM Turkey Index	BIST 100 Index

2.2. Yöntem

Zaman serileri ile çalışırken istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmesi açısından serilerin durağanlıkları sağlanmalıdır. Çalışmada kullanılan endeks kapanış fiyatları birinci dereceden bütünleşik iken bütün getiri serilerinin birinci farklarda durağan olduğu genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri ile belirlenmiştir. Bu durum çalışmanın sonunda sunulan endeks kapanış fiyatlarına ait grafikler (Şekil A1. İslami Endeks Kapanış Fiyat Serileri ile Şekil B1. Geleneksel Endeks Kapanış Fiyat Serileri ve endeks getiri grafikleri) (Şekil A2. İslami Endeks Getiri Serileri ile Şekil B2. Geleneksel Endeks Getiri Serileri) kullanılarak da anlaşılabilir. Getiri serilerinin durağanlığı Şekil A2 ve Şekil B2’de görülmektedir.

Durağan serilerle GARCH (1,1) analizine geçmeden önce serilere ait tanımlayıcı istatistiklere bakılarak serilerin GARCH (1,1) analizine uygunlukları kontrol edilmiştir. Uygun oldukları anlaşıldıktan sonra serilerin oynaklıklarının geçmiş dönemlerden nasıl etkilendiklerini tespit etmek için en uygun AR (p) MA(q) gecikme aralıklarına sahip tahmin modeli tespit edilmiştir. Bu noktada sıradan en küçük kareler (OLS) tahmine dayanan verilerle değişen varyansın (ARCH) varlığı Lagrange Çarpanı (LM) testine

tabi tutulmuştur. ARCH LM testinde boş hipotez “H0: Hata terimlerinde ARCH etkisi yoktur” şeklindedir. ARCH etkisinin varlığının gösterilmesi için H0 hipotezi ret edilmelidir. Bunun için hesaplanan test istatistiği olasılık değerinin %5’den küçük olması gerekmektedir (prob. < 0.05). ARCH etkisi doğrulanan serilerle GARCH (1,1) analizi gerçekleştirilmiştir. Son olarak elde edilen GARCH (1,1) sonuçların uygunluğunun kontrol edilmesi için ise otokorelasyon (AC) ve kısmi otokorelasyon (PAC) korelogramlarına ve onlara karşılık gelen Q-istatistiklerine bakılmış ve de LM Değişen Varyans testleri yapılmıştır.

Finansal zaman serisi verileri leptokurtik dağılım, oynaklık kümelenmesi ve uzun hafıza gibi özelliklere sahip olmaktadır. Bu özelliklerden dolayı finansal zaman serisi analizlerinde sabit varyans kabulüne dayanan sıradan en küçük kareler yöntemi (OLS) gibi doğrusal modeller kullanılamamaktadır. Doğrusal modeller, finansal serilerdeki oynaklık kümelenmesi, kaldıraç etkileri, leptokurtosis ve uzun bellek gibi özellikleri açıklamada yetersiz kalmaktadır (Zivot, 2009). Engle (1982) Otoregresif Koşullu Değişken Varyans (ARCH) modeli ile bu sorunları çözmüş ve dinamik verileri yakalayabilmiştir. Bollerslev (1986) ARCH modelinden hareketle Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişken Varyans (GARCH) modelini geliştirmiştir. Bu model değişen varyansta hem otoregresif (AR) hem de hareketli ortalama (MA) bileşenlerine yer vermektedir.

Bu özellikteki GARCH (p,q) modeline ait eşitlikler (1)-(5) olarak gösterilmiştir.

$$R_t = \mu + \sum_{i=1}^p \varphi_i R_{t-i} + \sum_{j=1}^q \gamma_j \varepsilon_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\varepsilon_t | I_{t-1} \sim N(0, h_t) \quad (2)$$

$$h_t = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i h_{t-i} \quad (3)$$

$$\omega > 0, \alpha_i > 0, \beta_i > 0 \quad (4)$$

$$0 \leq \sum_{i=1}^p \alpha_i + \sum_{i=1}^q \beta_i \leq 1 \quad (5)$$

Hisse senedi piyasa getirisi (1) numaralı eşitlikte (R_t) otoregresif hareketli ortalama modeli ARMA(p,q) olarak verilmiştir. (1) numaralı eşitlikteki katsayılardan φ_i önceki periyotlardaki getirilerin cari getiri üzerindeki etkisini ve γ_j terimi ise önceki periyotlardaki hataların cari getiri üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Eşitlikte yer alan p değeri eski getirilerin ve q değeri de eski hataların gecikme uzunluklarını göstermektedir. (2) numaralı eşitlik, hata teriminin (ε_t) ortalaması sıfır ve varyansı daha önceki dönem bilgisine koşullu bağlı olan h_t 'ye eşit normal bir dağılıma sahip olduğunu ifade etmektedir. (3) numaralı eşitlik değişkenin koşullu varyansının ortalama denklemden elde edilen hata karelerinin gecikmeli değerlerine ve önceki dönemin oynaklık haberlerine bağlı olduğunu belirtmektedir. (4) numaralı eşitlik varyansın pozitif olması için gerekli olan koşulları ve (5)

numaralı eşitlikte varyansın bir dönemden diğerine azalabilmesi için gerekli olan koşulu vermektedir.

GARCH (1,1) modelinde yer alan varyans eşitliğindeki α_i terimi, seçilen endeks getirisinin ARCH etkisini temsil etmektedir. Bu katsayı hisse senedi getirisi oynaklığının gecikmeli şoklardan nasıl etkilendiğini ölçmektedir. Varyans eşitliğindeki ikinci katsayı β_i ise endeks getirisinin gecikmeli varyansının etkisini göstermektedir. β_i , piyasa getirileri içindeki oynaklık kümelenmesini yakalamaktadır Bu etki yüksek oynaklık döneminin düşük oynaklık dönemini takip etme eğilimi ile ilgilidir (Bollerslev, 1986).

ARCH (α_i) ve GARCH (β_i) etkilerinin toplamı bir hisse senedi endeksinin oynaklık kalıcılığına dair bir ölçü vermektedir. $\alpha_i + \beta_i$ toplamı 1 değerine yaklaştıkça oynaklık kalıcılığı artmaktadır (Engle ve Bollerslev, 1986). Katsayılar toplamı küçüldükçe yaşanan şokun etkileri daha kısa sürede ortadan kalkacaktır.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Aynı bölge/ülkeden seçilen dokuzar İslami ve geleneksel endekslere ait tanımlayıcı istatistiki değerler sırası ile İslami ve geleneksel endeksler olmak üzere 3 ayrı dönem olarak Tablo A ve Tablo B başlıkları altında çalışmanın sonunda yer alan Ekler kısmında sunulmuştur. COVID-19 sonrası dönem (30 Ocak 2020 – 1 Aralık 2018) uzun tutulduğu için günlük getiriler de 2020 yılı Mart ayında yaşanan büyük kayıplar dönem ortalamasına negatif değer olarak yansımamıştır. Bütün serilerde görülen ortak özellikler şöyledir: seriler normal olmayan bir dağılıma sahiptir, ortalama değer etrafında simetrik değildir ve de leptokurtik bir dağılıma sahiplerdir.

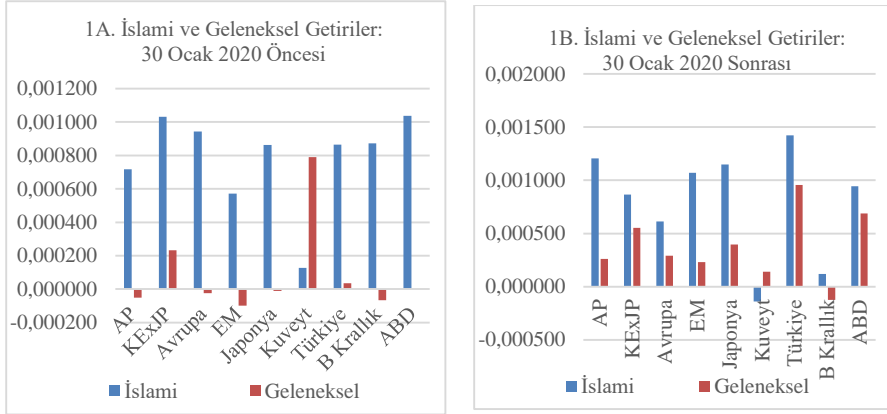
Her üç zaman dilimi için her iki tür serinin de Kurtosis değerleri normal olarak kabul edilen 3'den oldukça yüksektir ve bu bize serilerin leptokurtik dağılıma sahip, sivri ve şişman kuyruklu olduğunu göstermektedir. Yine tüm serilerin %1 anlamlılık düzeyinde normal dağılımdan uzak oldukları Jarque-Bera testi ile belirlenmiştir. Serilerin asimetrik yapıları ise çarpıklık değerlerinden izlenebilmektedir. Pozitif çarpıklık, dağılımın uzun bir sağ kuyruğuna sahip olduğu ve negatif çarpıklık, dağılımın uzun bir sol kuyruğa sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu veriler, endeks getiri değerlerinin oynaklık ve kalıcılık tahmini için kullanılacak olan ARCH/GRACH yönteminin ön koşullarını sağladığını göstermektedir (Engle ve Bollerslev, 1986).

COVID-19'un uluslararası önemde bir sağlık krizi olarak ilan edildiği tarihi içinde bulunduran tüm zaman serisine ait tanımlayıcı istatistikler tablosunda da en yüksek getirili İslami endeks Türkiye endeksi olmuş (0.001123) ve onu ABD endeksi (0.001037) izlemiştir. En düşük getirili endeks ise Kuveyt (0.00000453) İslami endeksi olmuş ve onu Birleşik Krallık İslami endeksi izlemiştir (0.000525). Getiri riskini ölçmede kullanılan standart sapma Gelişen Piyasalar (EM) endeksi için en yüksek iken

(0.035232) onu ABD İslami endeksi izlemiştir (0.016648). En düşük standart sapma değeri Kuveyt endeksinde görülmüş (0.009682) ve onu Asya Pasifik endeksi takip etmiştir (0.009682).

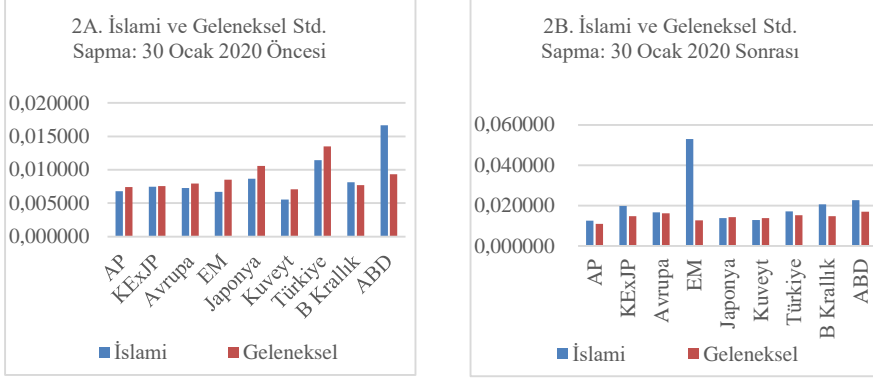
Geleneksel endekslerin tüm zaman serisinde en yüksek getiride ilk iki sıra yine ABD (0.000523) ve Türkiye endekslerinin (0.000468) olmuştur. En düşük getirili endeks sıralamasında dönem ortalaması kayıp gösteren Birleşik Krallık endeksi yer almış (-9.40E-05) ve onu Yükselen Piyasalar (EM) endeksi (5.69E-05) izlemiştir. Getiri riskini ölçmede kullanılan standart sapma Türkiye geleneksel endeksi için en yüksek iken (0.014379), onu İslami endekste olduğu gibi yine ABD endeksi izlemiştir (0.013512). En düşük standart sapma değeri Asya Pasifik endeksinde görülmüş (0.009233) ve onu yükselen ekonomiler (EM) endeksi (0.010699) takip etmiştir.

**Şekil 1A ve 1B: İslami ve Geleneksel Endeks Getirileri
(1A: 30 Ocak Öncesi ve 1B: 30 Ocak Sonrası)**

Şekil 1A ve 1B İslami ve geleneksel endeks dönem ortalamalarını COVID-19 öncesi ve sonrası olarak sunmaktadır. Şekil 1A, İslami endekslerin 30 Ocak 2020 öncesi dönemde, Kuveyt hariç, geleneksel endeks getirilerinden daha yüksek ortalama getirilere sahip olduğunu göstermektedir. İslami endekslerin 30 Ocak 2020 sonrası dönemde de Kuveyt hariç, geleneksel endekslerden daha yüksek ortalama getirilere sahip oldukları ise Şekil 1B üzerinde görülmektedir. Sadece endeks getirileri göz önünde bulundurulur ise hem COVID-19 öncesi hem de COVID-19 ilanı sonrası dönemde İslami endekslerin ortalama olarak daha yüksek getiri sağladıkları söylenebilir.

**Şekil 2A ve 2B: İslami ve Geleneksel Endeks Standart Sapmaları
(A: 30 Ocak Öncesi ve B: 30 Ocak Sonrası)**

Şekil 2A ve 2B İslami ve geleneksel endekslere ait 30 Ocak 2020 öncesi ve sonrası dönemlere ait standart sapma değerlerini vermektedir. Şekil 2A dikkate alındığında, Birleşik Krallık ve ABD endeksleri dışında kalan diğer 7 İslami endekte standart sapmalarının geleneksel endeks değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Bu gözlem yukarıda açıklanan getiri üstünlüğü ile birlikte değerlendirildiğinde COVID-19 öncesi ele alınan dönemde İslami endeks performanslarını geleneksel endekslerden daha yüksek olduğu tespiti tekrarlanabilir. COVID-19 sonrası durum biraz daha karışık gözükmektedir. Japonya ve Kuveyt hariç diğer 7 İslami endeks daha yüksek standart sapma göstermektedir. Bu rakamlar COVID-19 sonrasında İslami endeks getiri oranlarında daha yüksek bir dalgalanma/oynaklık olduğunu göstermektedir. Bunlarla birlikte, COVID-19 öncesi dönemde ABD ve COVID-19 sonrası dönemde yükselen piyasalar (EM) hariç İslami ve geleneksel endeksler arasındaki standart sapmalar farklılıklarının çok belirgin olmadığı da belirtilmelidir.

3.2. GARCH Analizi

GARCH analizine ait bütün dönemi birlikte değerlendiren İslami ve geleneksel endekslere ait sonuç tabloları makalenin sonunda yer alan Ekler kısmında Tablo C1. GARCH (1,1) Analizi: İslami Endeksler Tüm Zaman (1 Ocak 2018 – 31 Aralık 2020) ve Tablo C2. GARCH (1,1) Analizi: Geleneksel Endeksler Tüm Zaman (1 Ocak 2018 – 31 Aralık 2020) olarak paylaşılmıştır.

Bu bölümde yöntem kısmında özellikleri belirtilen GARCH (1,1) oynaklık analiz sonuçları verilmekte ve değerlendirilmektedir. Oynaklık analizi yapılırken analizin ortalama eşitliğine dair veriler yorumlanmamıştır.

Tablo 3A. GARCH (1,1) İslami Endeksler (30 Ocak 2020 – 1 Aralık 2021)

Endeks	(p,q)	Ortalama Eşitliği			Varyans Eşitliği				
		μ	θ_1	θ_2	ω	α	β	$\alpha + \beta$	LM test
AP	(0,0)	0.001438***	-	-	1.28E-05	0.1864***	0.72016***	0.912	0.4823
GPxJP	(1,2)	0.001460*	-0.102527	0.18817***	1.34E-05***	0.2997***	0.6884***	0.989	0.6204
Avrupa	(2,2)	0.000751	-0.957***	0.987696	1.27E-05**	0.1569***	0.8014***	0.958	0.3828
EM	(4,3)	0.001919***	-0.1304**	-0.20427***	8.81E-06***	0.0407***	0.8785***	0.919	#0,000#
Japonya	(1,1)	0.001417*	-0.785***	0.76457***	1.43E-05*	0.2472***	0.6827***	0.930	0.4284
Kuveyt	(1,1)	0.000518	-0.755***	0.89674***	8.76E-06***	0.0940***	0.8434***	0.937	0.8561
Türkiye	(0,0)	0.000550	-	-	2.81E-05**	0.0855***	0.80113***	0.886	0.7318
B.Kralık	(4,4)	0.001170	-0.681***	0.81757***	9.65E-06	0.1240***	0.8530***	0.977	0.5488
ABD	(1,1)	0.001473**	-0.551***	0.356102	1.67E-05***	0.3114***	0.6785***	0.990	0.6653

İstatiksel anlamlılık düzeyleri: *** %1 ** %5 * %10

Not: # Yükselen Piyasalar (EM) endeksi LM heteroskedastisite testinde sabit varyanslı çıkmamıştır

Tablo 3B. GARCH (1,1) Geleneksel Endeksler (30 Ocak 2020 – 1 Aralık 2021)

Endeks	(p,q)	Ortalama Eşitliği			Varyans Eşitliği				
		μ	θ_1	θ_2	ω	α	β	$\alpha + \beta$	LM test
AP	(3,2)	0.000415	-0.1252**	0.084361*	9.99E-06**	0.2050***	0.7002***	0.905	0.2980
GPxJP	(2,2)	0.001144***	-0.43524*	0.5693***	6.63E-06***	0.2498***	0.7177***	0.966	0.6232
Avrupa	(1,1)	0.000553	-0.643***	0.54514**	4.19E-06***	0.0656***	0.9168***	0.983	0.8122
EM	(3,2)	0.000422	-0.1233**	0.09968**	9.81E-06**	0.1747***	0.7527***	0.928	0.5658
Japonya	(1,1)	0.000803	-0.869***	0.8111***	1.98E-05***	0.1848***	0.7089***	0.894	0.3279
Kuveyt	(1,0)	0.001037***	0.131884*	-	4.04E-06***	0.4632***	0.6434***	1,106	0.9908
B.Kralık	(4,4)	-9.54E-05	-0.650***	0.7425***	7.79E-06***	0.1441***	0.8149***	0.959	0.5620
ABD	(1,1)	0.001153***	-0.599***	0.47231**	8.94E-06***	0.2969***	0.6787***	0.975	0.7415

İstatiksel anlamlılık düzeyleri: *** %1 ** %5 * %10

Not: Türkiye serisinde ARCH etkisi bulunmadığı için bu analize dahil edilmemiştir.

Tablo 3A ve 3B, sırası ile İslami ve geleneksel endeksler için COVID-19 sonrası GARCH (1,1) analiz sonuçlarını sunmaktadır. Tablolarda gerek İslami ve gerekse geleneksel endekslerde 30 Ocak 2020 sonrasında $\alpha + \beta$ toplamalarının tamamı ile 0,90'nın üzerindedir ve oynaklık kalıcılığının bu dönemde çok yüksek olduğunu göstermektedir. Bütün endeksler için ARCH etkisini gösteren α ve GARCH etkisini gösteren β katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır. Serilerin varyansı bir önceki dönem şoklarından ve yine bir önceki dönemin koşullu değişen varyansından istatistiksel olarak %1 düzeyde anlamlı olarak etkilenmektedir. β katsayısının anlamlı olması serideki uzun dönem hafızayı ve de serideki oynaklık kümelenmesinin varlığını işaret etmektedir. İslami seri değerlerine ait α ve β katsayıları geleneksel endeks seri değerleri ile COVID-19 sonrası dönem için karşılaştırıldığında bütün endeks grubuna ait bir yorum yapılamamaktadır.

Japonya geleneksel endeksi (0.884) ile Türkiye İslami endeksleri (0.886) dışındaki bütün endekslerde iki katsayı toplamları %90'nın üzerinde çıkmıştır. Bu bize oluşan oynaklığın ancak %10'dan az bir kısmının bir sonraki döneme etkisini yitirdiğini ve geri kalan etkisinin sürdüğünü ifade etmektedir. Geleneksel endekslerden Kuveyt endeksinin varyans eşitliğinde ($\alpha + \beta$) katsayısı 1'den büyük (1,106) çıktığı için GARCH (1,1) oynaklık analizi sonuçları bu endeks için geçersizdir. Geleneksel endekslerde en yüksek oynaklık kalıcılığı Avrupa endeksinde (0.983) ve en düşük oynaklık kalıcılığı ise Türkiye endeksinde (0.886) görülmektedir. İslami endeksler arasında ise en yüksek oynaklık kalıcılığı ABD endeksinde (0.990) ve en düşük kalıcılığı ise Japonya endeksinde (0.894) görülmektedir. Bütün değerlerin çok yüksek olması COVID-19 sonrası dönemde oynaklık kalıcılığının arttığını göstermektedir.

İslami ve geleneksel endeksleri COVID-19 öncesi ve sonrası olarak sadece ARCH etkisine (α) bakarak market şoklarına verdikleri oynaklık tepkileri itibarı ile karşılaştırmak da mümkündür. Bu karşılaştırma sonunda geleneksel endeksler arasında Asya-Pasifik, Japonya hariç Gelişmiş Piyasalar, Yükselen Piyasalar, Kuveyt ve Amerika endekslerinin önceki periyotta olan şoklara 30 Ocak 2020 sonrasında daha yüksek tepki verdiklerini görüyoruz. Aynı karşılaştırma İslami endeksler arasında yapıldığında sadece Japonya hariç Gelişmiş Piyasalar, Türkiye ve Amerika İslami endekslerinin ARCH etkilerinin 30 Ocak 2020 sonrasında artmış olduğu görülmektedir. İki endeksteki değerler birlikte değerlendirildiğinde genel olarak COVID-19 sonrası geçmiş dönem şoklarından kaynaklanan ve ARCH etkisi olarak ölçülen oynaklığın artmış olduğu söylenebilir.

Tablo 4A. GARCH (1,1) İslami Endeksler (1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020)

Endeks	(p,q)	Ortalama Eşitliği			Varyans Eşitliği				
		μ	θ_1	θ_2	ω	α	β	$\alpha + \beta$	LM test
AP	(0,0)	0.000738**	-	-	3.03E-06	0.032517	0.896878**	0.930	0.3126
GPxJP	(0,0)	0.001321***	-	-	5.05E-06***	0.2629***	0.65545***	0.918	0.8377
Avrupa	(1,1)	0.000403	0.8530***	-0.87025***	5.27E-06**	0.1646***	0.80974***	0.973	0.5399
EM	(0,0)	0.000744**	-	-	7.73E-06*	0.05126**	0.763368	0.814	0.1228
Japonya	(1,1)	0.000804**	-	-0.2876***	5.30E-05*	0.148049	0.067353	0.215	0.7923
Kuveyt	(1,1)	-1.34E-05	0.328654	-0.201257	7.36E-06	0.073130	0.622726	0.696	0.9695
Türkiye	(1,1)	0.000730	0.8897***	-0.88579***	6.39E-06	0.038614*	0.91419***	0.952	0.4624
B.Kralik	(1,1)	0.000993**	-0.6852**	0.606273**	1.52E-05**	0.1499***	0.59997***	0.710	0.9777
ABD	(1,1)	0.001517***	-0.4688*	0.478910*	4.94E-06***	0.2340***	0.7088***	0.942	0.7328

İstatistiksel anlamlılık düzeyleri: *** %1 ** %5 * %10

Tablo 4B. GARCH (1,1) Geleneksel Endeksler (1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020)

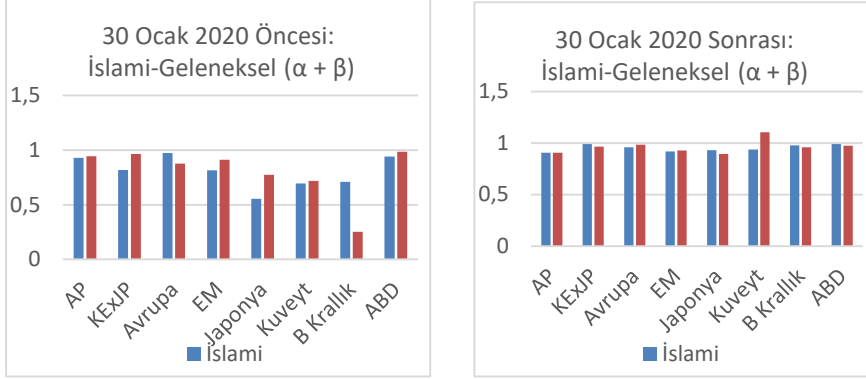
Endeks	(p,q)	Ortalama Eşitliği			Varyans Eşitliği				
		μ	θ_1	θ_2	ω	α	β	$\alpha + \beta$	LM test
AP	(1,1)	4.93E-05	0.7775***	-0.70784***	3.02E-06**	0.0599***	0.88601***	0.945	0.5694
GPxJP	(1,1)	0.000749***	0.8388***	-0.8324***	3.32E-06***	0.2326***	0.7326***	0.966	0.4238
Avrupa	(0,0)	0.000295	-	-	8.06E-06***	0.1350***	0.7427***	0.878	0.6974
EM	(2,1)	0.000238	0.0749*	0.19235***	6.23E-06**	0.0872***	0.8246***	0.912	0.5138
Japonya	(0,0)	0.000405	-	-	2.59E-05***	0.2020***	0.5719***	0.774	0.4126
Kuveyt	(1,0)	0.000517	0.2586***	-	1.33E-05***	0.1785***	0.5423***	0.720	0.8374
B.Kralık	(5,5)	0.000201	0.7729***	-0.8039***	4.51E-05***	0.2523***	0.0014***	0.253	0.7708
ABD	(1,1)	0.001173***	0.8176***	-0.8667***	4.06E-06***	0.2519***	0.7319***	0.984	0.7268

İstatiksel anlamlılık düzeyleri: *** %1 ** %5 * %10

GARCH (1,1) oynaklık analizinin geleneksel ve İslami endeksler açısından COVID-19 öncesi dönem değerlerinin COVID-19 sonrası döneme göre en önemli farkı oynaklık kalıcılığının pandemi öncesindeki bir yılda daha düşük olmasıdır. Pandemi öncesi dönemde gerek İslami ve gerekse geleneksel endeksler arasında oynaklık kalıcılık katsayısı 0,90 üzerinde sadece dörder endeks yer almaktadır. Bu sonuç daha önce yapılan çalışmalarda COVID-19 sonrası bütün borsalarda oynaklık ve kalıcılık artışı ve bulguları ile örtüşmektedir (Saleem vd. 2021; Baek vd. 2020; Baker vd. 2020).

Geleneksel endeksler arasında COVID-19 öncesi dönemde en yüksek oynaklık kalıcılığı ABD endeksinde (0.984) görülürken en düşük kalıcılık Kuveyt ve Japonya endekslerinde (0.720 ve 0.774) görülmektedir. İslami endekslerde en yüksek oynaklık kalıcılığı Avrupa (0.973) ve en düşük kalıcılık ise Birleşik Krallık (0.710) ve yükselen piyasalar (EM) (0.814) İslami endekslerinde görülmektedir. Oynaklık kalıcılığı her ne kadar Japonya (0.215), ve Kuveyt (0.696) İslami endekslerinde düşük gözükse de bu endekslere ait ARCH ve GARCH katsayıları istatistiksel anlamlı olmadıkları için analizin bir parçası olarak kullanılamamaktadır. Bu durumu Şekil 3A ve 3B üzerinde izlemek de mümkündür. Şekil 3B'de de görüleceği gibi Kuveyt için bu katsayılar toplamı 1'i aşmaktadır ve bu bize Kuveyt için GARCH (1,1) analizinin geçerli olmadığını göstermektedir. Genel bir karşılaştırma yapıldığında Şekil 3B'de verilen COVID-19 sonrası İslami ve geleneksel endeks ($\alpha + \beta$) katsayılarının düzeyinin Şekil 3A'da yer alan COVID-19 öncesi döneme göre daha yüksek oldukları görülebilir.

Şekil 3A ve 3B: İslami ve Geleneksel Endeks ($\alpha+\beta$) Katsayıları
(A: 30 Ocak Öncesi ve B: Ocak Sonrası)

Öte taraftan, pandemi öncesi dönemde Avrupa ve Birleşik Krallık endeksler hariç diğer 7 İslami endeksin oynaklık kalıcılık katsayısı geleneksel endekslere göre daha düşüktür. Aynı durumu tespitini COVID-19 sonrası dönemde yapmak fazla mümkün görünmektedir. Sonuç olarak oynaklık açısından COVID-19 sonrası verilerin öncesi verilere göre hem İslami hem de geleneksel endekslerde daha yüksek olduğunu söylemek mümkün iken oynaklığın COVID-19 sonrası dönemde 2 grup endeks arasında çok farklı olduğunu net olarak söylemek mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı bütün dünya finansal piyasalarını derinden etkileyen COVID-19 pandemisinin İslami ve geleneksel endekslerin ortalama getiri ve oynaklık düzeyleri üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bu amaçla Dow Jones İslami Piyasa endekslerinden dokuz tanesi: Asya-Pasifik, Japonya hariç Gelişmiş Piyasalar, Avrupa, Yükselen Piyasalar (EM), Japonya, Kuveyt, Türkiye, Birleşik Krallık (UK) ve Amerikan endeksleri ile aynı ülke/bölgelere ait geleneksel endeksler kullanılmıştır. Oynaklık etkileri Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli ile analiz edilmiştir. Analizde kullanılan tüm zaman dilimi COVID-19'un DSÖ tarafından Uluslararası Öne Sahip Halk Sağlığı Acil Durumu olarak ilan edilme tarihi olan 30 Ocak 2020 öncesi ve sonrası olmak üzere iki parçaya ayrılmıştır.

İlk olarak COVID-19 öncesi ve sonrası döneme ait tanımlayıcı istatistikler kullanılarak her iki dönem için endeks ortalama getirileri ve risk düzeylerini temsilen standart sapmaları karşılaştırılmıştır. Her iki dönem için de Kuveyt dışında kalan İslami endeks ortalama getirileri karşılaştırıldıkları geleneksel endeks getirilerinden yüksektir. COVID-19 öncesinde Birleşik Krallık ve ABD endeksleri dışında kalan diğer 7 İslami endeksin standart sapmaları geleneksel endekslerden daha düşüktür. COVID-19 sonrası durum değişmiş ve Japonya ve Kuveyt dışında kalan İslami endekslerin standart sapmaları geleneksel endekslerden daha yüksek çıkmıştır.

GARCH (1,1) volatilité analizi her iki endeks türü için de COVID-19 sonrası oynaklık düzeyinin 30 Ocak 2020 öncesi döneme göre daha yüksek

olduğunu göstermiştir. Endeks oynaklık değerlerinin kalıcılığı GARCH modelinin varyans eşitliğinde yer alan ve ARCH etkisini gösteren (α) ve GARCH etkisini gösteren (β) terimlerinin toplamına göre ölçülmektedir. COVID-19 sonrası İslami ve geleneksel endeks ($\alpha+\beta$) katsayılarının düzeyleri COVID-19 öncesi döneme göre daha yüksektir. Sadece COVID-19 öncesi döneme bakıldığında dokuz İslami endeksten yedi tanesi geleneksel endekslerden daha düşük oynaklık kalıcılık katsayısına sahiptir. COVID-19 sonrası dönemde oynaklık kalıcılığı hem İslami hem de geleneksel endekslerde daha yükselmiş ve bu dönemde iki grup endeks değerleri arasındaki fark neredeyse ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak İslami ve geleneksel endekslerin COVID-19 pandemisine verdikleri oynaklık etkisinin benzer olduğu ancak her iki dönem için ortalama getiri ve oynaklık düzeyi olarak bazı farklar olduğu söylenebilir.

Bu çalışma sonuçları İslami ve geleneksel endekslerin dünya genelinde etkili olan krizlere verdikleri tepkinin aynı yönde ancak farklı düzeylerde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İslami endeks getirilerinin genel olarak geleneksel endekslerden daha yüksek kazanç sağladıkları gözükse de İslami endekslerin krizler döneminde kesin olarak daha güvenilir bir alternatif oldukları savını destekleyen net bulguya rastlanmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Süleyman Açıkalm %50, İlker Sakınç %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Süleyman Açıkalm %50, İlker Sakınç %50

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al-Awadhi, A., Alhammedi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of behavioral and experimental finance*, 27, 100326. ss.1-8.

Albulescu, C. T. (2021). COVID-19 and the United States financial markets' volatility. *Finance Research Letters*, 38, 101699. ss.1-5.

- Ashraf, B. N. (2022). The performance of Islamic versus conventional stocks during the COVID-19 shock: evidence from firm-level data. *Research in International Business and Finance*, 101622. ss.1-10.
- Al-Yahyaee, K. H., Mensi, W., Rehman, M. U., Vo, X. V., Kang, S. H. (2020). Do Islamic stocks outperform conventional stock sectors during normal and crisis periods? Extreme co-movements and portfolio management analysis. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 101385. ss.1-21.
- Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities?. *Research in International Business and Finance*, 54, 101249. ss.1-7.
- Baek, S., Mohanty, S. K., Glambosky, M. (2020). COVID-19 and stock market volatility: An industry level analysis. *Finance research letters*, 37, 101748. ss.1-10.
- Baig, A. S., Butt, H. A., Haroon, O., Rizvi, S. A. R. (2021). Deaths, panic, lockdowns and US equity markets: The case of COVID-19 pandemic. *Finance research letters*, 38, 101701. ss.1-9.
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., Kost, K. J., Sammon, M. C., Viratyosin, T. (2020). The unprecedented stock market impact of COVID-19 (No. w26945). *National Bureau of Economic Research*. ss.1-24.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), ss.307-327.
- Chiadmi, M. M. S. (2020). Islamic Stock Market: Modeling Volatility and Comparative Study, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 1(1-2), ss.11-21.
- Corporate Finance Institute. (2021). What is Islamic Finance? Erişim Tarihi: 11.01.2022.
<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/islamic-finance/>.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, ss.987-1007.
- Engle, R. F. ve Bollerslev, T. (1986). Modelling the persistence of conditional variances. *Econometric reviews*, 5(1), ss.1-50.

- Engelhardt, N., Krause, M., Neukirchen, D., Posch, P. N. (2021). Trust and stock market volatility during the COVID-19 crisis. *Finance Research Letters*, 38, 101873. ss.1-6.
- Farooq, O. ve Alahkam, A. (2016). Performance of shariah-compliant firms and non-shariah-compliant firms in the MENA region: Which is better? *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. 7(4). ss.268-281.
- Kayed, R. N. ve Hassan, M. K. (2011). The global financial crisis and Islamic finance. *Thunderbird International Business Review*, 53(5), ss.551-564.
- Khan, K., Zhao, H., Zhang, H., Yang, H., Shah, M. H., Jahanger, A. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on stock markets: An empirical analysis of world major stock indices. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(7), ss.463-474.
- Li, W., Chien, F., Kamran, H. W., Aldeehani, T. M., Sadiq, M., Nguyen, V. C., Taghizadeh-Hesary, F. (2021). The nexus between COVID-19 fear and stock market volatility. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, ss.1-22.
- Mirza, N., Rizvi, S. K. A., Saba, I., Naqvi, B., Yarovaya, L. (2022). The resilience of Islamic equity funds during COVID-19: Evidence from risk adjusted performance, investment styles and volatility timing. *International Review of Economics & Finance*, 77, ss.276-295.
- Mubarok, F. ve Al Arif, M. N. R. (2021). Pandemic Attack and Islamic Stocks Index: A Cross Country Analysis. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 55(1), ss.27-37.
- Paltrinieri, A., Floreani, J., Kappen, J. A., Mitchell, M. C., Chawla, K. (2019). Islamic, socially responsible, and conventional market comovements: Evidence from stock indices. *Thunderbird International Business Review*, 61(5), ss.719-733.
- Raza, N., Ibrahimy, A. I., Ali, A., Ali, S. (2016). Gold and Islamic stocks: A hedge and safe haven comparison in time frequency domain for BRICS markets. *The Journal of Developing Areas*, 50(6), ss.305-318.
- Reuters. (2021). Global Islamic Finance Forecast to Grow as Main Market Recover- S&P, Erişim Tarihi: 10.01.2022. <https://www.reuters.com/business/finance/global-islamic-finance-forecast-grow-main-markets-recover-sp-2021-05-03/>

- Saleem, A., Bárcezi, J., Sági, J. (2021). COVID-19 and Islamic Stock Index: Evidence of Market Behavior and Volatility Persistence. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(8), 389. ss.1-22.
- Shanmugam, B. ve Zahari, Z. R. (2009). A primer on Islamic finance. The Research Foundation of CFA Institute.
- Statista. (2020). Change in value during coronavirus outbreak of selected stock market indices worldwide from January 1 to March 18, 2020. Erişim Tarihi: 10.01.2022. <https://www.statista.com/statistics/1105021/coronavirus-outbreak-stock-market-change/>
- Tuna, G. (2021). Predicting financial market returns in the presence of health crisis: evidence from conventional and Islamic stock markets. *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, ss.1-21.
- Uddin, M., Chowdhury, A., Anderson, K., Chaudhuri, K. (2021). The effect of COVID–19 pandemic on global stock market volatility: Can economic strength help to manage the uncertainty? *Journal of Business Research*, 128, ss.31-44.
- Yıldırım, H., Boyacı Yıldırım. M., Limoncuoğlu, A. (2021). Escape from COVID-19 pandemic to safe haven. *Journal of Public Affairs*, 21(4), e2728.
- World Health Organization. (2020). Archived: WHO Timeline- COVID-19. Erişim Tarihi: 10.01.2022. www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19
- Zivot, E. (2009). Practical issues in the analysis of univariate GARCH models. In *Handbook of financial time series* (ss.113-155). Springer, Berlin, Heidelberg.

Extended Abstract

There were huge losses in financial markets during March 2020 following the announcement of World Health Organization (WHO) declaring COVID-19 outbreak a pandemic on March 11, 2020. There were plenty of financial and economic studies evaluating the effects of COVID-19 on financial markets including the Islamic stock markets.

The aim of this study is to evaluate the performances and volatilities of Islamic and traditional stock markets. Nine İslamic and nine traditional financial market indexes were selected from nine countries/regions for this purpose. The time period of study covered a period between January 1st, 2018

and December 1st, 2021. This time segment divided into two parts as pre and post COVID-19 around January 30, 2020 since WHO declared the outbreak as a Public Health Emergency of International Concern (PHEIC) on this date. General evaluation of two group of indexes in terms of returns and risks was completed using descriptive statistics, especially means and standard deviation of the series. Generalized Auto Regressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model were used for the volatility analysis.

The Islamic indexes used in the study were obtained from Dow Jones Islamic Market Indexes, which are: Developed Markets ex-Japan, Emerging Markets, Europe, Asia Pacific, Japan, the US, the UK, Kuwait and Turkey. The traditional indexes were as follows: FTSE Developed ex-Japan Index, MSCI Emerging Markets Index, Dow Jones Europe Index, MSCI AC Asia Pacific Index, Japan Nikkei 225 Index, USA S&P 500 Index, MSCI United Kingdom Index, Kuwait Premier Market Index, BIST 100 Index. The data was obtained from investing.com web site and the EViews 12 software package was used in the analysis.

Volatility is a measure of financial risk or uncertainty and is a feature that directly influences investment decisions in financial assets. The effects of the pandemic on the stock markets have been an important area of study since the beginning of 2020. Studies on financial markets included Islamic stock markets especially after the rapid growth of the Islamic financial sector in the world economy. Basically, Islamic finance has to comply with Sharia rules: receiving or paying interest, investing in businesses that engage in activities prohibited by Islam, speculation and participation in contracts involving excessive risk and/or uncertainty are prohibited.

While working with time series it is important to use stationary series in order to obtain meaningful results. The closing price series of the indexes were not stationary but integrated at order 1. However, all daily return series calculated for the analysis were stationary. Stationary condition was controlled by using Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips- Perron (PP) tests. Before proceeding to the GARCH (1,1) analysis with stationary series, the descriptive statistics of the series were checked for their suitability for the analysis. The common features seen in all series were as follows: the series had a non-normal distribution, they were not symmetrical around the mean value, and they had a leptokurtic distribution. Kurtosis values of both series were considerably higher than 3, which indicated that the series had a leptokurtic distribution with fat tails. Jarque-Bera test results showed that all series were not normally distributed at the 1% significance level. After they were found to be appropriate, a forecasting model with appropriate AR (p) MA (q) lag intervals was determined.

GARCH (1,1) analysis was performed with the series whose ARCH effect were confirmed. Finally, as part of model diagnostics autocorrelation (AC) and partial autocorrelation (PAC) correlograms and their corresponding Q-statistics were controlled and ARCH LM tests used to make sure that no ARCH effect remaining in the residuals of the models.

Islamic indexes had higher average returns than the traditional ones, excluding Kuwait, for both before and after January 30th, 2020 periods. Except for the UK and USA indexes, the standard deviations of the other seven Islamic indexes were lower than the traditional index values for the pre COVID-19 period. Standard deviation results were mixed for after COVID-19 period.

GARCH results showed that the total of ARCH and GARCH effects, as measured by $\alpha + \beta$, were above 0.90 in both Islamic and traditional indexes after January 30th 2020-after COVID-9 period. It indicated a very high volatility persistence for both types of indexes for after COVID-19 period. For all indexes, the α coefficients showing the ARCH effect and the β coefficients showing the GARCH effect were significant at the 1% level. This reveals that the variances of the series were affected by both the shocks of the previous period and also by the conditional variance of the previous period. A significant β coefficient indicates long-term memory and therefore the presence of volatility clustering in the series. When we compare α and β coefficients of the Islamic and the traditional indexes values for the post-COVID-19 period, since they varied among markets it was not easy to talk about a clear difference between the two groups. One thing was clear that the volatility persistence of both index series were higher for the period after the pandemic (after January 30th, 2020).

Among the traditional indexes, Asia-Pacific, Advanced Markets excluding Japan, Emerging Markets, Kuwait and America indexes responded with a higher volatility to the shocks of the previous day for the period of after COVID-19 period. On the Islamic indexes side, it was seen that the ARCH effects of the Developed Markets excluding Japan, Turkey and America Islamic indexes showed a higher volatility measured by the ARCH effect (α) after COVID-19 (after January 30th, 2020).

At the end, the post-COVID-19 volatility was higher for Islamic and traditional indexes comparing to the pre COVID-19 period. However, there is not enough evidence to conclude that the volatility was different between the two groups of indexes for the post-COVID-19 period.

EKLER

Tablo A1. Tanımlayıcı İstatistikler: İslami Endeksler – COVID-19 Öncesi:

1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020

Endeks	Ortalama	Medyan	Std. Sap.	Kurtosis	Skewness	Jarque-Bera	Prob.
AP	0.000717	0.000514	0.006773	3.960889	-0.142130	11.75648	0.002800
KExJP	0.001032	0.001204	0.007456	5.829967	-0.559967	107.6820	0.000000
Avrupa	0.000943	0.001359	0.007259	4.253152	-0.404296	25.67110	0.000003
EM	0.000572	0.000172	0.006689	4.789817	-0.415950	54.69936	0.000000
Japonya	0.000863	0.000614	0.008679	3.767101	0.100406	6.733064	0.034509
Kuveyt	0.000128	1.27E-05	0.005570	8.911294	-0.985196	546.7972	0.000000

Türkiye	0.000864	0.000710	0.011445	5.081163	-0.539610	61.60051	0.000000
B.Krallık	0.000873	0.001142	0.008113	6.354644	0.197393	132.1600	0.000000
ABD	0.001037	0.001756	0.016648	17.08016	-1.010357	4249.019	0.0000

**Tablo A2. Tanımlayıcı İstatistikler: İslami Endeksler – COVID-19 Sonrası:
1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020**

Endeks	Ortalama	Medyan	Std. Sap.	Kurtosis	Skewness	Jarque-Bera	Prob.
AP	0.001205	0.002687	0.01253	6.350284	-0.613644	127.8369	0.000000
KExJP	0.000867	0.002435	0.01983	11.04488	-0.935043	682.1728	0.000000
Avrupa	0.000614	0.001351	0.01669	14.34325	-1.495654	1370.438	0.000000
EM	0.001072	0.001387	0.05295	56.10187	0.107323	30430.93	0.000000
Japonya	0.001148	0.000954	0.01389	7.449493	0.104939	186.8459	0.000000
Kuveyt	-0.00014	2.75E-05	0.01293	16.08488	-2.183643	2291.376	0.000000
Türkiye	0.001423	0.001899	0.01723	8.298335	-0.958502	306.8901	0.000000
B.Krallık	0.000118	0.001375	0.02063	12.06985	-0.946497	851.3020	0.000000
ABD	0.000945	0.002797	0.02267	10.58650	-0.815141	587.0755	0.000000

**Tablo A3. Tanımlayıcı İstatistikler: İslami Endeksler – Tüm Zaman:
1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020**

Endeks	Ortalama	Medyan	Std. Sap.	Kurtosis	Skewness	Jarque-Bera	Prob.
AP	0.000942	0.001534	0.009855	8.064289	-0.563910	585.4882	0.000000
KExJP	0.000956	0.001763	0.014536	17.85600	-1.148242	4886.701	0.000000
Avrupa	0.000790	0.001355	0.012531	21.16787	-1.701960	7345.651	0.000000
EM	0.000789	0.000523	0.035232	123.8941	0.179441	362952.1	0.000000
Japonya	0.000996	0.000752	0.011409	8.308283	0.128734	568.4137	0.000000
Kuveyt	4.53E-06	2.57E-05	0.009682	24.22322	-2.526437	12434.36	0.000000
Türkiye	0.001123	0.001264	0.014408	8.871064	-0.879347	784.1150	0.000000
B.Krallık	0.000525	0.001265	0.015214	19.14552	-1.126642	5713.738	0.000000
ABD	0.001037	0.001756	0.016648	17.08016	-1.010357	4249.019	0.000000

**Tablo B1. Tanımlayıcı İstatistikler: Geleneksel Endeksler – COVID 19 Öncesi:
1 Ocak 2018 – 29 Ocak 2020**

Endeks	Ortalama	Medyan	Std. Sap.	Kurtosis	Skewness	Jarque-Bera	Prob.
AP	-5.11E-05	0.000131	0.007435	4.928480	-0.558712	112.1866	0.000000
KExJP	0.000233	0.000628	0.007563	5.548853	-0.626210	182.4754	0.000000
Avrupa	-2.45E-05	0.000438	0.007966	4.025750	-0.369442	36.09070	0.000000
EM	-9.83E-05	0.000113	0.008493	3.792018	-0.299449	22.26653	0.000000
Japonya	-1.08E-05	0.000816	0.010581	6.060135	-0.769171	245.3718	0.000000
Kuveyt	0.000791	0.000853	0.007067	7.115490	-0.576476	342.4978	0.000000
Türkiye	3.52E-05	0.000273	0.013506	4.395146	-0.339020	52.03343	0.000000
Bkrallık	-6.62E-05	0.000424	0.007691	4.580951	-0.401137	68.75420	0.000000
ABD	0.000373	0.000837	0.009349	6.686891	-0.618512	328.3036	0.000000

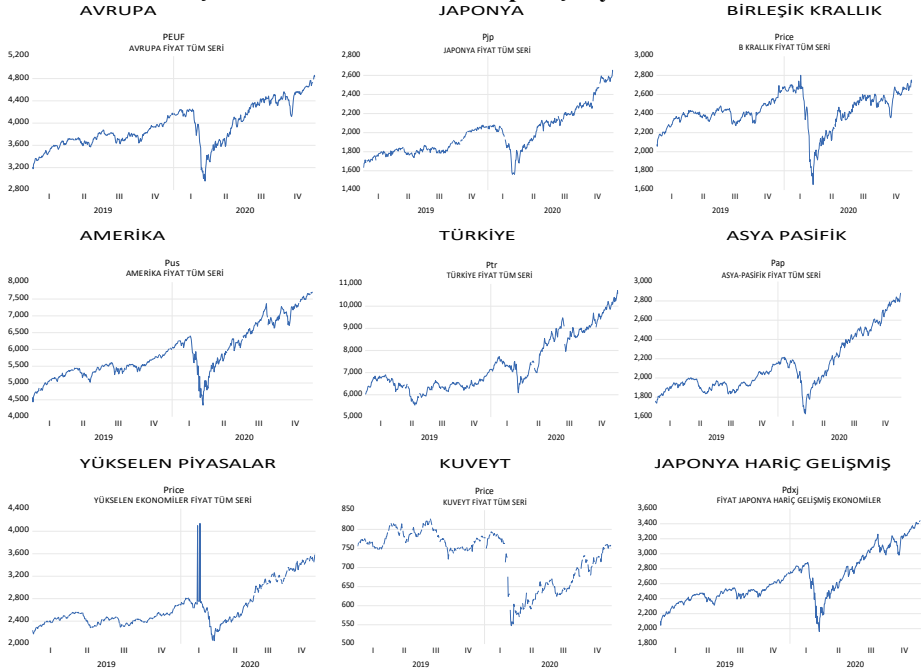
**Tablo B2. Tanımlayıcı İstatistikler: Geleneksel Endeksler – COVID-19 Sonrası:
30 Ocak 2020 – 1 Aralık 2021**

Endeks	Ortalama	Medyan	Std. Sap.	Kurtosis	Skewness	Jarque-Bera	Prob.
AP	0.000262	0.001190	0.010920	7.283932	-0.412021	380.6224	0.000000
KExJP	0.000554	0.001187	0.014764	19.64015	-1.435754	5809.731	0.000000
Avrupa	0.000291	0.001150	0.016161	19.14181	-1.415101	5371.365	0.000000
EM	0.000232	0.000968	0.012745	9.220726	-0.980497	850.8586	0.000000
Japonya	0.000396	7.49E-05	0.014370	7.114658	0.101146	318.2124	0.000000
Kuveyt	0.000141	0.001008	0.013903	31.03280	-3.347052	15574.66	0.000000
Türkiye	0.000957	0.002079	0.015306	11.40374	-1.593590	1544.935	0.000000
BKrallık	-0.00012	0.000624	0.014729	15.20712	-1.191659	3022.978	0.000000
ABD	0.000687	0.001673	0.016999	17.11055	-1.033394	3948.948	0.000000

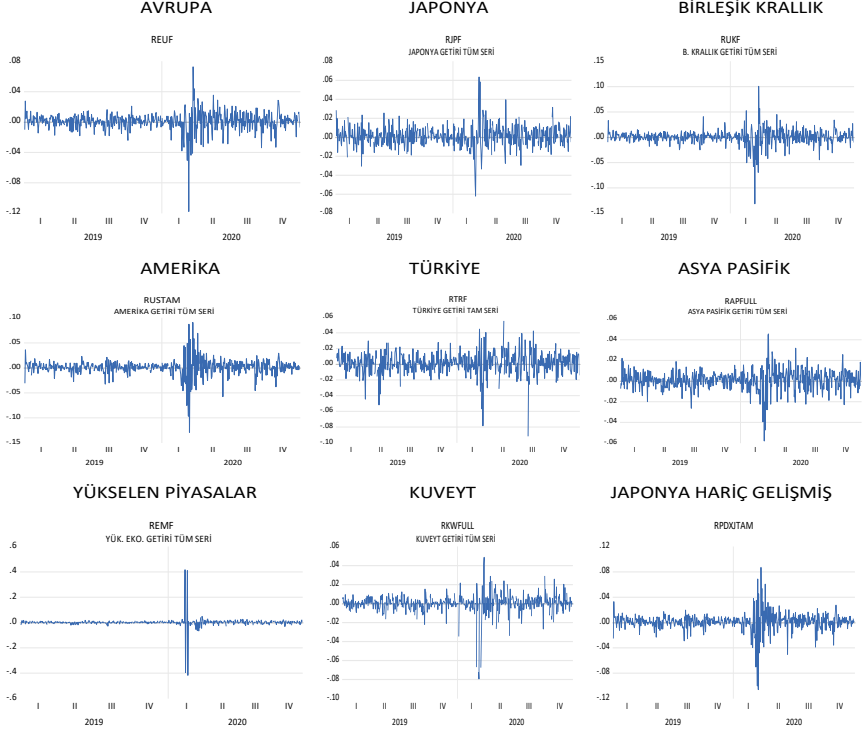
**Tablo B3. Tanımlayıcı İstatistikler: Geleneksel Endeksler – Tüm Zaman:
1 Ocak 2018 – 1 Aralık 2021**

Endeks	Ortalama	Medyan	Std. Sap.	Kurtosis	Skewness	Jarque-Bera	Prob.
AP	9.60E-05	0.000733	0.009233	7.762605	-0.45503	1001.161	0.000000
KExJP	0.000385	0.000945	0.011544	25.30065	-1.48816	21765.63	0.000000
Avrupa	0.000124	0.000679	0.012497	25.36367	-1.46166	21661.2	0.000000
EM	5.69E-05	0.000562	0.010699	9.456209	-0.83847	1894.738	0.000000
Japonya	0.000181	0.000622	0.012511	7.493658	-0.15804	804.9508	0.000000
Kuveyt	0.000466	0.000978	0.011027	40.11439	-3.47652	53468.34	0.000000
Türkiye	0.000468	0.001327	0.014379	8.569507	-1.03741	1439.466	0.000000
BKrallık	-9.40E-05	0.000508	0.011552	18.67497	-1.23022	11393.46	0.000000
ABD	0.000523	0.001165	0.013512	20.97695	-1.05997	13461.56	0.000000

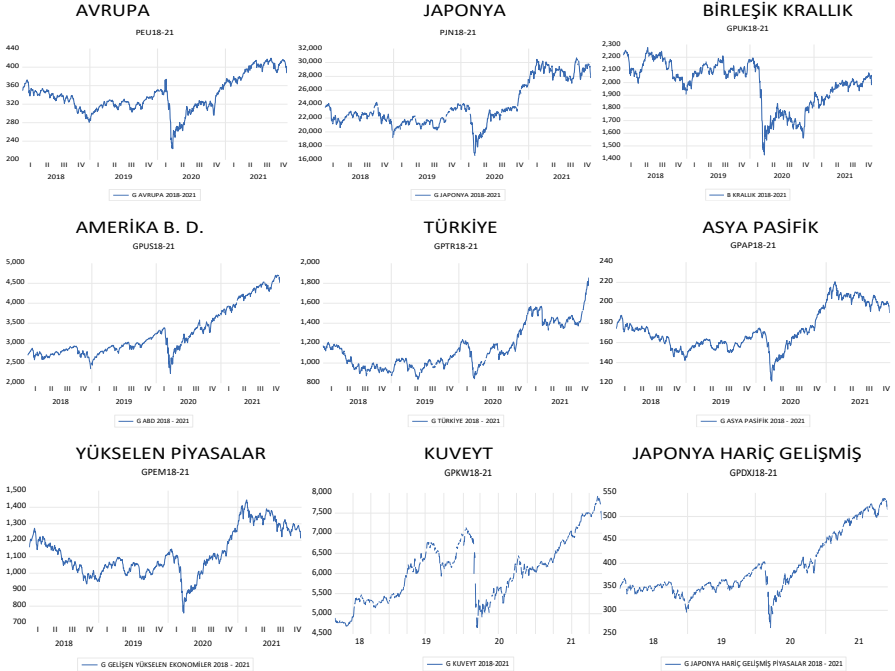
Şekil A1. İslami Endeks Kapanış Fiyat Serileri

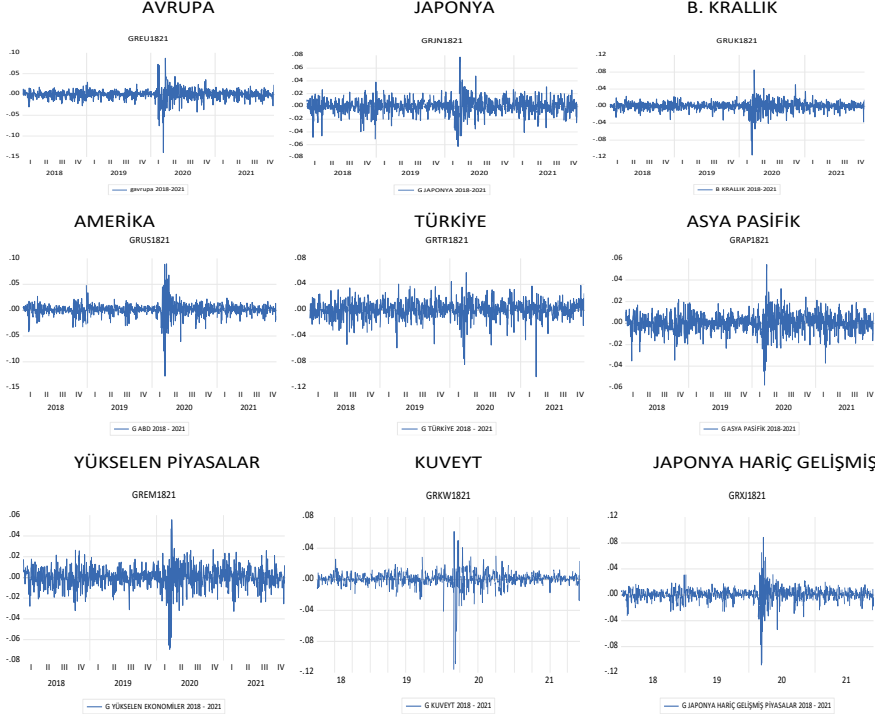
Şekil A2. İslami Endeks Getiri Serileri (1 Ocak 2018 – 31 Aralık 2020)

Şekil B1. Geleneksel Endeks Kapanış Fiyat Serileri

Şekil B2. Geleneksel Endeks Getiri Serileri (1 Ocak 21018 – 1 Aralık 2021)

Tablo C1. GARCH (1,1) Analizi: İslami Endeksler Tüm Zaman (1 Ocak 2018 – 31 Aralık 2020)

Endeks	(p,q)	Ortalama Eşitliği			Varyans Eşitliği				
		μ	θ_1	θ_2	ω	α	β	$\alpha + \beta$	LM test
AP	(0,0)	0.000978***	-	-	3.22E-06*	0.1289***	0.83527***	0.964	0.7426
GPxJP	(1,1)	0.001305***	-0.49810*	0.443929	3.93E-06***	0.3214***	0.70378***	1.025	0.5897
Avrupa	(4,4)	0.000922**	-0.753***	0.846736	3.43E-06***	0.1364***	0.84347***	0.979	0.3585
EM	(1,6)	0.002551***	-0.2256**	-0.255668	-4.97E-06**	0.5827***	0.85078***	1.432	0.9807
Japonya	(0,0)	0.001111***	-	-	1.34E-05***	0.2252***	0.66346***	0.858	0.2005
Kuveyt	(3,3)	0.000133	0.5582***	-0.455714*	3.98E-06***	0.0797***	0.86688***	0.947	0.9532
Türkiye	(2,2)	0.001513**	0.7843***	-0.78800***	1.39E-05***	0.1715***	0.77526***	0.946	0.3192
B.Krallık	(4,4)	0.001184***	-0.830***	0.92170***	3.03E-06***	0.1176***	0.87301	0.991	0.9891
ABD	(1,1)	0.001365***	-0.489***	0.374549*	4.79E-06***	0.3028***	0.71640***	1.019	0.6657

İstatiksel anlamlılık düzeyleri: *** %1 ** %5 * %10

Tablo C2. GARCH (1,1) Analizi: Geleneksel Endeksler Tüm Zaman (1 Ocak 2018 – 1 Aralık 2021)

Endeks	(p,q)	Ortalama Eşitliği			Varyans Eşitliği				
		μ	θ_1	θ_2	ω	α	β	$\alpha + \beta$	LM test
AP	(1,1)	0.000189	0.6794***	-0.60756***	4.91E-06***	0.1204***	0.8161***	0.936	0.9562
GPxJP	(1,1)	0.000882***	0.8552***	-0.86669***	4.35E-06***	0.2336***	0.7374***	0.971	0.9220
Avrupa	(0,0)	0.000394	-	-	3.91E-06***	0.1192***	0.8521***	0.978	0.5762
EM	(1,3)	0.000342	0.1856***	-0.064077**	7.35E-06***	0.1415***	0.7837***	0.926	0.8016
Japonya	(3,2)	0.000523	-0.0601*	0.065907*	1.92E-05***	0.1852***	0.6843***	0.869	0.8958
Kuveyt	(1,1)	0.000708**	0.5241***	-0.346663**	5.54E-06***	0.3366***	0.6592***	0.995	0.9172
B.Krallık	(0,0)	8.60E-05	-	-	5.24E-06***	0.1263***	0.8271***	0.953	0.9410
ABD	(1,1)	0.001149***	-0.529***	0.449884***	5.84E-06***	0.2657***	0.71370***	0.980	0.9096

İstatiksel anlamlılık düzeyleri: *** %1 ** %5 * %10

MİLLİYETÇİ SÖYLEMDE “YERLİ VE MİLLİ”LİK: KUTLU SESLENİŞ DERGİSİ ÖRNEĞİ

İrfan ÖZET*

Öz

Bu çalışma, son dönem Türk siyasal dünyasının popüler kavramlarından yerli ve milliliğe, milliyetçi cephe etrafında yüklenen anlam ve işlevlere odaklanır. Kavrama dönük entelektüel ve akademik ilgiler, daha çok muhafazakâr siyasetin dönüşümünde oynadığı rol ile sınırlı bir görünüm sergiliyordu. Milliyetçi cephede kavrama yüklenen anlamlar ise, önemli ölçüde tali düzeyde kalıyordu. Bu açıdan çalışmamız, yerli ve milliliğin Türk modernliğinin ilk evrelerinden bugüne milliyetçilik cereyanındaki özgül biçim ve renklerini ortaya koyma amacındadır. Çalışmada yerli ve milliliğin linguistik boyutları ve erken Cumhuriyet'ten 1980'lere değin tarihsel ve toplumsal serencamı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonraki aşamada milliyetçi siyasa ve entelektüel mecralarda kavrama yüklenen sembolik anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Son olarak ise, Türk milliyetçiliğinin aktüel düzeyde etkili kültür enstrümanlarından biri olan “Kutlu Sesleniş” adlı dergide, “yerli ve milli” söylemin tezahürlerine yöneldik. 1997 yılından itibaren yayınlanan dergide yerli ve millilik, “Batıcı ve kozmopolitan eksen karşıtlığı”, “iktisadi bağımsızlık”, “Türk milli kimliği”, “beka” gibi bir dizi vurgular üzerinden varlığını ortaya koyuyordu.

Anahtar Kelimeler: Yerli ve milli, Milliyetçilik, Türk milliyetçiliği, Kutlu Sesleniş Dergisi.

“LOCAL AND NATIONAL” IN NATIONALIST DISCOURSE: THE CASE OF KUTLU SESLENIS MAGAZINE

Abstract

This study focuses on the popular concepts of the recent Turkish political world, namely domestic and national, and the meanings and functions attributed around the nationalist front. Intellectual and academic interests in the concept were mostly limited to the role it played in the transformation of conservative politics. On the nationalist front, the meanings attributed to the concept remained at the secondary level to a large extent. In this respect, our study aims to reveal the specific forms and colors of domestic and national in the nationalist movement from the early stages of

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
irfanozet@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4612-2305>.

Turkish modernity to the present. In the study, the linguistic dimensions of domestic and national and its historical and social context from the early Republic to the 1980s were tried to be revealed. At the next stage, the symbolic meanings attributed to the concept in nationalist politics and intellectual media were tried to be revealed. Finally, we focused on the manifestations of the "domestic and national" discourse in the magazine "Kutlu Sesleniş", which is one of the most effective cultural instruments of Turkish nationalism. In the magazine published since 1997, it revealed its existence through a series of emphases such as domestic and national, "anti-Western and cosmopolitan axis opposition", "economic independence", "Turkish national identity" and "continuity".

Keywords: *Domestic and national, Nationalism, Turkish nationalism, Kutlu Sesleniş Magazine*

Giriş

Türk siyasal yaşamının 2010 sonrası safhasında merkezi kavram ve retoriklerinden birini “yerli ve milli”lik oluşturur. Kavramın merkezileşmesi, özellikle siyasal alandaki dağılım ve dengeleri önemli ölçüde dönüştüren 7 Haziran 2015 sonrası süreçle gelişir. Açılan sayfa, uzun yıllar siyasal alanı konsolide etme imtiyazına sahip muhafazakâr siyaset adına, açık veya örtük yeni koalisyonlara başvurma zorunluluğu üretiyordu. Ancak siyasetin farklı kanalları arasında gelişen bu “müzakere”, aynı zamanda partiyle bütünleşen referans alanlarının da dönüşümünü sağlıyordu. Nitekim AK Parti siyasetinin kamusal iletişiminde önemli bir varyantı oluşturan SETA’da yer alan bir analiz, 2009’lardan 7 Haziran 2015’e kadar süren safhayı “Medeniyet söylemi” olarak tescil ediyordu. Yazar bu dönemi, “Türkiye’yi kendi içine ve dışına doğru genişletme hamlesi” olarak değerlendiriyordu. 2015 sonrası “yerli ve milli” safhayı ise, “Türkiye’nin demokratik bir toplum yapısına kavuşmasına direnen unsurlardan arındırılması gerektiğinin altını çizen bir hamle” (Aslan, 2017: 99) olarak resmediyordu.

Kavramın politik ve entelektüel gündemin merkezine oturmasında, öncelikle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 1 Kasım 2015 seçimleri öncesi kullandığı bir ifade belirleyiciydi. İstanbul mitinginde Erdoğan, “1 Kasım’da Meclis’e, 550 yerli ve milli milletvekili gönderin” (BBC, 20.09.2015) şeklinde bir söylemle partili kamuoyuna sesleniyordu. Kuşkusuz kavramın dönem kamuoyunda ortaya koyduğu hareketlenme, gecikmeksizin CHP siyasetinde de yankılanıyordu. CHP lideri Kılıçdaroğlu, sözkonusu konjonktürdeki reaksiyonlarını, “Tek yerli ve milli parti CHP’dir” (Hürriyet, 04.10.2015) söylemiyle ortaya koyuyordu.

Son tahlilde kavram, dönem siyasal yelpazesinin birçok cephesinde “ana akım referans” olarak yer alıyordu. Ancak kavrama dönük entelektüel ve akademik ilgiler, daha çok muhafazakâr kadro ve elitlerin yöneldiği yeni siyaset tekniği olmasıyla sınırlıydı. Bu açıdan, “Cumhur İttifakı” olarak adlandırılan siyasal alایشının “milliyetçi” cephesinde kavrama yüklenen anlam ve semboller, önemli ölçüde tali düzeyde kalıyordu. Çalışmamız bu yönüyle, (sağ) toplumsal hafızada uzun bir arka plana sahip “yerli ve milli” söylemin milliyetçilik cereyanındaki özgül biçim ve renklerini ortaya koyma

amacındadır. Bu çerçevede öncelikle, kavramın linguistik boyutlarına değinilerek, Türk siyasal ve entelektüel mecralarındaki genel serencamı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Daha sonraki aşamada ise, “yerli ve milli” söylemin milliyetçi politik ve entelektüel dünyadaki yankılarına yer verilecektir. Son olarak ise, bu kanadın aktüel düzeyde etkili bir kültür enstrümanı halindeki “Kutlu Sesleniş” adlı dergide, “yerli ve milli” söylemin tezahürlerine yöneleceğiz.

Çalışmamız yöntem olarak ise, doküman incelemesine dayanır. Doküman incelemesi, araştırmada odaklanılan olgu ve olgular setiyle ilgili yazılı materyallerin analizini içerir. Bu kapsamda, uygulamalı nitel araştırma yöntemlerinden farklı olarak, odaklanılan verilerin gözlem ya da görüşme tekniklerine başvurulmadan elde edilmesi imkanını sağlar. Aynı zamanda araştırmacının yöneldiği olgular dizisiyle ilgili formel kurumlar ya da informel topluluklara doğrudan ulaşamayacağı koşullarda etkili bir veri toplama metodu olarak öne çıkar (Yıldırım ve Şimşek, 2016:189-191).

Bulguların değerlendirilmesinde özellikle betimsel analizin öne çıktığı bu yöntem (Sığırı, 2018:276), veri ve metinlerin toplumsal bağlamından soyutlanmadan incelenmesini önemser. Nitekim toplumsal ve konjonktürel bağlamından soyutlanarak analiz edilen bu tür verilerin, gerçek anlamlarını yitireceği görüşü hakimdir (Punch, 2016:219-220). Bu açıdan çalışmamızın zaman sınırını, “yerli ve milli” söylemin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle kurumsallaşma periyoduna eriştiği 2018 yılı oluşturur. Kuşkusuz Türk siyasal sistemine dair “kurucu establishment”in köklü değişimlere sahne olduğu bu yıldan itibaren “yerli ve milli”lik, hegemonik bir “devlet söylemi” imtiyazına erişiyordu.

1. KAVRAM OLARAK YERLİ VE MİLLİLİK

Türk politik yaşamında “yerlilik” merkezli söylem, inançtan kültüre, mekândan toplumsal geçmişe uzanan skalada birçok dinamiğe gönderme yapma amacıyla kullanılır (Subaşı, 2010: 26). Bu yönüyle yerlilik vurgulu cereyanların mekânsal coğrafyayı mı, yoksa kültürel bir habitusu mu içerdiği sorusunun cevabı halen müphemliğini korumaktadır (Bilici, 1999: 99). Bir başka açıdan yerlilik, modernleşmenin geniş toplumları benzeştiren etkileri karşısında, “yerel” mensubiyetlerin özgül kimliğini muhafaza etme refleksi olarak da tanımlanabilir (Erbas, 2020: 2-3). Sahicilik ve otantisite vurgusu, bu açıdan yerlilik merkezli vurguların kapsayıcı bir niteliği olarak öne çıkar. Ancak Türkiye sathında kavrama eklenilen “millilik” ise, özellikle soğuk savaş dönemine özgü gündem ve koşullardan hareketle gelişir. Kavram, bu dönemde kamusal alanda etkileri hızla artan milliyetçi siyaset ve hareket önderlerinin belirlediği söylem alanı içerisinde, “millilik”in de eklenildiği bir hüviyet kazanır.

1.1. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Potansiyel Olarak Yerli ve Millilik

Erken Cumhuriyet'in anaakım politikalarında yerli ve milli söyleme ilişkin izler, özellikle iktisadi kanattaki girişimlerde açığa çıkıyordu. Sözgelimi dönemin kültür-politik cephesinde önemli roller üstlenen ve Türkçülük akımının etkili bir temsilisi olarak Yusuf Akçura, muharebe yıllarının “milli iktisat” anlayışındaki devamlılığı vurguluyordu. Aynı zamanda Akçura, Batı'nın “acente ve komisyonculuğunu yürüten” Osmanlı bakiyesi azınlık ve levanten burjuvaziye karşı, yerli ve milli sermaye kanadının inkişafının zorunluluğunu dile getiriyordu (Keser, 1993: 65). Nitekim ilerleyen dönemler, Cumhuriyet elitlerinin tam bağımsızlık ilkesi doğrultusunda “Milli İktisat” anlayışını sürdüren politikalar devreye sokuluyordu. Sözgelimi İzmir İktisat Kongresi, kamu tarafından desteklenen “yerli ve milli müteşebbis” zincirinin oluşması tahayyülünde önemli bir safhayı teşkil eder (Yücel, 2015: 31). Bu tahayyül doğrultusunda bir çok emtia ve hizmetin üretim ve ithalatı, öncelikle kamu-devlet uhdesine alındı. Takip eden süreçte ise bu monopoller, imtiyazlı yerli ve yabancı komprodor burjuvaziye devrediliyordu (Demirel, 2014: 158). Öte yandan “yerli ve milli hassasiyet eşiği”, dönem Türkiye'si'nde nispeten fikri-entelektüel mecralarda da etkisini gösteriyordu.

Özellikle “Anadoluculuk” hareketi etrafında müşahhaslaşan bu vurgu, Misak-ı Milli gibi teritoryal sınırlarda, “ortak vatan” ve dini kültür hassasiyetiyle dönem Türkçülük cereyanı içerisinde nispeten özgül bir damarı temsil etmiştir (Korkmaz, 2016: 9). Ancak Öğün'e göre “Anadoluculuk” akımı, “yerli ve milli” tasavvur etrafında kendi iç bünyesinde de anlamlı farklılıklar oluşturuyordu. Bu çerçevede, kozmopolitan geçmişle nispeten barışık damar, Anadolu'yu geçmiş evrensel-hümanist kültürün beşiği olarak tasavvur ediyordu. Cevat Şakir, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol bu damarın önemli temsilileri olarak yer alıyordu. Karşıt cephedeki Anadolucular ise, bu “muhayyel geçmiş”i reddediyor ve Anadolu'nun Selçuki ve Osmani köklerini öne çıkararak, farklı bir muhayyel geçmişi yüceltiyorlardı. Fuat Köprülü, Mükrimin Halil, Remzi Oğuz Arık, Anadoluculuk bünyesinde bu tür “yerli ve milli” odaklı reaksiyonları temsil eden entelektüeller olarak yerlerini alıyordu (Öğün, 1999: 115). Kuşkusuz dönem Türkiye'si'nde bu tür kültüralist rezervler, yerlici-mukaddesatçı geleneğin birçok kanadında, özellikle Cumhuriyet'in “radikal modernlik” politikalarına karşı yaygın bir tepkisel hattı oluşturuyordu.

1.2. Türk Modernleşmesinde Tepkisel Bir Cereyan Olarak Yerli ve Millilik

Başarıyla nihayete eren Kurtuluş Savaşı sonrası toplumsal formasyon, Kemalist modernlik olarak kavramsallaştırılan bir dizi yenilik ve dönüşümlerle biçimleniyordu. Ancak Cumhuriyetçi elitler için bu tasarımın hayata geçme sürecinde potansiyel rezervi, Osmanlı mirasından taşınan “kültürel ağırlıklar” oluşturuyordu. Bu açıdan laik seçkinler adına “ağırlıkları

atmak”, radikal yörüngede gelişen modernleşmeci tasarımları dikkate alındığında, “zorunlu” bir kamusal politika olarak temayüz ediyordu. Nitekim erken Cumhuriyet döneminde sivil alanlarda gelişen “yerlilik”, radikal modernleşmeciliğin toplumsal müzakerenin asgari koşullarını askıya alan tasavvuruyla derin bir hesaplaşma arzusunu ortaya koyuyordu (Subaşı, 2010: 26). Ancak bu hesaplaşma, doğrudan sistemin merkezindeki siyasal-askeri elitlerin ötesinde, yeni düzen ve onun “köksüz” asrileşme tasarımlarıyla bütünleşen entelektüel tabakalar üzerinden geliyordu.

Bu açıdan yerlici-mukaddesatçı damarın eleştirilerinin somut adresi, öncelikle “kozmpolit” ve “köksüz” olarak tanımladıkları “Batıcı” aydınlardı. Toplumsal dünyada “yabancılaşma ve yozlaşma üreten” radikal modernleşmeciliğin “ağırlaşan bilançosu”ndan, özellikle bu kanattakiler sorumlu tutuluyordu. Sözelimi Celal Nuri, Tefik Fikret, Abdullah Cevdet gibi aydınların Batıcı yörüngede gelişen tezleri, uzun bir dönem sağ-mukaddesatçı cephedeki eleştirel fikri üretimlerin merkezi temasını oluşturuyordu (Öğün, 1999: 121). Kuşkusuz bu alanda harekete geçen düşünsel enerjiyi, Batı’ya karşı istikrarını koruyan “tepkisel” ve “hesaplaşmacı” tasavvurlar belirliyordu.

Öte yandan Mollaer’e göre, modernleşme sürecinde yerlilik merkezli refleksler, “eve dönen adamlar” etrafında gelişen “mitoloji”de de okunabilir. Bu anlamda modernliğin yersiz-yurtsuz kılan nitelikleri, aynı zamanda giderek artan ölçülerde “sürgünlük manzaraları” üretiyordu. Kuşkusuz buradaki “sürgünlük”, ideolojiler ve düşünceler üstü bir gerçekliğe karşılık geliyordu. Ancak modern siyasal ideolojilerden hiçbiri, eve dönen adama yerlici-mukaddesatçı kanat ölçeğinde esaslı rol ve misyonlar yüklememiştir. Nitekim Mollaer’e göre, “sürgün”le eşzamanlı gelişen “yabancılaşma”, eve dönüşle nihayete eriyordu. Yerlici anlatı, bu dönüş sürecinde devreye girerek, yaşanan süreci “hidayet” anıyla sona erdiriyordu (Mollaer, 2018: 124-132).

Modernleşme süreci boyunca yerlici repertuar, “mekânsal” dinamikler üzerinde de varlık kazanıyordu. Bu çerçevede, İzmir, İstanbul gibi “Batı”daki kozmopolitan metropollerde gelişen “yozlaşma” ve “mukallitlik”e karşı; taşra Anadolu, “yerli” ve “sahici” bir habitus temsiliyle donatılıyordu (Bora, 2010: 51). Kozmopolitan metropollere dönük bu yerlici tasnif, soğuk savaş konjonktürü boyunca bu alanlarda gelişen siyasal-ideolojik hareketler karşısında da “duyarlılığını” koruyordu. Sözelimi kozmopolitan metropollerin sol-sosyalist hareketlere potansiyel olarak sunduğu gelişme ve serpilme imkanlarına karşılık; “taşralı, yerli, kırsal Anadolu”, uzun yıllar milliyetçi ve muhafazakâr alışmaların yön verdiği “tepkisel hat”ı oluşturuyordu (Laçiner, 2010: 31). Bu anlamda yerliliğin “millilik”le bütünleşme imkânı yakaladığı bir “kurucu öteki” olarak, sol-sosyalist cereyanlar rol oynuyordu.

Sola dönük olarak bu kanatlardan gelişen eleştirilerin öncelikli boyutunu, geleneksel toplumsal değerlerle kurduğu “mesafeli” ilişki oluşturuyordu. Buna ilaveten, Cumhuriyet’in ilk kuşak sosyalistlerinin radikal modernlik tasarımlarıyla yer yer “bütünleştiği alan ve deneyimler” de, yerli ve

milli temelde gelişen eleştirisi hanesinde etkili bir varyantı oluşturuyordu (Erbaş, 2020: 5). Ancak soğuk savaş dönemine yaklaştığımızda bu “ezber” bozularak, sol bünyede “yerli ve milli teyakkuz” hattıyla bütünleşen cereyanlar da varlık kazanıyordu. Bu bağlamda sol kanat hareketlere yön veren anti-emperyalizm, dönem Türkiye’sinin “merkez-dışı” siyaset alanlarında sembolik ortaklıkların kapısını aralıyordu. Bu kanatta özellikle Mehmet Ali Aybar’la temsil edilen TİP (Türkiye İşçi Partisi) ideolojisi, “yerli ve milli” söylem alanıyla solu buluşturan etkili bir deneyimi oluşturuyordu. Aybar, dönem Türkiye’sinde gelişen buhranlara çözüm olarak “yerli ve tam bağımsızlıkçı bir sosyalizmi” öneriyordu. Benzer olarak şair Atilla İlhan da sosyalizm ve ulusalcılığı telif eden fikriyatıyla, “yerli ve milli sol”un etkili bir temsili olarak öne çıkıyordu (Öğün, 1999: 139). Öte yandan sağ-kanat dünyada ise, yerli ve milliliğe “varoluşsal” anlam kazandıran kadrolar, özellikle milliyetçi hareketlerde açığa çıkıyordu.

2. SİYASAL BİR CEREYAN OLARAK MİLLİYETÇİLİK

93 Harbi ve Balkan Savaşları sonrası süreçte imparatorluğun cari sınırlarında Türk unsurunun hâkim olması, fikri ve ideolojik bir cereyan olarak Türkçülüğü merkezileştiriyordu (Karakaş, 2006: 64). Bu açıdan dönem toplumsal muhayyilesi, muhacirlik rabitası ile anavatanla entegre olan Kafkas ve Balkan diasporasının, Türklük bilincinin gelişiminde ve bu bilincin peyderpey milliyetçiliğe evrilmesinde taşıdığı misyonu ortaya koyar (Hanioğlu, 2009: 253-254). Bu bilinç çerçevesinde gelişen defansif siyaset, Osmanlıcılık akımında “Devlet-i Aliyye”, İslamcılıkta ise “hilafetin istikrarı” temelli arayışlardan anlamlı bir kopuşu temsil ediyordu.

Türkçülüğün öncülerine göre yaşanan askeri ve siyasal resesyon, Türklük merkezli milli kimlik ve devlet kurma ihtiyacını ortaya koyuyordu (Karakaş, 2006: 67-68). Kuşkusuz bu yaklaşım, Cumhuriyet elitlerinin de paylaştığı bir konsensus alanıydı. Ancak Türkçülük, erken Cumhuriyet’in ideolojik yelpazelerinden bir bölümü oluştururken; bunun kitlesel-siyasal bir programa evrilmesi karşısında, sistemin rutin setleri devreye giriyordu. Milliyetçilik temelli cereyanların kitle siyasetinde roller üstlenmeleri, özellikle Soğuk Savaş dönemi konjonktürüyle hız kazanıyordu.

II. Dünya Savaşı’nı takip eden süreçte devletin bürokratik seçkinlerinin de yönlendirmesiyle “anti-komünist teyakkuz”, milliyetçi kanatta hareketlenmelere yol açıyordu. Bu anlamda “anti-komünist ortak gündem”, milliyetçi fikriyat ve programların kitlesel bir hüviyet kazanmasını sağlıyordu. Çok farklı sınıfsal, politik ve ideolojik cepheleleri anti-komünizm potasında buluşturan bu “münbit” zeminden, milliyetçi-Turancı gelenekten gelen kadrolar da yararlanıyordu (Karakaş, 2006: 70). Dönemin milliyetçi kanadında kurulan ilk parti ise, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)’dir.

1950’lerde Osman Bölükbaşı’nın öncülüğünde “pro-faşizan” bir dizi küçük oluşumların birleşimiyle kurulan parti, ana hatlarıyla kırsal dünyanın milliyetçi muhafazakâr alaşımlarının temsilini üstleniyordu. Ancak sonraki

dönemde parti yönetiminin başına geçen Alparslan Türkeş’le birlikte, partinin kitle dünyasındaki yörüngesi önemli dönüşümlere sahne oluyordu. 1970’lerin özellikle ikinci yarısında kentsel alanlarda kapitalist yörüngede gelişen iktisadi-toplumsal-kültürel değişime zorlanan ve mülksüzleşme tehdidiyle “kaybeden kuşak”ın eşliğindeki kitleler, MHP’yi tepkilerini ifade edecekleri bir kanal olarak seçiyordu (Bora ve Can, 2009: 64). Dönem MHP’sinin kitlesel genişleme kanallarında, bu tabakalar önemli bir referans kaynağıydı. Aynı zamanda, “anti-emperyalizm”in kültür hattında sunduğu potansiyeller, partinin kitlesel eylem ve örgütlenme sürecinde önemli başvuru kaynaklarını oluşturuyordu. Nitekim 1979’daki ilk sayısında, Ülkü Ocağı’na biçilen “misyonlar”ın başında, anti-emperyalist motivasyonlar yer alıyordu:

“Ülkü Ocakları Anadolu’da yeni bir iman ateşini tutuşturdu. Batının maddeye dayalı zulüm düzeni dünyayı, insanlığı felakete sürüklerken, Hakk’ı temsil etme durumundaki tek millet, Türk milleti, yarıdan çoğu bağımsızlığını yitirmiş, Anadolu’ya sıkışmış, kalanları da emperyalizmin yarı sömürgesi haline gelmişken, gönüllerde iman ateşini yakmak üzere yeni alperenler, gazi dervişler çıktı ortaya. Gayri milli düzenin içinde sömürülen, ezilen, zulüm altında inleyen insanına, yeni bir kurtuluş ümidi oldu” (Öznur, 1999: 274).

1980 sonrasına geldiğimizde 12 Eylül kurmaylarının öngördüğü depolitizasyona, Özal’lı liberal kalkınma programları eşlik ediyordu. Dönem bürokratik elitlerinin siyasal varlığını sonlandırdığı parti ve yönetici kadrolar arasında MHP ve Türkeş de yer alıyordu. Bu açıdan MHP hareketine uzun dönemler manevra alanı açan soğuk savaş parametrelerinin yeni taşıyıcı güçlerini, sufi-İslami gruplar üstleniyordu. Yeni dönemin kurucu-ethos’u olarak, “Türk İslam Sentezi” öne çıkıyordu. Bu formülasyon etrafında, devlet kurumlarıyla barışık ve İslami tonlara sahip cereyanlar üzerinden “anti-komünist” politikalar varlığını sürdürüyordu. Ancak 87 yılında Türkeş’in de aralarında olduğu liderlerin yasaklarının kalkmasını sağlayan referandum, 12 Eylül öncesinin karizmatik lider ve hareketlerini tekrardan politik sahneye davet ediyordu. Aynı yıl yapılan genel seçimlerde, referandumun açtığı bu imkân alanından merkez-sağ kadrolar kısa vadede meclise girerek yararlanıyordu.

Sağ siyasetin İslamcı ve milliyetçi kanatları ise, 91 seçimlerinde kurulan ittifakla, 12 Eylül’ün geliştirdiği baraj setlerini aşırıyordu. Buna ilaveten 90’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu’da çatışmaların artan ivmesi, “bölünme” ve “parçalanma” korkularının bütünleştiği geniş kitleleri MHP’ye yöneltiyordu. Kuşkusuz bu eğilimler, AKP’nin ilk dönem reformist politikaların yön verdiği iktidar sürecinde, partinin yöneldiği “muhalif” pozisyonda da istikrarını koruyordu. 2015 sonrası döneme geldiğimizde ise, “yerli ve milli” konsept, Türk sağının iki farklı cereyanını birleştiren “ortak zemin” işlevini kazanıyordu.

2.1. Milliyetçi Söylemde Yerli ve Millilik

Osmanlı son döneminde gelişen siyasal ve askeri resesyon, toplumsal dünyanın sabitelerinde de köklü dönüşümleri kaçınılmaz kılıyordu. Bu alt üst oluş sürecinde sahneye çıkan milliyetçi fikriyat, kolektif aidiyet anlayışlarını yeniden kurgulamaya yönelmiştir. Bu anlamda modern milliyetçilik; yerel, dini veya siyasal mensubiyetlere bağlı olarak gelişen bir dizi aidiyet biçimlerinin yerini almaya girişiyordu (Yuval-Davis, 2008: 139). Nitekim Türk milliyetçiliğinin kurucu münevverlerinden Ziya Gökalp, son dönem Osmanlı fikri piyasasında yarıştıkları “İslamcı-muhafazakâr” ve “Baticı” tezleri farklı gerekçelerden hareketle eleştiriyordu. Bu çerçevede “İslamcı-muhafazakâr” cephede gelişen tezleri, geleneksel mükteşebatın değiştirilmesi karşısında sarıldıkları “tekfirci söylem”le; “Baticı” tezleri ise, yeni inkılapların muhalif kuşaklarına dönük dillendirdikleri “gericilik söylemi”yle eleştiriyordu. Gökalp, dönem sosyal dünyasını kuşatan buhranlardan çıkış yolunu ise, temellerini attığı milliyetçi söylem üzerinden geliştirdi:

“Önce Türklüğe hoş olan müesseselerimizin geleneklerini, mükemmelleşme tarihlerini incelemeliyiz. (...) Milli dilimiz yalnız Türk dilbilgisine uyandır. Milli edebiyatımız konularını, hayal dünyasını Türk hayatından, Türk toplum teşkilatından, Türk efsanelerinden, Türk büyüklerinin hayatlarına ait hikayelerden almalı. Dilimizden yabancı tamlamaları, şirimizden yabancı vezinleri, edebiyatımızdan yabancı telmihleri atmalyız (Gökalp, 2010: 23-26).

Öte yandan ilerleyen süreçler, devlet siyaseti ve kadrolarında Gökalp’in mukayese ettiği cereyanlardan Baticılığın öne çıkmasına sahne oluyordu. İslamcılık, kentli-kamusal alanlardan tecrit edilirken; Kemalizm olarak formüle edilen yeni establishment, toplumsal muhayyileyi biçimlendirme sürecinde milliyetçiliğe “işlevsel” değerler yüklüyordu. Ancak sözkonusu fikriyatın özgül bir siyasal ve ideolojik programa dönüşmüş temsilleri karşısında ise, sınırlayıcı politikalar peyderpey devreye sokuluyordu. Nitekim erken Cumhuriyet’in kültür alanıyla izlediği bu politikalara en sert eleştiriler de milliyetçi kulvarda “Türkçü-Turancı” damarı temsil eden Atsız’dan geliyordu: “Kemalizm denilen muazzam safsata kısmen Fransa, kısmen de İtalya ve Rusya’da alınmak suretiyle dış alemin bir değil, birkaç merkezine birden bağlı olan, bu suretle diğerlerinden daha çok ve karmakarışık bir şekilde dışarıya bağlı bulunan bir ucubedir” (Atsız, 2012: 256).

Atsız, özellikle “beynelmilel” nitelikleri üzerinden Kemalizm’i sert bir şekilde eleştiriyordu. Bu doğrultuda ona göre, cari fikirler piyasasında yerli ve milli olan yegâne akım Türkçülük’tür. Diğer cereyanların hemen hepsinde, köklerin “dış dünya”ya ait olduğunun altını çizer (Yaşlı, 2020: 165). Kuşkusuz hareketin Gökalp ve Atsız gibi “entelektüel önderleri”nin yerli ve millilikle ilgili attığı bu temellerin siyasal bir çehre ve programa dönüşmesinde, Alparslan Türkeş önemli bir kavşaktır. Yerli ve milli tasavvurlar, Türkeş’in 1970’lerden itibaren çalışmalarının merkezinde yer alıyordu: “Türk milleti kendi milli tarihini adet ve ananelerini, kendi milli hasletlerini dikkate alan

modern ilmi ve tekniği önder alan %100 yerli ve milli bir idare sistemi kurmalıdır. (Türkeş, 1974: 15).

Bu satırlarda Türkeş, yerli ve milliliğin “söylem alanından çıkarak politik bir programa dönüşümü”nün altını çiziyordu. Ancak sağ-kanat siyasette takip eden süreç, yerli ve milliliğin bu tür “praksis”e açılmış boyutlarıyla ilgili özellikle Erbakan’ı öne çıkıyordu. Bu anlamda Erbakan’ın yerli ve milliliğe yüklediği misyonlar, “iktisadi kalkınma” temelindeydi. Sözgelimi Pancar Motor’un tanıtımında kamusal söylemi, “yüzde yüz yerli ilk motor fabrikası” oluşturuyordu (Bora, 2018: 194). Bununla birlikte milliyetçi söylemde yerli ve millilik, özellikle kültür cephesinde öne çıkan aydınlar etrafında “merkeziliğini” koruyordu. Özellikle Nevzat Köseoğlu’nun yazı ve eserleri, bu arayışın izleriyle yüklüydü. Sözgelimi Köseoğlu, yerli ve milliliğin referanslarını öncelikle “Batılılaşma karşıtlığı” üzerinden oluşturuyordu:

“Milliyetçilik, siyasi hayatımıza Batılılaşma hareketine karşı bir aksiyon olarak çıkmıştır. 1960’lı yıllarda AET’ye (Avrupa Ekonomik Topluluğu) karşı çıkma konusunda benim şedit yazılarım vardır. Ocak dergisinde yayınlandı. Milliyetçilerin hepsi de karşı idiler. Tutumumuz, toplumun manevi kültür unsurlarını korunması duyarlılığına dayanıyordu” (Çakır, 2008: 458).

Çalışmanın devamında Köseoğlu, yukarıda dile getirdiği “Batılılaşma” eleştirisinin sınırları ve referanslarını netleştiriyordu. Bu anlamda Türk sağının bir çok kanadına hakim bir düşünce olarak, Batı’yla teknik düzeyde entegrasyon onaylanırken; bu yakınlaşmanın kültür-hars alanlarına metastas yapma potansiyelleri karşısında, geniş kitleler “teyakkuz”a davet ediliyordu. Benzer olarak Köseoğlu’nun Cumhuriyet’in öncü kadrosuna eleştirileri ise, bu tür “kültürel filtreler”den yoksun olarak Batı’yla ilişki kurmaları etrafında geliyordu:

“Gökalp diyordu ki, Batı medeniyetine gireceğiz, ama Batının tekniğini alırken bile, kendi kültürümüzün süzgecinden geçireceğiz. Biz de, Cumhuriyet döneminde ne yapıldı? Tam tersi. Kültürel gümrükler (manevi kültürler) sıfırlandı. Devlet zoru ile yabancı kültürler sokulmaya çalışıldı. İktisadi gümrükler konuldu. Milliyetçilerin iktidarlarla sürekli çekişme halinde olması bu yüzdendi. Bu, Batıya açılma üslubuna karşı, milli kimliği koruma duyarlılıkları ile doğdu (Çakır, 2008: 461)

Öte yandan “Batı-merkezli” modernlik eleştirisi hattından devam ettiğimizde, milliyetçi entelijansiyanın günümüzdeki temsilcilerinden Özcan Yeniçeri, bu kapsamdaki eleştirilerinin odağına “kozmpolitan aydın” zümresini koyar. Ona göre yerli ve milli kültüre “yabancılaşmış”, “modernist-Batıcı jargonla hareket eden” bu tür gruplar, askeri sömürgeleşme süreci yaşamamış bu topraklarda, “zihinsel sömürü”nün kapısını aralıyordu

“Gelişmekte olan toplumlarda bireylerin kendi toplumuna ve kültürüne karşı büyük bir yabancılaşma tehdidi altında olduğu konusunda düşünürler arasında

neredeyse fikir birliği vardır. Gelişmemiş ülke aydınlarının şaşılacak bir biçimde kendi “öz değerlerini”, zamanın geçerli ideolojilerinin” ve “egemen sömürgeci güçlerinin” çıkarları doğrultusunda yorumlamakla meşgul olması bu sonucu doğurmuştur. Türkiye, uzun süre askeri işgal ile zoraki bir sömürgeleştirme süreci yaşamamıştır. Yani Türkiye’nin toprakları değil, aydınlarının zihinleri sömürgeleştirilmiştir. (Yeniçeri, 2017: 185-196)

Gelinen noktada milliyetçi söylemde yerli ve milliliğin referanslarını, uzun dönemler modernleşme süreciyle birlikte taşınan yeni dinamikler belirlemiştir. Modernliğin dönüştürme kapasitesinin yüksek çapı karşısında “geleneksel dokunun muhafazası” olarak temayüz eden fikriyat, bu kanadın ortaya koyduğu yerli ve milli refleksin içeriğini uzun süre belirlemiştir. Bu çerçevede milliyetçilerin modernleşme politikalarına karşı geliştirdikleri “kültürel setler”, İslami-muhafazakâr cephe ile ortaklaşmalarını sağlıyordu. Ancak milliyetçi cereyanlarda gelişen kültürel filtreler, çatısını özellikle “Türklük merkezli kimlik ve hafıza”nın oluşturduğu daha rafine ve özgül “hassasiyetler”le çevriliydi. Nitekim bu refleksler, geniş topluluğun günümüzdeki fikri ve entelektüel üretimlerinde de etkisini sürdürmektedir.

2. MİLLİYETÇİ BİR BÜLTEN OLARAK KUTLU SESLENİŞ DERGİSİ

Milliyetçi hareketin özellikle Kayserili elitlerinin öncülük ettiği aylık fikir ve kültür dergisi Kutlu Sesleniş, 1997 yılında yayın hayatına başlamıştır. Derginin genel yayın yönetmenliğini MHP Kayseri milletvekili İsmail Özdemir yürütürken, yazı işleri müdürlüğünü ise, Kayserili olan ve MHP Genel Başkan danışmanı olan yazar Yıldray Çiçek sürdürmektedir. Çalışmamızın zaman aralığını teşkil eden 2018 yılında derginin imtiyaz sahipliğini ise, dönemin MHP Kayseri İl Başkanı Serkan Tok yürütüyordu. Bu açıdan milliyetçi camia özelinde bir yayın politikası izleyen dergi, okuyucularına ücretsiz olarak ulaşmaktadır.

Derginin her sayısı, “Tarih Yeniden Yazılacak” başlığı altında sırasıyla Mustafa Kemal Atatürk, Alparslan Türkeş ve Devlet Bahçeli’ye ait birer alıntı paragrafla başlamaktadır. Bu anlamda milliyetçilik ortak paydasında Atatürk, Türkeş ve Bahçeli gibi aktörler, (milliyetçi) kolektif hafızada bütünleştirilerek yer alıyordu. Öte yandan derginin her sayısında izlediği bir diğer editoryal politika ise, MHP lideri Devlet Bahçeli’ye ait bir konuşmanın yer almasıydı. Bu kapsamda dosya başlığıyla da uyumlu olarak, ilgili sayının yer aldığı ay içerisinde Bahçeli’nin herhangi bir kamusal platformdaki konuşması yazıya dökülerek yer alıyordu. Aynı zamanda incelediğimiz 2018’in birçok sayısında, MHP Genel Başkan Yardımcısı Semih Yalçın’ın seçili dosya konusuyla uyumlu bir çerçevede gelişen yazıları yer alıyordu.

Bu anlamda dergi, “milliyetçi kültürel platform” olarak bu kanadın politik ve entelektüel seçkinlerini bünyesinde barındırıyordu. Nitekim yukarıdaki politik seçkinlere ilaveten, Ahmet Şafak, Ali Güler gibi aktüel milliyetçiliğin entelektüel kanadında ağırlık kazanmış isimler de, düzenli olarak dergi sayılarında yer alıyordu. Buna ilaveten dergi, sosyal medyada

özellikle Twitter’da 4500’e ulaşan takipçisiyle, milliyetçiliğin kültür sathındaki etkili konumunu ortaya koyuyordu. Sözelimi Şubat 2022 itibariyle derginin, benzer bir kulvarda yayıncılık yapan Alperen Ocakları Dergisi’nin iki katından fazla bir takipçiye sahip olduğu görülüyordu. Tüm bu gerçeklikler ışığında, “yerli ve milli” fikriyatın milliyetçi kanattaki tezahürlerine yönelen çalışma adına Kutlu Sesleniş Dergisi, önemli bir referans alanı olarak seçiliyordu.

Çalışmada ayrıca seçilen yazı ve yazarlar, yerli ve milliliğin hegemonik bir “devlet söylemi” imtiyazına eriştiği 2018 yılı boyunca çıkan sayılarda yer alıyordu. Bu anlamda odağımız öncelikle, söz konusu konjonktür boyunca “yerli ve milli” söylemi harekete geçiren kültürel ve siyasal fay hatlarını resmetmekti. Buna ilaveten yerli ve milliliğin adeta “altın çağı”nı oluşturan dönem boyunca yaşanan radikal dönüşümleri kaleme alan yazar kadrosunda “çeşitlilik”i yakalama adına, birçok farklı isme yer vermeye çalıştık. Dolayısıyla metodolojik olarak tekil bir muhteva ya da yazar sınırlamasının ötesine uzanarak, dönem boyunca gelişen politik ve kültürel trafiği, “yerli ve milli repertuar” etrafında analiz eden farklı yazı ve yazarlara yöneldik.

3.1. Kutlu Sesleniş Dergisi’nde Yerli ve Milli Söylemin İzleri

Türk sağının iki farklı kanadının yakın dönemlerdeki bütünleşmesinde “kurucu ethos”u, yerli ve milli söylem oluşturuyordu. Bu çerçevede yerli ve milliliğin söylemden kurumsal bir boyuta evrilmesi ise, 2018 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçiş süreciyle tamamlanıyordu. Nitekim sözkonusu konjonktür boyunca Kutlu Sesleniş Dergisi yazarlarının aktüel meselelere ilişkin yaklaşımlarında da “yerli ve milli” söylem temel referans düzeyindeydi. Bu konuda ilk öne çıkan yazı ise, dergi yazarlarından Ali Güler’e aitti. Yazara göre, İslamcılar ve Türk milliyetçilerinin 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi sonrası gelişen birliktelikleri, 10 Kasım 1938’den 15 Temmuz 2016’ya dek kurumsallaşan “Baticı hegemonyanın çözülüşü” anlamına geliyordu:

“Türkiye, 10 Kasım 1938-15 Temmuz 2016 tarihleri arasında değişik şekillerde gittikçe kurumsal bir hüviyet kazanan Baticıların siyasi, sosyal ve hukuki hegemonyasına teslim olmuş, çevre/millet dışlanmışlık ve mağduriyet duygusu içinde merkez ile bir çatışmanın içine girmiştir. Siyaset mühendislikleri ile devlet-millet bütünleşmesinin ve İslamcılar ile Türk milliyetçilerinin birlikteliğinin önu daima tıkanmıştır” (Güler, 2018, 135: 27).

Yazar Güler, 1938 öncesi Mustafa Kemal Atatürk dönemini “yerli ve milli” sınırları içerisinde resmediyordu. Ona göre, 10 Kasım 1938 sonrası süreçte kurumsallaşan ve “hegemonik” bir karakter kazanan Batılılaşma karşısında milliyetçi ve İslamcı hareketler ise, çevreye itiliyordu. Aynı zamanda süreç boyunca bu akımların birlikteliğine karşı sistemin yöneldiği “blokaj” ve “setler”, uzun süre istikrarını koruyordu. Bu anlamda yazar, takip eden satırlarda sağın bu iki damarı arasında gelişen ayrışmayı, 1938 sonrası “Baticı statüko” etrafında gelişen bir “siyaset mühendisliği” olarak

değerlendiriyordu. Bu “statüko”nun ters yüz edilmesi ve milliyetçi-İslamcı alışılara sahip Cumhur İttifakı’nın tesis edilmesinde ise, 7 Ağustos 2016’daki Yenikapı Mitingi’ni önemli bir eşik olarak görüyordu:

“İstanbul Yenikapı’da, İslamcı ve Türkçü milyonların önünde oluşan güçlü mutabakat, “Cumhur İttifakı”nı doğurmuştur. (...) Siyasetinin yönünü ABD ve AB’ye çeviren ya da onların ülkemizdeki siyaset mühendisliğinin ürünü olan karşıdakiler, 1938 sonrasında oluşan statükonun/ vesayet düzeninin devamı için son çırpınışlarını yapmaktadırlar. Fakat 24 Haziran 2018 günü, büyük millet-devlet buluşmasının “*milli ve yerli*” olanların küresel sistemin taşeronlarını silip süpüreceği bir gün olacaktır” (Güler, 2018, 135: 27).

Görüldüğü gibi yazar, düzenleyicileri tarafından “Şehitler ve Demokrasi Mitingi” olarak adlandırılan Yenikapı Mitingi’ne (2016) katılan kitleleri, İslamcı ve Türkçü siyasal kimlik sınırlarında görüyordu. Yazısının devamında bu akımlar etrafında gelişen ittifakı, “*tarihsel süreçte entegrasyonları engellenen iki akımın buluşması*” olarak değerlendiriyordu. Buradaki engelleyici odağı ise, 1938 sonrası gelişen “statükocu, vesayetçi, küresel sistem taşeronları” gibi bir dizi pejoratif söylemler eşliğinde yansıttığı “Batıcı eksen” oluşturuyordu. Ona göre, 1938 sonrası kurumsallaşmış bu “statüko”nun ters yüz edilmesinde ana rolü, yeni hükümet sistemiyle bir araya gelecek İslamcı-milliyetçi “yerli ve milli cephe” oynayacaktır.

Benzer olarak yerli ve milliliğin istikrarlı bir motivasyon kaynağı düzeyindeki “kozmpolitanizm karşıtlığı”, dergi yazarlarından ve milliyetçi kamuoyunda sembolik karşılığı yüksek sanatçı ve yazar Ahmet Şafak’ın yazarlarında da etkisini gösteriyordu. Ancak yazar Şafak, kozmpolitan siyasetin köklerini, önceki alıntılarda yer alanlardan farklı olarak, 12 Eylül kurmaylarının liberal-kapitalist sistemle bütünleştiği 1980 sonrası politikalarda görmektedir:

“80 sonrasında siyasi dünyamıza zerk edilen çoğulcu, parçalı individualist adem-i merkezietçi anglosakson zihniyet geleneksel milli devlet anlayışıyla taban tabana zıttır” (Şafak, 2018a, 134:17).

“Kırk yıldır varlığını sürdüren kozmpolit siyaset tribünü, ellerindeki her türlü imkana rağmen milliyetçiliği tasfiye etmeyi başaramamıştır. Aksine kozmpolitizm, küresel ittifaklar, Avrupa Birliği gibi ulus-ötesi oluşumlar, gelenekli milli devletlerin gerisinde kalmışlardır. Bir zamanlar Türkiye’ye federasyonu önerenler, Irak’ı da içine alan bir konfederatif yapıyla etnik çoğulculuğu dayatanlar bugün küme düşmüşlerdir” (Şafak, 2018b, 135:19).

Buna ilaveten, dergi yazarlarında hâkim temalardan birini oluşturan “sol karşıtlığı”, milliyetçi söylemde yerli ve milliliğin etkili bir enstrümanı olarak öne çıkıyordu. Sözgelimi yazar Mustafa Önder’in 133. sayıdaki “Tatlı sudaki sol” başlıklı yazısı, Türk solunun Kemalizm’den sosyalizme uzanan “gayrı milli” hatlarına dönük eleştirileri içeriyordu. Yazar bu çerçevede, sol kanat siyasetin çok farklı renk ve cephelerini, “gayrı milli” ve “elitizm” hattında bütünleştirerek eleştirel analizine dahil ediyordu:

“Çoğu ya profesör, ya gazeteci, ya avukat, ya ağa, ya da emekli yüksek bürokrat... kimi uçlarda bilmem ne derneği üyesidir, kimi lions kulüp... Aslında sıkı materyalistlerdir. ‘Solculuk’ sosyal eşitlik, ama onlar ‘elit’tir, demokrasiyi, eşitliği, insan haklarını, eğitimi, sanatı, kültürü en iyi onlar bilir. (...)Sırça köşklerde kurulan sofralarda batı müziği dinleyip, Türk halk müziğini Ruhi Su veya Ahmet Kaya bellerler. Onlar için Nazım Hikmet’ten gayrisi ‘ozan’ değildir. Yılmaz Güney’den başkası aktör ve Fazıl Say’dan başkası müzisyen, Bedri Baykam’dan başkası ressam değildir. Deniz Gezmiş’ten başkası devrimci değildir. Memleketin vatandaşı ‘yurttaş’, milletin vatani ‘yurt’, vatanseveri ‘yurtsever’ ve milliyetçisi ‘ulusalcı’dır onların dilinde.” (Önder, 2018, 133:40-41)

Çalışmanın zaman sınırını oluşturan 2018 yılında milliyetçi cephe adına en önemli gelişme ise, Cumhurbaşkanlığı seçimini, bünyesinde yer aldıkları ittifakın kazanmasıydı. Cumhurbaşkanlığı adına yaşanan “zafer”e yüklenen “yerli ve milli” anlamlar ise, dergide yer alan birçok yazıda hakim temayı oluşturuyordu. Bu anlamda seçtiğimiz yazı örneği ise, Şükrü Alınçık’ın “Ne Mutlu Ülkücüyüm Diyene!” başlıklı yazısıydı. Yazar, öncelikli olarak yazısında, seçim sonuçlarının ortaya koyduğu tablonun “ülkücü olmanın onur ve mutluluğuna işaret ettiği”ni belirtiyordu. Bununla birlikte yazısında, sözkonusu seçimi AKP’nin kurulduğu 2002 seçimlerinin “rövanşı” olarak değerlendirerek, aktüel seçim tablosuna “yerli ve milli anlamlar” yüklüyordu. Daha somut olarak 2002 konjonktüründe “yerli ve milli” olarak nitelendirdiği koalisyon hükümetinin, “dış kaynaklı operasyonlar”la nihayete erdiğinin altını çiziyordu. Yazıyı ilginç kılan boyut ise, bu “operasyon”la iktidara kavuşan AKP siyaseti ve elitlerinin 2018’de Cumhurbaşkanlığı etrafında kazandığı seçimi ise, “dış kundakçılar”ın yenilgisi olarak nitelendirmesiydi:

“Bu sefer, 2002’deki gibi olmamış, liderin strateji dehası sayesinde ‘kundakçılar’ yenilmişti. DSP’li milletvekili Şükrü Sina Güler’in 2002’de kendi partisi için söylediği gibi, MHP’nin başına gelen de aşağı yukarı: “dış kaynaklı kundaklanmaya çalışılması”ydı. Bilge lider (Bahçeli), Anayasa’yı da içine alan çok geniş bir manevrayla bu oyunu bozmuş, dualı partisini kurtarmıştı” (Alınçık, 2018, 136:23).

Yerli ve milli söylemin dönem boyunca öne çıktığı bir başka cepheyi ise, iktisadi gündem ve problemler oluşturuyordu. 2018’in ikinci yarısındaki konjonktüre bakıldığında, dönem kamusal gündeminin önemli bir parçasını ABD’li rahip Brunson meselesi teşkil ediyordu. Bu andan itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinin finansal tehdit menziline girmesiyle yükselen döviz kurları, “yerli ve milli teyakkuz”un bu kez iktisadi cepheye uzanmasına yol açıyordu. Nitekim dergideki köşesinde MHP Genel Başkan Yardımcısı Semih Yalçın, ABD ile diplomatik ilişkilerin türbülansa girdiği sözkonusu süreci, “Türk düşmanlığı” gibi radikal bir söylemle anlamlandırıyordu:

“Meselenin rahip Brunson meselesinden ibaret olmadığını, Washington da Ankara da bilmektedir. Bu, bir güç savaşıdır; gücünü, hegemonyasını kabul

ettirme mücadelesidir. Ancak Türkiye'nin yaptırımlarla, ambargolarla hizaya getirildiği dönemler artık geride kalmıştır. (...) Hiçbir gerekçe gösterilmeden Türk siyasetçilere seyahat engeli çıkarılmakta, diplomatik teamüller ayaklar altına alınmaktadır. Türkiye'ye hak ettiği uluslararası statü verilmemektedir. Bunun sebebi Türkiye ve tarihi Türk düşmanlığıdır. Batıda Türk düşmanlığı hortlamıştır. İslamofobinin bile arkasında Türk düşmanlığı yatmaktadır” (Yalçın, 2018, 137: 9).

Gerçekten de ambargo tehditleri altında dönem Türkiye'si'nin iktisadi alanda girdiği türbülans, derginin sonraki sayılarında da merkezi gündemi oluşturuyordu. Bu doğrultuda, döviz kurlarının yükselen ivmesi karşısında çözüm önerilerinde, yerli ve milli çerçevede gelişen “milli ekonomik model” öne çıkıyordu. Nitekim dergi yazarlarından Hüseyin Altınbaş, yazısının başlığında da yer aldığı şekliyle, yaşanan türbülansın çıkış yolunu “Dış Ticaret Politikasında Yerli ve Milli Duruş” etrafında görüyordu:

“Ülkemiz açısından yerli ve milli ekonomik değerlerimize daha fazla sahip çıkarak dışarıdan müdahale ile hem de içimizdeki ekonomimiz batıyor çığırkanlığı yapanlara karşı her daim daha başarılı olacağımız kesindir. Sadece iç politikanın değil, dış politikalarımızın da birbirleriyle uyumlu daha etkin olması ekonomimiz açısından önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti devleti, ülkemiz ekonomisinde bu denli birlik ve beraberliği sayesinde dolar üzerindeki baskılar zaman ile azaltılacak, milli ekonomik model ile alınacak tedbirler sayesinde refah düzeyi artırılacaktır” (Altıntaş, 2018, 138: 41).

Öte yandan ilerleyen günler, “milliyetçi-muhafazakâr konsensus”un yer yer doktriner düzeyde ayrıştığı birtakım gelişmelere sahne oluyordu. Bunların başında, “Öğrenci Andı” merkezli gündemde, tarafların o dönemler aldıkları tutum ve pozisyonlar geliyordu. Kamuoyunda milliyetçi hassasiyetleriyle öne çıkan Türk Eğitim Sen'in önceki yıllarda okullarda kaldırılan “Öğrenci Andı” ile ilgili başvurduğu Danıştay'dan, 2018'de yasağın kalkması yönünde karar çıkmasıyla birlikte, milliyetçi cephede “heyecan dalgası” yükseliyordu. Ancak iktidar kanadının uygulamada bu kararı dikkate almayan bir politika izlemesiyle, ittifak bloku içerisinde bir dizi “doktriner tartışma”nın fitili de ateşleniyordu.

Bu konuda muhafazakâr blokta ağırlıklı olarak benimsenen yaklaşıma örnek olarak, tartışmanın zeminini oluşturan eğitim sahasından verilebilir. Özellikle de, muhafazakarlığın eğitim STK'sı ayağında etkili bir network olan “Eğitim-Bir Sen” oluşumundan... Sözelimi sendikanın genel başkanvekili Latif Selvi, katıldığı bir programda temsil ettiği sivil organizasyonun “Öğrenci Andı” etrafındaki tartışmalara ilişkin yaklaşımlarını şöyle özetliyordu:

“Hem dini karşılığı hem de kültürel karşılığı olmayan militarist bir uygulamanın yıllar boyunca tekrarlanmasını eleştirdik. Eğer bir andsa, bunun dini karşılığı olması lazım.

Andımız, Türkiye'ye ezan travmasını yıllar boyu yaşatmış olan Reşit Galip'in yazdığı bir metin. Bu metnin ne Milli Eğitim Temel Kanunu'yla, ne de anayasanın temel ilkeleriyle alakası yok." (Sputnik Türkiye, 19.10.2018)

Görüldüğü gibi ittifakın muhafazakâr kanadı, “Öğrenci Andı”nın politik ve sembolik muhtevasını, özellikle erken Cumhuriyet'in “radikal modernleşmeci” dünyasına yönelerek belirliyordu. Bu anlamda and'ın yazarı olan dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in muhafazakâr-İslami muhayyilede travmatik bir deneyim olarak kodlanan “Ezan'ın Türkçeleştirilmesi”ndeki belirleyici rolü öne çıkarılıyordu. Benzer olarak, sendika yöneticisinin “and”ın toplumsal meşruiyetini, “dini habitus” sınırlarında ele alan yaklaşımı, “yerli ve millilik”e yüklenen anlamlarda, Türk muhafazakarlığı ve milliyetçiliğinin farklılaşan hatlarını netleştiriyordu.

Nitekim “and” gündemini “kültür savaşı” etrafında birikmiş tortuları harekete geçirerek ele alan bu (muhafazakâr) yaklaşım karşısında ittifakın diğer (milliyetçi) kanadı, bütünüyle zıt bir perspektiften hareket ediyordu. Sözgelimi Kutlu Sesleniş'in 138. sayısının kapağı da tamamıyla “Öğrenci Andı” cümlelerine yer vererek kamuoyu karşısına çıkıyordu. Yaşanan süreç ise, dergi yazarlarından Abbas Bozyel tarafından şu şekilde tasvir ediliyordu:

“Milli tarih ve milli kültür penceresinden baktığımızda okullarda beş yıl öncesine kadar okutulan Andımız'ın çocuğumuza öğütlediği ‘gayret, çalışkanlık, sevgi ve saygı, gurur ve azamet, fedakârlık ve feragat, şuur ve milli kimlik’ gibi Türklük şuurunu tasvir eden değerlerin neresi millet bütünlüğümüze ve birliğimize, istiklal ve istikbalimize aykırıdır? Andımız, yaşayan nesillerimize Rus, Amerikan, Fransız, İngiliz, Alman, Arap veya Fars hayranlığını değil, Türk'e, Türklüğe yani kendisine meftun olmayı algılatır.” (Bozyel, 2018, 138: 18)

Görüldüğü gibi yazar, Öğrenci Andı ile ilgili tartışmaları “yerli ve milli teyakkuz” alanına dahil ederek anlamlandırıyor. Bu açıdan tartışmayla ilgili sunduğu referanslar, büyük ölçüde milliyetçi söylemin “yerli ve milli anlatısı”na uygun bir çerçeveden hareket ediyordu. “Türklük merkezli milli kimlik”, “beka vurgusu” ve “kozmopolitanizm karşıtlığı” gibi bir dizi milliyetçi söylemin “yerli ve milli anlatısı”na başvurarak yaşanan tartışmayı değerlendiriyordu.

Sonuç

Bu çalışma, 2015 sonrası dönemde Türk siyasal dünyasında merkezleşmiş yerli ve milli söyleme, milliyetçi cephe etrafında yüklenen anlam ve işlevlere odaklanır. Nitekim kavrama dönük entelektüel ve akademik ilgiler, daha çok muhafazakâr siyasetin dönüşümünde oynadığı rol ile sınırlı bir görünüm sergiliyordu. Milliyetçi cephede kavrama yüklenen anlam ve işlevler ise, önemli ölçüde tali düzeyde kalıyordu. Bu açıdan çalışmamız, yerli ve milliliğin Türk modernliğinin ilk evrelerinden bugüne milliyetçilik cereyanındaki özgül biçim ve renklerini ortaya koyma amacındadır.

Bu kapsamda öncelikle Giriş bölümünde, kavramın güncel siyaset ve entelektüel mecralardaki temsillerine yer verilmiştir. Ardından yerli ve milliliğin linguistik sınırları belirlenmiş ve erken Cumhuriyet'ten 1980'lere değin tarihsel ve toplumsal serencamı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan erken Cumhuriyet'te özellikle ekonomik bağımsızlıkçı damarın tipik bir temsili olarak öne çıkarılırken; 80 öncesi Soğuk Savaş konjonktürünün belirlediği rotada yerli ve milliliğe yüklenen anlamlar da çeşitlilik kazanmıştır. Dönem Türkiyesi'nde siyasal ve ideolojik bir kitle hareketi olarak milliyetçilik de ivme kazanıyordu. Nitekim çalışmanın bu evresinden itibaren, milliyetçi siyaset ve entelektüel mecralarda kavrama yüklenen sembolik anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak, Gökalp'in yerli ve milli söyleme yüklediği anlamlar, ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Gökalp, "Türklükle içkin müktesabatin korunması", "milli edebiyat", "milli tarih" ve "milli dil" vurgusuyla eş zamanlı olarak "yabancı sözcüklerin dilimizden atılması" gibi bir dizi dinamiklere vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımın Nihal Atsız çizgisindeki tezahürleri ise, özellikle Kemalizme dönük "beynelmilelci" eleştiriler üzerinden varlık kazanır. Hareketin siyasal bir program ve partiye dönüşümünde öncü rol oynayan Alparslan Türkeş'in 1970'lerden itibaren kaleme aldığı eserler ve siyasal manifestolarında ise, hâkim temalardan birini yerli ve millilik oluşturuyordu. Bu çerçevede Türkeş, özellikle "idari yapının %100 yerli olması" gibi çıkışlarda bulunuyordu.

Hareketin entelektüel kanadında öne çıkmış bir başka isim olan Nevzat Kösoğlu ise, erken Cumhuriyet'le birlikte hız kazanan Batılılaşma cereyanına karşı "kültürel gümrükler" vurgusuyla yerli ve milliliğe dönük tasavvurlarını ifade ediyordu. Milliyetçi entelijansiyanın aktüel temsillerinden Özcan Yeniçeri'de ise yerli ve millilik, "öz değerlerine yabancı" ve "zihinleri sömürgeleştirilmiş aydınlar" protitipi etrafında öne çıkıyordu. Bu anlamda Yeniçeri, dikkatleri milliyetçi söylemin istikrarlı bir "karşı referans alanı" olarak modernist-Batıcı eksene doğru çekiyordu.

Çalışmada son olarak ise, Türk milliyetçiliğinin aktüel düzeyde etkili bir kültür enstrümanı halindeki "Kutlu Sesleniş" adlı dergide, "yerli ve milli" söylemin tezahürlerine yönelidik. Özellikle "yerli ve milli" söylemin kurumsallaşma periyoduna eriştiği 2018 yılı, betimsel çalışmamızın zaman sınırını oluşturmuştur. Türk siyasal sisteminde köklü değişimlere sahne olan bu yılla birlikte yerli ve millilik, "devlet söylemi" imtiyazına kavuşuyordu.

Kutlu Sesleniş dergisinin 2018 yılı boyunca yayınlanan sayılarında yerli ve milli söylemin etkileriyle ilgili ilk olarak, Türk sağının milliyetçi ve muhafazakâr kanatlarının birleşmesinde oynadığı sembolik role vurgu yapılıyordu. Bu çerçevede yazar Ali Güler'e göre, Atatürk'ün ölümüyle (1938) gelişen Batıcı-hegemonik parantezin kapanmasında, 2016'daki Yenikapı Mitingi önemli bir eşiği temsil ediyordu. Ona göre, modernleşme süreci boyunca Türk sağının Türkçü ve İslamcı kanatlarının birlikteliklerine dönük setler, mitingle birlikte tersyüz ediliyordu. Buradaki engelleyici odağı ise yazar, "yerli ve milli cephe"nin tam karşısında yer alan "Batıcı eksen"

olarak tanımlıyordu. Bu anlamda “kozmpolitanizm karşıtlığı”, derginin diğer yazarlarının da, yerli ve millilik etrafındaki analizlerinin merkezini oluşturuyordu.

Benzer olarak ortak paydasını “gayrı milli” ve seküler kültür dünyasının oluşturduğu sol ve Kemalist cereyanlar da, dergi yazarlarının “yerli ve milli” temelli eleştirel analizlerinin odağı halindeydi. Bu çerçevede Kemalizme dönük eleştiriler, özellikle “yurt”, “yurttaş”, “yurtsever”, “ulusalcı” gibi “yerli ve milli tasnif dışı” birçok kavramı “icat” etmesinden hareket ediyordu.

Aynı zamanda yerli ve milli söylem, dergi yazarlarının somut tarihsel-toplumsal durumlarla ilgili analizlerinde de öne çıkıyordu. Bu doğrultuda 2018’in ikinci yarısında etkili siyasal gündem olarak Brunson krizinin Türk-Amerikan ilişkilerini finansal tehdit menziline sokmasıyla birlikte, dergi yazarlarınca yerli ve millilik, özellikle iktisadi bağımsızlık vurgusu üzerinden etkisini gösteriyordu. Son olarak ise, aynı dönemlerde gelişen “Öğrenci Andı” etrafındaki “ittifak-içi tartışmalar”da milliyetçi kanadın eleştirileri, önemli ölçüde yerli ve milli vurgulu söylemlerle yüklüydü. Bu doğrultuda, “Türklük merkezli milli kimlik” ve “beka” vurgusu üzerinden iktidar eleştirisi geliştiriliyordu.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: İrfan Özet %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: İrfan Özet %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Alınışık, Ş. (2018). “Ne Mutlu Ülkücüyüm Diyene!”, *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 136, 23-25.

Altıntaş, H. (2018). Dış Ticaret Politikasında Yerli ve Milli Duruş. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 138, 39-41.

Aslan, A. (2017). Yerli ve Milli Siyaset. İ. Çağlar ve A. Aslan (Der), *Kuruluşundan Bugüne AK Parti*. İstanbul: Seta Kitapları, 77-104.

Atsız, H. N. (2012). *Atsız Basılmamış Makaleleri*, İstanbul: Togan Yayıncılık.

- BBC, (20.9.2015). Erdoğan: “1 Kasım’da Meclis’e 550 Yerli ve Milli Milletvekili Gönderin”, Erişim Tarihi: 21.12.2021.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150920_istanbul_miting
- Bilici, M. (1999). Aidiyetin Dönüşümü ve Ayakları Yerden Kesilen Yerlilik, *Cogito*, 21, 99-102.
- Bora, T. (2010). Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye. Tanıl Bora (Der), *Taşraya Bakmak*, (4. Baskı) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 37-66.
- Bora, T. (2018). *Zamanın Kelimeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora T. ve Can K. (2009). *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket*. (9. Baskı) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozyel, A. (2018). Andımız, Tüm Türk Tarihine ve Türklük Ruhuna Sahip Çıkmanın İlanı ve Tasdikidir. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 138, 15-21.
- Çakır, O. (2008). *Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi: Nevzat Köseoğlu ile Söyleşiler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demirel, A. (2014). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erbaş, Y. (2020). Türk Siyasi Düşüncesinde Yerlilik Meselesi 1990’lı Yıllardaki Bir Tartışmanın Sonuçlarına İlişkin Düşünceler. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-26.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güler, A. (2018). ‘Millet Aklı’ Ya da ‘Cumhur İttfakı’nın Sosyolojik ve Tarihi Arka Planı. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 135, 23-27.
- Hanioğlu, M. Ş. (2009). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hürriyet, (04.10.2015). Kılıçdaroğlu: “Tek yerli ve milli parti CHP’dir”, Erişim Tarihi: 21.12.2021.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-tek-yerli-ve-milli-parti-chp-dir-30230273>.
- Karakaş, M. (2006). *Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği*. Doğu-Batı, 38, 57-76.

- Keser, İ. (1993). *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve Kuramsal Bağlamda Milliyetçilik ve Anadoluculuk*. Ankara: A Kitap.
- Laçiner, Ö. (2010). Merkez(ler) ve Taşra(lar) Dönüşürken. Tanıl Bora (Der). *Taşraya Bakmak*, (4. Baskı) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-36.
- Mollaer, F. (2018). *Yerlililiğin Retoriği*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Öğün, S. S. (1999). Yerlici Kültüralizm: Kıyaslamalı Bir Değerlendirme. *Cogito*, 21, 103-143.
- Önder, M. (2018). Tatlı Sudaki Sol. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 133, 40-41.
- Öznur, H. (1999). *Ülkücü Hareket. Beşinci Cilt*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Punch, K.F. (2016). Sosyal Araştırmalara Giriş, Çev: Dursun Bayrak vd., (4. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sığırı, Ü. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri, İstanbul: Beta Yayınları.
- Sputnik Türkiye, (19.10.2018). Eğitim Bir-Sen'den Andımız tepkisi: “Eğer bir andsa, dini karşılığının olması lazım, kültürümüze ve inanç sistemimize uymuyor”
Erişim Tarihi: 16.02.2022.
<https://tr.sputniknews.com/20181019/eitim-bir-sen-and-kultur-inanc-dini-1035764610.html>
- Subaşı, N. (2010). Sadakat ve İstismar: Türk Siyasetinde Yerlilik Sorunu. *Hece Dergisi*, 162-163-164, 26-28.
- Şafak, A. (2018a). Seçime Giderken Cumhur İttifakı ve CHP’nin Sosyalist Enternasyonal Açmazı. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 134, 16-17.
- Şafak, A. (2018b). Türk Milliyetçilerinin Tarihsel Siyaset Üstünlüğü. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 135, 18-19.
- Türkeş, A. (1974). *Yeni Ufuklara Doğru*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Yalçın, S. (2018). ABD’nin Türkiye Politikaları Hakkında. *Kutlu Sesleniş Dergisi*, 137, 7-11.

- Yaşlı, F. (2020). *Gençlerle Başbaşa: Faşizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yeniçeri, Ö. (2017). *Emperyalizme Karşı Yerli ve Milli Duruş*. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yuval-Davis, N. (2008). Aidiyetler: Yerlilik ile Diaspora Arasında. Umur Özkırımlı (Ed), *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 139-158.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiyesi'nin Sanayileşme Öyküsü*, Ankara: TTGV Yayınları.

Extended Abstract

This study focuses on the popular concepts of the recent Turkish political world, domestic and national, and the meanings and functions attributed around the nationalist front. Intellectual and academic interests in the concept were mostly limited to the role it played in the transformation of conservative politics. On the nationalist front, the meanings attributed to the concept remained at the secondary level to a large extent. In this respect, our study aims to reveal the specific forms and colors of domestic and national in the nationalist movement from the early stages of Turkish modernity to the present.

Our study adopted document analysis method. This method, in which descriptive analysis is used to evaluate the findings, attaches importance to the examination of data and texts without abstracting from their social context. In this respect, the time limit of the study was set as 2018, when the "domestic and national" discourse reached the period of institutionalization with the transition to the Presidential Government System. As of this year, when the "founding establishment" of the Turkish political system was the scene of radical changes, "domestic and national" had the privilege of a hegemonic "state discourse".

In the introduction part of the study, the representations of the concept in current politics and intellectual world were presented. Then, the linguistic boundaries of "domestic and national" were determined and its historical and social context from the early Republic to the 1980s was revealed. In this respect, while it was featured as a typical representation of the economic independence vein in the early Republic, the meanings attributed to local and nationality gained diversity in the route determined by the Cold War conjuncture before the 1980s. In addition, Nationalism also gained momentum as a political and ideological mass movement in Turkey of the period. As a matter of fact, from this stage of the study, the symbolic meanings attributed to the concept in nationalist politics and intellectual media were revealed.

Based on the historical conjuncture, the meanings attributed to "domestic and national" discourse were tried to be revealed from the perspective of nationalist political and intellectual elites such as Ziya Gökalp, Nihal Atsız, Alparslan Türkeş, Nevzat Köseoğlu and Özcan Yeniçeri. The "domestic and national" discourse was one of the dominant themes in the works and political manifestos of Alparslan Türkeş, who played a leading role in the transformation of the nationalist movement into a political program and party. In this framework, Türkeş especially made statements such as "the administrative structure should be 100% domestic".

Finally, in the study, we focused on the manifestations of "domestic and national" discourse in the journal "Kutlu Sesleniş", which is an effective cultural instrument of Turkish nationalism. In the magazine, the emphasis was on the bridge role played by the Turkish right in the union of the nationalist and conservative wings regarding "domestic and national discourse". According to Ali Güler, the Yenikapı Meeting in 2016 represented an important threshold in closing the Westernist-hegemonic parenthesis that developed with the death of Atatürk (1938). According to him, the sets that developed against the unity of the Turkist and Islamist wings of the Turkish right during the modernization process were turned inside out with the rally. The blocking focus here was defined by the author as the "Western axis", which is located directly opposite the "domestic and national front". In this sense, "anti-cosmopolitanism" was at the center of the analyzes of the other writers of the magazine around indigenous and nationality.

Similarly, left and Kemalist movements, whose common denominator was secularism and "non-nationalism", were also the focus of critical analysis. In this framework, criticisms of Kemalism were based on the fact that it "invented" many concepts such as "citizen" and "patriot", which were "outside the domestic and national scope".

At the same time, domestic and national discourse was also prominent in the analyzes of the journal writers on concrete historical-social situations. In this direction, the "domestic and national" discourse was effective in the Brunson crisis as an effective political agenda in the second half of 2018. With the process putting Turkish-American relations within the range of financial threats, the authors of the magazine often emphasized the field of "economic independence".

Finally, the "domestic and national" discourse was prominent in the discussions within the "People's Alliance" regarding the "Student Pledge" issue that developed at the same time. The criticisms developed by the nationalist wing of the alliance were largely based on "domestic and national" discourses. In this direction, a criticism of power was developed through the emphasis on "Turkishness-centered national identity" and "survival".

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE TEKNOLOJİ: GİRİFT BİR İLİŞKİNİN SONU DİSİPLİNDE YENİ BİR “ALT DAL” MI?

İsmail ERMAĞAN*

Öz

Sıfırın bulunması, matbaanın icadı, voltajın keşfi, kök hücre tedavisi, akıllı sistemler gibi çıktılar sunan teknolojik gelişim; bireyleri, devletleri, sosyolojiyi, siyaseti, ekonomiyi, hukuku, sağlığı ve yaşamla ilgili diğer alanları derinden etkilemeye devam etmektedir. Bu makalenin ana tezi; teknolojinin, uluslararası ilişkileri ve onun başat aktörlerini (devlet, kurumlar, değerler, bireyler-vatandaşlar, devlet dışı aktörler) şekillendiren faktörlerin arasında geldiğidir; bunu kalkınma kuramlarından başlayarak hegemonik güç üretme fonksiyonlarına, beşeri sermayenin eğitim politikalarından yeni çeşit savaşların-saldırıların ortaya çıkmasına kadar uzanan geniş bir hatta gerçekleştirdiğidir. Son tahlilde, teknolojinin 21. yüzyıldaki versiyonları ile – Endüstri 4.0, bilişim-yazılım, uzay, siber uzay, nano-, biyo-, nöro- ve kuantum teknolojileri – ile uluslararası ilişkiler disiplini açısından ana faktörler arasına girdiği gözlenmektedir. Bu çalışma kısmen deskriptif bir karakter taşımakla birlikte, bugünü şekillendiren-geleceği üreten bütün bu teknolojik dalları bir arada değerlendirilmeye tabi tutmasıyla bütüncül bir bakış açısı sunarak, uluslararası ilişkiler ve teknoloji arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Çalışmada araştırmanın yöntemi doküman incelemesi (içerik analizi) olup, İngilizce, Almanca ve Türkçe akademik kitaplar, görsel ve yazılı web yayınları ve ilgili gazete kaynakları taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Uluslararası İlişkiler, Sanayi Devrimleri, Endüstri 4.0, Çığır Açıcı Teknolojiler

INTERNATIONAL RELATIONS AND TECHNOLOGY: IS THE END OF AN INTRICATE RELATIONSHIP A NEW “SUB-BRANCH” IN THE DISCIPLINE?

Abstract

Technological development, which offers outputs such as the discovery of zero, the invention of the printing press, the discovery of voltage, stem cell therapy, smart systems, continues to deeply affect individuals, states, sociology, politics, economics, law, health and other areas of life. The main thesis of this article is that technology

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, <http://orcid.org/0000-0003-1687-8208>,
ismail.ermagan@medeniyet.edu.tr.

plays a role in shaping international relations and its main actors (state, institutions, values, individuals-citizens, non-state actors); and that it has achieved this in a wide line starting from development theories to hegemonic power generation functions, from the education policies of human capital to the emergence of new kinds of wars-attacks. In the final analysis, it is observed that technology has become one of the main factors in terms of the discipline of international relations with its versions in the 21st century – Industry 4.0, informatics-software, space, cyberspace, nano-, bio-, neuro- and quantum technologies. Although this study has a partially descriptive character, it shows the close relationship between international relations and technology with a holistic perspective by evaluating all these technological branches together that shape today and produce the future. In the study, document analysis (Content Analysis) method was used, and in this sense English, German and Turkish academic books, visual and written web publications and related newspaper sources were examined.

Keywords: *Technology, International Relations, Industrial Revolutions, Industry 4.0, Ground-breaking Technologies*

Giriş

Medeniyetleri ortaya çıkaran, farklılaştıran, savaştıran, yoran ve geliştiren teknoloji, radikal değişimlerle yoluna devam etmektedir. Örneğin internetin yaygın kullanılması ile siber saldırı, siber hukuk, e-ticaret, hacker ekonomisi, sosyal medya etiği gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Dünyanın en büyük yarı iletken üreticisi olan ve bu alanda bir tekel haline gelen ABD, nanometrik seviyelerde elektronik üretim kapasitesi ile her geçen yıl daha küçük boyutlardaki teknolojiler üzerine çalışmaktadır. Kuantum bilgisayarları ise günümüzün dijitalleşen dünyasında güvenlik ve şifre gibi kavramları adeta yeniden dizayn etmektedir. Örneğin Çin süper iletkenli kuantum işlemci geliştirmiştir. Önümüzdeki yıllarda akıllı üretim sistemlerinin daha da gelişmesi beklenmektedir; veri madenciliğinden uzay madenciliğine çok alanda teknolojik kırılmalar yaşanmaktadır. I., II., III. Sanayi Devrimlerinde olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası küresel çaplı hegemonik siyasal ve ekonomik eylemlerin gerçekleştiği, bu bağlamda bilim ve teknolojinin rolünün arttığı gözlenmektedir. Vurgulanmalıdır ki, bugün IV. Sanayi Devrimi'nin yenilikçi süreçlerine Üçüncü'sünün ve yeni teknoloji çeşitlerinin radikal çıktılarının da eklenmesiyle, siyaset-teknoloji ilişkisi daha karmaşık ve iç içe bir görünüm arz etmektedir. O sebeple bu çalışma; bütün bu teşekküllü ve çevreleyen etkilerden (ve gelecek için fütüristlerin komplo teorilerine vardığı tezlerin adeta gerçekliğe doğru yol almasından) dolayı, teknolojinin artık uluslararası ilişkiler disiplininin alt bir alanı olması gerektiğini önermektedir.¹

Makalede öncelikle teknolojik gelişmenin dünya tarihinde radikal çıktılarını olarak sanayi devrimleri özetlenmektedir. Örneğin I. Sanayi Devrimi, Batılı ülkeleri bugün bile ekonomik olarak merkeze taşımış tarihsel bir

¹ Uluslararası Politika, Uluslararası İktisat, Uluslararası Hukuk ve Diplomasi Tarihi bu bilimde mevcut alt dallardır.

olgudur. Akabinde uluslararası ilişkiler ve teknoloji ilişkisi farklı boyutlarıyla ve örneklerle irdelenmektedir. Bu bağlamda ikinci bir adım olarak – literatürde pek yapılmamış biçimde – 21. yüzyılda Çığır Açıcı Teknolojiler (ÇAT) olarak tanımladığım yazılım, uzay, siber uzay, nano-, biyo- ve nöro teknolojiler ile başka bir boyut olan kuantum teknolojileri kısaca açıklanmakta, uluslararası ilişkilerde reel ve olası etkilerine işaret edilmektedir. Mühendislik olgularını sosyal bilimlerde daha anlaşılır kılma hedefiyle teknolojilerin etkilerini ve kullanım alanlarını örneklendirme gibi kimi durumlarda mevcut çalışmalardan alıntılama yoluna gidilmiştir. Makalenin arka planında genel olarak hegemonya, içerik analizi ve uluslararası politik-ekonomi teorileri bulunmaktadır. Bu araştırmanın yönteminde baz alınan doküman analizi; “araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir.” (Sak, Sak, Şendil ve Nas, 2021: 228). Sosyal bilimler literatüründe teknoloji; bir yandan –dünyadan uzaya, siber evrenden yeni alanlara anarşik ortamlarda– neo-realist bir yaklaşımla devletler için temel bir rekabet ve savaş alanı olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, teknolojik gelişmelerin insanlara ve devletlere etkilerinin siyasal, sosyo-ekonomik ve hukuksal-etik çıktılarının yıkıcı teknolojik kalkınma-yıkıcı rekabet-sosyolojik ve biyolojik normallik üçgeninde post-pozitivist uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile gözden geçirilmesi salık verilmektedir.

1. TEKNOLOJİK GELİŞİMİN KISA BİR TARİHÇESİ

Tarihte çok sayıda sanayi atılımı ve teknolojik icatlar, önceki gelişmelerin bilgisinde yükselmiş, kimi dönemlerde ise devrimler gerçekleşmiştir (Genç, Çakıroğlu, Özmen ve Karadirek, 2019). Sanayi ve bilim devrimleri ile çeşitli aşamalar geçiren üretim süreçleri bugün daha da karmaşıklaşmış, hem otomatikleşmiş hem de sürdürülebilir hale gelmiştir (Gür, Ünay ve Dilek, 2017).

Birinci Sanayi Devrimi/Endüstri 1.0; 1698 yılında İngiliz Thomas Saverey’in ticari olarak satılan buhar makinesini icat etmesi ve 1765 yılında İskoç James Watt’ın buharlı motoru geliştirmesi ile ortaya çıkmıştır. Tarihte ilk olacak şekilde toplumların endüstriyel dönüşümüne yol açan ve üretimin mekanizasyonunu sağlayan bu buluş, örneğin yoğun insan gücü gerektiren dokuma-tekstil alanında ciddi katkılar sunmuş ve İngiltere’ye dünya çapında ekonomik ve siyasal bağlamlarda üstünlük getirmiştir.

İkinci Sanayi Devrimi/Endüstri 2.0’ın ardında başka bir başarı hikâyesi yatmaktadır: İnsanların antik çağlardan itibaren korktuğu hatta birçok dinin içinde tanrısallık atfedilen yıldırımların, Benjamin Franklin’in 1752 yılında yaptığı uçurtma deneyi ile elektriksel bir olgu olduğu anlaşılmıştır. Bu doğa gücünü kendi amaçları doğrultusunda yönetmek isteyen insanoğlu, buhar makinelerinden daha küçük ve daha düşük giderlere sahip bir mekanizma üzerinde çalışmıştır. Elektriğin icadı ve üretimde kullanılması, II. Dünya Savaşı’na giden süreçteki teknolojik gelişmelerin ve sonrasındaki

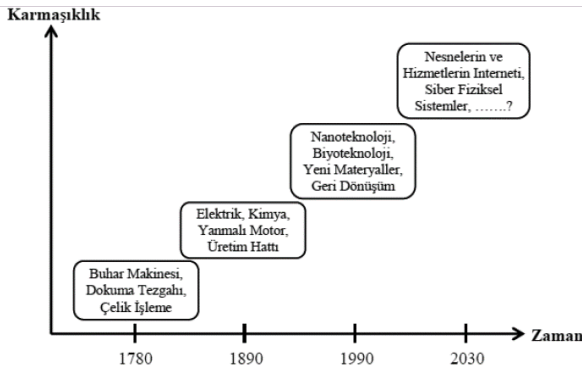
gelişimlerin, yani Endüstri 2.0'ın eseridir (Tarih ve Bilim vitae magistra, 2018). Elektrik ve montaj hattı gibi yeni “buluşlar”, seri üretimi ve bir ölçüde otomasyonu başlatmıştır.

Üçüncü Sanayi Devrimi/Endüstri 3.0, bilgisayar gibi bir başka yeniliğin üretimde geliştirilmesi ile gerçekleşmiştir (Gür vd. 2017: 62-66). “Önemli olanın en iyiyi yapmak kadar en hızlı ve seri şekilde yapmak olduğunu da anlayan insanoğlu, otomasyonun önemini II. Dünya Savaşı’ndan sonra çok daha iyi kavramıştır. Dönemine göre yüksek teknoloji ürünü olan Alman tankları, hızlı ve basit bir şekilde yapılan müttefik tanklarına karşı sayısal açıdan geri kalarak yenilmiştir. Kaynakların optimum düzeyde kullanılması, yeni enerji arayışları ve bilgisayar çipleri, endüstri 3.0 döneminde gerçekleşmiştir.” (Tarih ve Bilim vitae magistra, 2018). Bilgisayar ve ağları, imalatta robotikler, dönemin karakteristik yenilikleridir. Üretimde, elektronik ve bilgi teknolojileri ile daha ileri seviye bir otomasyon sağlanmıştır.

Diğer yandan, belli bir tecrübeden sonra Endüstri 3.0’daki üretim sisteminde ciddi sorunların görülmesi (örneğin çalışan motivasyonunun düşmesi, süreç maliyetlerinin artması veya kurum içi bilgi tabanına bağımlılık ve olası sistemsel çöküşlerde büyük kayıpların yaşanması) kâr marjlarının azalmasına neden olmuştur. Üretim sistemleri güçlü bir şekilde otomatikleştirilmiş olmalarına rağmen, bu dönemde makinelerin sürekli insan gözetimi olmadan çalışma yeteneği ve “öğrenen-bilinçlenebilecek” bir hedefi yoktur. Ayrıca 1960’lardaki müşteri talebi ile İnternet Çağı’ndaki talep farklılaşmış, küresel hızlı etkileşim daha “bireysel” imalatı çağırır olmuştur. İnternetle birlikte – çok alanda olduğu üzere – imalat sektörünün kendini sıfırlamasının (reset) gerekliliği sürekli düşen kar marjları gibi sektörel nedenlerle de kendini dışa vurmuştur.

Endüstri 4.0’a geçmeden önce belirtmek gerekir ki, içerik ve işlev tartışmalarında dördüncü dönemin başlangıç ve akış dinamikleri ile ilgili farklı fikirler gözlenmektedir. Örneğin, dijitalleşme ve dijitalleşme çabalarının çoğu, gerçekte Üçüncü ve hatta İkinci Sanayi Devrimi hedefleri bağlamında gerçekleşmiştir. Yine Endüstri 4.0’ın aslında Üçüncü Sanayi Devrimi’nin devamı olup olmadığı sorgulanmaktadır.

Şekil 1: Sanayi Devrimlerindeki Kritik Üretim Unsurları

Kaynak: Dombrowski ve Wagner 2014: 101.

Endüstri 4.0 kısaca; siber-bilişim teknolojilerinin, yapaya zekânın ve robotların ön planda olduğu yeni nesil bir üretim anlayışıdır. Çok katmanlı ve dijitalize farklı teknolojik sistemlerin entegrasyonu şeklinde gelişen bu "akıllı" üretim modeli; maliyet, esneklik, hız, verimlilik ve çeşitlilik noktalarında ülke ekonomilerine büyük katma değerler kazandırmaya adaydır. Bu dijital dönüşüm aynı zamanda akıllı fabrikaların artmasına karşılık, insana olan ihtiyacın yani işgücü talebinin azalması, kimi mesleklerin kaybolup yeni mesleklerin ortaya çıkması sürecidir (Schwab ve Davis, 2018; Görçün, 2016). Aşağıda Endüstri 4.0 döneminde ortaya çıkan yeni teknolojileri veya faktörleri görülebilir:

Şekil 2: Endüstri 4.0 Temel Bileşenleri

Kaynak: *Yalçın, 2020: 9.*

Endüstri 4.0 teknolojileri ve etkileri bağlamında bildirilmelidir ki, dünyanın farklı yerlerindeki teknoloji merkezlerinde anbean devrimsel bir gelişme yaşansa da bu süreç devam etmektedir ve bu üretim mantığına tamamen erişmek henüz mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Endüstri 4.0 ile –yapay zekalı askerlerden akıllı füzelere, otomatik çeviri hizmetlerinden yazdırılan otomobillere, TV tamirciliğinden robot tamirciliğine değişen– dönüşen çeşitli mesleklere– sadece üretim şekli değişmemektedir, aynı zamanda yeni bir yaşam şekli ve mevzuatı doğmaktadır. İHA’larla tankların yok edildiği güvenlik sistemlerinden yapay organ nakillerine, sanal kimlikten sanal paralara, siber hukuktan akıllı tarıma uzanan gelişmeler uluslararası ilişkiler açısından yadsınamayacak bir boyut kazanmıştır.

Endüstri 1.0’den Endüstri 4.0’a teknolojik gelişimi toplu olarak değerlendirmek gerekirse; Endüstri 1.0, 1780’lerde su ve buhar gücünün kullanılması ile üretimin mekanikleşmesi olarak gerçekleşmiştir. Endüstri 2.0, 1870’lerde elektrik enerjisi ile seri üretimin yoğun kullanımına dayanmıştır. Endüstri 3.0, 1970’lerden itibaren bilgisayar ortamında ve dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla hayat bulmuş, üretimi ve iletişimi otomatikleştirmek için elektronik ve yazılım kullanmıştır. Bugün ise Endüstri 4.0 ve bilişim teknolojilerinin pek çok katmanlı üretim modelleriyle yeni bir sanayi

devrimine ve kırılmalar yaratan teknolojik buluşlara tanıklık edilmektedir. Sanayi devrimlerinin ürün çıktıkları – 1800’lü yıllarda kömür, buhar ve demiryolu; 1900’lü yıllarda kimyasallar ve petrol; 1950’li yıllarda transistör ve elektronik; 1980’li yıllarda genetik, robotik, bilgisayar; 2000’li yıllarda bilişim ve uzay teknolojisi – ekonomik kalkınma faktörü kadar küresel ilişkilerin ana şekillendiricilerinden biri olarak da tezahür etmiştir.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ

Teknolojinin, uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalı olduğuna ilişkin çalışmalar ilk defa 1949 yılında yapılmıştır (Ogburn, 1949). Teknolojik icatlar ve devletlere etkisi, yeni buluşlara uyum süreci, teknoloji ve siyasi alanların genişlemesi, buhar ve çelik kompleksi ve uluslararası ilişkiler, havacılık ve uluslararası ilişkiler, atom enerjisi ve uluslararası ilişkiler, kitle iletişim buluşları ve uluslararası ilişkiler, yeni savaş teknikleri ve ulusal politikalar, modern teknoloji ve dünya düzeni; Ogburn’un *Technology and international relations* isimli kitabının alt başlıklarıdır. Endüstri devrimlerinin ve çıktılarının devletlere, toplumlara ve en nihayetinde küresel sisteme etkisi, bugün de ilgili literatürde görülen analiz içeriğidir. Fakat altı çizilmelidir ki, 1990 yılından itibaren özellikle İngilizce literatürde uluslararası ilişkilerde teknolojinin yerini irdeleyen yayın sayısı oldukça artmıştır. 1950’li yıllarda başlayan elektronikleşme ve yapay zekâ çalışmaları, 1990’lı yıllarda dijital girişimlere ve yeni teknolojik ilerlemelere, 2010’lu yıllarda ise akıllı üretime doğru genişlemiştir. Anlaşılmaktadır ki, teknolojik yenilikler hem uluslararası ilişkileri hem de ekonomik ve siyasi yapıyı şekillendirmektedir.

Teknolojinin uluslararası ilişkilere en stratejik etkisi; bu ilişkilerin “özü”ne yönelik bıraktığı etkidir. Bu çerçevede dört etki olarak teknoloji yeni sorun alanları doğurmakta; dış politikanın operasyonel ortamında yeni kısıtlamalar ve değiş-tokuşlar üretmekte; yerel ve uluslararası bağlamların birbirine nüfuz ettiği konular ortaya koymakta ve uluslararası ilişkiler teorisinin farklı paradigmalarının kapsamını değiştirmektedir (Weiss, 2005: 300-304). Örneğin ilk etki kapsamında genetiği değiştirilmiş ürünler veya kök hücre araştırmaları, bilimsel bilgideki gelişmelerle uluslararası gündemde yer edinen yeni konu alanlarına örnektir. Bu tür birçok konu yeni anlaşmaların doğmasına yol açmıştır. Örneğin uzay alanında teknolojiye ilişkin ilerlemeler, Japonya ya da Avrupa Uzay Ajansı gibi yeni uluslararası organizasyonları beraberinde getirmiştir (Haas, Keohane ve Levy, 1993).

Teknolojinin uluslararası ilişkilere ilişkin en temel etkilerinden biri, uluslararası sistemin operasyonel süreçlerine yöneliktir. Bunlar; ağırlıklı olarak hükümetler tarafından yürütülenler (diplomasi, savaş, yönetim, politika oluşturma, kriz yönetimi ve istihbarat toplama) ve ağırlıklı olarak özel sektör tarafından yürütülenler (ticaret, ticaret, ekonomik rekabet, finans, iletişim ve en doğrudan bilim ve teknoloji açısından, araştırma ve inovasyonun yönetimi ve finansmanı) olarak iki grupta toplanabilir (Weiss, 2005: 299-300). Silah, iletişim ve bilgi teknolojisindeki ilerlemeler, bu süreçlerin her birinin hızını, ölçeğini, verimliliğini ve coğrafi kapsamını arttırmıştır. Teknolojik değişim,

bu süreçlerin çoğunda karşıt aktörler arasındaki ilişkileri de etkilemektedir; örneğin SİHA gibi yeni teknolojik ürünlere karşı terörist örgütler de kendi aralarında çözüm aramaktadır (Çona, 2021: 275-303).

Teknolojinin uluslararası ilişkilere bir diğer etkisi; uluslararası sistemin yapısını değiştirecek olanlardır. Teknolojideki gelişmeler, devletler arasında gücün hiyerarşik dağılımını, ekonomi politikasını, ittifakları vb. değiştirebilir. Örneğin Sovyet imparatorluğunun teknolojik yeniliği yönetememesi çöküşünde önemli bir unsurdur (Graham, 1998). Yine küresel şirketler, uluslararası örgütler, bireyler veya diğer devlet dışı aktörler; devletleri, dolayısıyla sistemi etkileyen birer aktördürler. Mesela Kuzey Kore, İran içine kapalı-otoriter özellikleriyle hem yerleşik sistemin oyuncularına "sistem dışı" bir seçenek sunmaktadır hem de kendi geleceği için mücadele etmektedir (Kalathil ve Baos, 2003). Elon Musk, kimi hackerlar ya da uzay veya kuantum teknolojilerinde ilerlemek de sistemik etki üretebilecek faktörler arasındadır.

Teknoloji uluslararası sistemin dayandığı bilgi, fikir ve algıları da etkilemektedir. Algıları yeniden üretmek veya değiştirmek, bir bilgi kaynağı sağlamak ve uluslararası ilişkiler araştırmaları için yeni kavramlar ve metaforlar kaynağı olarak hizmet etmek, özellikle Bilişim Çağı'nda hayatidir. Seçimlerde, yalan haberlerle iktidarlar değişebilmektedir (Weiss, 2005: 304-305). Küresel siyasette CNN, ABD'nin küresel algı aktörüdür (Livingston, 1996); siber hackerlar da seçim koruma ya da etkileme memurlarıdır (Ermağan ve Keskinoglu, 2019: 39-67). İstihbarat ağı rakip devletleri zayıflatmak için devletlere birçok avantaj sağlamaktadır. Bu bağlamda yakın gelecekte kontrol sistemlerine erişim, devre dışı bırakma ve kötü niyetli kodlar ile siber saldırılarda bulunarak siber savaşların ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Bunların ekseninde günümüzde devletlerin egemenlik alanını daraltan kimi yeni tehditler zuhur etmektedir.

Fark edilmektedir ki, ulaşım ve iletişim, sanayi devrimi, nükleer devrim ve çağdaş bilgi devrimi gibi teknolojik devrimler devletlerin birbirleriyle olan ilişkisini yakından etkilemiştir. Bununla birlikte, Realizm anlayışına göre baş güc olan devletlerin teknolojinin gelişimi ve küreselleşmenin yaygınlaşması ile egemenlik alanları zedelenmektedir. O sebeple ulus devletlerin gücü azalmaya başlamıştır (Çalkivik, 2020: 469). Yine, teknoloji devletler arası diplomatik ilişkileri de değiştirmektedir. İlişkileri yürüten diplomatların yerini "dijital diploması" yani iletişim teknolojileri almıştır. Böylelikle sorunsuz bir şekilde yürütülebilen ilişkiler ile teknolojinin diplomatik ilişkilere yeni bir boyut kazandırdığı söylenebilir (Ercan, 2020: 31).

Bugün tecrübe edilen Dördüncü Sanayi Devrimi'nin çıktıkları teknoloji-uluslararası ilişkiler ilişkisini daha da girift bir hale getirmiştir. Devletler küresel bir hakimiyet kazanabilmek amacıyla rekabet içinde olup kendi çıkarları için çaba göstermektedirler (Limba, Stankevicius ve Andrulevicius, 2019: 1528-1535). Bu noktada Endüstri 4.0, devletler tarafından rağbet görmekte ve devletlerin güvenliğini ve siyasi ilişkilerini yakından etkilemektedir. Endüstri 4.0 küresel düzlemde en önemli rekabet alanlarından birine dönüşmüştür. Dijital medya dahil her alanda her devlet kendi

güvenliğini ve ulusal çıkarlarını etkileyen politikalar izlemektedir (Kanat, 2016: 528-546). Teknolojiye egemen olmak ekonomik, askeri ve jeopolitik alanda güçlü olmak demektir. Geleneksel diplomasi yerini uzay, nükleer gelişme, savunma ve yüksek teknolojiye bırakmıştır. Nanoteknoloji, biyoteknoloji, yapay zekâ ve birçok teknolojik yenilikler devletler arasındaki rekabeti yeni silah teknolojilerine dönüştürme yolundadır. Ulusal gücü oluşturan teknoloji, savaş alanında devletlere gelişme sağlayacaktır. Yeni teknolojilerle birlikte savaşın yönü ve stratejisi değişmiştir. Büyük veri, yapay zekâ, robotik teknoloji, yönlendirilmiş enerji ve biyoteknoloji geleceğin savaşlarında kullanılan araçlar olarak kullanılmaktadır. Yakın gelecekte uzay savaşları başlatılması mümkündür. Bu noktada devletler güvenliklerini korumak ve dış politikada söz sahibi olabilmek için yeni teknolojiyle donatılmış silahlara sahip olmak istemektedir. Kendi savunma teknolojisini üreten devletler rekabette öne geçmektedir (Aydın ve Cengiz, 2021).

Uluslararası ilişkilerde temel belirleyen faktörlerden biri olan güvenlik kavramı teknoloji ile değişim göstermektedir (Bakan ve Şahin, 2018: 135-152). Endüstri 4.0'ın getirmiş olduğu yenilikler çerçevesinde robotik teknolojilere devletlerin güven duyduğu ve orduların bir parçası haline gelen drone veya insansız hava araçları örnek verilebilir. Bu durum ise yıkıcı teknolojinin de günümüzde kullanıldığını ispatlamaktadır. Diğer taraftan, gittikçe gelişen askeri teknolojilerde de güç dengesini, silahlanma yarışını ve savaşın doğası gibi pek çok şeyi etkilediği kaçınılmaz bir gerçektir. Yalnızca askeri teknoloji ile savaş yapılmamakla beraber siber saldırılar ve siber terörizm yeni bir savaş alanı oluşturmaktadır. Bir devletin siber alanda rakip devlete saldırı gerçekleştirmesi için uzman bir kadro oluşturması gerekmektedir. Bu nedenle siber saldırılar devletlerin güvenliğini ve birçok alanda devletlerin gizliliğini tehdit etmektedir. Hızla gelişen teknoloji, devletler için yeni bir güvenlik ve savunma politikası oluşturmaktadır. Uzay alanı ise devletler ve SpaceX gibi özel şirketlerin en önemli rekabet alanı olmuştur. Uluslararası arenada söz sahibi olmak için uzayda çalışmaların yürütülmesi artık bir gereklilik olmuştur (Erdem, 2018: 431-446).

Endüstri 4.0 ile birlikte teknolojinin hızla gelişimi devlet dışında, sosyal gruplar ve sivil toplum örgütleri medya aracılığıyla sisteme dahil olmakta ve bu durum devletlerin otoritesini zayıflatmaktadır. Endüstri 4.0 yeniliklerini takip edemeyen devletler dijital devrimi tanımlayan hiper bağlantının gerisinde kalacak ve devletler arasında eşitsizlik uçurumu meydana gelecektir. Dijital devrimi takip edebilmenin yolu ise nitelikli insan yetiştirmekten geçmektedir. Mühendisler, araştırmacılar, girişimciler ve bilim adamları yetiştiren bir devlet birçok bağlamda diğer devletlerin önüne geçmeye devam edecektir. GSYİH'ların büyük bir kısmını Ar-Ge'ye yatıran ve teknolojik gelişmeleri yakından takip eden devletler yetiştirmiş oldukları yetenekli insan kitleleri ile uluslararası arenada her zaman söz sahibi olmuş ve olacaktır. Dördüncü Sanayi devriminde başarılı olmanın bir diğer yolu ise yenilikçi yatırımların önündeki engelleri azaltmaktır. Uluslararası ortaklıklar yaparak serbest ticaret ve karşılıklı tanıma anlaşmaları ile bu mümkündür. Gelişmekte

olan ülkeler henüz katma değeri yüksek ürünlere dayalı bir ekonomik sistem kurmadığından dolayı Endüstri 4.0 yeniliklerini de geriden takip etmeleri beklenmektedir (Yurtsever, 2021: 20-24).

Dış müdahalenin sifıra indirmediği Blockchain teknolojisinde ulus devletlerin en temel özelliklerinden biri olan ulusal para birimini basma ve kontrol etme yetkisini kaybetmesi gelecekte yeni bir finansal karışıklığı arttıracaktır. Günümüzde Bitcoin ve benzeri para birimleri ulus devletler tarafından yaygın biçimde desteklenmediğinden dolayı henüz baskın bir role sahip değildir (Kurt, 2019: 590-601).

Son kertede teknolojinin siyasal, ekonomik, kültürel, psikolojik gibi çok sayıda başlıkta uluslararası ilişkileri etkileyen temel faktörlerin arasında giderek artan bir hacimde yukarıya doğru yol aldığı açıktır ve önümüzdeki dönemde bu etkinin daha da artacağı tahmin edilmektedir.

3. YENİ DÖNEMDE KIRILMA YARATAN DİĞER TEKNOLOJİLER VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERE ETKİSİ

Aşağıda Endüstri 4.0 teknolojileri ile kimi zaman paralel kimi zaman birlikte ilerleyen, uluslararası ilişkileri hem aktüel olarak etkileyen hem de gelecekte şekillendirecek olan diğer teknolojiler açıklanmaktadır.

3.1. Bilişim-Yazılım Sektörü

Elektronik cihazlara yüklenen bir görevin yerine getirilebilmesi için bilgisayar dilinde geliştirilen komutlara "yazılım" adı verilmektedir (McConnell, 2004). Bilişimin bir alanı olarak, uluslararası pazarda, çokuluslu şirketlerde modern teknolojiyle entegre olmuş olan yazılım; mobil teknolojilerde, yeni nesil cihazlarda, otomotiv, reklam, sağlık, uzay sanayisi, eğlence, inşaat, eğitim, medya-iletişim, pazarlama gibi pek çok sektörde kullanılmaktadır (Branding Türkiye, 2018). "Bilgisayar üzerinde bir resim çizimi gerçekleştirmemizi sağlayan Paint, internet üzerinde farklı siteleri ziyaret etmemizi sağlayan Google Chrome, çeşitli ders içerikleri izleme olanağı bulduğumuz EBA, sevdiğimizle yahut diğer tüm insanlar ile görüntülü konuşma yaptığımız Skype gibi tüm programların her biri birer yazılımdır." (Hürriyet, 2021). Dikkat çekmektedir ki, İHA, uçak motorları, robotikler vb. dijitalleşmiş teknolojilerin üretim kılavuzu hükmündeki yazılım, artık 21. yüzyıl siyaset ve ekonomilerinin kritik belirleyicileri arasında bulunmaktadır ve bilişim teknolojilerindeki stratejik sektörlerin başında gelmektedir. Değişen, gelişen ve artan rekabet koşullarına ayak uydurmak, bugün devletler için ertelenemez olmuştur.

Sektörü koruma ve geliştirme girişimleri, uluslararası pazarlara açılım gibi konularda devlet desteği şart gözükmektedir. Kamu ve belediye kurumları-özel şirketler milli eğitim politikaları-kurslar-uygulama alanları bağlamlarında gerekli insan gücü yetiştirilmeli, Ar-Ge faaliyetleri artırılmalı, yenilikçi yazılım teşvik edilmelidir. Dünyada ülkelerin yazılım sektörünün

gelişimi için uyguladığı politikalar; temelde vergisel kolaylıklar, sosyal güvenlik prim teşviki, hibeler, faizli ya da faizsiz krediler şeklindedir.

Yazılım sektörünün hızlı bir şekilde gelişim göstermesi işgücü ve uzman talebini de arttırmıştır. 2019 yılında 26,4 milyon yazılım geliştiricisi var iken, bu rakamın 2024 yılında 28,7 milyona ulaşması beklenmektedir (Muğla Üniversitesi, 2019). 4,2 milyon yazılım geliştirici ile dünyada lider olan ABD'nin, liderliğini 2023 yılında Hindistan'a devredeceği tahmin edilmektedir. En hızlı gelişim gösteren ülkenin ise her yıl ortalama % 6-8 oranında büyüme ile Çin olduğu belirtilmektedir. 2020 yılında Avrupa ülkeleri arasında 12. olan "Türkiye'de 140 bin yazılım geliştirici olduğu görülürken, birinci sıraya 837 bin ile Almanya'nın yerleştiği kaydedildi. [İkinci] 814 bin ile İngiltere olurken, üçüncü ülke 467 bin yazılım geliştiriciyle Fransa olarak kayıtlara geçti. İlk üçü takip eden [...] diğer ülkeler ise sırasıyla Rusya, Hollanda, İtalya, İspanya, Polonya ve Ukrayna'dır." (Hürriyet, 2020; Kızılkaya, 2019). Bilişim ve yazılımda sağlanacak bir başarı; sadece yeni teknolojilerde yer edinme, güçlü ekonomi, istihdam vb. başlıklarında değil, kültürel ve sosyolojik alanlarda da gelişmelere yol açabilecektir (Popp ve Meyer, 2010). O sebeple ülkeler kendi yazılımlarını geliştirmek için önce teknolojiye sonra da insana yatırım yapmaktadırlar.

3.2. Uzay Teknolojileri

(Kimileri Hitler'li Almanya'yı dahil etse de) ilk nitelikli uzay çalışmaları Soğuk Savaş döneminde SSCB ile ABD arasında tecrübe edilen bir rekabetle başlamıştır; uzay çalışmaları bugüne değin ilgili teknolojinin gelişmesiyle derinleşerek devam etmektedir. Dünyada çok sayıda devlet uzay gelişim programlarını açıklamış olsalar da pahalı olan bu çalışmalarda ABD, Çin, Rusya, Japonya, Hindistan, İsrail, Kanada gibi devletler ve NATO, Avrupa Birliği gibi oluşumlar daha önde görünmektedir. Örneğin Çin, Rusya'yı geçmiştir. Uzayda uçuşların gerçekleştirilmesi, uyduların araştırılması, uzayın keşfi gibi hususlarda uzay bilimi ya da havacılık endüstrisinin ihtiyaç duyduğu teknolojiler, "Uzay Teknolojisi" olarak adlandırılmaktadır. Uzay savaşları, uzay istasyonları, uzay araçları, yapay uydular, ilgili lojistik ve prosedürler de bu teknolojinin araştırdığı konular arasındadır. Uzay madenciliği, uzay turizmi, askeri üsler ve haberleşme sistemleri vb. pek çok başlıkta uzay devletler için stratejik bir konumdadır (Roberts, 1988: 1075-1090). Uzay çalışmaları; gerek günlük hayatta haberleşme, GPS, e-ticaret, giyilebilir teknoloji, meteoroloji gibi birçok alanda gerekse devletlerin ekonomi, tarım, güvenlik politikalarına katkı sağlamaktadır (İnce, 2020). Unutulmamalıdır ki, uydu fırlatma teknolojisine sahip olan devletler aynı zamanda – caydırıcılık üreten – uzun menzilli füzeler de yapabilmektedir.

Bir devletin uzayın engin derinliklerinde başarılı olması, dünya gezegeninde de kendisine avantajlar sağlayacağı açıktır. Siber yetenekler ve robotik askerler uzay çalışmaları ile daha da gelişme eşğine geçmiştir. Uydu savaşları konusu giderek daha stratejik bir hal alacağı benzetilmektedir. Yasak

olmasına rağmen silahlandırılmış uyduların, uzay boşluğundan belirlenen yere yapacağı ateşli veya siber saldırıların rakip devlet için oluşturacağı kayıp göz ardı edilememektedir. ABD süper güç olmayı milli uzay politikasına bağlamıştır ve bu uzayın silahlanması anlamına gelmektedir. Bu noktada ülkeler uzay orduları kurmaktadır; Rusya, "Atmosfer Uzay Gücü" ordusunu oluştururken, Çin Ordusu "Stratejik Destek Gücü" inşa ederek uzay, siber ve elektronik savaş görevlerinin yönetimini merkezileştirmiştir. Yani teknolojik gelişmenin getirdiği tüm saldırılara cevap verebilmek için gücü, kadroyu tek bir yerde toplamıştır. ABD de altıncı yeni kuvvet olarak "Uzay Gücü" oluşturmuştur (Townsend, 2021).

Uzay çalışmaları devletlere (ve artık özel şirketlere de); ulusal güvenlik, caydırıcılık, ekonomik kalkınma, bilimsel deney ve araştırma imkânı, teknolojik ilerleme, stratejik iletişim ve bilgi edinme gibi çeşitli avantajları sunmaktadır (Talaş, 2020: 17-20). Örneğin Tesla uzayda internet ağları tesis ederek ve uzay seyahatleri gerçekleştirerek, büyük bir ekonomik girişim içerisindedir. Yine örneğin uzay madenciliği konusunda Japonya ve Çin önemli yatırımlar yapmaktadır. Japonya'nın Huyubasa2 adlı uzay aracının tespit ettiğine göre Ryugu göktaşının üzerinde trilyonlarca dolarlık titanyum madeni bulunmaktadır. Uzay araştırmaları ve roket yapımı gibi alanlarda sık sık kullanılan bu maden, gelecek için hayati önem taşıyacaktır. NASA, güneşin çevresine harita çıkarılabilmesi için uydu göndermiştir. Bir İngiliz parfüm firması NASA ile ortak çalışarak uzayın kokusunu üretmeye çalışmaktadır. Geleceğin jeo- ve ekonomi politiği adına bu gelişmeler yadsınamaz biçimde uluslararası konjonktürü etkilemektedir (Sökmen, 2019: 87-117). İran'dan Brezilya'ya gelişmekte olan devletlerin daha çok önemini kavradığı uzayda altı adet uydusu bulunan Türkiye, uydu yapabilecek teknolojisi ve donanımı olmasına rağmen fırlatma konusunda dışa bağımlıdır. 2018'de uzay ajansı kuran ülke, yeni dönemde geri kalmamak hedefiyle 2021 yılında Uzay Programı'nı açıklamıştır.

3.3. Siber Uzay

Bu terim ilk defa 1948 yılında duyulsa da 1990'lı yıllarda yaygınlaşmıştır (Polat, 2020: 137). "Birbirine bağlı cihazlar teknolojisi" olan siber uzay, "**dijital aygıtların yer aldığı bir uzay**", "sanal ortamdaki uzay boşluğu" olarak tanımlanmaktadır. Siber uzayda şu yararlı faaliyetler yapılabilmektedir; "bireysel veya topluluk olarak diğer kullanıcıları etiketlemek [...]; iş kurmak veya hali hazırda fiziksel bir işi dijital ortamlara taşıyarak varlığını siber uzayda sürdürmesini sağlamak; sanatsal veya sanatsal olmayan multimedya ortamları oluşturmak ve bunları paylaşmak; birden fazla kullanıcıyla oyunlar oynamak; politik tartışmalara katılmak; global ağ ve WWW'nin diğer faydalarından yararlanmak." (WM Aracı Webmaster Portalı, 2021; Akyeşilmen, 2018). Buna karşın siber uzay; siber savaş, siber terörizm, siber istihbarat, siber saldırılar, siber fidyecilik, siber propaganda veya siber güvenlik gibi etkilerle artık uluslararası ilişkileri domine eden bir olguya dönüşmüştür (Köksoy, 2020). 1990'lı yıllardan itibaren başlayan internet

kullanımının bugün – dünya nüfusunun yarısından fazlasını kapsayacak şekilde – son derece yaygınlaşması, devlet kurumlarının, özel işletmelerin, bireylerin çeşitli eylemlerini sanal ortam üzerinden gerçekleştirmeye başlaması, çok sayıda ağ yapısını beraberinde getirmiş, bu da ağların güvenliği sorununu beraberinde getirmiştir. Tam olarak kontrol altına alınamayan, üçüncü kişilerin hesabının hacklenmesiyle de gerçekleştirilebilen sanal ağ saldırıları; ordularda (kara, deniz, hava ve uzaydan sonra) yeni bir askeri alan oluşturmuş, saniyeler içinde vuku bulan yeni bir savaş çeşidi üretmiş, teröristler ve saldırıları çoğaltmış, istihbarat ve propaganda türlerini arttırmış ve yeni kayıt dışı (hack-fidyeye) ekonomileri tetiklemiştir. Kamu diplomasisinden vergi toplamaya, maliyet ve zaman tasarruflarından ivedi çözümlere kadar birçok avantaj barındıran bu dijital dönüşüm, ülke yöneticilerinin mahrem yaşamlarını deşifre veya resmi/özel kurumlardan belge hırsızlığı gibi derin krizler de üretmeye adaydır. Artık okyanus altındaki kablolar yerine uzaydan sağlanan internet bağlantılarının yerini aldığı önümüzdeki dönemde de sanal ortamda ne devletlerin ne de şahısların alınan onca tedbirlere rağmen tam olarak güvende olmadığı dile getirilebilir. Örneğin 2016 ABD başkanlık seçimlerinde Rusya'nın siber propaganda yoluyla seçimleri etkilediği ifade edilmektedir. Rakip devletin ekonomisini istikrarsızlaştırmak, füze savunma sistemini devre dışı bırakmak, liderlerinin özel anlarını çalmak vb. amaçlarda siber saldırılar düzenlenebilmektedir. Yine, sağlık, ulaşım, haberleşme gibi hizmetleri dijital ortamda gerçekleştiren devletlerin bu sistemlerine girerek kaos oluşturmak mümkündür. Netice olarak, küresel bilgi ağının ulus aşırı olmasından kaynaklı ülke sınırlarının önemi azalmıştır ve siber alanın geleneksel güvenlik önlemleri ile güvenli tutulması hayli zorlaşmıştır. Gelecekte daha da artacak olan sanal veriler de hesaba katıldığında, “tam bağımsızlık” olgusu ciddi bir krizle yüz yüzedir.

3.4. Nanoteknoloji

Çağımızın devrimsel üretim sistemlerinden birisi olan nanoteknoloji (Erkoç, 2011) – örneğin bilgisayarların cep telefonu boyutuna düşürülmesi, mini çiplerin beyin ameliyatlarında uzaktan komutla kullanılması, su-ateş-ısı geçirmez nano ürünlerin icatları ile oldukça geniş bir kulvarda – daha önce var olmayan (hacim-fonksiyon-dayanıklılık-kullanım süresi vb.) avantajları meydana getiren teknoloji olarak giderek daha fazla merak uyandırmaktadır. Nanoteknolojik üretim mantığının ardında; atomlardan oluşan maddelerin içindeki atom dizilişlerini hareket ettirebilecek ölçekte aletler geliştirebilmek ve doğadaki atomik dizinimi insan yararına kullanılabilir hale getirmek yatmaktadır. Burada büyüklüğü metrenin 100 milyon ile 1 milyarda biri arasında değişen yapı veya bileşenlerin fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri değiştirilerek üretimi ve montajı söz konusudur. Nanoteknoloji; tıp, gıda ve tarım, enerji, bilişim, iletişim, ulaşım, makine mühendisliği, savunma sanayi, biyoteknoloji, tekstil, malzeme ve imalat sektörü gibi alanlarda kullanılmaktadır (Menceloğlu ve Kırca, 2008: 75-95). Sınırlı kaynakların daha verimli hale getirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi asıl hedeftir.

Diğer yandan, çevreye ve insana olası negatif etkilerden dolayı nano-üretimde hukuka aykırılık tartışmaları sürmektedir (Efir, 2020). "Nanoteknolojinin yeni kitle imha silahları veya kitle etkisi için temel oluşturması pek olası değildir. [Fakat bu,] kimyasal ve biyolojik alanlarda büyük olasılıkla olacaktır. Geniş çapta benimsenirse nanoteknolojinin silahlı kuvvetler personelinin ve halkın sağlığını ve direncini önemli ölçüde iyileştirmesi ve hatta potansiyel olarak bir savaş nedeni olarak kaynak kıtlığını azaltması muhtemeldir. Bununla birlikte çevre, sağlık ve güvenlik riskleri konusunda önemli endişeler bulunduğundan dolayı, yaygın olarak benimsenmesi belirsizdir." (Clunan ve Rodine-Hard, 2014: III). O sebeple nano-çalışmalar üzerine politika yapımcılar, bilim insanları ve piyasa aktörleri arasında interdisipliner olarak görüşmeler yürütülmeli; bu teknolojiye ilişkin küresel düzeyde yönetim sorunu üzerine gerekli denetim kurulları oluşturulmalıdır.

İnsan mühendisliğinden radikal savunma ürünlerine, bilgi ve iletişim teknolojilerinden mikro elektronik ve robotik çıktıklarına kadar uzanan pek çok farklı alanda kullanılan bu teknoloji ile üretilen kimi ürünlere ve faydalara özellikle dikkat çekilmelidir: "Kendini oluşturan ve tamir eden sistemler, milyarlarca defa daha hızlı çalışan bilgisayarlar, kendini vücuda adapte eden giysiler, ekonomik uzay incelemeleri ve seyahatleri, tıpta hasta hücreyi bulup yok eden robotlar, moleküler gıda sentezleri, askeri ekipmanlar gibi fonksiyonu artırılmış ürünler. [...] Nanoteknoloji görme engellilere yeniden görme, işitme engellilere yeniden duyma, felçlilere yeniden yürüme şansı verebilir. Kanser ve diyabet gibi hastalıkları da tedavi edebilir. Ucuz, çevre dostu, verimli enerji kaynakları ortaya çıkarabilir. [...] Bakterilerden daha küçük bilgisayarlar üretilebilir. Binlerce kitap bir küp şekerin içinde depolanabilir. Çelikten 100 kat daha dayanıklı ve esnek betonlar yapılabilir." (Teknoloji ve Tasarım Dersi, 2021). Bütün bu buluşlar çığır açıcudur ve insanlığın ve endüstriyel dünyanın geleceği, olumlu ve olumsuz nano yansımalar ile yeniden şekillenmektedir (Anissimov, 2015). İnsandan devlete, savaştan sağlığa adeta bir dönüşüm yaşanmaktadır.

Uluslararası ekonomi-politiği ve yeni dönemin rekabet koşulları bağlamında nano-endüstrisinin "uluslararası jeopolitik hiyerarşiyi dönüştürme potansiyelini" kavrayan ülkeler; nitelikli demografi yetiştirme, bilimsel araştırma merkezleri açma, teknik alt yapıları güçlendirme, patent sayılarını çoğaltma, teknoloji transferi gerçekleştirme ve bu yenilikçi teknolojiye toplumsal hazırlık gibi çalışmalarını yürütmektedir (Wullweber, 2014: 75-90). 2001 ve 2014 yılları arasında 60'tan fazla ülke nanoteknolojik girişimleri hayata geçirmiştir. Bu çerçevede ABD, Almanya, Güney Kore, Japonya, İsrail ve Tayvan daha önde görünürken, Çin ise yatırımlarını ivedilikle arttırmaktadır. Bu alanda 2015 yılında toplamda 15 milyar dolarlık Ar-Ge yatırımlarının 5 milyar dolarlık kısmını ABD gerçekleştirmiştir. Küresel çaplı endüstriyel ve askeri şirketlerin (kimi zaman spekülasyon boyutlu) yatırımları da unutulmamalıdır. Altı çizilmelidir ki, dünyada "[ç]ok kısa vadede bu alandaki iş gücünün 6 milyon kişiye ve pazar büyüklüğünün 3

trilyon dolara yükseleceği öngörülen ve hâlen emekleme döneminde sayılan bu yeni ekosistem bugün bu ölçekte - rekabetini henüz olgunlaştırılmamış ve içinde sayısız yeni fırsat barındıran - dev bir pazar oluştur[maktadır].” (Tasam, 2021b). Son tahlilde, gelecekte insanlığı kökten değiştireceği babında kıyamet senaryolarına da sahne olan nanoteknoloji çalışmaları, uluslararası konjonktürde hegemonya tesis edebilen teknolojik ve sosyo-ekonomik açılardan stratejik bir konuma evrilmiştir.

3.5. Biyoteknoloji

2007’de “Yapay Hayatın Eli Kulağında” başlıklı bir çalışmaya göre; “Yeni bir çağın kapısı aralandı [...]. Bilgi devriminin gerçek devrimci etkisi yeni yeni hissedilmeye başlanıyor. [...A]kıllara durgunluk veren teknolojik gelişmeler yaşıyoruz. [Bunlar]; kendimizi, değerlerimizi ve kurumlarımızı yeniden incelemeye ve değişime zorluyor.”² (Üzülmez, 2007). Bu teknolojilerin en radikalleri arasında bulunan ve temelde insana ve çevreye yararlı bir ürün üretme veya mevcut bir sorunu çözme amaçları ile faaliyetler yürüten biyoteknoloji, –aşılardan³ gen yapılarına, enerji üretiminden gıda güvenliğine, kozmetik endüstrisinden çöl yönetimine, tohumlardan biyo-yazılımlara– insan-toplum-devlet-ekonomi başlıklarında pek çok radikal yenilikler üreterek bugün artık başat küresel dinamikler arasında konumlanmaktadır. İlgili çalışmaların tarihi M.Ö. 5000’lere dayansa da esas atılımlar “altın çağ” olarak gösterilen son 15-20 yılda gerçekleşmektedir (Glick ve Patten, 2017). Örneğin doğumlarda binde 34 olan çocuk ölümlerinin binde 23’e düşürülmesi ya da 1996 yılında Dolly isimli bir koyunun klonlanması, 2013 yılında yapay gözün yapılması devrimsel buluşlardır (Renneberg ve Loroch, 2017). İnsan, hayvan ve bitki hücreleri üzerinde genetik değiştirmeler-transferler yapılarak yeni ürünlerin elde edilmesini – hücre ve doku kültürü, moleküler biyoloji, DNA teknolojisi, biyokimya, fizyoloji ve genetik, makine, elektronik ve bilgisayar mühendislikleri ile – disiplinlerarası bir yöntemle hedefleyen modern biyoteknolojinin farklı çalışma dalları Şekil 4’teki renklerle görülebilir.

² “Besin sorununu hafifletmek için saman ve ot yemek üzere inek gibi işkembesi olan insanlar yetiştirelim mi?; İçiyi yaptığı için gereklerine uyması için biyolojik bir şekilde değiştirelim mi?; Daha çabuk tepki gösterebilmeleri için pilotların ya da bizim için fazla tekdüze gelen işleri yapmaları için montaj hattında çalışan işçilerin sinirsel yapılarını değiştirelim mi?; ‘Aşağılık’ insanları ortadan kaldırıp ‘üstün ırk’ yetiştirmeye kalkalım mı? (Hitler bunu yapmaya kalktı, ama onun elinde bugünkü düzeyde laboratuvarlar yoktu!); Uğrumuzda savaşın diye askerler üretelim mi?; ‘Yararsız’ çocukları önceden elimine etmek ya da sipariş üzerine istenen özelliklerde bebek üretilmesi için genetik tahminlerinden yararlanalım mı?; ‘Sperm Bankaları’ nın yanında, kendimiz için yedek organ, yani yedek böbrek, karaciğer, kalp vs. saklanan ‘Tasaruf Bankaları’ açalım mı?” (Üzülmez, 2007).

³ 2021 yılında Pfizer Covid-19 aşısından 26 milyar dolar kazanç öngörmektedir.

Şekil 3: Modern Biyoteknolojinin Çalışma Alanları

Kırmızı	Sağlık, tıp ve teşhis alanındaki uygulamalar
Sarı	Gıda biyoteknolojisi, beslenme bilimi
Mavi	Akuakültür, kıyı ve deniz biyoteknolojisi
Yeşil	Tarım ve çevre biyoteknolojisi; biyoyakıt, biyogübre, biyoremediasyon, jeomikrobiyoloji
Beyaz	Biyoloji temelli endüstriyel uygulamalar; biyokataliz
Altın	Biyoenformatik, nanobiyoteknoloji
Gri	Klasik fermantasyon ve biyoproses teknolojileri
Mor	Fikri mülkiyet hakları; patentler, yayınlar, icatlar; etik
Kahverengi	Kurak bölge ve çöl yönetimi
Siyah	Biyoterörizm, biyolojik silahlar, tarımsal savaş

Kaynak: Albayrak, 2018.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, biyoteknoloji çok sayıda alanda kullanılmaktadır: “Sanayi sektörü, yeni sebze ve meyve üretimi, insanlar üzerinde yer alan zararlı genlere karşı, omuriliğin onarılma amacı, tıbbi bitki üretimi, kanser ve benzeri ciddi hastalıkların önlenmesi ile tedavisi, insan sağlığı konusunda yararlı protein üretimi, hasar oluşmuş beyin hücrelerinin onarılması, organik atıklar üzerinden elde edecek bakteriler ve enerji kazanımı” (Milliyet, 2021). En çok ilaç-sağlık, tarım-hayvancılık, gıda güvenliği, enerji ve askeri güvenlik gibi sektörlerde ürünlerin geliştirildiği bu teknolojinin en temel yararları şu şekilde sıralanabilir: “Meydana gelebilecek salgın ve bulaşıcı hastalıkların erken teşhisi, aşı sektörü gelişimi, genetik hastalıkların azaltılması, hayvancılığın daha verimli hale gelmesi, ölümcül hastalıklara karşı ve ilaçlar için katkı.” (Milliyet, 2021; Erbaş, 2008: 7-17). Çoğu teknolojik buluşlarda olduğu gibi biyoteknoloji araştırmaları her zaman insanlığın yararına işlemektedir. En ciddi olumsuz etkileri arasında şunlar anılabilir: ”Biyolojik silah yapımı, genetiği değiştirilmiş sebze ve meyve üretimi, toksin atıkları meydana gelmesi, doğal denge ve döngülerde bozulma, çevre kirliliğinin oluşması, ekosistemin bozulması konusunda etmenler.” (Milliyet, 2021; İjabadeniyi, 2020).

Genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) ile yani genetikle oynanarak insanlığın geriye dönüşün mümkün olmadığı rotalara girme olasılıkları ve bu çalışmalarda etiğin yok hükmünde sayılması hukuk tarafından takip edilmektedir. Bu süreç aşağıdan yukarıya direniş, yukarıdan aşağıya ideolojik dayatma, idari standardizasyon ve rızaya dayalı anayasacılık gibi farklı yansımalar içermektedir. Geleceğin tartışmalı buluşlarında, biyoteknolojileri etkin demokratik kontrol altına almak için kurumsal yeniliklere ihtiyaç duyulacaktır (Jasanoff, 2014: 201-225). Örneğin ulusal devletler için daha şimdiden GDO’lu ürünler veya tohumların tekelleşmeleri gibi yeni sorun alanları zuhur etmiştir. Buna karşılık, aşırı muhafazakâr tepkiler teknolojik yeniliğin hızını ve yönünü etkilemektedir.

Küreselleşme ile yakından bağlantılı olan biyoteknoloji alanında (özellikle gelişmiş) devletlerin ve (küresel) şirketlerin faaliyetleri günbegün artmaktadır: “[...B]iyoteknoloji sektörünün global ölçekte lideri durumundaki ABD, 76 milyar doları tarım kaynaklı ve 100 milyar doları sanayi kaynaklı bir biyoekonomiye sahipken, Kanada için bu rakam 87 milyar dolardır. Son zamanlarda bu yarışa İsrail, İrlanda, Güney Kore, Çin, Singapur ve Hindistan da katılmıştır. [...] Avrupa’daki biyoekonomi büyüklüğünün günümüzde 1,5 trilyon avronun üzerinde olduğu değerlendirilmektedir. [...] Biyoteknolojik ürünlerin küresel ölçekteki pazar payları ise sektörel bazda; gıda yüzde 77, antibiyotik yüzde 12, ilaç yüzde 7 ve tarım yüzde 3 civarındadır.” (Tasam, 2021a: 3-4). Örneğin Bill Gates – kıtlık sorunu ortaya çıkacağı öngörüsünden kazanç elde etmek amacıyla – tarım alanına kayda değer oranda yatırım yapmaktadır.

Özetle, biyoteknoloji modern dönemde devletlerin veya şirketlerin siyasi, ekonomik ve kültürel güçlerinin sınır aşan boyutlarını yeniden şekillendirmeye adaydır (Juma, 2005: 265-272). Fakat kritik buluşların hala başlangıç aşamasında olduğu ifade edilmelidir. Devletler, bu stratejik rekabette geri düşmemek için Ar-Ge yatırımlarını çoğaltmalı, alanının uzmanlarını yetiştirmeli, çalışmalarının önünü açacak yasal düzenlemeleri özenle hazırlamalı ve siyaset-üniversiteler-özel sektör-araştırmacılar-etik arasındaki bağı kurmalıdırlar.

3.6. Nöroteknoloji

Henüz tam olarak keşfedilemeyen insan beynine (Furnito, Zalesky ve Bullmore, 2016; Sporns, 2010), yapay bir bellek yerleştirilerek sinir ve beyin fonksiyonlarında teknolojinin kullanılması, böylece bedende işlevsiz haldeki hareket etme, görme, vücut kontrolü gibi yetilerin onarılarak yeni yeteneklerle geliştirilmeye çalışılması olarak tanımlayabileceğimiz nöroteknoloji (Giordano, 2012), yeni nesil teknolojiler arasında önemini kritik biçimde yükseltmektedir. Burada parkinson, alzheimer, depresyon, omurilik problemleri veya bağımlılık gibi çağın zor hastalıklarına çözüm üretmek istenmektedir. İlgili çalışmalarda nörobilimden nöroteknolojiye evrilen bir süreç söz konusudur. Başlangıçta biyolojinin bir dalı olarak ortaya çıkan ve sinir sistemini inceleyen bilim dalı olan nörobilim, günümüzde “biyolojinin yanı sıra tıp, genetik, farmasötik bilimler, fizik, kimya, bilgisayar bilimleri, mühendislik, matematik, psikoloji gibi diğer alanların da yer aldığı disiplinlerarası niteliktedir. Nöroteknoloji ise, nörobilim ile ilgili, geniş bir yelpazede buluşan teknolojileri tanımlamak için kullanılan bir terimdir” (Abacıoğlu, 2020). Beyni keşfetme, zihnin yönlendirilmesi ve beyinden geçenleri anlama yöntemleri, şuan ki ana konuların başında gelmektedir. Örneğin uyku ve depresyon arasındaki nörolojik bağlantı bulunmuş ya da beyin sinyallerinin konuşma sesine çevrilebildiği bir implant geliştirilmiştir.

2015’te “Beyin Okuma Çağı Başlıyor” başlıklı yazıda BBC, ABD’de beyin okuma teknolojilerinde büyük bir atılım yaşandığını bildirmiştir. Ülkede 2000-2009 yılları arasında 400 civarında nöro-teknoloji patenti

verilirken, patent sayısı 2010'da –yüzde 200 artarak– 800, 2014'te ise –yine yüzde 400 artarak– 1600 olmuştur. Çığır açıcı bir potansiyel barındıran bu teknoloji dünyada en çok fonlanan bilimsel çalışmalar arasındadır. Örneğin 2013'te dönemin ABD Başkanı Obama tarafından başlatılan “İnovatif Nöroteknolojilerin İlerlemesi Yoluyla Beyin Araştırmaları” (BRAIN) projesi, bu alanda en kayda değer çalışmalardan birisi olarak halen devam ettirilmektedir. Avrupa Birliği “İnsan Beyni Projesi”ni geçen 10 yılda bir milyar avro luk bir meblağ ile fonlamaktadır. Benzer çalışmalarda “[ABD'de] Medtronic adlı tıbbi cihaz şirketi, beyindeki lezyonun ne kadar vahim olduğunu belirleyen bir cihaz için patent almıştır. Cihaz, beyin dalgalarını elektriksel yolla ölçen Elektroensefalografi (EEG) yöntemini kullanmaktadır. St. Jude Medical adlı başka bir şirket ise örneğin gözün daha iyi görmesini sağlamak için beyin dalgalarını değiştiren bir yöntem [geliştirmiştir. ...] Yazılım devi Microsoft'un patentini aldığı bir yazılım, bilginin sunulacağı en uygun anı tespit etmek üzere kullanıcının zihinsel durumunu anlamaktadır. O an kullanıcının kafası karışıkça anlaması kolay olmayan bilginin sunulması ertelenmektedir. Başka bir Microsoft yazılımı, bilgisayar kullanıcısının reklamları anlamaya vakıf olup olmadığını tespit etmektedir.” (BBC, 2015). Yine “I Am Human” belgeseli, insanların beyinlerine takılan elektrot ve çiplerle neler yapılabileceğini irdelemektedir. Elon Musk veya Mark Zuckerberg gibi kimi tanındık isimlerin beyin/bilgisayar ara yüzlerini araştıran şirketleri de bulunmaktadır. Örneğin Musk – yapay zekâ, nöroteknoloji ve robot bilimini buluşturan – “Neuralink” projesi ile insan bilişini geliştirme ve yapay zekâlar ile rekabet etme üzerine çalışmaktadır. Facebook sahibi Zuckerberg ise bir zihin okuma makinesi geliştirmeye yönelmiştir.

Diğer yandan, kısmi başarılar karşın henüz deney aşamasında olmasına rağmen ve daha uzunca bir yola ihtiyaç varken, nöroteknolojik çalışmaların muhtemel çıktıları etik tartışmalarına yol açmaktadır (Clausen ve Levy, 2015). Nöroteknolojik yalan tespiti, sorgulama gibi “geçerliği tam olarak kanıtlanmamış [...] yöntemlerinin insan üzerinde uygulama alanı bulması ve kişinin bilişsel düşünce süreçlerine izinsiz, iradesi dışında girilebilmesi” bu eleştirilerden biridir (Ergen ve Ülman, 2012: 149-156). Dahası, “İnsandan yapay insana ya da makinalardan insana geçiş mi?” sorusu ile insanın beyninin programlanabilme olasılığı gibi çeşitli transhümanizm tenkitleri de dikkat çekmektedir (Müller ve Rotter, 2017). Artık beyin faaliyetleri gerçek zamanlı izlenebilmekte, nöro-geribildirimlerle örneğin aşırı yeme isteği törpülenebilmekte, beyin-bilgisayar ara yüzleri beyinde hızlı yeni çözümler üretebilmektedir. Bir insan beyin üzerinden yeniden formatlanabilecekse, irade-seçim özgürlüğü nasıl olacaktır? Rüya lar, mahremler veya eğitim-hukuk-sağlık gibi beyin dışı insan faaliyetleri nasıl düzenlenecektir? Bütün bu noktalarda devletlerin ve küresel teknoloji oligarşilerinin rolleri ne olacaktır? Sonuç olarak, “Zihin gücü ile bedensel engellilik gibi ağır hastalıkları veya bağımlılıkları yok etmek ve gelecekte süper yeteneklere sahip olmak mümkün mü?” motivasyonu ile hareket eden

nöroteknolojik projeksiyonlar ve başarı elde etmiş projeler, “Yeni bir insan tipolojisi, toplum ve nihayetinde bir sistem mi doğmaktadır?” sorusunu da sordurtmaktadır (Kaiser, 2020).

Son yıllarda üniversitelerde açılan araştırma merkezlerinden şirketlerin ilgili çalışmalarına veya mucit patentlerine kadar uzanan bir düzlemde devletlerin bu teknolojiye verdiği önem fark edilmektedir. Tıbbın ötesine geçen nöroteknoloji zihin okuma, düşünceleri yönlendirme, duygu, karar ve davranış süreçlerine etki etme, ilgili teknolojik buluşların kullanım alanlarının ve sınırlılıkların moral ve hukuksal girdileri vb. birçok olası etkilerle patentlerin, şirket politikalarının takibi kadar çalışmaların siyasal hayata yansımalarının da mercek altında tutulması gerekmektedir. Artık yeni bir siyaset, ekonomi ve kültürel değişimin tecrübe edildiği günümüzde nöroteknolojinin olumlu ve olumsuz etkileri, uluslararası ilişkiler disiplininin de bir konusu olarak tartışılmaya devam edecektir.

3.7. Kuantum Teknolojileri (Quantum Computing)

Kuantum devrimi, 1800’lü yıllardan itibaren özellikle Planck, Einstein, Heisenberg, Schrödinger gibi bilim insanları öncülüğünde gerçekleşmiştir. Şu anda onların mirası kuantum mekaniği ile çalışan birçok cihaz (örneğin transistörler ve yarı iletken cihazlar, lazer sistemleri ve MRI görüntüleyiciler) bulunmaktadır. Onlarca fizik kuramı ve bulgulara tanıklık edilen bu ilk dönemden sonra, 1990’lu yıllardan itibaren kuantum ışınlama ile ikinci kuantum devrimi başlamıştır (Rieffel ve Polak, 2014). Fizik ve mühendislikte yeni bir alan olan kuantum teknolojileri (“kuantum 2.0”), kuantum sistemlerinin olağandışı özelliklerine, örneğin aynı anda farklı durumlarda olma yeteneklerine, süperpozisyon adı verilen bir özelliğe dayanmaktadır. Ayrıca “dolanıklık” olarak adlandırılan bir durum olan herhangi bir doğrudan fiziksel etkileşim olmadan da derinden bağlanabilme becerisi de mevcuttur. Dolayısıyla süperpozisyon ve dolaşmanın kuantum etkilerini kullanılarak, maddenin kuantum durumlarını aktif olarak yaratan, manipüle eden ve okuyan bir teknoloji söz konusudur (Bernhardt, 2019). Kuantum bilgisayarlar, çok fazla veriyi depolayabilecek, bugün mevcut olan en büyük klasik bilgisayardan bile kat be kat daha hızlı işleyebilecektir. Böylece örneğin makine öğrenmesi çok daha hızlı, akıllı ve verimli gerçekleşecektir. Büyük şirketler arası oluşan kuantum bilgisayar rekabetinde temel hedef işlem gücünü artırmaktır.

Uluslararası alanda en çok satan yazarlardan biri olan, hükümetlere ve şirketlere teknoloji danışmanlığı yapan fütürist Bernard Marr kuantum teknolojilerinin başlıca şu faydalarına işaret etmektedir: Çevrimiçi güvenlik, yapay zeka, ilaç geliştirme, hava tahminini ve iklim değişikliği tahminlerini iyileştirme, trafik kontrolü ve problemle bütün olarak başa çıkma (Marr, 2017)⁴. GPS navigasyon teknolojilerinde, telekomünikasyonda ve araştırma

⁴ Bu faydalar şu şekilde detaylandırılabilir: “İlaç sektöründe çok fazla parametrenin dahil edildiği uzun zaman alan problemler, daha hızlı analiz edilecek ve çözümlenecek. Kuantum bilgisayarların yapacağı hızlı optimizasyon hesapları ile hava ve kara trafiğinde akıcılık sağlanacak. Hava durumu tespiti, süper

araçlarında kullanılan süper-hassas atomik saatler, şimdiye kadar hiç ayırt edilememiş keskinlikteki bir arka plandan 17 nanometre yükseğe kazanmış "Q" harfini görüntüleyebilen gelişmiş mikroskoplar veya çok keskin biyolojik pusulalar, bu sürecin radikal ürün çıktıklarına örnek olarak verilebilir (Jenner, 2014). Fakat altı çizilmelidir ki, gelecek nesil kuantum bilgisayarlar gelişim aşamasındadır. Mevcut kuantum bilgisayarlar, moleküler etkileşimlerin karmaşıklığını çözmemekte veya büyük asal sayıları çarpanlara ayıramamaktadır.

Anlaşılmaktadır ki, artık ne zaman ve hangi boyutta gerçekleşeceği tartışılan kuantum teknolojileri ile 50 milyon kitap içinde bir sayfaya yazılan X işaretinin beş dakikada bulunduğu (Ladizinsky, 2021) veya klasik bilgisayarların üç ayda zorla yaptığı bir işlem 1,5 saniyeye düştüğünde, mevcut teknolojik sistemler devrimsel biçimde kabuk değiştirmek zorunda kalacak; paralelinde düşünüş ve yaşayış ve üretim şekilleri derinden etkilenecektir. Bu ölçüde bir teknolojik dönüşüm, hastalıklarla mücadeleden güvenlik parametrelerine, verileri korumadan iklim sorunlarına her alanı alt üst edecek; hukuktan yönetime, milli güvenlikten kimyaya, iletişimden spora büyük bir sıfırlama yaşatacaktır.

Diğer yandan, politika analisti Robert Morgus "Politika Yapıcıların Kuantum Hesaplama Hakkında Bilmeleri Gerekenler" adlı makalesinde – yukarıda aktarılan gelecek nesil kuantum avantajların yanına– muazzam bir dezavantaj eklemektedir: "Küresel bir sızıntıyı, gezegenin şimdiye kadar gördüğü hiçbir şeye benzemeyen, gezegendeki hemen hemen her hükümetin, şirketin ve varlığın en derin sırlarının açığa çıktığı bir veri patlamasını hayal etmek için bir dakikanızı ayırın. Bunu internete olan tüm güvenin çöküşüyle birleştirin. Ortaya çıkan şey, siber uzayın inkâr edilemez bir istikrarsızlaşması ve jeopolitik istikrarın tehlikeye girmesidir. Kuantum hesaplama bunu yapabilir." (Morgus, 2018). Özel veya resmi hackerların bu teknoloji üzerinden (milli savunma politikaları veya teknolojik patentler, seçim veya para transferi⁵ gibi) şifrelenmiş-gizli durumları ve ticari sırları elde etmesi veya güvenilir bilgi işlem bağlantılarını kırması, sarsıcı bir siyasi kaos doğuracaktır. Küresel istikrar yolunda kuantum geçirmez şifrelemenin gelişiminin önemi ortadadır. Bu süreç bir teknofobi yaratmamalıdır; ancak siyasetçilerin gelişen teknolojinin risklerini ele alması da bir zorunluluktur.

Sonuç olarak, kuantum bilgisayarım; iletişim ve yapay zekâyla birlikte güç ve bilginin doğası, üretimi ve dağıtımı başlıklarında henüz hayal

bilgisayar ile bile tam olarak yapılamamaktadır ve hesaplamaların ardından tahminler üzerinden yapılmaktadır. [...] İklim değişikliği modellemesi konusunda da etkili olacağı düşünülen kuantum bilgisayarlar, doğru önlemlerin hızlı şekilde alınmasında rol alacak. Kuantum bilgisayarlar, bit bazlı işlem yapan geleneksel bilgisayarlar yerine problemlerin bütününe tek seferde ele alıyor. Bu sebeple, finans hizmetlerinden milli güvenlik konularına birçok alanda etkileyici adımlar atılması bekleniyor." (Zilan, 2019).

⁵ "BBN Technologies, Toshiba ve ID Quantique gibi firmalar QKD [kuantum anahtar dağıtımı, İ.E.] teknolojisini kullanarak ultra-güvenli ağlar inşa etmektedirler. 2007 yılında İsviçre bir ID Quantique ürününü kullanarak, seçimlerde oyların güvenliğini sağladı. Dahası, dolanıklık QKD teknolojisini kullanarak yapılan ilk banka transferi, Avusturya'da 2004'te gerçekleştirildi. Bu sistem yüksek düzeyde güvenlik vaat ediyor, [...] fakat bu sistem henüz uzun mesafede çalışmamaktadır." (Jenner, 2014).

edilemeyen yenilikler ve tehlikeler getirecek ve bu dönüşümün yansımaları önümüzdeki dönem uluslararası ilişkilerin de temel dinamiklerinin başında gelecektir (Deria ve Wend, 2020). ABD, Çin, Almanya, İngiltere, Rusya, Hindistan gibi G20 ülkelerinin artık yarısının ulusal kuantum teknolojileri programları bulunmaktadır. Devletlerin yanı sıra IBM, Microsoft gibi küresel şirketlerin bu teknolojiye kayda değer ölçüde yatırımlar yapması ve ticari bir kuantum bilgisayarı yaratan ilk merci olma yarışına girmeleri sebepsiz değildir. Pahalı olan ve alt yapı gerektiren bu çalışmaların önemini Türkiye ise henüz kavramış görünmemektedir.

Sonuç

I. Sanayi Devrimi artan üretim, kentleşme vb. etkileri ile Avrupa’da orta sınıfın gelişmesine neden olarak bu ülkelerin içyapısında ve siyasetinde belirleyici bir faktör olarak zuhur etmiştir. II. Sanayi Devrimi ile daha da gelişen sanayi ve hızlı üretim, ham madde ve pazar ihtiyacını yaygınlaştırmış, bu da sanayileşmiş ülkeleri sömürgecilik faaliyetlerine yöneltmiştir. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısında içten yanmalı motorların icadı petrolün değerini arttırmış ve ülkeleri petrol rekabetine sokmuştur. Bu teknolojik gelişmeleri takiben dünya kendini yıkıcı savaşların içinde bulmuştur. İlk iki sanayi devrimi arasındaki süre daha uzun (yaklaşık 100’er yıl) olmuştur. 50 yıllık bir zaman diliminde görülen son iki devrimde ise bilgisayarın ve diğer bilişim teknolojilerinin önemi ortadadır. Son tahlilde günümüz; 1950 ve 1990 gelişmelerinin, milenyumdan itibaren radikal boyutlara evrilmiş, yeni dönemin kimi alanlarda çığır açıcı kimi alanlarda kuluçka dönemindeki şekilleridir. Diğer ifadeyle; nanoteknoloji, biyoteknoloji, yeni materyaller ve geri dönüşüm teknolojilerinin yol aldığı Endüstri 3.0 ile makine öğrenmesi-veri-siber fiziksel sistemler-3 D yazıcılar vb. başlıklarla kendini gösteren Endüstri 4.0 teknolojileri, 21. yüzyılda yeni teknolojik kırılmalar üretmektedir. Bu sürecin sonunda “Uzay Çağı”, “Dijital Çağ”, “Çığır Açan Teknolojiler Çağı” gibi isimlerle adlandırılan dönemi ortaya çıkarmış olan son iki sanayi devrimi, sadece yaşam ve üretim süreçlerini değil, savaş ve rekabet şartlarını da çeşitleyerek “çok boyutlu” bir siyaset-teknoloji ilişkisini doğurmuştur. Kendi süreçlerinden önceki yeniliklerden hem hız hem de model olarak farklı olan bu devrimsel buluşlar sadece insanı değil, toplumları, devletleri ve uluslararası konjonktürü etkilemektedir. Bu etki küresel siyaset, güvenlik, ekonomi, sosyoloji, sağlık, finans, tarım, psikoloji, hukuk, filoloji, enerji, taşıma, din gibi çok sayıda alanda kendini hissettirmektedir. Akıllı üretim sistemlerinin veya uzay, siber uzay, biyo-, nano-, nöroteknolojilerin tıptan çevreye, askeri teknolojiden enerjiye çok sayıda alanda yenilikçi etkiler oluşturması, bu çoklu denklemlili siyaset-teknoloji ilişkisinin daha da derinleşeceğini düşündürmektedir. Tarihsel sıralamayla İngiltere’den ABD’ye, Almanya’dan Japonya’ya ve en son Çin’e, teknoloji, devletleri en üste taşıyan hegemonik güç faktörlerinin başında gelmektedir. Diğer yandan, yenilikçilik ve kalkınma parametrelerinde 20. yüzyılın ilk yarısındaki yıkıcı

pozitivist tecrübenin ardından, post-pozitivist yaklaşımların akılda tutulması önerilmektedir.

Bu çalışmada açıklanan teknolojiler uluslararası ilişkileri (ve "ulus devlet" gibi onun başat aktörlerini) açık bir şekilde etkilemektedir:

- İç işlerine artık karışılmaktadır; internet ağları Westfalya Barışı'nı delmiş görünmektedir.
- Karar alıcıların haber kaynakları veya referansları güncellenmiştir; sosyal medya, siber propaganda hem kararları hem seçimleri etkileyebilmektedir.
- "Twitter-Instagram vb. sosyal medya organları ile "dijital diplomasi" gelişmiştir (örneğin Arap Baharı etkisi, Trump'ın "Üzerinize ateşler salacağım!" sözü)
- Sanal dezenformasyon olarak Fakenews'ler, trol haberler kamuoylarını ciddi şekilde etkileyebilmektedir.
- Dünyada kurulu düzen ve devletler için yeni düşmanlar ortaya çıkmıştır: Bireyler ya da devlet dışı aktörler "ordu" etkisi yaratabilmektedir; örneğin Snowden (Wikileaks) veya hackerlar (deşifre, çalma vb.)
- Savaş çeşitleri ve taktikleri artmaktadır; örneğin uzay, siber uzay, biyoteknoloji alanlarında hegemonya faaliyetleri, sanal saldırılar, biyo silahlar.
- Görünmeyen veya değişen teröristler: Siber evrende üçüncü bir kişi üzerinden saldırıların yapılabilmesi, teknolojiye örtülü teknoloji ile karşılık verme girişimleri uluslararası ilişkilerde kaos etkisi oluşturabilmektedir.
- Devletler için hem avantajlar hem de zaafılar çoğalmıştır; örneğin Türkiye S-İHA; alanında dünyanın ilk üçü arasına girerken; "kapalı" Kuzey Kore, "hiperdijitalize" ABD siber saldırılar gerçekleştirebilmektedir.
- Sanal paralar dünyada merkez bankalar için bir tehdit oluşturabilir; artık kimlik bile verilen bir sanal ülke mevcuttur!
- Kuantum teknolojileri bambaşka bir dünya ortaya çıkarabilir.

Bütün bunlara rağmen ulus devletler siber uzaydan uzaya küresel yönetim ortaya çıkarma, akıllı ve yeni devrimsel üretim modellerine karşı kendi bünyelerinde önlemler alma ve teknolojik olarak güçlenme gibi adımları atmakta, örneğin ulusal kuantum veya uzay programları açıklamaktadır. Çeşitli alanlarda farklı aşınmalar olduğu gözlenmektedir, fakat – yenilikçi teknolojilerin olumlu-olumsuz etkilerini araştırıp gerekli düzenlemeyi topluma aktarmadan siber hukuk mevzuatlarına, makine öğrenmesi ve nano-biyo- ve nöro teknolojilerle yeni bir "insan" mühendisliğinde etiksel çerçeveyi muhafazadan ar-ge bütçelerine, veri şifrelemeden uydu savaşlarına– devletler hala kilit bir yerdedir. Ayrıca bu "dijitalize-hiperteknolojik" dönemde küresel teknoloji oligarkları, siber saldırganlar, deşifre ediciler, Deep Web veya Bitcoin

gibi teknolojiler devletlerin yeni risk odaklarını ya da vatandaşlarını yönetme hedeflerinde –ters açıdan– yardımcı bir misyon da taşıyabilmektedir.

Bütün bu tartışmalardan sonra, teknolojinin uluslararası ilişkiler disiplini açısından yeni bir alt dal mahiyetini kazandığı fark edilebilmektedir. O sebeple salık verilebilir ki, rekabet şartlarını değiştiren çığır açıcı teknolojiler düşünüldüğünde (örneğin Tesla'nın otomotiv sanayiinde sektörün devlerinden biri olan Almanya'yı korkutur hale gelmesi) Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin vizyon, siyasi irade, bütçe ve beşeri sermaye başlıklarında kendilerini yenilemeleri gerekmektedir. Tarih çok kere ispat etmiştir ki, “Benim adım Hıdır, elimden gelen budur!” demekle olmuyor!

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Katkı Oranı Beyanı: İsmail Ermağan %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: İsmail Ermağan %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Abacıoğlu, N. (2020). *Nöroteknoloji: İşin neresindeyiz*. Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021. İleri Haber: <https://ilerihaber.org/yazar/noroteknoloji-isin-neresindeyiz-117388.html>.
- Akyeşilmen, N. (2018). *Siber Politika ve Siber Güvenlik*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Albayrak, C. (2018). *Bugünün Mesleği Biyoteknoloji*. Erişim Tarihi: 4 Aralık 2018. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=XwyTnp1g3Ac>.
- Anissimov, M. M. (2015). *Our Accelerating Future: How Superintelligence, Nanotechnology, and Transhumanism Will Transform the Plane*. Minneapolis: Zenith Books.
- Bakan S. ve Şahin S. (2018). “Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler”. *JILSES*. 4(2). ss. 135-152.
- Banger, G. (2018). *Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme*. Ankara: Dorlion Yayınevi.
- BBC. (2015). *Nöroteknoloji: Beyin okuma çağı başlıyor*. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2021.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150508_beyin_dalgasi_noroteknoloji.

Bernhardt, C. (2019). *Quantum Computing for Everyone*. Massachusetts: The MIT Press.

Branding Türkiye. (2018). *Yazılım Nedir? Niye Önemlidir? Yazılım Çeşitleri Nelerdir?*. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2021. <https://www.brandingturkiye.com/yazilim-nedir-niye-onemlidir-yazilim-cesitleri-nelerdir/>.

Clausen, J. ve Levy, N. (2015). *Handbook of Neuroethics*. Heidelberg: Springer.

Clunan, A., ve Rodine-Hardy, K. (2014). *Nanotechnology in a Globalized World: Strategic Assessments of an Emerging Technology*. Monterey: U.S. Naval Postgraduate School Center on Contemporary Conflict.

Çalkivik, A. (2020). "Dünya Siyasetinde teknolojiyi yeniden düşünmek: Bilim-teknoloji-toplum perspektifinden alternatif bir okuma". *Alternatif Politika*. 12(3). ss. 458-486.

Çona, Ö. (2021). "Yeni Savaş Ortamında Eski Bir Aktör: Yabancı Terörist Savaşçılar ve Yeni Çatışmalardaki Rollerini". *Savunma Bilimleri Dergisi*. Mayıs. 39. ss. 275-303.

Derian, J., ve Wend, A. (2020). "Quantizing international relations': The case for quantum approaches to international theory and security practice". *Security Dialogue*. 51(5). ss. 399-413.

Dombrowski, U., ve Wagner, T. (2014). "Mental Strain as Field of Action in the 4th Industrial Revolution". *Procedia CIRP*. 17. ss. 100-105.

Efir, L. D. (2020). *The Law of Frequencies: Mathematical rules in development of universal frequencies in curing diseases including thecword, lyme disease, morgellons, nanotechnology and MND/ALS*. Alter Med Publishing.

Erbaş, H. (2008). *Türkiye'de Biyoteknoloji ve Toplumsal Kesimler: Profesyoneller, Kentsel Tüketiciler ve Köylüler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları.

Ercan, A. (2020). "Teknoloji ve Uluslararası ilişkiler kriz mi, fırsat mı?". *Social Science Development Journal*. 5(22). ss. 26-35.

- Erdem, T. (2018). “Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitçe Giriş”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20(1). ss. 431-446.
- Ergen, M., ve Ülman, Y. (2012). “Nörobilim, Nöroteknoloji, Yalan Tespiti ve Etik”. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 3(3). ss. 149-156.
- Erkoç, Ş. (2011). *Nanobilim ve Nanoteknoloji* (5. Baskı b.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Ermağan, İ. ve Keskinoglu, M. (2019). “Yeni Medya Veri Ekosistemi, Güvenlik ve Siber Tehditler: Trump Seçimi Üzerinden Küresel Siyasette Trollük Analizi”. *İçinde, Ahmet Y. Geleceğin Güvenliği. TASAM*, ss. 39-67.
- Furnito, A., Zalesky, A., ve Bullmore, E. (2016). *Fundamentals of Brain Network Analysis*. Cambridge: Academic Press.
- Genç, K., Çakıroğlu, M., Özmen, C., ve Karadirek, G. (2019). *Sanayi Devrimleri*. Ankara: Gece Akademi.
- Giordano, J. (2012). *Neurotechnology. Premises, Potential, and Problems*. Massachusetts: CRC Press.
- Glick, B., ve Patten, P. (2017). *Molecular Biotechnology: Principles and Applications of Recombinant DNA* (Fifth Edition b.). Washington: ASM Press.
- Görçün, Ö. F. (2016). *Dördüncü Endüstri Devrimi Endüstri 4.0*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Graham L. (1998). *What have we learned about science and technology from the Russian experience?* Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gür, N., Ünay, S., ve Şerif, D. (2017). *Sanayiye Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Seta.
- Haas, P. M., Keohane, R. O. ve Levy, Marc A. (1993). *Institutions for the Earth Sources of Effective International Environmental Protection*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hürriyet. (2020). *Türkiye, yazılım geliştirici sayısında Avrupa’da 12’nci sırada*. Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/turkiye-yazilim-gelistirici-sayisinda-avrupada-12nci-sirada-41504752>.

- Hürriyet. (2021). *Yazılım Nedir ve Çeşitleri Nelerdir? Yazılım Nasıl Yapılır Kodlama Hakkında Bilgi*. Erişim Tarihi: 29 Eylül 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/yazilim-nedir-ve-cesitleri-nelerdir-yazilim-nasil-yapilir-kodlama-hakkinda-bilgi-41802983>.
- Ijabadeniyi, O. A. (2020). *Food Science and Technology: Trends and Future Prospects*. De Gruyter.
- İnce, F. (2020). *Uzay Bir İnsanlık Serüveni- Bilimleri, Teknolojisi, Hukuku, Politikaları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Jasanoff, S. (2014). "Biotechnology and Empire: The Global Power of Seeds and Science". M. Mayer, M. Carpes, ve R. Knoblich içinde, *The Global Politics of Science and Technology - Vol. 1 Concepts from International Relations and Other Disciplines*. Heidelberg: Springer. ss. 201-225.
- Jenner, N. (2014). *Five Practical Uses for "Spooky" Quantum Mechanics*. Erişim Tarihi: 8 Ekim 2021. Smithsonian Magazine: <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/five-practical-uses-spooky-quantum-mechanics-180953494/>.
- Juma, C. (2005). "Biotechnology in a Globalizing World: The Coevolution of Technology and Social Institutions". *BioScience*. 55(3). ss. 265-272.
- Kaiser, M. (2020). *Changing Connectomes: Evolution, Development, and Dynamics in Network Neuroscience*. Cambridge: MIT Press.
- Kalathil, S. ve Baos, T. C. (2003). *Open networks, closed regimes: the impact of the internet on authoritarian rule*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Kanat, S. (2016). "Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Dijital Medya ve Savaş". *TRT Akademi*. 1(2). ss. 528-546.
- Kızılkaya, R. (2019). *Küresel Yazılım Endüstrisinde Türkiye'nin Konumu ve Gelecek Beklentileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksoy, F. (2020). *Yeni Küresel Tehdit: Siber Saldırıları Siber Güvenlik ve Politika Uygulamaları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kurt, R. (2019). "Industry 4.0 in Terms of Industrial Relations and Its Impacts on Labour Life". *Procedia Computer Science*. ss. 158, 590-601.

- Ladizinsky, E. (2021). *Evolving Scalable Quantum Computers*. Erişim Tarihi: 7 Ekim 2021. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=eIEy1KHk0rk>.
- Limba T., Stankevičius A. ve Andrulevičius A. (2019).” Industry 4.0 and national security: the phenomenon of disruptive technology”. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 6(3). ss. 1528-1535.
- Livingston, S. (1996). *Beyond the CNN effect: The media-foreign policy dynamic*. *Media and politics*. New York, NY: Pantheon.
- Marr, B. (2017). *6 Practical Examples of How Quantum Computing will Change Our World*. Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021. Forbes: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/07/10/6-practical-examples-of-how-quantum-computing-will-change-our-world/?sh=3ad0945680c1>.
- McConnell, S. (2004). *Code Complete: A Practical Handbook of Software Construction* (Second Edition b.). Unterschleissheim: Microsoft Press.
- Menceloğlu, Y. ve Kırca, M. (2008). *Uluslararası Rekabet Stratejileri Nanoteknoloji ve Türkiye*. Tüsiad.
- Milliyet. (2020). *Biyoteknoloji Nedir, Nerelerde Kullanılır? Biyoteknolojinin Yararları Ve Zararları Nelerdir*. Erişim Tarihi: 18 Eylül 2021. <https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/populer-bilim/biyoteknoloji-nedir-nerelerde-kullanilir-biyoteknolojinin-yararlari-ve-zararlari-nelerdir-6164720>.
- Morgus, R. (2018). What Policymakers Need to Know about Quantum Computing. Erişim Tarihi: 7 Ekim 2021. Council on Foreign Relations: <https://www.cfr.org/blog/what-policymakers-need-know-about-quantum-computing>.
- Muğla Üniversitesi. (2019). *Neden Yazılım Mühendisliği?*. Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yazılım Mühendisliği: <http://yazilim.mu.edu.tr/tr/neden-yazilim-muhendisligi-5832>.
- Müller, O. ve Rotter, S. (2017). “Neurotechnology: Current Developments and Ethical Issues”. *Frontiers in Systems Neuroscience*. 11(93). ss. 1-5.
- Nabiyev, V. V. (2005). *Yapay Zeka Problemler, Yöntemler, Algoritma*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

- Ogburn, W. F. (1949). *Technology and International Relations*. University of Chicago Press.
- Polat, D. Ş. (2020). "Nato'nun Yeni Operasyon Alanı: Siber Uzay". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*: UGK Özel Sayısı. ss. 135-138.
- Popp, K. ve Meyer, R. (2010). *Profit from Software Ecosystems: Business Models, Ecosystems and Partnerships in the Software Industry*. Norderstedt, Germany: BOD.
- Renneberg, R. ve Loroch, V. (2017). *Biotechnology for Beginners* (Second Edition b.). Academic Press.
- Rieffel, E. ve Polak, W. (2014). *Quantum Computing: A Gentle Introduction (Scientific and Engineering Computation)*. Cambridge: MIT Press.
- Roberts, D. (1988). "Space and International Relations". *The Journal Politics*. 50(4). ss. 1075-1090.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E. (2021). "Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*. 4(1). ss. 227-250.
- Schwab, K., ve Davis, N. (2018). *Shaping Future of the Fourth Industrial Revolution*. New York: Currency Books.
- Siciliano, B., ve Khatib, O. (2008). *Springer Handbook of Robotics*. Heidelberg: Springer.
- Sökmen, A. İ. (2019). "Yeni Savaş Alanı: Uzay". A. Yıldız içinde, *Geleceğin Güvenliği*. İstanbul: Tasam Yayınları. ss. 88-117.
- Sporns, O. (2010). *Networks of the Brain*. Cambridge: MIT Press.
- Talaş, H. (2020). "Uluslararası İlişkiler ve Uzay Çalışmaları". İ. Ermağan içinde, *21. Yüzyılda Uluslararası İlişkilerde Yeni Trendler: İnsanımız İlk 10 Yolunda mı?*. Ankara: Nobel Yayıncılık. ss. 17-27.
- Tarih ve Bilim vitae magistra. (2018). *Almanya ve Geleceğin Teknolojisi Endüstri 4.0 Nedir?*. Erişim Tarihi: 22 Ekim 2021. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=KuOBYnEso10>.
- Tasam. (2021a). *BRAINS² TÜRKİYE | Biyoteknoloji Programı | Uluslararası Karşılaştırmalı Vizyon, Strateji, Ekosistem ve Pazar İnşası*. Erişim

Tarihi: 9 Şubat 2021. https://tasam.org/Files/Icerik/File/BTR-B_Vizyon_TR_pdf_30092d2a-85a6-4f96-88ac-5c799c50c2f1.pdf.

Tasam. (2021b). *BRAINS² TÜRKİYE | Nanoteknoloji Programı*. Erişim Tarihi: 13 Mart 2021. https://tasam.org/trTR/Icerik/62793/brains%C2%B2_turkiye_nanoteknoloji_programi.

Teknoloji ve Tasarım Dersi. (2021). *Kısaca Anlatım: Nanoteknoloji Nedir?*. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2021. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=waSEeB8R4UE>.

Townsend, B. (2021). *Security and Stability in the New Space Age: The Orbital Security Dilemma (Space Power and Politics)*. Oxfordshire: Routledge.

Üzülmez, M. (2007). *Gidişat kıyametin mi, yeniden var oluşun mu alâmeti? Yapay hayatın eli kulağında*. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2021. Bilim ve Gelecek: <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2007/12/01/-gidisat-kiyametin-mi-yeniden-var-olusun-mu-alameti-yapay-hayatin-eli-kulaginda/>.

Weiss, C. (2005). “Science, technology and international relations”. *Technology in Society*, 27, ss. 295–313.

WM Aracı Webmaster Portalı. (2021). *Siber Uzay nedir?*. [Erişim Tarihi: 27 Eylül 2021]. Webmaster Portalı: <https://wmaraci.com/nedir/siber-uzay>.

Wullweber, J. (2014). “International Competition and Nanotechnology Policies: Discourse, Hegemony, and International Political Economy”. M. Mayer, M. Carpes, ve R. Knoblich içinde, *The Global Politics of Science and Technology - Vol. 1 Concepts from International Relations and Other Disciplines*. Heidelberg: Springer. ss. 75-90.

Yalçın, A. Y. (2020). “Endüstri 4.0’den Toplum 5.0’a: Kavramsal Çerçeve”. S. Çiğdem, ve A. Boztaş içinde, *Endüstri 4.0’den Toplum 5.0’a Güncel Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık. ss. 1-28.

Yurtsever, M. (2021). “Endüstri 4.0’ın Uluslararası İlişkilere Etkisi”, içinde, Aydın ve Cengiz. *Teknoloji ve Uluslararası İlişkiler*. Nobel Yayınları.

Zilan, R. (2019). *Kuantum teknolojiler ve uygulama alanları*. Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021. Bilimma: <https://www.bilimma.com/kuantum-teknolojiler-ve-uygulama-alanlari/>.

Extended Abstract

Technology, which reveals, differentiates, and develops civilizations, continues on its way with radical changes. The argument that technology is a sub-branch of international relations was proposed by Ogburn in 1949. The impact of industrial revolutions and their outputs on states, societies and ultimately the global system can be seen in the literature today. However, it should be underlined that since 1990, the number of publications examining the role of technology in international relations, especially in English literature, has increased considerably. In this study, the relevant literature in English, German and Turkish was reviewed using the content analysis.

Apparently, the technological transformation has significant effects in many areas such as global politics, security, economy, sociology, health, finance, agriculture, psychology, law, philology, energy, transportation and religion. Technology, which produces risks along with opportunities, is directly related to the general global socio-economic structure as well as a "center-periphery" factor for states. There have been four industrial revolutions in the history. Today, a new industrial revolution and many layered production models of information technologies are experienced. The product outputs of the industrial revolutions – coal, steam and railroad in the 1800s; chemicals and petroleum in the 1900s; transistor and electronics in the 1950s; genetics, robotics, computers in the 1980s; information and space technology in the 2000s – have manifested as one of the main shapers of global relations as well as the economic development factor. On the other hand, after the destructive positivist experience in the first half of the 20th century, post-positivist approaches are recommended to be kept in mind in terms of innovation and development parameters.

It is observed that after the Cold War, global hegemonic political and economic developments took place, and in this context, the role of science and technology increased. It should be emphasized that today, with the addition of the radical outputs of the Third Industrial Revolution and new types of technology to the innovative processes of the Fourth Industrial Revolution, the politics-technology relationship presents a more complex and intertwined appearance.

The technologies described in this article clearly affect international relations (and its major actors, such as the states):

- Internal affairs are now being interfered with and the internet seems to have pierced the Peace of Westphalia.
- Decision makers' news sources or references have been updated; social media and cyber propaganda can affect both decisions and elections.
- "Digital diplomacy" has developed with social media organs such as Twitter and Instagram.

- New enemies have emerged for the established order and states in the world: Individuals or non-state actors can create an “army” effect; for example, Snowden (Wikileaks) or hackers (decrypting, stealing, etc.)
- War types and tactics are increasing; for example, hegemony activities in space, cyberspace, biotechnology, virtual attacks, bioweapons.
- Invisible or changing terrorists: Attacks through a third person in the cyber universe, attempts to respond to technology with covert technology can create chaos in international relations.
- Both advantages and disadvantages have increased for states. For example, while Turkey is among the top three in the world in the field of UAVs, “closed” North Korea can carry out some effective cyber-attacks to the “hyper digitalized” USA.
- Virtual currencies may pose a threat to central banks around the world. Now there is even a country providing virtual identity cards!
- Quantum technologies can reveal a completely different world.

Despite all of these, nation states take steps such as forming global governance from cyberspace to space, taking precautions against smart and new revolutionary production models and strengthening technologically, for example, national quantum or space programs are announced. It is observed that there are different erosions in various fields, but states hold a key position in terms of investigating positive and negative impacts of innovative technologies and announcing relevant regulations to society, cyber law and legislation, maintaining the ethical framework in a new “human” engineering with machine learning and nano-bio- and neuro technologies, R&D budgets, data encryption, and satellite wars. In addition, in this “digitalized-hypertechnological” era, technologies such as global technology oligarchs, cyber-attackers, decryptors, Deep Web or Bitcoin can also have an auxiliary mission – in the opposite way – in the goals of governments to manage new risk centers or citizens.

In conclusion, the fact that smart production systems or space, cyberspace, bio-, nano-, and neurotechnologies create innovative effects in many fields from medicine to environment, from military technology to energy suggests that the relationship between politics and technology will deepen. Due to all these full-fledged and surrounding effects (and for the future, the theses of futurists on conspiracy theories are on the way to reality), this study proposes that technology should now be a sub-field of the discipline of international relations.

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SENDİKALARINDA TOPLU PAZARLIK STRATEJİLERİ

Gökhan GÜLLÜ*

Öz

Geçtiğimiz 30 yıllık süreçte endüstri ilişkilerinin özü olarak ifade edebileceğimiz toplu pazarlık sürecinin dönüşüme uğradığı görülmektedir. Bu değişimin sadece toplu pazarlık sürecinde oluşmadığı aynı zamanda sürecin en önemli aktörlerinden biri olan işçilerin de değiştiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda küreselleşmenin baş aktör olduğu bu değişim sürecinde Türkiye'deki işçi sendikalarının toplu pazarlık stratejilerinin nasıl değişiklikler gösterdiğini tespit etmek amacıyla 34 işçi sendikası yetkilisi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma özetle; işçi sendikalarının değişen koşullara uyum sağlamalarını ve yeniden belirlenen toplu pazarlık sürecindeki hızlarını, pazarlık masasına oturmadan strateji oluşturma safhasında üretim sürecine dahil olan yeni teknolojilere karşı tepkilerini, işçi sendikaları için eğitim, strateji ve toplu pazarlık bağının ne kadar kuvvetli olduğunu ve işçi sendikalarının pazarlık sürecinde modern stratejiler ile ilişkilerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın en çarpıcı sonucu; taraflar arasındaki çalışma barışının sağlanması için toplu pazarlık sürecinde işçi sendikalarının en önemli paydaşı olarak görülen hükümetin sendikalarla olan ilişkisinin güçlendirilmesi, emek piyasasının düzenlenmesi, topluma yararlı sosyal politikaların oluşturulması ve olumlu bir psiko-sosyolojik etkinin yaratılmasının önemli olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Toplu Pazarlık, Strateji, İşçi Sendikaları, Oyun Teorileri.

COLLECTIVE BARGAINING STRATEGIES OF THE TRADE UNIONS IN TURKEY

Abstract

It is seen that the collective bargaining process, which can be described as the core of industrial relations, has undergone a transformation in the last 30 years. It is observed that this change did not only occur in the process of collective bargaining, but also in the workers, one of the most important actors of the process. The new

* Dr. Öğr. Üyesi Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Marmara Üniversitesi Göztepe Yerleşkesi, drgokhangullu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7669-270X>.

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 20.08.2021 tarih ve 2021-53 Sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

working class, which has different demands and expectations, is expected to be the driving force in the possible exchange of trade unions, which have a voice in collective bargaining. The aim of this study was to determine how the collective bargaining strategies of trade unions in Turkey changed. To do this, in-depth interviews were conducted with 34 trade union officials. In summary, this study revealed the unions' responses to changing conditions and the speed of the re-determined collective bargaining process, the new technologies involved in the production process in the strategy-building phase without sitting at the bargaining table, how strong the trade unions are in relation to the modern strategies in the bargaining process. The most significant result of the study was that government's relationship with the unions should be strengthened to regulate the labor market, to create social policies that are beneficial to the society and to create a positive psycho-sociological impact in order to ensure peace of work between the parties.

Keywords: *Collective Bargaining, Strategy, Workers' Trade Unions, Game Theory.*

Giriş

Bir toplumda akla gelebilecek her türlü ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması için dün olduğu gibi bugün de sendikaların varlığına duyulan ihtiyaç artmaktadır (Aykaç, 2000:590). Çalışma kurallarının gelişmesinde devletin etkisi fazla olsa da aynı zamanda sendikaların etkisi de büyüktür. Sendikalar bu etkiyi toplu pazarlık yolu ile gerçekleştirirler. Bütün farklılıklarına rağmen genellikle sendikaların toplu pazarlıktaki talepleri örgütün devamını sağlamak, çalışma koşullarını iyileştirmek ve uyumsuzlukların çözümü için gerekli mekanizmaların kurulmasıdır (Ekin, 1997:114).

Endüstri ilişkilerinin özü olarak ifade edebileceğimiz toplu pazarlık sürecinin yeni gelişmeler çerçevesinde merkeziyetçi bir yapıdan adem-i merkeziyetçi bir yapıya dönüştüğü görülmektedir (Kağnıcıoğlu, 2018:149-150). Bu değişimin sadece toplu pazarlık sürecinde oluşmadığı aynı zamanda bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olan işçilerin de değiştiği gözlemlenmektedir. İstekleri ve beklentileri farklı olan bu yeni işçi sınıfının toplu pazarlıkta söz sahibi olan işçi sendikalarının muhtemel değişiminde itici güç olması beklenmektedir (Tokol, 2017:157).

Geleneksel sendikalara üye olan işçilerin emek piyasalarındaki konumunun farklılaşması, yeni işçi sınıfının ortaya çıkışı, işsizliğin kalıcı hale gelmesi, sermaye hareket kabiliyetinin artması ve çalışma ilişkisinin farklılaşması toplu pazarlık konusunda tarafları birbirinden uzaklaştırmıştır (Çalış, 2018:201). Ancak bu uzaklaşmanın ebediyen sürmeyeceği düşünüldüğünde, yeni oluşacak toplu pazarlık sürecinin strateji belirleme aşamasıyla başlayacağı, yeni işçi sınıfının değişim konusunda sendikalar üzerinde baskıyı bu noktada kuracağı ve toplu pazarlık sürecinin ilerleyen safhalarında bu baskının artacağı ön görülmektedir (Güllü, 2020:10).

1. TOPLU PAZARLIK SÜRECİ VE STRATEJİ

Toplu pazarlık kavramı işçilerin çalışma fiilinden doğan taleplerinin bir “örgüt/sendika” vasıtasıyla birlikte (toplular şekilde) ifade etmeleri için

kullanılır. Bu noktadan sonra endüstri ilişkileri sisteminde çalışma ilişkilerinden kaynaklanan bir pazarlık süreci başlamaktadır. İşçiler bu pazarlık sürecine toplu olarak, fakat bir örgüt/sendika vasıtasıyla katılırlar. Aksi takdirde pazarlıktan söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda işveren tarafının sistemde örtülü olarak hareket etmesi aranmamaktadır (Delican, 2012:172).

Toplu Pazarlık kavramının ilk olarak Beatrice Potter (Webb)’ın 1891 yılında Londra’da yayınlanan “Büyük Britanya’daki Toplu Hareketler” isimli kitabında kullanıldığı görülmektedir. Yazarın eşi Sidney Webb ile birlikte yazmış olduğu 1896 yılındaki “Toplu Pazarlık Metodu” adlı makalesi bugünkü toplu pazarlığın temellerini belirlemiştir (Şayin, 2013:94). Türkiye’de de ilk sendikal hareketlerin 1894 yılında kurulan “Amele-i Osmani Cemiyeti” ile başlamış olduğu, 8 Ekim 1908 tarihinde ise Tatil-i Eşgal Cemiyeti hakkında Kanun-u Muvakkat çıkarıldığı ve ülkemizde de bu dönemde ilk defa tramvay işçileriyle toplu pazarlık görüşmeleri olarak nitelendirilebileceğimiz müzakerelerin yapıldığı bilinmektedir (Tokol, 2005:11-15). Toplu pazarlık kavramı geniş perspektiften değerlendirildiğinde; işçiler ve işçi sendikaları, işveren veya işveren sendikaları, iş, çalışma standartları ve şartları, toplu iş sözleşmeleri, uyumsuzluk konuları, yasal mevzuat, arabuluculuk, hakemlik, gönüllü ya da zorunlu tahkim, uzlaştırma kurulları ile hükümet ve devletin yargı organlarından biri olan iş mahkemelerinde oluşan merkezinde işçi-işveren ilişkilerinin bulunduğu çalışma barışını gerçekleştirmeyi ve devam ettirmeyi hedefleyen dinamik bir süreçtir (Jenkins ve Sherman,1997:31) (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019:901-1034) (Tuncay ve diğerleri 2019:182-406). Dolayısıyla toplu pazarlığın özelliklerinin belirlenmesi sürecinde işçi-işveren arasındaki ilişki kadar devletin rolü de önemlidir.

Toplu pazarlık her alanda bulunan pazarlık sanatının işçi-işveren düzeyindeki bir uygulama alanıdır. Bununla birlikte başka bir pazarlık düzeyi ile karşılaştırılamayacak derecede ayırt edici özelliklere sahiptir. Bu ayırt edici özelliklerin anlaşılması konunun kavranması açısından oldukça önemlidir. Toplu pazarlık, öncelikle süreklilik ifade eden dinamik bir sistemi karşımıza getirmektedir. Diğer bir ifadeyle toplu pazarlık sürecinin başlangıcı tespit edilebilirken aslında sürekli devam eden bir süreçtir. İşçi ya da işveren tarafları açısından örgütlü bir temsil faaliyetini ifade etmektedir. Bu temsil faaliyeti pazarlığın her safhasında taraflarca gerçekleştirilir. Örneğin bu pazarlık sürecinde işveren işçilerle doğrudan temasta bulunamazken muhatabı işçi sendikalarıdır. Toplu pazarlık aslında taraflar arasında kurulan istihdam ilişkisinin özü ile ilgilidir. Ücret, çalışma süreleri, çalışma şartları gibi temel konular sürekli olarak müzakereye açık konulardır. Pazarlık süreci işçiler için toplu bir süreç olduğu kadar işveren için de toplu bir süreçtir. Bunun anlamı; işveren tarafında görünmeyen hissedarların bu süreçten etkilendiğidir. Toplu pazarlık psikolojik, siyasi, sosyal, ekonomik olmak üzere pek çok karmaşık işlevi bir arada içermektedir. Aynı zamanda toplumdaki sosyal refahın sağlanmasını ve gelirin yeniden dağılımını çalışanlar vasıtasıyla

gerçekleştirdiği için toplumsal bir önem taşır. Toplu pazarlık geniş anlamda toplumda dar anlamda ise işyerinde hâkim olan stres, yılgınlık, yabancılaşma, maddi ve manevi tatminsizlik temelli çatışmalara çözüm aradığı için psiko-sosyolojik bir öneme sahiptir. Bu süreç işçi-işveren ilişkisinin özünde yer alan çatışmanın belirli kurallara bağlanması ve kurumsallaştırılması açısından önemlidir. Bu açıdan çalışma ortamının demokratikleştirilmesine önemli katkı sağlar. Toplu pazarlık taraflar için bağımlılık içeren bir ilişkidir ve bu özelliğiyle mutlaka sonuçlandırılır ve tekrarlanır (Balci, 1999:7-8).

Toplu pazarlığın çok yönlü özelliklerinin bulunması bu konuda çok sayıda yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sendikalaşma sürecinin başlangıcından itibaren toplu pazarlık yaklaşımları zaman içerisinde değişerek günümüze kadar gelişme göstermektedir. İlk olarak neoklasik yaklaşımda olduğu gibi basit anlamda pazarlık yaklaşımından günümüzde oldukça fazla kullanılan oyun teorilerine gelene kadar davranışçı, sosyo-psikolojik ve sosyolojik yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. Bu yaklaşımların gelişimindeki en önemli faktör toplu pazarlık sürecindeki stratejilerin hızla gelişmesidir.

Strateji kavramı askeri bir terim olup asıl itibarı ile taktik anlamına gelmektedir. Porter'a göre strateji üç farklı şekilde tanımlanabilir. Bunlar;

- Strateji, eşsiz ve değerli bir konum oluşturabilmesi için kullanılabilecek farklı hareket tarzlarıdır.
- Strateji, rekabet edebilmek için nelerin takas edilebileceğinin belirlenmesidir.
- Strateji, örgüt faaliyetlerinin birbiriyle uyumlu hale getirilmesidir (Porter,1996:60).

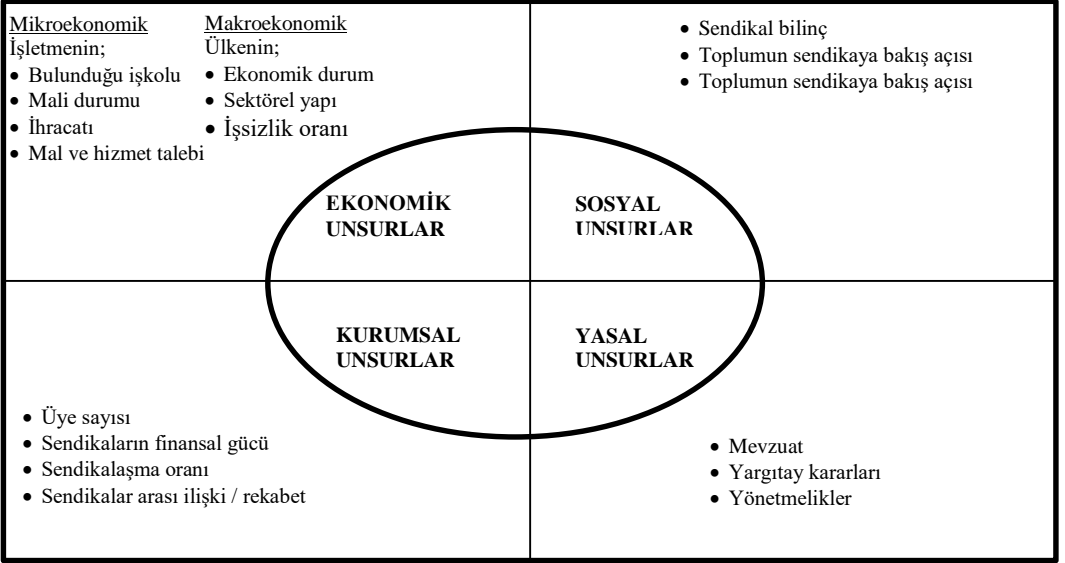
Toplu pazarlık açısından ise strateji, toplu görüşmeler esnasında amaçlara ulaşmakta izlenecek yolları ve uygulanacak ilkeleri ifade etmektedir (Demirbilek, 1996:150).

Toplu pazarlık ile strateji kavramları bir araya geldiğinde; birden fazla olasılığın hesaplandığı, uzun ve orta vadeli planların sürekli yenilendiği, taraflar için kendi bütünlüğünü korumak ve karşı tarafın bütünlüğünü bozmak da dahil olmak üzere karşı tarafın ilgi ve eylemlerini takip edebilmek ve kendi çıkar faaliyetlerini gizlemek gibi birden çok faaliyeti içermektedir.

2. TOPLU PAZARLIĞI ETKİLEYEN UNSURLAR

Toplu pazarlığın esası tarafların çıkarlarını koruyup geliştirmek için mücadeleden vazgeçmemeyi ifade etmektedir. Bu mücadelenin devamlılığı toplu pazarlığı etkileyen unsurlara bağlıdır. Bu unsurlar ana hatlarıyla; ekonomik, sosyal, yasal, kurumsal ve toplu pazarlık sürecine ilişkindir.

Şekil 1: Toplu Pazarlığı Etkileyen Unsurlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de ana başlıklarıyla görülen toplu pazarlığı etkileyen unsurların önem dereceleri buldukları zaman dilimine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin; Webb’lerden bu yana ısrarla ücretin pazarlık dışında tutulma mücadelesi ve eşit işe eşit ücret politikasının sürdürülmesi 1980’li yıllara kadar geçerliliğini muhafaza edebilmiştir. 1980’li yıllardan sonra makroekonomik ve neo-liberal politikaların hayata geçirilmesinin toplu pazarlık düzeyinin merkeziyetçi seviyeden adem-i merkeziyetçi seviyeye indirilmesinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerden sonra toplu pazarlık görüşmelerinde ücretin ve iş güvencesinin ilk maddelerde yer alması uygulanan yeni makroekonomik politikaların eseri olarak değerlendirilebilir. Konu sendikalar açısından değerlendirildiğinde; uluslararası ticaretin serbestleşmesi, rekabetin artması ve kuralsızlaştırma gibi değişen çevresel şartlardaki gelişmelerin getirdiği baskıları dikkate almamaları ve pazarlık konularını neredeyse sadece ücret konusunda hapsedmeleri sendikaların giderek zayıflamasına neden olmuştur. Buna ek olarak sendikaların standart dışı çalışan işçileri ve standart dışı çalışma olgusunu kapsayıcı politikalar üretmemeleri örgütleri için önemli bir diğer kayıp olarak nitelendirilebilir (ILO, 2016:285). Toplu pazarlığı etkileyen unsurların pazarlık sürecinde birlikte etki sahibi olduğu unutulmamalı ve oluşturulacak stratejinin bu unsurlar göz önünde bulundurularak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Şekil 1’de makro düzeyde belirtilmiş olan toplu pazarlığı etkileyen unsurlar mikro düzeyde değerlendirildiğinde daha karmaşık bir tablo ortaya çıkacaktır. Toplu pazarlık sürecinde;

- işletme seviyesinde; kârlılık, verimlilik, sendikasızlaştırma, ürün özellikleri, hissedarlar, işletmenin ölçeği,

- piyasa seviyesinde; piyasanın yapısı, konjonktür, müşteriler, milli gelir, rakipler, yatırımcılar, ikame ediciler, tedarikçiler,
- kamuoyu seviyesinde; sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, tüketiciler, seçmenler,
- işçiler seviyesinde; rakip sendika üyeleri, sendikasız işçiler, sendika üyeleri, gücümüşler, işsizler,
- işin kendisi seviyesinde; işin türü ve özelliği, üretim sürecine dahil olan teknoloji,
- işverenler seviyesinde; sendika üyeleri, sendikasız işverenler, rakip sendika üyeleri,
- hükümet seviyesinde; hükümetin yapısı, hassasiyetleri, ideolojisi, toplu pazarlık konusundaki yaklaşımı,
- işçi sendikaları seviyesinde; ideolojisi, ilişkileri, etkinliği, sendikanın yönetimi, sendika içi demokrasi,
- işveren sendikaları seviyesinde; ilişkileri, etkinliği, sendikanın yönetimi gibi unsurların etkili olduğu görülmektedir (Şayın, 2013:114).

İşçi sendikasının toplu pazarlık stratejisini belirlemede 1980’li yıllardan itibaren en önemli unsurun ekonomik unsurlar olduğu, bu unsurların da makro ve mikro olmak üzere iki ana başlıkla ayrıldığı tespit edilebilir. Makroekonomik unsurlar ülkenin genel ekonomik durumuyla ilgiliyken, mikro ekonomik unsurlar ise işletmenin ekonomik durumuyla ilgilidir. Pazarlık stratejisi belirlenirken işçinin ürettiği mal ya da hizmetin piyasadaki değerinin fazla olması, bu mal ya da hizmetin üretiminde işçinin katma değerinin yüksek olması (üretim için gerekli bilgi ve beceriye sahip olmak), toplu pazarlık sürecinde işçi sendikalarının daha güçlü olması anlamına gelmektedir. Bu durumda işçi sendikalarının pazarlık gücünün artması doğal olmasına rağmen yeterli değildir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür emek piyasalarının durumu, bekleyen işsizlerin sayısı gibi makro unsurlar yine de işçi sendikalarının pazarlık gücünü kötü yönde etkileyebilir. Ekonomik unsurlar kendi içinde dahi çok fazla değişkene sahipken sosyal, yasal ve kurumsal unsurlarında sürece eklenmesiyle işçi sendikalarının toplu pazarlık stratejilerini belirlemesi oldukça güç hale gelmektedir. Her türlü güçlüğe rağmen işçi sendikalarının doğru stratejiyi belirleyebilmesi hem üyelerinin kazanımı hem de kendi varlıklarını devam ettirmeleri için hayati öneme sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı farklı konfederasyonlara bağlı olan işçi sendikalarının toplu pazarlık stratejilerini belirlerken bu süreci etkileyen unsurları göz önünde bulundurarak nasıl bir stratejiyi benimsediklerinin ortaya konmasıdır. Bu sendikaların, önem dereceleri bulunulan zamana göre değişkenlik göstererek pazarlık sürecini etkileyen ana unsurları tespit ederek toplu pazarlık stratejilerini buna göre belirlemeleri toplu sözleşmelerdeki gücünü önemli ölçüde artıracaktır. Toplu pazarlığı etkileyen ana unsurlar zaman açısından önem dereceleri değişebileceği gibi sendikalar arasındaki yapısal farklılıklar nedeniyle önem dereceleri sendikalar için de farklılık gösterebilir (Katz ve diğerleri, 2017:127).

Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür, faaliyet gösterdiği sektörler, bu sektörlerde üretilen mal ve hizmetlerin ulusal ve uluslararası piyasalardaki pazar payları dikkate alındığında işçi sendikalarının toplu pazarlık stratejisini belirleme konusunda ortak paydalarının bulunmadığı önemli bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla işçi sendikalarının strateji belirleme süreçleri ile ilgili sorular sendika yöneticileri ile yapılan mülakatlarla yapılandırılmaya çalışılmıştır.

3. TOPLU PAZARLIĞIN GELİŞİM AŞAMALARI

Toplu pazarlığın hazırlık aşamasında tarafların strateji geliştirirken öncelikle karşı taraf hakkında bilgiye sahip olmaları için kapsamlı araştırma yapmaları gerekmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bilgiler çerçevesinde toplu pazarlık konularının sınırlarının belirlenmesi için taslak oluşturulmalıdır. Daha sonrasında farklı senaryolara karşı hazırlıklı olabilmek için toplu pazarlık denemesi yapılmalıdır. Bu deneme çerçevesinde oluşacak senaryoların ütöpik olma durumu gözetilerek gerçek şartların ortaya konulduğu bir senaryoya ulaşılması gerekmektedir. Bu çerçevede pazarlık konularının belirlenmesi kadar pazarlık koşullarının belirlenmesi de oldukça önemlidir. Koşullar belirlendikten sonra konumlanmak ve daha da önemlisi en kötü duruma hazırlıklı olmak gerekmektedir. Toplu pazarlık stratejisinin belirlenmesi sürecinde daha modern yaklaşımlara literatürde yer verilmesine rağmen temel çerçevede araştırma, taslak oluşturma, senaryo hazırlama, gerçek şartların ortaya konulması, pazarlık koşullarının belirlenmesi, konumlanmak ve en kötü duruma hazırlıklı olma evrelerinin halen strateji belirleme konusunda geçerli olduğu görülmektedir. Strateji belirleme sürecinde esas olan, teklif ve talepler karşısında daha öncesinde belirlenmiş stratejinin değişebileceğinin bilincinde olmaktır. Bu sebepten dolayı strateji belirleme safhasında alternatif planların oluşturulması oldukça önemlidir.

Toplu pazarlık geliştirme aşamasında etkili olan faktörler ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler olarak iki başlıkta toplanabilir. Ekonomik faktörlerin en önemlileri; ücret ve iş güvencesidir. Ekonomik olmayan faktörlerinden öne çıkanlar ise sosyal ve psikolojik ihtiyaçların tatminidir.

İşçi sendikalarının toplu pazarlık hazırlık sürecinde dikkate alması gereken iki farklı boyut daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sendikal kimliktir. Sendikal kimlik konusunun toplu pazarlık hazırlık aşamasındaki bağlantısı, sendikal kimliğin oluşturulması, geliştirilmesi ve korunmasının sadece toplu pazarlığın devamlılığı yoluyla mümkün olmasıdır (Öcal, 2005:572). Diğer bir ifadeyle sendikal kimliğin belirgin olması stratejik hazırlık aşamasındaki hedeflerin doğru belirlenmesi için önemlidir. İşçi sendikalarının toplu pazarlık hazırlık sürecinde dikkate alması gereken ikinci boyut ise, toplu pazarlık stratejileri belirleme aşamasına üyelerin demokratik olarak katılımının sağlanmasıdır. Demokratik bir sendikal yapının temelleri, toplu pazarlık strateji belirleme sürecinde sendika içi demokrasi kavramı ile ilişkilendirilerek oluşturulabilir.

İşçi sendikalarının toplu pazarlık stratejisi belirleme aşamasında dikkat etmesi gereken en önemli husus, işçilerin işin kontrolü üzerindeki yeteneğini ve yetkinliklerini artırmak yönünde stratejilerin belirlenmesinin gerekliliğidir. Küreselleşmenin etkisini artırmasıyla birlikte küresel toplu pazarlık süreçlerinde ve çıktısı niteliğindeki toplu iş sözleşmelerinde yeni teknolojilerin üretim sürecine dâhil edilmesiyle birlikte ortaya çıkabilecek işgücü fazlası gibi sonuçların etkisini azaltmak için pazarlığa yeni maddelerin eklenmesi gerekmektedir. “İşverenin üretim sürecinde yapacağı değişiklikleri belirli bir periyod öncesinde işçi sendikalarına bildirmesinin zorunlu olması” bu maddelere verilebilecek en belirgin örnektir.

4. METODOLOJİ

Bu araştırma işçi konfederasyonlarına bağlı toplu pazarlık yetkisine sahip ya da öncesinde toplu pazarlık yapmış olan İstanbul ilindeki işçi sendikalarının pazarlık masasındaki stratejilerini belirleme sürecini incelemeyi, konfederasyon ve sendikalar arasındaki farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda bu çalışmada, İstanbul ilindeki 7’si DİSK Konfederasyonu’na, 4’ü Hak-İş Konfederasyonu’na 23’ü Türk-İş Konfederasyonu’na bağlı olmak üzere toplam 34 işçi sendikasının yöneticilerine nitel analiz tekniği olan derinlemesine mülakat yöntemini kullanarak 28 soruyu yapılandırılmıştır. Sonrasında yapılandırılan sorular sendika yöneticilerine yöneltilmiş ve cevaplar alt konu başlıklarına bölünerek bulgular elde edilmiştir. Sendika yöneticileri belirlenirken öncelikle ülke barajını aşan sendikaların toplu pazarlık sürecine katılıp katılmadığı araştırılmış ve toplu pazarlık tecrübesi bulunan yöneticiler görüşme öncesinde tespit edilmiştir. Sorularının belirlenmesi sürecinde kapsamı geniş toplu iş sözleşmeleri yıllar itibariyle incelenmiş ve zaman içerisindeki değişiklikleri de değerlendirilmiştir. Toplu iş sözleşmeleri bu aşamada içerik olarak sendikaların toplu pazarlık stratejisine etki eden maddeler kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın teorik altyapısı oluşturulurken bu konudaki temel yaklaşımlar farklı yazarların çalışmalarından incelenmiştir. Bu kapsamda 28 mülakat sorusu belirlenmiştir.

Bu çalışmanın birtakım kısıtlılıkları da bulunmaktadır. Türkiye’de faaliyet gösteren 73 işçi sendikası bulunmasına rağmen 34 işçi sendikası ile görüşülmüştür. Bunun sebebi görüşülmeyen sendikaların bir kısmının herhangi bir işyerinde yetkili sendika olmaması ve toplu pazarlık görüşmelerine katılmamasıdır.

4.1. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu Başkanlığı’ndan 20.08.2021 tarih ve 2021-53 Sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

5. BULGULAR

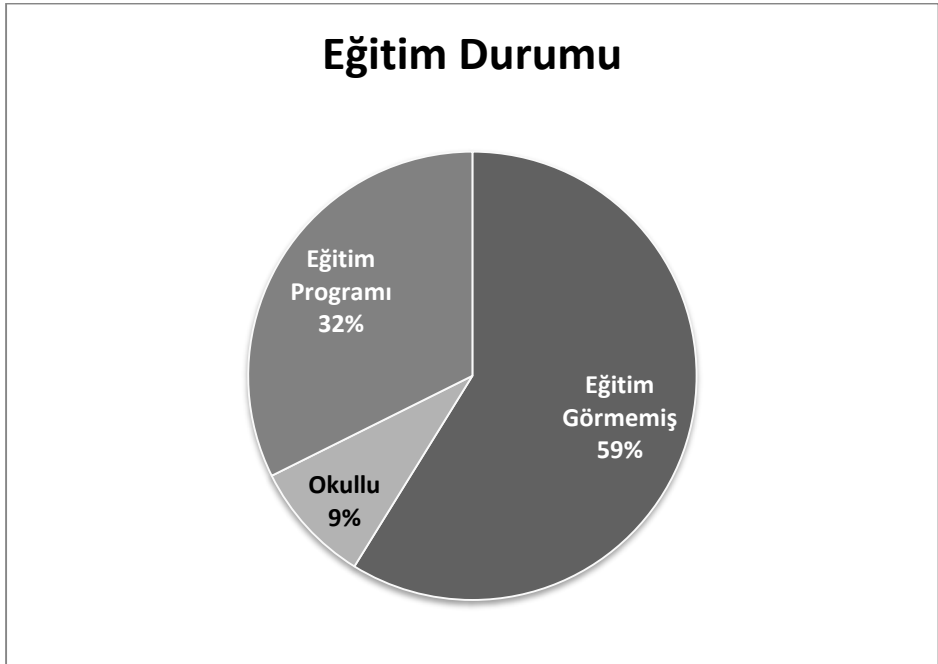
Araştırmaya katılan sendika yöneticilerinin 29’u erkek iken sadece 5’inin kadın yönetici olduğu ve sadece 3 yöneticinin lisans ve lisans üstü öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında sendika yöneticilerine yöneltilen sorular ve alınan cevaplar belirgin sonuçlara ulaşmak amacıyla “uygulamacıların yetkinlikleri”, “hazırlık süreci ve strateji”, “uygulama süreci ve strateji”, olmak üzere 3 ana başlık altında tasnif edilmiştir.

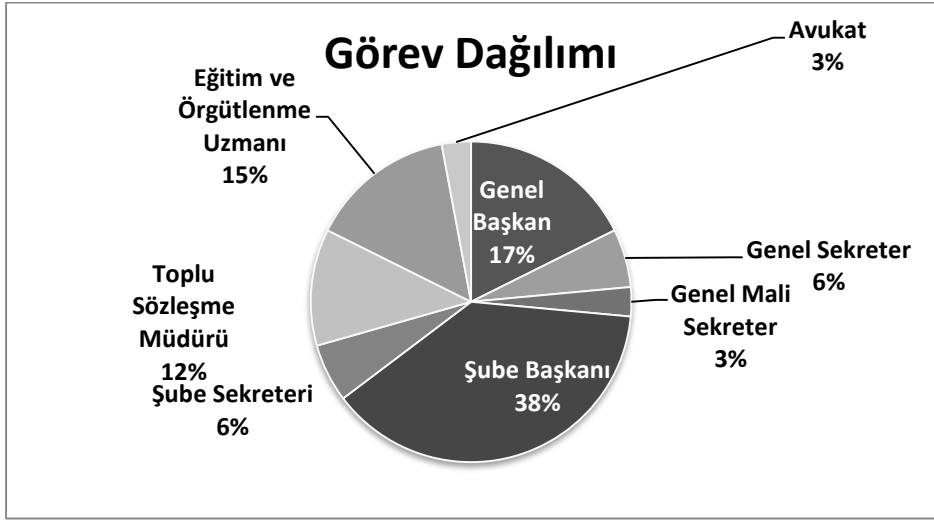
5.1.Uygulamacıların Yetkinlikleri

Uygulamacıların yetkinlikleri başlığı altında gruplandırılan sorularda, sendika yöneticilerin eğitimleri, görevleri ve güncel gelişmelere ilgileri gibi kişisel değişkenler belirlenmeye çalışılmıştır.

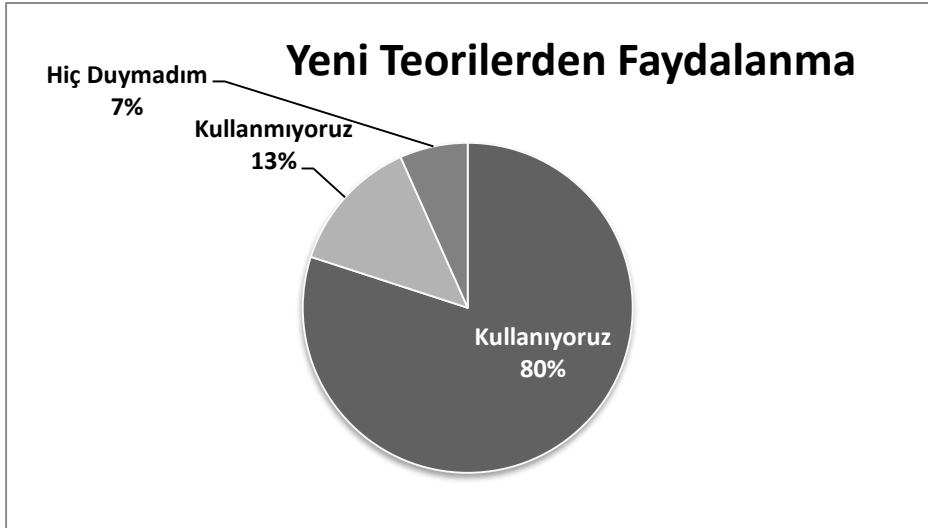
Şekil 2: Eğitim Durumu

Şekil 3: Görev Dağılımı

Şekil 4: Yeni Teorilerden Faydalanma

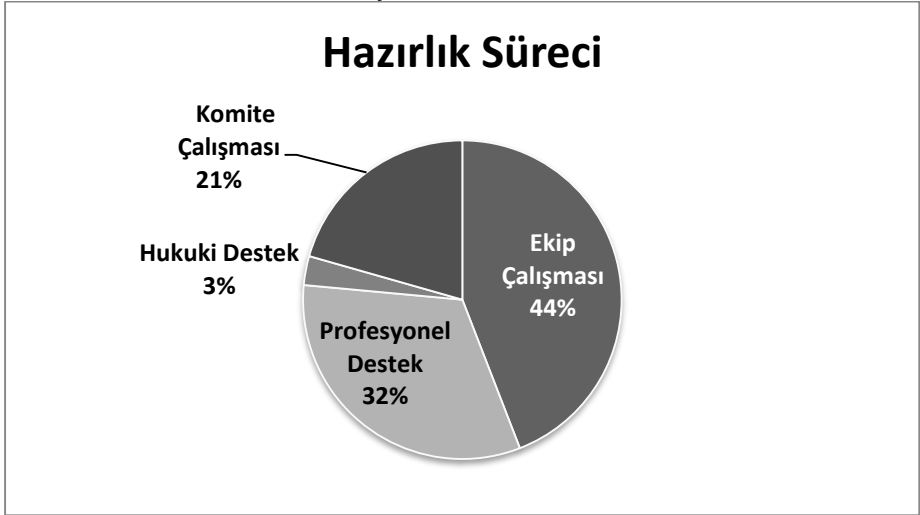
Uygulamacıların yetkinlikleri ile ilgili sorularda görüşme yapılan sendika yöneticilerinin hepsinin toplu pazarlık görüşmelerine katıldığı ve sürekli olarak katılmaya devam eden kişilerden oluştuğu görülmektedir. Görüşülen yöneticilerin sürekli olarak toplu pazarlık görüşmelerine katılmalarına rağmen toplu pazarlık konusunda çok azının (%9) Çalışma Ekonomisi formasyonuna sahip oldukları, belirli bir kısmının (%32) konuyla ilgili yedi günlük eğitimler aldıkları büyük bir çoğunluğunun (%59) ise kendilerini alaylı olarak tanımladıkları ve konuyu süreç içerisinde öğrendiklerini ifade etmişlerdir.

Sendika yöneticilerinin %80’lik kısmı oyun teorileri gibi yeni pazarlık stratejilerinden yararlandıklarını ifade etseler de devam eden konuşmalarda ve güvenlik sorularından oyun teorilerinden ya da yeni stratejilerden haberdar olmadıkları anlaşılmıştır.

5.2. Hazırlık Süreci ve Strateji

Hazırlık Süreci ve Strateji başlığı altında gruplandırılan sorularda, sendika tarafından toplu pazarlık stratejisi belirlenirken hazırlık sürecindeki aşamalar ve metnin hazırlanması ile ilgili süreç belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 5: Hazırlık Süreci

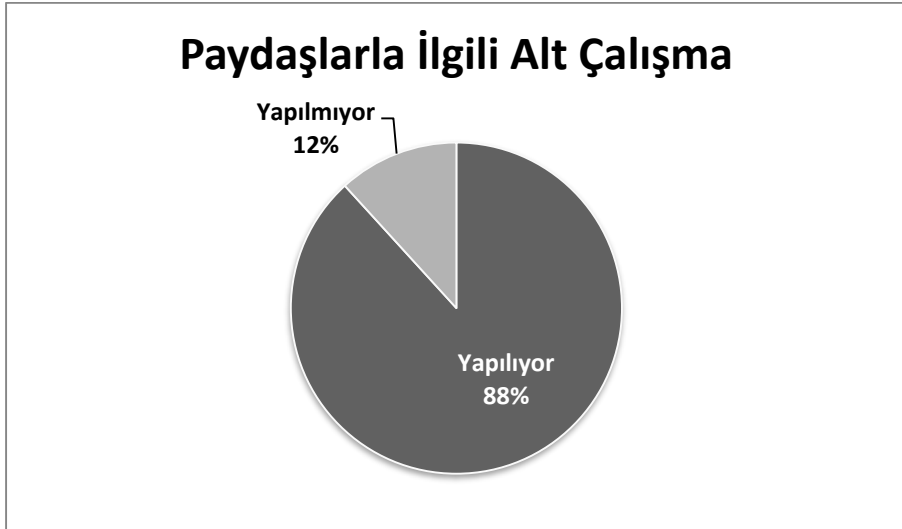
Şekil 6: Toplu Pazarlık Metninin Hazırlanması

Son yıllarda sendika yöneticilerinin toplu pazarlık sürecinin her safhasında özellikle strateji belirlemede profesyonel yardıma başlamışlardır ama halen toplu pazarlık hazırlık sürecinin büyük bir bölümünün (%44) sendika içi ekiple gerçekleştirildiği görülmektedir. Hukuki ve profesyonel destek dışında sendikaların bir bölümünün işçilerden oluşan komiteler ile birlikte toplu pazarlık hazırlık sürecini geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte komite çalışması (%21) yapılmasının oldukça faydalı sonuçlarının bulunduğu tespit edilmiştir.

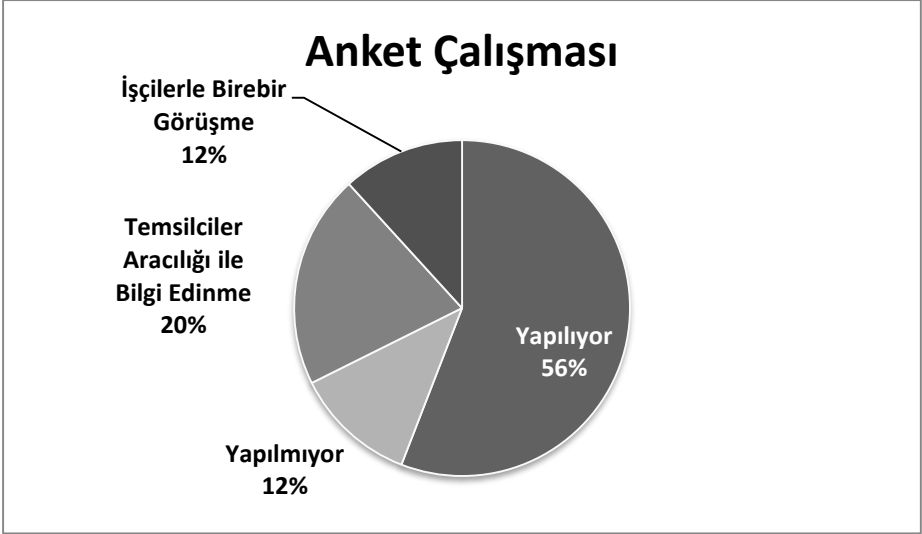
Görüşülen sendika yöneticilerinin büyük bir bölümünün (%62) toplu pazarlık metinlerinin güncel konulara göre değiştirdikleri belirtilmesine rağmen yıllar itibariyle incelenen toplu iş sözleşmelerinde yapılan değişikliğin ücret ve sosyal haklar kısmında olduğu değişen endüstri ilişkileri sistemi ile ortaya çıkan yeni işçi tipinin ihtiyaçlarına yönelik toplu iş sözleşmesi maddelerinin yok denecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır. Sendikaların sadece %13'lük bir kısmının toplu pazarlık metinlerini yeniden hazırladıkları görülmektedir. Sendika yöneticileri bu oranının düşük olmasının gerekçesi olarak, toplu iş sözleşmesindeki mevcut maddelerin değiştirilmesinin oldukça güç olduğunu ifade etmişlerdir. Başarılı bir toplu iş sözleşmesinin değiştirilmesi taraflar açısından oldukça güç olmasına rağmen değişen endüstri ilişkileri çerçevesinde bu değişimin oranının daha fazla olması beklenmektedir (Güllü,2019:447,448).

Şekil 7: Paydaşlarla İlgili Alt Çalışma

Soru: Toplu pazarlık görüşmesi öncesi üyelerinize ve kamuoyuna sektörlerle ilgili yapılan bir anket çalışması var mı?

Şekil 8: Anket Çalışması

Sendika yöneticileri tarafından paydaşlara yönelik bir alt çalışma yapıldığı, %88 gibi yüksek bir oranla belirtilmesine rağmen sendikaların strateji belirlemeye yönelik elde edilen anketleri ve araştırmanın güvenlik sorusundan anlaşıldığı üzere, bu tür bir çalışmanın yapılma oranının yüksek olmadığı tespit edilmiştir. Güvenlik sorusundan anlaşıldığı üzere, üyelere yönelik yapılan anket çalışmasının oranının %56 olması buna karşılık paydaşlara yönelik yapılan anket çalışmasının %88 oranında olması gerçekçi görünmemektedir. Esas itibarıyla sendikaların toplu pazarlık stratejisi belirleme aşamasında paydaşlar olarak adlandırdığımız sermayedarlar, üretilen malın ya da hizmetin tüketicileri, devlet organları, konfederasyonlar ve uluslararası konfederasyonlar gibi üst sendikal birimler için bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Toplu pazarlık stratejisinin hazırlanması döneminde üyelere yapılan anket çalışmasında işçiler tarafından gerçekçi olmayan taleplerde bulunulması nedeniyle bazı sendikaların strateji belirleme sürecinde işçi temsilcileri aracılığıyla (%20) ya da işçilerle birebir yapılan görüşmelerle (%12) stratejilerini belirledikleri tespit edilmiştir. Görüşülen sendikaların yöneticilerinin %12’lik bir kısmının ise bu süreçte hiçbir çalışma yapmadıkları görülmektedir.

Buna ek olarak görüşülen sendika yöneticileri strateji hazırlık döneminde, yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesinin her işkolunda farklı etkiye yol açtığını ve aslında yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesinin işçi çıkarma anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.

Yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesiyle birlikte işçi sendikalarınca toplu pazarlık sürecinin hazırlanma aşamasında ve sonucundaki toplu iş sözleşmesinde bu konuyla ilgili bir maddenin eklenip eklenmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda alınan yanıtlardan bir

çok sendika yöneticisinin yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilme kararının bir süre öncesinden sendikaya bildirilmesi konusunda ilgili bir maddenin toplu sözleşmeye dahil edildiği ya da dahil edilmesi gerekliliği yönünde görüş beyan etmedikleri anlaşılmaktadır. Sonuç olarak strateji belirleme aşamasında bu konuyla ilgili sendikaların büyük çoğunluğunun bir çalışması olmamasına rağmen uluslararası şirketlerle temasta bulunan bir kısım sendikanın gerçekleştirmiş olduğu toplu iş sözleşmelerine sürekli olarak bu konularda maddeler eklediği tespit edilmiştir. Bu konudaki itici güç olarak değerlendirebileceğimiz kurumsallık ve uluslararası faaliyet, toplu iş sözleşmelerinin zaman içerisinde yeni teknolojilerin etkisini de içeren maddelere sahip olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

5.3.Uygulama Süreci ve Strateji

Uygulama Süreci ve Strateji başlığı altında gruplandırılan sorularda, sendikaların toplu pazarlık sürecinde üzerinde durdukları konular ve pazarlık sürecinde sendikaları etkileyen en önemli unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 9: Toplu Pazarlık Konuları

Şekil 10: Pazarlık Gücünü Etkileyen Faktörler

Görüşülen sendika yöneticilerinin toplu pazarlık stratejisi hazırlanırken üzerinde durdukları en önemli toplu pazarlık konularının iş güvencesi (%44) ve ücret (%32) olduğu anlaşılmaktadır. Sendika yöneticileri iş güvencesi ve ücretin neden önemli olduğunu ülkenin ekonomik durumunun genel itibarıyla kötü olması ve işsizlik oranlarının hızla artmasıyla açıklamışlardır. Yabancı firmalar ile toplu iş sözleşmesi gerçekleştiren sendika yöneticilerinin ise işyeri organizasyonlarından kaynaklanan nedenlerle en önemli konularının iş güvenliği (%12) olduğu anlaşılmaktadır. Devlette bağlı sektörlerde (doğalgaz, elektrik gibi) faaliyet gösteren işyerlerindeki sendikaların yöneticileri ise toplu pazarlık stratejisi hazırlık aşamasındaki en önemli konularının özlük hakları olduğunu (%6) ifade etmişlerdir. Yapılan görüşmelerden tespit edildiği üzere, sendikaların faaliyet gösterdiği sektörlerin farklı olması bu konuda değişen önceliklere sahip olmalarına neden olmuştur.

Sendika yöneticilerinden toplu pazarlıkta pazarlık gücünü etkileyen en önemli faktörlerin sıralanması istendiğinde, ülkenin ekonomik durumunun (%56) pazarlık gücünü etkileyen en önemli faktör olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca sendikanın mali durumu ve üye sayısı (%18), sektörün durumu (%17), işsizlik oranları (%3) ve devletin işverenle ilişkisi ile sendikanın örgütlülük seviyesinin (%3) toplu pazarlık gücünü etkilen diğer faktörleri oluşturduğu görülmektedir.

Buna ek olarak bu bölümde ek olarak sorulan soruda, sendikaların dış paydaşlarının (hükümet, rakip sendikalar gibi) toplu pazarlık stratejilerine etkisinin ölçülmesi hedeflenmiştir.

Görüşülen sendika yöneticilerinin büyük bir bölümünün toplu pazarlık görüşmelerinde hükümetin rolünün son derece önemli ve belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Gerçekleştirilen mülakatlardan anlaşıldığı üzere, hükümetin verdiği grev erteleme kararlarının tüm konfederasyonlara bağlı sendikalarca

yoğun şekilde eleştirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı sendika yöneticilerinin hükümetin çalışma hayatında işveren yanlısı olduğuna dikkat çekerek işçiler için olumlu bir karar alırken çok sayıda olumsuz kararı da beraberinde aldığını belirtmektedirler. Sendika yöneticileri bu durumu Türkiye'deki en büyük işverenin devlet olmasıyla açıklamışlar ve hükümetin devlet sektörünün yanında özel sektördeki bazı kurumsal ve büyük işletmelerde de işveren lehine taraf olduğunu ifade edilmişlerdir. Bu konuda daha da ileri giderek bazı sendikaların faaliyet gösterdikleri alanlarda hükümetin sendikasızlaştırma politikası uyguladığını iddia etmişlerdir.

Sonuç olarak hangi konfederasyona bağlı olduğuna bakılmaksızın işçi sendikalarının hükümete karşı olan güvenlerinin zaman içerisinde azaldığı, toplu pazarlık mücadelesinde hükümetin etkisinin işçi sendikalarının beklentilerini karşılamadığı ve bu süreçte kendilerini yalnız hissettikleri gözlemlenmiştir.

Görüştülen sendikaların yöneticileri, sendikalar arası rekabet kavramını sendika demokrasisi kavramı ile ilişkilendirerek işçi sendikaları arası rekabetin kendileri için faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yapılan mülakatlardan, sendikalar arası rekabeti (aynı işyerinde farklı sendikaların faaliyet göstermesi) konusunda pek çok sendikanın arasında zımnî bir centilmenlik anlaşmasının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sendika yöneticileri tarafından üye sayısının artırılması konusundaki rekabet ise sendikalar arasındaki olumlu rekabetin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Toplu pazarlık görüşmelerinde ve toplu iş sözleşmelerinde her zaman olumlu rekabetin müspet etkilerinin görüldüğü ifade edilmiştir. Görüştülen sendika yöneticilerinin "makbul sendika" olarak adlandırılan, işverenle uyumlu şekilde çalışan ve mücadelecî olmayan sendikaların örgütlenme konusunda kendi sendikalarını oldukça meşgul ettiği ve bu durumda asıl odaklanmaları gereken toplu pazarlık görüşmelerine odaklanamadıklarını ifade etmişlerdir. Toplu pazarlık sürecinde işveren tarafından makbul sendikalarla işçi sendikalarının güçlerinin zayıflatılmasından dolayı işçi sendikalarının strateji oluşturmakta oldukça zorlandıkları görülmektedir.

Görüştülen sendika yöneticileri, yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesinin her işkolunda farklı etkiye yol açtığını ve aslında yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesinin işçi çıkarma anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.

Yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesiyle birlikte işçi sendikalarınca toplu pazarlık sürecinin hazırlanma aşamasında ve sonucundaki toplu iş sözleşmesinde bu konuyla ilgili bir maddenin eklenip eklenmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda alınan yanıtlardan bir çok sendika yöneticisinin yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilme kararının bir süre öncesinden sendikaya bildirilmesi konusuyla ilgili bir maddenin toplu sözleşmeye dahil edildiği ya da dahil edilmesi gerekliliği yönünde görüş beyan etmedikleri anlaşılmaktadır. Sonuç olarak strateji belirleme aşamasında bu konuyla ilgili sendikaların büyük çoğunluğunun bir

çalışması olmamasına rağmen uluslararası şirketlerle temasta bulunan bir kısım sendikanın gerçekleştirmiş olduğu toplu iş sözleşmelerine sürekli olarak bu konularda maddeler eklediği tespit edilmiştir. Bu konudaki itici güç olarak değerlendirebileceğimiz kurumsallık ve uluslararası faaliyet, toplu iş sözleşmelerinin zaman içerisinde yeni teknolojilerin etkisini de içeren maddelere sahip olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

Sonuç

Son 50 yıldır küreselleşmenin artan etkisiyle yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesi ve üretim süreçlerinin hızla bölge değiştirme yeteneğine sahip olabilmesi, endüstri ilişkileri çerçevesinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Değişen üretim süreçleriyle birlikte yeni işçi profiline ortaya çıktığı ve bu işçi profiline farklı ihtiyaçlara sahip olduğu görülmektedir. 1980’li yıllardan itibaren toplu pazarlık sisteminin merkezi yapıdan adem-i merkezîyetçi bir yapıya dönüşmesi de endüstri ilişkilerindeki değişimi hızlandırmıştır. Toplu pazarlık sürecinde yaşanan köklü değişim sonucunda toplu pazarlık stratejilerinin değişmesi de oldukça doğal karşılanmalıdır.

İşçi sendikalarının değişen koşullara ve yeniden belirlenen toplu pazarlık sürecine oldukça yavaş bir şekilde adapte oldukları görülmektedir. Toplu pazarlık stratejisinin belirleme aşamasında A planları dışında çok az sayıdaki sendikanın B planlarının bulunduğu anlaşılmıştır. Strateji oluşturma konusunda kabul edilmesi gereken en önemli husus toplu pazarlığın dinamik bir süreç olduğudur. Dinamik süreçten kasıt, stratejinin masada dahi değişikliğe uğrayabileceğinin bilincinde olmaktır. Diğer bir ifadeyle strateji önceden belirlenmiş olsa dahi teklif ve vaatler arasında oluşabilecek muhtemel farklılıklar kapsamında stratejinin yeniden belirlenmesinin kaçınılmaz olduğudur. İşçi sendikalarının toplu pazarlık süreçlerinde bu durumu sıklıkla yaşamalarına rağmen bu durum karşısında önceden senaryolarını belirlemedikleri ve bu süreci anlık yaşadıkları tespit edilmiştir.

İşçi sendikalarının toplu pazarlık stratejisi belirleme aşamasında dikkat etmesi gereken bir diğer önemli husus, işçilerin işin kontrolü üzerindeki yeteneğini ve yetkinliklerini artırmak yönünde stratejilerin belirlenmesidir. Küreselleşmenin etkisini artırmasıyla birlikte küresel toplu pazarlık süreçlerinde ve çıktısı niteliğindeki toplu iş sözleşmelerinde yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesiyle ortaya çıkabilecek işgücü fazlası gibi sonuçların etkisini azaltmak için pazarlığa yeni maddelerin eklendiği görülmektedir. İşverenin üretim sürecinde yapacağı değişiklikleri belirli bir periyod öncesinde işçi sendikalarına bildirmesinin zorunlu olması bu maddelere verilebilecek en belirgin örnektir.

İşçi sendikalarının yöneticileriyle yapılan görüşmeler çerçevesinde grev konusunda grevin etkili bir silah olup olmadığı sorulduğunda; çok büyük çoğunluğunun grevin etkili bir silah olduğunu belirttiği ancak grevi toplu pazarlık stratejisi belirleme konusunda bir araç olarak değerlendirmedikleri görülmektedir. Bazı gelişmiş ülkelerde grevin strateji belirleme konusunda bir

araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Caterpillar örneğinde olduğu gibi gerçekleştirilen grevlerin toplu pazarlık görüşmelerine giderken sendikalar tarafından hem kendi üyelerini hem de karşı tarafı toplu pazarlık sürecinde masaya yatırılacak konular konusunda hazırlamak için kullanıldığı görülmektedir. Ülkemizdeki toplu pazarlık mevzuatı incelendiğinde, kanunlar çerçevesinde grevin toplu pazarlık stratejisi belirleme sürecinde bir strateji aracı olarak kullanılmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında yapılan araştırmada sendika yöneticilerinin yeni pazarlık stratejilerinden yararlanmadıkları ve işçi sendikalarının bu kapsamda eğitime ihtiyacı olduğu belirlenmiştir. Sendika yöneticilerinin bu konudaki eğitimsizliği ile bağlantılı sorunlar, salt toplu iş sözleşmesinin kuruluş sürecinde değil sözleşmenin yorum aşamasında da ortaya çıkmaktadır. İşçi sendikalarının toplu pazarlık stratejilerinin belirlenmesi ile ilgili kapsamlı eğitim alması, toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan yorum uyuşmazlıklarının da azalmasını sağlayacaktır. Buna rağmen Türk-İş Konfederasyonunun diğer konfederasyonlardan farklı olarak bağlı bulunan sendikaların yöneticilerine bu konuda eğitim olanağı sağladığı görülmektedir. Buna ek olarak işçi sendikalarının halen büyük bir bölümünün toplu pazarlık hazırlık ve strateji belirleme sürecini kendi bünyelerinde gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Değişen endüstri ilişkileri kapsamında daha profesyonel bir yapıda bu sürecin belirlenmesi gerekmektedir.

Değişen toplu pazarlık süreci kapsamında işçi sendikalarının bu süreç için önemli gördüğü konuların zaman içerisinde değişikliğe uğradıkları hatta özlük hakları ve iş güvenliği gibi farklı konuların gündemlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda sendikaların faaliyet gösterdikleri sektörler arası farklılık göz önünde bulundurularak toplu pazarlık stratejilerinin belirlenmesi aşamasının değiştiği tespit edilmiştir.

Görüşülen işçi sendikalarının toplu pazarlık hazırlık aşamasında yaptıkları araştırmalar incelendiğinde bu araştırmaların büyük bir çoğunluğun üyelerinin isteklerinin belirlenmesi çerçevesinde olduğu görülmektedir. Toplu pazarlık sürecinin dinamik bir süreç olduğu değerlendirildiğinde bu araştırmaların paydaşlar olarak adlandırdığımız sermayedarlar, üretilen malın ya da hizmetin tüketicileri, devlet birimleri, konfederasyonlar ve uluslararası konfederasyonlar gibi üst sendikal birimler için de gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan tespitler çerçevesinde işçi sendikalarının hükümete karşı güvensizliğinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Çalışma barışının sağlanması için toplu pazarlık sürecinde işçi sendikalarının en önemli paydaşı olarak görülen hükümetin sendikalarla olan ilişkisinin güçlendirilmesi, emek piyasasının düzenlenmesi, topluma yararlı sosyal politikaların oluşturulması ve olumlu bir psiko-sosyolojik etkinin yaratılmasının önemli olduğudur. Sendikalar arası rekabet incelendiğinde; strateji belirleme aşamasında bu rekabetin istenen (aktif rekabet) ya da istenmeyen (pasif rekabet) bir rekabet türü olmasına göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Genel olarak işçi sendikaları arasında bu konuda zımni bir

centilmenlik anlaşmasının bulunduğu, bu anlaşmanın varlığı sebebiyle strateji belirleme sürecinde bu konunun oldukça az etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Buna ek olarak işçi sendikalarının zaman içinde değişikliğe uğradığı görülmektedir. Şayın’ın 2013 yılında gerçekleştirmiş olduğu araştırmasında işçi sendikalarının apolitik duruşlarının bulunduğu ve siyasi paydaşlara karşı göreceli mesafeli oldukları anlaşılmaktadır. Günümüzde ise işçi sendikalarının çalışma hayatı konusunda hükümete karşı güvensizliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Şahin, çalışmasında sendikaların savunma odaklı stratejik pozisyondan sonuç odaklı stratejik pozisyona geçmesinin önemini ortaya koyarak oyun teorilerinin bu değişimi sağlayabileceğini belirtmektedir. Sendikalar arasındaki aktif rekabetin önemine vurgu yapan çalışmada sendikaların 1980’li yılların başlarından günümüze kadar gelen süreçte güçsüzleşmesinin sebeplerinden birinin de strateji eksikliği özellikle oyun teorilerinden kazan-kazan oyununun oynanmaması olduğunu belirtmektedir.

İşçi sendikalarında toplu pazarlık stratejilerinin belirlenmesi konusunun ufku baktığımız zaman değişen endüstri ilişkileri ve adem-i merkezileşen toplu pazarlık sürecinde sendikaların yavaşta olsa ilerleme kaydedecekleri bu ilerlemenin üniversite işbirliği ile hızlanabileceği ve sonuç olarak sürecin doğru zemine oturtularak yıkılmaz bir şekilde inşa edileceği ön görülebilir.

Buna rağmen sendikaların varlıklarını tehdit eden sendikasızlaştırma süreci ile mücadele edilebilmeleri ve varlıklarını koruyabilmesi için işverenlerin ve hatta devletin uyguladığı sendikasızlaştırmaya ilişkin politikaların sistematize edilmesi gerekmektedir. Sendikaları ikame etmeye yönelik modern yönetim teknikleri uygulayan ve hatta özellikle gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerini bu yönde zorlayan çok uluslu şirketlerle sendikaların mücadelesi sınırlı kalmaktadır. Şimdilik önemli sektörlerde işçinin ikamesinin mümkün olmadığı ya da zor olduğu sektörlerde güçlü sendikalar ayakta kalabilmektedir.

İşçi sendikaları çalışma ilişkilerinin ötesinde sosyal adalet ve toplumsal ilerleme için işçi sınıfını seferber edebilir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için sendikalarla diğer toplum, inanç, kimlik, refah ve mücadele örgütleri arasında kurulacak işbirliği önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Katkı Oranı Beyanı: Gökhan Güllü: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için herhangi bir kurumdan finansal destek alınmamıştır. Buna ek olarak çalışma kapsamında görüşülen DİSK, Türk-İş ve Hak-İş konfederasyonlarına bağlı sendikaların yöneticilerine bu vesile ile teşekkürlerimi sunarım.

Etik Onay: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu Başkanlığı’ndan 20.08.2021 tarih ve 2021-53 Sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Gökhan Güllü %100

Funding and Acknowledgement: No financial support was received from any institution for the study. In addition, I would like to thank the managers of the unions affiliated to the DİSK, Türk-İş and Hak-İş confederations interviewed within the scope of the study.

Ethics Approval: Ethical approval of the study was obtained from Social Sciences Scientific Research Ethics Committee of Marmara University (20.08.2021 dated / approval no: 2021-53)

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Aykaç, M. (2000). “Sendikaların Geleceği: Küreselleşme ve Yapısal Değişiklikler Açısından Bir Analiz”, *TUHİS Yayınları*, Yayın No: 38; Prof. Nusret Ekin’e Armağan, Ankara.
- Balcı, Y. (1999). *Sendikacılık ve Toplu Pazarlık Ekonomisi*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Çalış Ş. (2018). “Endüstri İlişkilerinde Yeni Gelişmeler”, Endüstri İlişkileri, (Ed. Uçkan Hekimler B. ve Çalış Ş.), *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir, Yayın No:1608.
- Çelik, N., Caniklioğlu & Canbolat. (2019). *İş Hukuku Dersleri*, 32. Bası, İstanbul: Beta.
- Delican M. (2012). *Endüstri İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Ekin N. (1994). *Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Demirbilek, T. (1996). *Toplu Pazarlığın Davranışsal Boyutu*, İzmir: Basisen Yayınevi.
- Güllü, G. (2019). “Yeni Teknolojiler, Değişen Endüstri İlişkileri ve İşçi Sendikalarındaki Dönüşüm”, *Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 41, Sayı:2, Aralık 2019, ISSN:2149-1844, s.432-452.
- Güllü G. (2020). *Toplu Pazarlık Stratejileri Ders Notları*.
- ILO (2016). *Non-Standard Employment Around The World: Understanding Challenges, Shaping Prospects*, Geneva.
- Jenkins, C. ve Sherman, B. (1977). *Collective Bargaining*, London: Macmillan.

- Kağncıoğlu, D. (2018). “Toplu pazarlık Stratejileri”, Endüstri İlişkileri, (Ed. Uçkan Hekimler B. ve Çalış Ş.), *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir, Yayın No:1608.
- Katz, H. Kochan, T. ve Calvin, A. (2017). *An Introduction to U.S. Collective Bargaining and Labor Relations*, London: Cornell University Press.
- Keune, M. ve Schmidt, V. (2009). “Global Capital Strategies and Trade Unions Responses: Towards Transnational Collective Bargaining”, *International Journal of Labor Research*, Vol:1 Issue:2, 9-27.
- Öcal, A. T. (2005). “Sendikal Kimlik”, *Sosyal Siyaset Konferansları Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş’a Armağan Özel Sayısı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 564-573.
- Porter, M. E. (1996). “What is Strategy?”, *Harvard Business Review*, November-December.
- Şayın, C. (2013). *Pazarlık Stratejisi Toplu Pazarlığa Oyuncu Bir Yaklaşım*, İstanbul: Legal Kitabevi.
- Tokol, A. (2017). *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*, Bursa: Dora Yayınevi, 7.Baskı.
- Tokol, A. (2005). *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Tuncay, C. ve Savaş Kutsal, B. (2019). *Toplu İş Hukuku*, 7. Bası, İstanbul: Beta.
- Yıldırım, E. ve Uçkan, B. (2010). İşverenin Sendikasızlaştırma Modelleri ve Türkiye Örneği, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2010/2, 163-184.

Extended Abstract

It is very important to determine the process of industrial relations, how the strategy determination phase is managed by trade unions and their progress in the collective bargaining process. This study was carried out to determine the approach of trade unions in the stages of preparing collective bargaining strategies, and to determine the issues of education, importance, process, research and stakeholders affecting their strategies. In this study, answers to the following research questions were sought:

1. What are the factors that are effective in determining the strategy in the collective bargaining process?
2. What are the differences between confederations in determining strategy in the process of collective bargaining?

3. Do worker unions use modern theories in determining the collective bargaining strategy?

4. Who are the stakeholders at the stage of determining the collective bargaining strategies of the trade unions?

5. How does the labor unions' collective bargaining strategy setting phase affect the entry of new technologies into the production process?

In the establishing the theoretical infrastructure of the study, basic approaches about the topic in the literature were examined. In this study, in-depth interview method, which is a qualitative analysis technique, was used. 34 trade unions, 7 of whom were affiliated to the DISK confederation, 4 to the Hak-İş confederation and 23 to the Türk-İş confederation. The researcher structured 28 questions and asked them to the union managers. The answers were divided into sub-topics and the findings were obtained. In the process of determining the questions, the scope of wide collective agreements was examined over the years and the changes over time were evaluated. Collective bargaining agreements were analyzed at this stage on the basis of the articles affecting the unions' collective bargaining strategy. While establishing the theoretical infrastructure of the study, basic approaches in the literature were examined. This study also has some limitations. First of all, there are 73 trade unions in Turkey, however, they are not included in the present collective bargaining process due to the absence of these unions authorized union in each workplace and the negotiations are carried out with the trade unions involved in the bargaining process. Second, the study is limited to unions operating in Istanbul.

The findings of the present study showed that union managers did not benefit from new bargaining strategies and labor unions needed training in this context. The problems associated with the lack of training of trade union managers on this issue arose not only in the establishment process of the collective agreement, but also in the interpretation phase of the agreement. Within the scope of the changing collective bargaining process, it is understood that the issues that trade unions considered important for this process changed over time, and that different issues such as personal rights and job security were on the agenda. The examination of the research conducted by the labor unions during the preparation of collective bargaining revealed that these studies were within the framework of determining the demands of the majority of the members.

Comprehensive training of labor unions on the determination of collective bargaining strategies will also reduce the interpretation disputes arising from the collective bargaining agreement. It was found that Türk-İş Confederation, contrary to other confederations, provides training opportunities to the managers of the unions affiliated to it. In addition, it was determined that most of the labor unions still carry out the collective bargaining preparation and strategy determination process within their own structure. Within the scope of changing industrial relations, this process needs to be determined in a more professional structure.

For the changing collective bargaining process, it was seen that the issues that the labor unions consider important for this process changed over time and even different issues such as personal rights and job security were on the agenda. In this context, it was determined that the stage of determining collective bargaining strategies has changed, taking into account the differences between the sectors in which the unions operate.

Based on the findings of this study, it is understood that the distrust of the labor unions against the government comes to the fore. It is important to strengthen the relationship of the government, which is the most important stakeholder of the labor unions in the collective bargaining process, with the unions, to regulate the labor market, to create social policies that are beneficial to the society, and to create a positive psycho-sociological effect in order to ensure labor peace. The competition between unions showed that this competition varies depending on whether it is a desired (active competition) or undesirable (passive competition) type of competition during the strategy determination phase. In general, it is seen that there is an implicit gentleman's agreement between the trade unions on this issue, and due to the existence of this agreement, this issue has little effect in the strategy setting process.

KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ HUSUSUNDA UYGULAMALAR, ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR VE ÖNERİLER

Cevdet KIZIL*

Öz

Muhasebenin ilk ne zaman icat edildiği konusunda tartışmalar devam etse de, tarihi antik medeniyetlere kadar uzanmaktadır. Mezopotamya, eski Mısır, Babil ve Çin uygarlıkları çeşitli kaynaklarda muhasebenin ilk çıkış noktası olarak gösterilmektedir. İlk ortaya çıktığı periyotta daha çok bir kaydetme, ölçme ve hesaplama aracı olarak kullanılan muhasebe, zaman içerisinde gelişmiş ve evrimleşmiştir. İtalyan matematikçi Luca Pacioli'nin 15. yüzyılın sonlarında yazdığı *Summa Arithmetica* kitabında yer alan çift taraflı kayıt yöntemi ile muhasebe, modern bir bilim olma yolunda ilk adımını atmıştır. Paranın icadı ise 7. yüzyıl Lidyalılar dönemine kadar uzanır. Muhasebe günümüzde teknoloji ile daha da entegre bir hale gelmişken, para kavramı da değişikliğe uğramaya başlamıştır. Bu çalışmada, öncelikle muhasebenin tanımına ve tarihine yer verilmiştir. Daha sonra paranın tanımı ve gelişim süreci ile blok zinciri ve kripto para kavramları tartışılmıştır. Dünya'da ve Türkiye'de kripto paralarla ilgili yasal mevzuat da ele alınmıştır. Dünya'daki ve Türkiye'de ilgili literatür sentezlenerek tartışılmıştır. Araştırmanın uygulama bölümünde kripto paralarının muhasebeleştirilmesi ilişkin yevmiye kaydı örnekleri sunulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre kripto varlıklar, Diğer Stoklar, Diğer Mali Duran Varlıklar, Diğer Menkul Kıymetler, Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar, Diğer Hazır Değerler, Kripto Paralar ve Kripto Varlıklar hesapları altında muhasebeleştirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Blok Zinciri, Kripto Para, Para, Bitcoin

PRACTICES, ALTERNATIVE APPROACHES AND RECOMMENDATIONS FOR THE ACCOUNTING OF CRYPTO CURRENCIES

Abstract

Although there is still debate about when accounting was first invented, its history dates back to ancient civilizations. The civilizations of Mesopotamia, ancient Egypt, Babylon and China are regarded as the first starting point of accounting in various sources. Accounting, which was used mostly as a recording, measuring and

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBF, İşletme Bölümü, cevdet.kizil@medeniyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0196-2386>.

calculating tool in the period it first appeared, has developed and evolved over time. Accounting has taken the first step towards becoming a modern science with the double entry book-keeping method in the book Summa Arithmetica written by the Italian mathematician Luca Pacioli at the end of the 15th century. The invention of money dates back to the Lydian period in the 7th century. Though accounting has become more integrated with technology today, the concept of money has also begun to change. In this study, first of all, the definition and history of accounting are provided. Then, the definition of money and its development process as well as the concepts of blockchain and cryptocurrencies are discussed. Legal legislation related to cryptocurrencies in the World and in Turkey is also discussed. The relevant literature in the World and in Turkey is synthesized and discussed as well. In the implementation section of the study, journal entries regarding the accounting of cryptocurrencies are presented as examples. The findings showed that crypto assets can be accounted for under Other Stocks, Other Financial Fixed Assets, Other Securities, Other Intangible Assets, Other Current Assets, Cryptocurrencies and Crypto Assets.

Keywords: Accounting, Blokchain, Cryptocurrency, Currency, Bitcoin

Giriş

Muhasebe, genel anlamda ekonomik faaliyetlerle ilgili bir disiplindir. Bir başka deyişle, işletmelerin parasal nitelik taşıyan uygulamalarının kaydedildiği, düzenlendiği, özetlendiği ve daha sonra bir sonuca bağlanarak değerlendirildiği sistemdir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, muhasebe para ile ilgili işlem ve olayları kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, raporlayan, analiz eden ve yorumlayan bir bilim dalıdır (Kızıl ve Kızıl, 2007: 1-3, Demir ve Arslan, 2020: 908). Muhasebenin tarihine göz attığımızda ise, muhasebenin ilk nerede ortaya çıktığı ve ne zaman icat edildiği ile ilgili çeşitli görüşlerin bulunduğu görülmektedir. Tarihi antik medeniyetlere kadar uzanan muhasebenin (New York State Society of CPAs, 2003; Robson, 1992: 685; University of South Australia, 2013) Mezopotamya, eski Mısır, Babil ve Çin uygarlıklarında ilk ortaya çıktığı ve icat edildiği farklı kaynaklarda geçmekle birlikte, bu hususla ilgili bir görüş birliği mevcut değildir (New York State Society of CPAs, 2003). Ancak, muhasebe ilk ortaya çıktığı dönemlerde bir kaydetme ve hesaplama aracı olarak kullanılmıştır. Zira, muhasebenin tarihi de yazının, paranın, yönetimin ve finansın tarihi ile paralel bir gelişim seyri izlemiştir (Robson, 1992: 685-687; Oldroyd ve Dobie, 2008: 15). Örnek vermek gerekirse, muhasebe Roma İmparatorluğu zamanında devlet işlerinin yürütülmesi, denetim ve finansal yönetim açısından önemli faydalar sağlamıştır (Oldroyd, 1995: 124). Muhasebenin tarihsel gelişim aşamasında, çift taraflı kayıt yöntemi de önemli bir yere sahiptir. Çift taraflı kayıt yönteminin mucidi olarak bilinen İtalyan matematikçi Luca Pacioli sayesinde muhasebe modern bir bilim haline gelmiştir (Heffer, 2009: 11; Küçüksavaş, 1997; Lauwers ve Willekens, 1994).

Para ise terim olarak değişim aracı şeklinde ifade edilmektedir. Para, herhangi bir mal alımı ve satımı esnasında kullanılan değişim aracıdır. Bir başka ifadeyle, mal ile hizmetleri satın almaya, değer saklamaya ve değer

ölçüsü fonksiyonlarını yerine getirmeye yardımcı olan araca para denir. Paranın üç temel fonksiyonu vardır. Bunlar malların değış tokuşuna aracılık yapmak, değer ölçüsü görevini yerine getirmek ve değer saklama işlevini sağlamak olarak belirtilebilir. Para talebinin, farklı bir şekilde açıklamak gerekirse insanların ellerinde para tutmasının ise üç temel amacı bulunmaktadır. Bunları günlük ihtiyaçları karşılamak, geleceğı güven altına almak ve spekülasyon gerçekleştirmek şeklinde listelemek mümkündür. İnsan gereksinimlerinden dolayı ortaya çıkan para, zamanla değışime uğramıştır (Eğilmez, 2021).

Kavramsal Altyapı ve Tarihsel Gelişim

Paranın tarihsel gelişimine bakıldığında, paranın taş devrinde temel ve zaruri ihtiyaçları karşılaması yeterli görülmüştür. Bu sebeple insanlar arasında görev paylaşımı ve iş bölümü oluşmuştur. Kabileler içerisinde her bireyin emek sarf etmesi, paraya duyulan ihtiyacı ertelemiştir. Henüz para kavramı ortaya çıkmadan önce o dönemlerde yeme, içme, giyinme ve uyuma gibi ihtiyaçların karşılanması için avcı-toplayıcı bir yaşam biçimi sürdürülmüştür (Ponting, 2000).

Yılların geçmesi ve zamanın ilerlemesiyle birlikte ise insan ihtiyaçları ile istekleri artmıştır. Bunun yanı sıra, örneğın bir bölgede verimli olan mahsulün diğeri bir bölgede yetişmemesi gibi iklim farklılıkları da kabileler ve toplumlar arasında etkileşime sebep olmuştur. Böylece, avcı-toplayıcılık geçim yolu zamanla yerini takas (trampa) yöntemine bırakmıştır. Bu yöntemde ürün alma karşılığında ürün verilmektedir (Ricardo, 1997).

Ancak, takas yapılırken iki taraf arasında verilen mal karşılığında alınan malın değersiz ve kısa ömürlü olduğu gibi söylemler yayılmaya ve problemler doğmaya başlamıştır. Dolayısıyla, bahse konu olan sorundan ötürü bir “ara mal” gereksinimi meydana gelmiştir. Ara mal olarak ise değeri madenler, arpa ve hurma gibi nesnelere para mahiyetinde kullanılmış ve daha sonra madeni para serüvenine geçiş yapılmıştır (Akbulut, 2019).

Para serüveni basit el yapımı sikkeler ile başlamıştır. İlk para Lidyalılar tarafından icat edilmiştir. Aynı zamanda ilk para, Lidya kralı Kroisos döneminde elektron adında altın ile gümüş karışımı madenlerden bakla formatında üretilmiş ve basılmıştır (Yükçü ve Atağın, 2014: 28). Paranın serüveni, günümüzde ise kripto para evrenine kadar ulaşmış durumdadır. Zira, kağıt ve madeni paraların farklı para birimlerine dönüştürülmesinde tecrübe edilen maliyetler, komisyonlar, riskler ve belirsizliklerin yanında merkezi bir yapıya da sahip olmalarından ötürü sanal para olarak da bilinen kripto paralar ortaya çıkmıştır. Kripto para evreni en çok bilinen ve popüler olan Bitcoin ile Bitcoin’in dışında kalan diğeri altcoinlerden oluşur. Bitcoin ilk kez 2008 senesinde Satoshi Nakamoto takma adına sahip ve Japon olduğu tahmin edilen kişi veya çalışma grubu tarafından “Bitcoin: A Peer-to Peer Electronic Cash System” başlıklı bir makale ile kendinden söz ettirmiştir (Nakamoto, 2008; Dulupçu, Yiyit, Genç, 2017: 2244). Bitcoin’in, bir ödeme aracı olarak kullanılması ise 2009 yılına rastlamaktadır (Dizkırıcı ve Gökgöz, 2018: 93).

Kripto para, sanal para ağlarından olup merkezi değildir (Demir vd., 2021: 102). Şifre yoluyla faaliyetler sürdürülmektedir (Alpago, 2018: 411). Zira, kripto kelimesi de bu şifreleme yapısından ileri gelmektedir. Üretim, kaydetme ve işleme faaliyetleri merkezi olmayan blok zinciri teknolojisiyle gerçekleşmektedir. (HM Treasury, 2018). Hiç şüphesiz, blok zinciri kavramı kripto para kavramıyla aynı değildir. Kripto paraların temelinde ve çalışma mantığında blok zinciri teknolojisi yatmakla birlikte (Atik, Köse ve Yılmaz, 2021: 155), blok zinciri kavramının ve teknolojisinin uygulama alanı çok daha geniştir. Dolayısıyla, kripto paralar blok zinciri ana kümesinin bir alt kümesidir (Karaköse, 2017; Kızıl, Selvi Hanişoğlu ve Aslan, 2019: 3-4).

Hızla gelişen ve gittikçe daha da fazla popüler olan kripto paralar, günümüzde yatırım yapma amacıyla da kullanılmaktadır. Kripto paraları yasal olarak kabul eden ve değerlendiren ülkelerin bazıları Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Estonya, Güney Kore, Finlandiya, Hollanda, Kanada, Japonya, İsveç, Malta, Ukrayna, İsviçre, Slovenya, Almanya ve İngiltere olarak sıralanabilir. Kripto paraları yasal olarak kabul etmeyen ve değerlendirmeyen ülkelerin bazıları ise Afganistan, Pakistan, Ekvator, Fas, Cezayir, Makedonya, Suudi Arabistan, Katar, Vietnam, Vanuatu, Bolivya, Rusya, Çin, Kırgızistan ve Bangladeş olarak listelenebilir. Türkiye’de ise kripto paralarla ilgili mevzuat çalışmaları başlamıştır ve devam da edeceği tahmin edilmektedir (Yıldız, 2019; Beşler Hukuk, 2021).

Yakın bir zamana kadar Türkiye’de kripto paralarla ilgili bir yasal düzenleme bulunmuyordu. Ancak, 16 Nisan 2021 tarihli Resmi Gazete’de paylaşılan “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik” ile bu husus değişmiştir. İlgili yönetmeliğin 3. madde 1. fıkrası aracılığıyla “kripto varlık” deyimine mevzuat kapsamında bir tanımlama getirilmiş ve yer verilmiştir. “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik”, 30 Nisan 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin 3. maddesinin 2. ve 3. Fıkraları mercek altına alındığında kripto varlıkların ödemelerde doğrudan doğruya veya dolaylı olacak formatta kullanılmayacağı ve aynı zamanda bahse konu olan kripto varlıkların ödemelerde doğrudan doğruya veya dolaylı olacak formatta kullanılmasına karşılık gelen herhangi bir hizmet sunulamayacağı anlaşılmaktadır. Kripto varlık alım ve satımına ilişkin bir yasak ise getirilmemiştir. Elektronik para şirketlerini ilgilendiren bir yönetmelik olarak göze çarpmakla birlikte, gelecekte kripto paralarla ilgili yeni yönetmeliklerin de bir anlamda habercisi olmuştur. Zira, Türkiye’de kripto paraların muhasebeleştirme ve vergilendirme konuları henüz tam netlik kazanmamıştır (BBC News Türkçe, 2021; Beşler Hukuk, 2021; CNN Türk, 2021; Dönmez, 2021; Dünya Gazetesi, 2021; Euronews, 2021).

Çalışmanın Amacı, Planı ve Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışmada, kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusuna yer verilmiştir. İlgili yabancı literatürde kripto paraların muhasebeleştirilmesiyle ilgili çeşitli kaynaklar bulunmakla birlikte, Türkçe literatürde bu konuda

kaynaklar sınırlıdır. Dolayısıyla, çalışmanın bu açıdan kripto paraların muhasebeleştirilmesiyle ilgili Türkçe literatüre katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Aynı zamanda, kripto paraların muhasebeleştirilmesi ekonominin tüm paydaşlarını ilgilendiren bir konu olduğundan, ilgili konunun mercek altına alınması ekonominin bütün aktörleri açısından da birçok avantaj sağlayacaktır.

Araştırmanın ilk bölümü Giriş'e ayrılmıştır. Giriş bölümünde muhasebenin tanımına ve tarihine değinilmiştir. Aynı zamanda, Giriş kısmında paranın tanımı ve gelişim süreci ile blok zinciri ve kripto para kavramları ele alınmıştır. Dünya'da ve Türkiye'de kripto paralarla ilgili yasal mevzuata ve araştırma konusunun önemine de Giriş kısmında yer verilmiştir. Giriş bölümünden sonra Literatür Taraması bölümü sunulmuş, araştırma konusuyla ilgili Dünya'daki ve Türkiye'de literatür sentezlenerek tartışılmıştır. Literatür Taraması bölümünü Uygulama bölümü takip etmiş, kripto paralarının muhasebeleştirilmesi ilişkin yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) listelenmiştir. Çalışmanın son bölümü ise Sonuç kısmına ayrılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Raiborn ve Sivitanides tarafından yapılan Accounting Issues Related to Bitcoins başlıklı çalışmada kripto paraların sınıflandırılması, madenciligi, birikim ve yatırım için kullanılması, değiş tokuş işlemleri, birleşme ve satın alma işlemlerindeki önemi ve nasıl muhasebeleştirilmesi ile raporlanması gerektiğine değinilmiştir. Çalışmaya göre Bitcoin medyada ve işletme yayınlarda sıkça kendinden söz ettirmektedir. Ancak, kripto paraların gerçekten ne olduğu ve nasıl çalıştığı hala tam olarak çeşitli kesimler tarafından bilinmemektedir (Raiborn ve Sivitanides, 2015: 25).

Arslantaş tarafından gerçekleştirilen Crypto Currencies, Bitcoin and Accounting başlıklı çalışmada, kripto paraların muhasebeleştirilmesine dair bir araştırma yapılmıştır. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine dair "Firmalar, ister satışlarına karşılık Bitcoin kabul etsin, ister Bitcoin'i direkt olarak Bitcoin borsasından satın alsın, sonuçta edindiği Bitcoin'i yabancı para olarak değerlendirmeli ve diğer yabancı paralar gibi 100 Kasa ana hesabının altında Bitcoin kasası şeklinde bir yardımcı hesapta (alt hesapta) kayda almalıdır" şeklinde bir fikir sunulmuştur. Aynı zamanda kripto paranın alındığı gündeki değil, dışarıya verildiği (satıldığı) tarihteki fiyatı üzerinden değerlendirme yapılarak karın 646 Kambiyo Karları hesabına, zararın ise 656 Kambiyo Zararları hesabına kaydedilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Arslantaş, 2016: 349-350).

Prochazka tarafından yürütülen Accounting for Bitcoin and Other Cryptocurrencies under IFRS: A Comparison and Assessment of Competing Models başlıklı çalışmada, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları temelinde kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda ilgili modellerin değerlendirilmesi ve kıyaslaması yapılarak öneriler beyan edilmiştir. Çalışmaya göre, blok zinciri teknolojisinin icadı parasal sistemlerin nasıl yapılandırılabilirliği ve işletilebileceği algısını kökten değiştirmiştir. Merkez

bankaları ve devlet yetkilileri çoğunlukla kripto para birimlerinin para olduğunu kabul etmemektedirler. Ancak, kripto para birimleri kullanan ödeme işlemlerinin sayısı artmakta ve kripto para birimleri gün geçtikçe göz ardı edilemez bir servet biriktirme aracına dönüşmektedir. Aynı zamanda makale, literatür incelemesinden elde edilen kanıtlara ve kripto para birimlerinin fiyat oynaklığına ilişkin son zaman serisi verilerine dayanarak, kripto para birimleri yatırım amacıyla alındığında finansal tablo kullanıcıları için en uygun yararlı bilgi kaynağının gerçeğe uygun değer muhasebesi olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında çalışma, finansal sistem düzenleyicileri kripto para birimlerini para olarak görmese de kripto para birimlerinin yabancı para birimi olarak ele alınacağı senaryoları tanımlamıştır (Prochazka, 2018: 187-188).

Kaplanhan tarafından yayınlanan Kripto Paranın Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi: Bitcoin Örneği başlıklı çalışmada, kripto paralardan işlemsel şifre tekniğine dayalı sanal para şeklinde bahsedilmiştir. Aynı zamanda, son yıllarda teknolojiye yaşanan gelişmelerin finans alanında da kendini gösterdiği belirtilmiştir. Kripto paraların işlem hacminin gün geçtikçe artmasının kritik bir husus olduğunun altı çizilmiştir. Çalışmada kripto para Türk mevzuatı açısından da ele alınmıştır (Kaplanhan, 2018: 105).

Lee ve diğerleri tarafından paylaşılan Cryptocurrency: A New Investment Opportunity? başlıklı çalışmada, kripto paralar ile diğer varlıklar arasında bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, yatırımlardaki risk ve kar değerlendirilmiştir. Kripto paranın portföye aktarılmasının sonucunda getiri oranının arttığı ifade edilmiştir. Böylece kripto paraların, bir yatırım aracı olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir (Lee ve diğ., 2018: 39-40).

Pirinççi tarafından yapılan Yeni Dünya Düzeninde Sanal Para Bitcoin'in Değerlendirilmesi başlıklı çalışmada, kripto paranın hukuki altyapısının olmamasının çeşitli ülkelerde para olarak değerlendirilmesine engel teşkil ettiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda, gelişen teknolojinin ve yaygınlaşan internet kullanımının elektronik ticareti tetiklediği, bunun da kripto paraların icadına zemin hazırladığı belirtilmiştir. Kripto paralar, merkezîyetçi bir yapıya sahip olmayan sanal para olarak ifade edilmiştir. Çalışmada aynı zamanda paranın tarihi, sanal para, kripto para ve Bitcoin gibi çeşitli kavramlara yer verilmiştir (Pirinççi, 2018: 45).

Şahin tarafından yürütülen TMS ve TFRS Işığında Muhasebe, Vergi ve Denetim Açısından Bitcoin ve Diğer Kripto Para Birimleri başlıklı çalışmada, Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Aynı zamanda, kripto paralardan elde edilen kazançların vergilendirilmesi ve kripto paralarla yapılan işlemlerin denetlenmesi konularının da ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Araştırma sonucunda kripto paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine dair çeşitli öneriler sunulmuştur (Şahin, 2018: 898).

Serçemeli tarafından gerçekleştirilen Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi başlıklı çalışmada, kripto paraların muhasebeleştirilmesinin, vergilendirilmesinin ve denetiminin oldukça büyük

önem arz ettiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, kripto paralar muhasebeleştirilirken kullanılacak tek düzen hesap planı muhasebe kodları sunulmuştur. Kripto paraların 153 Ticari Mallar, 108 Diğer Hazır Değerler veya 118 Diğer Menkul Kıymetler hesapları altında izlenebileceği açıklanmıştır (Serçemeli, 2018: 33).

Yalçın tarafından yayınlanan Kripto Değişim Araçlarının Muhasebeleştirilmesi başlıklı çalışmada, kripto paralar şifreli para ve şifreli değişim aracı olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda, kripto paraların 2017 yılından itibaren ulusal para birimleri karşısında oldukça değerlenmesinin devlet otoritelerinin ve yatırımcıların ilgisini çektiği belirtilmiştir. Buna karşın, devlet otoritelerinin ve yatırımcıların kripto paralara bakış açılarının çok farklı olduğu söylenmiştir. Bunun yanında kripto paraların aslında para, emtia ve menkul kıymet olarak tanımlanabileceği üzerinde durulmuştur. Kripto para madenciliği yapan, kripto paraları değişim aracı olarak kullanan ve alım ile satımını yapan kurumların ise kripto paraları Türkiye'deki Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Uluslararası Muhasebe Standartları'na uygun olarak muhasebeleştirmeleri ve malı tablolarında sunmaları gerektiği aktarılmıştır (Yalçın, 2019: 101).

Yumuşaker tarafından yürütülen Kripto Para ve Tipleri, Bitcoin Olgusu ve Muhasebesi başlıklı çalışmada, kripto paraların yerli para olarak değerlendirilmemesi halinde 108 Diğer Hazır Değerler kodlu hesapta, emtia olarak değerlendirilmesi halinde de 157 Diğer Stoklar kodlu hesapta izlenmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Aynı zamanda, araştırmada son yıllarda kripto paraların artan işlem hacminden bahsedilmiştir. Bunun yanında, kripto paraların sunduğu bazı avantajların yanında dezavantajlarının olduğu da belirtilmiştir. Çalışmada kripto paraların çalışma mantığı ve özellikleri açıklanırken, muhasebeleştirilmesi konusu da analiz edilmiştir (Yumuşaker, 2019: 1008).

Şenbayram tarafından yapılan Paranın Geldiği Uç Nokta: Bitcoin başlıklı çalışmada, sanal veya dijital para olarak adlandırılan kripto paralara ait sisteme alışılmamasının birtakım ülkelerde yasaklamalara veya kısıtlamalara yol açtığı vurgulanmıştır. Araştırmada, 2008 yılındaki küresel krizin bireylerin bankalara ve finansal kuruluşlara güveni sarstığı, bunun da merkezi bir yapıda olmayan kripto paraların doğuşuna neden olduğu iletilmiştir. Çalışmada, kripto paraların çeşitli ülkelerde düzenlemelere tabi olduğundan da bahsedilmiştir. Dolayısıyla, araştırma kripto paraların yasal statülerini de ele almıştır (Şenbayram, 2019: 72).

Malherbe tarafından paylaşılan Cryptocurrencies and Blockchain: Opportunities and Limits of a New Monetary Regime başlıklı çalışmada, Bitcoin'in aniden değer kazanması ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle nakit para gibi günlük harcamalarda kullanılmadığı belirtilmiştir. Diğer kripto paraların da çeşitli gelişmelere sahne olacağı öngörülmüştür. Aynı zamanda, kripto para dalı hususunda ülke yönetimlerinin müdahalelerinin de önemli sonuçlar doğurabileceği söylenmiştir. Araştırmaya göre, Bitcoin gibi kripto para birimi yenilikleri, para rejiminin olası dönüşümünü ve para sisteminin

nasıl işleyeceği sorularını gündeme getirmektedir. Bitcoin'in altında yatan blok zinciri teknolojisinin güvenilir olduğu söylenmektedir, zira güvenilir bir üçüncü taraftan kaçınmak için tasarlanmıştır. Çalışma, Aglietta ve Orlean'ın paraya ve para sistemine olan güvenin önemini vurgulayan kurumsalcı yaklaşımından yola çıkarak, Bitcoin'in aşağıdakilerle karakterize edildiğini göstermiştir: (1) nesnel bir ödeme kanıtının varlığı yoluyla metodik güven, (2) madencilik sürecindeki yoğunlaşma nedeniyle hiyerarşik güven ve (3) erken etik bağlılık istikrarsız olmasına rağmen, bankaların ve devletin reddi etrafında örgütlenen etik güven. Başka bir deyişle, güven artık bir teknik kurum biçiminde, blok zincirinde somutlaşmaktadır. Bununla birlikte, araştırmaya göre Bitcoin, deflasyonist ve fonksiyonssuz bir para rejiminin yanında yüksek işlem maliyetleri getireceği için günlük para şeklinde kullanılamaz. Çalışma, diğer bir takım kripto para birimleri yeni egemenlik biçimleri sağarlarsa, sabit bir para arzına dayalı bir tasarımdan kaçınırlarsa veya merkez bankaları onları desteklemeye karar verirse, para rejiminde ilginç dönüşümlerin gerçekleşebileceğini vurgulamıştır (Malherbe ve diğ., 2019: 151-152).

Grobys ve Sapkota tarafından kaleme alınan Predicting Cryptocurrency Defaults başlıklı çalışmada, 2014'ün sonundan önce işlem görmeye başlayan ve Aralık 2018'e kadar performansları izlenen 146 İş Kanıtı tabanlı mevcut kripto para birimleri incelenmiştir. Bu kripto para birimlerinin hemen hemen %60'ının sonunda temerrüde düştüğünü görülmüştür. İlgili önemli tutarda para, bu iflasların muazzam bir toplumsal etkiye sahip olacağı anlamına gelmektedir. Araştırma, kripto para birimine özgü verileri kullanarak, bu tür temerrütleri tahmin etmek için doğrusal diskriminant analizine dayalı bir model kullanmıştır. Modelin, yalnızca bir aylık ticaretten sonra kripto para birimi iflaslarının %87'sini açıklama yeteneğine sahip olduğu ve genel portföy performansını artırmak ile güvenilmez kripto para birimlerine yatırım yapmaktan kendini korumayı arzulayan yatırımcılar göze alındığında bir nevi tarama aracı olarak işlevde bulunacağı vurgulanmıştır (Grobys ve Sapkota, 2019: 5076).

Butler tarafından gerçekleştirilen Criminal Use of Cryptocurrencies: A Great New Threat or is Cash still King? başlıklı çalışmada, Temmuz 2018'de, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Merkez Bankası Başkanı'nın ABD Kongresi'ne kripto para birimlerinin kara para aklama hususunda muhteşem araçlar olduklarını söylediğini belirtmiştir. Birçok medya kurumu attığı manşetlerle bunun benzeri yorumlarda bulunarak kripto para birimlerinin kaçınılması ve tedirgin olunması gereken kritik bir suç aracı olduğunu iddia etmektedir. Bu makale, sonuçların manşetlerle eşleşip eşleşmediğini görmek için özellikle Bitcoin'i analiz eden akademik araştırmaları incelemiştir. Daha sonra da daha geniş hükümet ve düşünce kuruluşu raporlarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Popüler görüşün aksine, bu çalışma kripto para birimlerinin şu anda çok düşük bir payı temsil eden suç yüzdesinde kullanıldığını ve birçok kişinin ileri sürdüğü gibi büyük bir gelecek tehdidi olmadığını savunmaktadır. Araştırmaya göre nakit para, suçla mücadelenin gerçek düşmanıdır. Zira, nakit

para anonimdir ve suçlular için kripto para birimlerinden çok daha büyük fırsatlar doğurmaktadır. Bununla birlikte, paranın geleceği belirsizdir ve politika yapımcıların, kripto para birimleri hakkındaki bilginin manşetlerden çok daha fazla olduğunu anlamaları gerekmektedir (Butler, 2019: 326).

Kesebir ve Günceler tarafından yayınlanan Kripto Para Birimlerinin Parlak Geleceği başlıklı çalışmada, arkasında banka gibi somut bir düzenin olmamasının kripto paralara olan güveni azalttığı açıklanmıştır. Günümüzde dijital ekonominin herkesin ilgisini çektiği, ancak bunun çeşitli riskler teşkil ettiğinin de altı çizilmiştir. Aynı zamanda, daha yüksek getiri hedefleyen yatırımcılar da kripto paralara yönelmektedir. Bunun yanında, Dünya genelinde kripto para borsalarının açıldığı, ancak kripto paralarla ilgili düzenlemelerin hala devam ettiği belirtilmiştir. Araştırmada, kripto para kavramı açıklandıktan sonra kripto paraların öngörülen geleceğinden de söz edilmiştir (Kesebir ve Günceler, 2019: 605).

Yıldırım tarafından yürütülen Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları başlıklı çalışmada, kripto paraların reel paralar gibi değişim aracı olarak kullanıldığı ve aralarında bir farkın bulunmadığı görüşü savunulmuştur. Araştırmaya göre, büyük tutarlı paraların transferindeki zorluklar ve merkezi otoritelerin elektronik ödeme sistemleri üzerindeki kontrol gücü, ekonomik faaliyetleri sınırlandırabilmektedir. Teknolojik yenilikler para transferini günümüzde kolaylaştırmış olsa da, merkezi otoritelerin para transferi üzerindeki etkileri devam etmektedir. Çalışma, kripto paraların ortaya çıkma nedenini de bu hususa bağlamaktadır. Zira, kripto paralar elektronik ödemeler hususunda aradan aracı kurumları çıkarmaktadır. Araştırmada blok zinciri teknolojisi, kripto para kavramı ve Dünya üzerindeki ülkelerin kripto paralarla ilgili düzenlemeleri ele alınmıştır. Özellikle, blok zinciri teknolojisinin birçok sektörde iş yapış modellerini değiştireceğini belirtilmiştir (Yıldırım, 2019: 265).

Kızıl ve Selvi Hanişoğlu tarafından yayınlanan Blok Zinciri Teknolojisi ve Kripto Paralarla Muhasebe ile Denetim’de Kurallar Değişiyor başlıklı çalışmada çeşitli tespitlere yer verilmiştir. Blok zinciri teknolojisi ve kripto paralardaki gelişmelerle birlikte, muhasebe ve denetimin de yeniden şekillendiği belirtilmiştir. Blok zinciri kavramı ile kripto para kavramlarının ayrımı yapılmıştır. Blok zinciri ve kripto paraların ilk ortaya çıkışına da değinilmiştir. Aynı zamanda, blok zinciri teknolojisinin finans sektörü, bankacılık, e-devlet, dijital kimlik, nesnelerin interneti (internet of things - IOT), sağlık sektörü, eğitim sektörü, perakende endüstrisi, hukuk sistemi, sigortacılık, emlak sektörü, müzik endüstrisi, tedarik zinciri yönetimi, pazarlama, basın-yayın, turizm, telekomünikasyon ve otomotiv sektörü gibi birçok alanda uygulama yeri bulduğundan söz edilmiştir. Bunların yanında, kripto paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği de açıklanmıştır. Ek olarak, blok zinciri teknolojisi sayesinde gelecekte muhasebecilik mesleğinde daha az hataların söz konusu olabileceği, denetim faaliyetlerinin daha hızlı tamamlanabileceği ve denetimde kısmi güvence devrinden tam güvence

devrine geçilebileceği hususlarından söz edilmiştir (Kızıl ve Selvi Hanişoğlu, 2019).

Nishibe tarafından paylaşılan Good Money Drives Out Bad: Introduction to the Featured Section on the Evolution of Diverse E-Money: Digital-Community Currencies and Cryptocurrencies başlıklı çalışmada, kripto para birimleri de dikkate alınmak suretiyle modern paranın çeşitliliği ve evrimi ele alınmıştır. Araştırma göre, bu tür yeni para birimlerinin kullanıcıların para seçimi yoluyla nasıl hayatta kaldığı ve bu kararın kriterlerinin ne olduğu son derece kritik bir konudur. Gresham'ın "Kötü para iyiyi kovar" yasası ile Hayek'in paradaki seçim ilkesinin "İyi para kötüyü kovar" ilkesinin anlamları çalışmada karşılaştırılmıştır ve ya Gresham yasasının ya da paradaki seçim ilkesinin tutması için gerekli koşulların bulunduğu gösterilmiştir. Kripto paralar çeşitli şartları ve kriterleri sağladığından parada tercih ilkesi işlemeye başlamıştır. Kripto para birimleri, iyi para arayışına sahip kullanıcıların para terchini test etmiş, ancak para birimi değerinin istikrarı kriterlerini sağlayamamıştır (Nishibe, 2020: 1-2).

Doğan tarafından sunulan Dijital Çağda Paranın Dönüşümü: Kripto Para Birimleri ve Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma başlıklı çalışmada, kripto paraların toplum tarafından ne kadar bilindiği ve ne kadar kullanıldığı araştırılmıştır. 400 öğrenciyle yapılan analiz sonucunda kripto parayı bilme oranının yüksek olduğu, ancak kullanımının pek yüksek olmadığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, sanal paraların genel itibarıyla araştırmanın gerçekleştiği dönemde değişim aracı niteliğinde olmadığı yorumu yapılmıştır (Doğan, 2020: 859).

Parlaktuna ve Güngül tarafından yapılan Bitcoin'in Tanımlanma Sorunu başlıklı çalışmada, para ile madeni değerlerin bağdaştığı temel noktanın, her ikisinin de soyut olmayan varlık olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, kripto paranın yasal tanımının yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ek olarak para unsurlarının kripto para içerisinde henüz tam mevcut olmadığına altı çizilmiştir. Bununla birlikte, kripto paraların hızla geliştiği ve yaygınlaştığı, farklı ekonomik stratejiler geliştirilmesine neden olduğu iletilmiştir (Parlaktuna ve Güngül, 2020: 25).

Abad Segura ve diğerleri tarafından yürütülen Blockchain Technology for Secure Accounting: Research Trends Analysis başlıklı çalışmada, başlangıçta kripto para birimi Bitcoin ile ilişkilendirilen blok zinciri teknolojisinin kapsamının, çeşitli disiplinlerdeki çoklu uygulamalar nedeniyle daha büyük olduğu söylenmiştir. Muhasebede kullanımı ise esas olarak riskleri ve dolandırıcılık olasılığını azaltması, insan hatasını ortadan kaldırması, verimliliği artırması ve şeffaflığı ile güvenilirliği yükseltmesi gerçeğinde yatmaktadır. Bundan ötürü, farklı ekonomik sektörler blok zinciri teknolojisini bir kayıt ve yönetim aracı olarak varsaymaktadır. Çalışmanın amacı, güvenli muhasebe yönetimi için blok zincir teknolojisinde mevcut ve gelişmekte olan araştırma hatlarını küresel düzeyde incelemek olarak açıklanmıştır. Bu kapsamda, 2016 ve 2020 yılları arasındaki makale sayısının yayın evrimi analiz edilmiştir. İstatistiksel ve matematiksel teknikler, Scopus

veri tabanından alınan 1130 bilimsel makaleye uygulanmıştır (Abad Segura ve diğ., 2021: 1631).

Secinaro ve diğerleri tarafından kaleme alınan Blockchain in the Accounting, Auditing and Accountability fields: A Bibliometric and Coding Analysis başlıklı çalışmada muhasebe, denetim ve hesap verebilirlik alanlarında yayınlanan blok zinciri makalelerinin bibliyometrik ve kodlama analizini sunmak amaçlanmıştır. Veriler, Scopus veritabanı ve “blockchain” ve “muhasebe” veya “denetim” veya “hesap verebilirlik” anahtar kelimeleri ile bibliyometrik ve nitel kodlama analizi kullanılarak toplanmıştır. 514 ilk kaynaktan 93 hakemli makale, kitap bölümü ve işletme, yönetim ve muhasebe alanlarında konferans bildirileri seçilmiştir. Hakemli olmayan kitaplar analiz dışı tutulmuştur. Sonuçlar, teknolojinin bir dış güç olarak muhasebe, denetim, hesap verebilirlik, işletme, yönetim, bilgisayar bilimi ve mühendislik alanları gibi çeşitli araştırma alanları arasında bir kesişim oluşturabileceğini doğrulamaktadır. Son olarak, araştırma temaları açısından, blok zincirinin muhasebe denetimi üzerinde net bir etkisi olmasına rağmen, hesap verebilirlik alanıyla olan bağlantılar net olarak doğrulanamamıştır (Secinaro ve diğ., 2021).

Literatür değerlendirildiğinde, kripto paraları ekonomi, hukuk ve finans ekseninde ele alan çalışmaların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, ilgili araştırmaların çoğunluğu yabancı kaynaklıdır. Kripto paraları muhasebe ekseninde değerlendiren çalışmalar Türkiye için sınırlıdır. Bu çalışmaların da bir kısmı konuyu Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS), Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS), Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) özelinde işlemiştir. Konuyu Vergi Usul Kanunu (VUK) çerçevesinde yevmiye kaydı (günlük kayıt) uygulamaları ile işleyen çalışmaların sayısı çok değildir. Araştırma, kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunu Vergi Usul Kanunu (VUK) çerçevesinde çeşitli yevmiye kaydı (günlük kayıt) uygulamalarını bütünsel bir bakış açısıyla sunduğundan literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik uygulama örnekleri farklı yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) altında gösterilmiştir. Uygulama kısmında amaç, kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik olabildiğince ayrı yevmiye kaydı (günlük kayıt) örneği sunmak olmuştur. Anlaşılacağı üzere, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda farklı görüşler ve yaklaşımlar mevcuttur. Dünya’da ve Türkiye’de kripto paraların muhasebeleştirilmesiyle ilgili evrensel kurallar ve ilkeler henüz tam olarak yerleşmemiştir, çeşitli hesaplar altında muhasebeleştirme söz konusudur.

Örnek 1: KZL İşletmesi, 01.01.2021 tarihinde mevcut parasını değerlendirmek üzere 10 Tether almıştır. Ödeme ise banka hesabı üzerinden havale ile yapılmıştır. KZL İşletmesi 06.06.2021 tarihinde 5 Tether’i Türk Lirası’na (TL) çevirmiştir. 11.11.2021 tarihinde ise KZIL İşletmesi elinde olan 8 Tether’i değerlemeye almıştır.

01.01.2021 tarihi itibarıyla 1 Tether = 53.000 TL

06.06.2021 tarihi itibarıyla 1 Tether = 51.000 TL

11.11.2021 tarihi itibarıyla 1 Tether = 56.000 TL

01.01.2021

108 DİĞER HAZIR DEĞERLER HESABI 108.07 Kripto Paralar Hs. 108.07.01 Tether	530.000	
102 BANKALAR HS.		530.000

06.06.2021

102 BANKALAR HS.	255.000	
656 KAMBİYO ZARARLARI HS.	10.000	
108 DİĞER HAZIR DEĞERLER 108.07 Kripto Paralar Hs. 108.07.01 Tether		265.000

11.11.2021

108 DİĞER HAZIR DEĞERLER HS. 108.07 Kripto Paralar Hs. 108.07.01 Tether	15.000	
646 KAMBİYO KARLARI HS.		15.000

Örnek 2: KZL İşletmesi 12.10.2021 tarihinde kısa vadeli fiyat hareketliliğinden yararlanmak amacıyla banka vasıtası ile 200.000,00 TL’ye 6 Binance Coin satın almıştır. 04.12.2021 tarihinde ise tümünü 300.000,00 TL’ye satmıştır.

12.10.2021

118 DİĞER MENKUL KIYMETLER HS. 118.09 Binance Coin	200.000,00	
102 BANKALAR HS.		200.000,00

04.12.2021

100 KASA HS. 100.01 TL Kasası	300.000,00	
118 DİĞER MENKUL KIYMETLER HS. 118.09 Binance Coin		200.000,00
645 MENKUL KIYMET SATIŞ KAR. HS.		100.000,00

Örnek 3: KZL İşletmesi, daha önce 60.000,00 TL'ye satın aldığı ticari malı 14.11.2021 tarihinde Katma Değer Vergisi (KDV) hariç 80.000,00 TL'ye Yıldırım İşletmesi'ne satmıştır. Yıldırım İşletmesi ise Bitcoin ile ödeme yapmıştır (İşlemlerde KDV unsuru ihmal edilmiştir).

14.11.2021

100 KASA HS. 100.05 Bitcoin Kasası	80.000,00	
600 YURTİÇİ SATIŞLAR HS.		80.000,00

621 SATILAN TİCARİ MALLAR MALİYETİ HS.	60.000,00	
153 TİCARİ MALLAR HS.		60.000,00

Örnek 4: Bay C, kripto para Tron madenciliği yapmak için monitör, kasa, ekran kartı ve ram gibi teknik ekipmanları 30.000,00 TL'ye nakden satın almıştır. Bir aylık üretim esnasında 20.000,00 TL'lik elektrik giderine katlanmış ve peşin ödeme yapmıştır. 1 Tron elde edilmiştir. Bu Tron'u da 70.000,00 TL'den satmış, tutar banka hesabına ulaşmıştır (İşlemlerde KDV unsuru dikkate alınmamıştır).

710 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME GİD. HS.	30.000,00	
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HS.	20.000,00	

100 KASA HS.		50.000,00
157 DİĞER STOKLAR HS.	50.000,00	
711 DİR. İLK MAD. VE MAL. GİD. YANSITMA HS.		30.000,00
731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA HS.		20.000,00

102 BANKALAR HS.	70.000,00	
600 YURTIÇİ SATIŞLAR HS.		70.000,00

623 DİĞER SATIŞLARIN MALİYETİ HS.	70.000,00	
157 DİĞER STOKLAR HS.		70.000,00

Örnek 5: X kişisi, 02.03.2021 tarihinde kripto para Stellar alımı amacıyla aracı rolü üstelenerek Stellar alım onayının gerçekleşmesini sağlamıştır ve belirtilen işlem karşılığında 300 TL nakit almıştır.

02.03.2021

100 KASA HS.	300	
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR HS.		300

Örnek 6: A Kripto Para Borsası, C kişisinden kripto para Monero'nun alım satımı maksadıyla komisyon geliri kapsamında 250 TL almıştır. Aynı zamanda, Borsa'dan parayı alıp hesaba transfer işlemi kapsamında da C kişisinden 90 TL komisyon tahsil etmiştir. Dolayısıyla, C kişisinden 250 TL + 90 TL = 340 TL toplam komisyon geliri sağlanmıştır. Tahsilatlar nakden yapılmıştır.

100 KASA HS.	340	
643 KOMİSYON GELİRLERİ HS.		340

Örnek 7: KZL firması, kısa süreli fiyat dalgalanmalarından faydalanmak maksadıyla 25.000 TL değerinde Ethereum almıştır. Fiyat 30.000 TL seviyesine ulaştığında bu Bitcoin'leri satmıştır.

a) Döviz kabul edilmesi durumunda;

100 KASA HS. 100.05. Ethereum Kasası	25.000	
100 KASA HS. 100.01. TL Kasası		25.000

100 KASA HS. 100.01. TL Kasası	30.000	
100 KASA HS. 100.05. Ethereum Kasası		25.000
646 KAMBİYO KARLARI HS.		5.000

b) Altın /değerli maden kabul edilmesi durumunda;

108 DİĞER HAZIR DEĞERLER HS. 108.05. Ethereum	25.000	
100 KASA HS. 100.01. TL Kasası		25.000

100 KASA HS. 100.01. TL Kasası	30.000	
108 DİĞER HAZIR DEĞERLER HS. 108.05. Ethereum		25.000
646 KAMBİYO KARLARI HS.		5.000

c) Menkul kıymet kabul edilmesi durumunda;

118 DİĞER MENKUL KIYMETLER HS. 118.05. Ethereum	25.000	
100 KASA HS. 100.01. TL Kasası		25.000

100 KASA HS. 100.01. TL Kasası	30.000	
118 DİĞER MENKUL KIYMETLER HS. 118.05. Ethereum		25.000
646 MENKUL KIYMET SATIŞ KAR. HS.		5.000

Örnek 8: KZL İşletmesi, 08.12.2021 tarihinde 7.000 TL tutarında hizmet faturası kesmiştir ve alıcı bedeli Litecoin karşılığında ödemiştir (İşlemlerde KDV unsuru dikkate alınmamıştır).

08.12.2021

100 KASA HS. 100.05. Litecoin Kasası	7.000	
600 YURTİÇİ SATIŞLAR HS.		7.000

Örnek 9: KZL İşletmesi, 07.06.2021 tarihinde X Kripto parasının ilk halka arzı (initial Public offering - IPO) sırasında 40.000 TL tutarlı coin'i uzun vadeli maksat güdereak satın almıştır.

07.06.2021

248 DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR HS.	40.000	
100 KASA HS.		40.000

Örnek 10: X İşletmesi, kripto parayı satmak amaçlı üretip elde tutmuştur. Kripto para üretiminde kullanmak için şart olan ekipmanları temin ederek kripto para Cardano üretimine başlamıştır. Üretimi gerçekleştirmek maksadıyla 30.000 TL değerinde ilk madde ve malzeme giderine ve de 4.000 TL değerinde elektrik giderine katlanmıştır. Üretilen kripto para Cardano'nun ise 50.000 TL'ye satıldığı tespit edilmiştir.

710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİD. HS. 710.00 Masaüstü Bilgisayar	30.000	
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HS. 730.00 Elektrik Gideri	4.000	
100 KASA HS.		34.000

154 KRİPTO PARA HS. 154.08 Kripto Para Cardano	34.000	
711 DİREKT İLK MAD. VE MAL. GİD. YANSITMA HS.		30.000
731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA HS.		4.000

100 KASA HS.	50.000	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HS.		50.000
623 DİĞER SATIŞLARIN MALİYETİ HS.	34.000	
154 KRİPTO PARA HS.		34.000

Örnek 11: KZL İşletmesi, 13.09.2021 tarihinde satmak için 90.000 TL tutarında Dogecoin’i banka aracılığıyla almıştır. 17.09.2021 tarihinde ise elinde bulunan Dogecoin’leri 96.000 TL’ye banka aracılığıyla satmıştır.

13.09.2021

157 DİĞER STOKLAR HS. 157.09 Dogecoin Emtiaları	90.000	
102 BANKALAR HS.		90.000

17.09.2021

102 BANKALAR HS.	96.000	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HS. 600.09 Dogecoin Satışları		96.000

17.09.2021

623 DİĞER SATIŞLARIN MALİYETİ HS. 623.09 Dogecoin Satışlarının Maliyeti	90.000	
157 DİĞER STOKLAR HS. 157.09 Dogecoin Emtiaları		90.000

Örnek 12: A İşletmesi fiyat değişimlerinden kazanç elde etmek için 10.11.2021 tarihinde 6.000 TL değerinde Ripple’ı peşin para vererek almış ve 29.11.2021 tarihinde elinde bulunan Ripple’ı 10.000 TL’ye peşin para olarak satmıştır.

10.11.2021

267 DİĞER MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIK HS. 267.09 Kripto para Ripple	6.000	
100 KASA HS.		6.000

29.11.2021

100 KASA HS.	10.000	
267 DİĞER MADDİ OLMAYAN DUR. VAR. HS. 267.09 Kripto para Ripple		6.000
649 DİĞER OLAGAN GELİR VE KARLAR		4.000

Örnek 13: KZL İşletmesi, 11.11.2021 tarihinde geçici yatırım için 4.000 TL değerinde varlığa dayalı tokeni banka aracılığıyla almıştır. 15.11.2021 tarihinde ise belirtilen tokeni 4.200 TL'ye banka aracılığıyla satmıştır. Geçici yatırım maksadıyla temin edildiğinden varlığa dayalı token 118 Diğer Menkul Kıymetler hesabı altına kaydedilmiştir.

11.11.2021

118 DİĞER MENKUL KIYMETLER HS. 118.08 Varlığa Dayalı Token	4.000	
102 BANKALAR HS.		4.000

15.11.2021

102 BANKALAR HS.	4.200	
118 DİĞER MENKUL KIYMETLER HS. 118.08 Varlığa Dayalı Token		4.000
645 MENKUL KIYMET SATIŞ KARI HS.		200

Örnek 14: Bir işletme uzun vadeli yatırım maksadıyla 8.500 TL'lik menkul kıymet tokeni banka aracılığıyla almıştır. Menkul kıymet tokeni ihraç eden işletme bu tokenleri 504 Kripto Varlıklar-Menkul Kıymet Tokeni hesabı altına, menkul kıymet tokeni temin eden bir diğer işletme ise bahse konu olan tokenleri 248 Diğer Mali Duran Varlıklar hesabı altına kaydetmiştir.

a) Menkul kıymet tokeni ihraç eden işletme için kayıt:

102 BANKALAR HS.	8.500	
504 KRİPTO VARLIKLAR- MENKUL KIYMET TOKENİ		8.500

b) Menkul kıymet tokeni alan işletme için kayıt:

248 DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR HS.	8.500	
102 BANKALAR HS.		8.500

Sonuç

İnsanlığın varoluşundan bu yana ihtiyaçlar sürekli artmıştır. Bütün bu ihtiyaçlar ise ekonomi, muhasebe, para ve teknoloji üzerinde etkili olarak bunların evrimleşmelerine zemin hazırlamıştır. Varoluşun ilk dönemlerinde avcılık-toplayıcılık yeterli bir yaşam biçimi olmuştur. Ancak, tüm mahsullerin her coğrafyada yetişmemesi, insanlar arasında ticaretin doğmasına yol açmış ve takas yöntemi de kullanılmaya başlanmıştır. Takas edilen malların denkliği açısından çıkan problemler ise ara mal ihtiyacını oluşturmuştur. Ara mal olarak kullanılan hurma, gümüş, altın ve benzeri pek çok varlık ise sürekli değişim göstermiştir. Paranın Lidyalılar tarafından icadı, tarihsel bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra ulusal para birimleri ekonomilere yön vermiş ve ekonomik piyasalarda hüküm sürmüştür. Ancak, paranın farklı para birimlerine dönüştürülmesinde karşı karşıya kalınan maliyetler, komisyonlar, riskler ve belirsizlikler ile paranın merkezi bir yapıya bağımlı olması, sanal para olarak da bilinen kripto paralar ile tanışmamızı sağlamıştır.

Kripto para kavramı ve bağılı bulunduğu teknoloji olan blok zinciri teknolojisi ilk kez 2008 senesinde Satoshi Nakamoto takma adına sahip ve Japon olduğu iddia edilen kişi veya çalışma grubu tarafından “Bitcoin: A Peer-to Peer Electronic Cash System” başlıklı makaleyle kendisinden söz ettirmiştir. Bitcoin’den sonra da birçok ek kripto para geliştirilmiştir. Bitcoin’den sonra geliştirilen bu kripto paralar, altcoin olarak adlandırılmıştır. Merkezi bir otoriteye bağılı olmadıkları ve merkezi bir otorite tarafından yönetilmedikleri için kripto paralar bazı ülkelerde yasa dışı olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında, kripto paraları tamamen yasal olarak kabul eden ülkeler de mevcuttur. Birtakım ülkelerde ise kripto paralar spesifik sınırlamalara tabidir. Dolayısıyla, kripto paralarla ilgili mevzuat henüz Türkiye dahil birçok ülkede tam netlik kazanmamıştır ve kanun ile yönetmeliklerle güncellemeye tabidir.

Bu çalışmada, kripto paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği uygulama örnekleri kapsamında çeşitli yevmiye kayıtlarıyla (günlük kayıtlarla) gösterilmiştir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda belirli evrensel kuralların ve standartların henüz netlik kazanmadığı görülmektedir. Kripto varlıklar, farklı görüş ve yaklaşımlar altında birden fazla hesap altında muhasebeleştirilebilmektedirler. Bunlar Diğer Stoklar, Diğer Mali Duran Varlıklar, Diğer Menkul Kıymetler, Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar, Diğer Hazır Değerler, Kripto Paralar ve Kripto Varlıklar hesapları olarak listelenebilir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda yabancı literatür incelendiğinde, çeşitli kaynakların varlığı göze çarpmaktadır. Ancak, Türkiye’de ilgili literatür henüz çok zengin değildir.

Kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusu, aynı zamanda ekonominin geniş bir yelpazeye yayılan birçok paydaşını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, araştırmanın özellikle Türkiye’de kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusundaki yerli literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Günümüzde, muhasebenin gittikçe teknoloji ile daha iç içe ve entegre olduğu düşünüldüğünde, kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunun öneminin yakın gelecekte daha da artacağı tahmin edilmektedir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusundaki çalışmaların sayısı artırılmalı, evrensel uygulamaların geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Bu durum vergilendirme ve değerlendirme hususlarında avantaj sağlayacağı gibi, güven problemini ortadan kaldıracak ve şeffaflığı da temin edecektir. Son olarak, kripto paraların muhasebeleştirilmesi uygulamaları ülkeler ve işletmeler bazında karşılaştırmalar yapma ve standardizasyonun sağlanması açısından da kritik faydalar sunacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Cevdet Kızıl %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Cevdet Kızıl %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Abad-Segura E., Infante-Moro A., González-Zamar M-D., López-Meneses E. Blockchain Technology for Secure Accounting Management: Research Trends Analysis. *Mathematics Journal*. 9(14), 1631. <https://doi.org/10.3390/math9141631>
- Akbulut, U. (2019). *Paranın Hayatımıza Girişi*. Ural Akbulut Websitesi. <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/PARANINHAYATIMIZAG%C4%B0R%C4%B0C5%9E%C4%B0-EK%C4%B0M-2011.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.09.2021).
- Atik, M., Köse, Y. ve Yılmaz, B. (2021). Krito Para, Para Mıdır Döngüsünde Kabul Edilebilirlik Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12(23), 155-172.

- Alpoga, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. 3 (2), 411-428.
- Arslantaş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(1), 349-366.
- BBC News Türkçe. (2021). *Kripto Para Yönetmeliği Resmi Gazete'de Yayınlandı, Ekonomistler Düzenlemeyi Nasıl Yorumladı?* BBC News Türkçe Websitesi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56768459> (Erişim Tarihi: 30.08.2021).
- Beşler Hukuk (2021). *Kripto Para Yasal Mı?* Beşler Hukuk Websitesi. <https://www.besler.av.tr/kripto-para-yasal-mi/> (Erişim Tarihi: 30.08.2021).
- Butler, S. (2019). Criminal Use of Cryptocurrencies: A Great New Threat or is Cash still King? *Journal of Cyber Policy*. 4(3), 326-345.
- CNN Türk. (2021). *Türkiye'de Artık Yasak! Merkez Bankası Açıkladı, Kripto Para...* CNN Türk Websitesi. <https://www.cnntrk.com/ekonomi/turkiyede-artik-yasak-merkez-bankasi-acikladi-kripto-para> (Erişim Tarihi: 30.08.2021).
- Demir, M. ve Arslan, Ö. (2020). Muhasebe Meslek Mensuplarını Hile Olayına Yönelten Psikolojik ve Ekonomik Faktörler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(3), 903-911.
- Demir, M., Arslan, Ö., Ülker, Y. ve Bacak, S. (2021). *Bölüm 5: Kripto Paraların Muhasebeleştirme Esasları ve SMMM'lerin Blok Zinciri Teknolojisine Yönelik Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma*. *İktisatta ve İşletmede Seçme Konular Kitap Bölümü*. İKSAD Yayınevi, Ankara.
- Dizkırıncı, A. S. ve Gökgöz, A. (2018). Kripto Para Birimleri ve Türkiye'de Bitcoin Muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(2), 92-105.
- Doğan, Ş. (2020). Dijital Çağda Paranın Dönüşümü: Kripto Para Birimleri ve Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(3), 859-870.
- Dönmez, E. (2021). *Kripto Paraların Yasaklanması ve Dünyadaki Denemeler*. Blockchain Türkiye Websitesi. <https://bctr.org/kripto->

paraların-yasaklanması-ve-dunyadaki-denemeler-22228/ (Erişim Tarihi: 30.08.2021).

Dulupçu, M. A., Yiyit, M., Genç, A. G. (2017). Dijital Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitocin'in Değeri ile Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(15), 2241-2258.

Dünya Gazetesi. (2021). *Bitcoin Fiyatları Yüzde 14'lük Kayıptan Kısmen Toparlandı*. Dünya Gazetesi Websitesi. <https://www.dunya.com/finans/kripto-para/bitcoin-fiyatlari-yuzde-14luk-kayıptan-kismen-toparlandi-haberi-618308> (Erişim Tarihi: 30.08.2021).

Eğilmez, M. (2021). *Ekonomi Sözlüğü - Para*. Mahfi Eğilmez Websitesi. <https://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> (Erişim Tarihi: 18.11.2021).

Euronews. (2021). *Merkez Bankası'nın Kripto Parayla Ödeme Yasağı Ne Anlama Geliyor? Uzmanlar ve Yatırımcılar Ne Diyor?* Euronews Websitesi. <https://tr.euronews.com/2021/04/18/merkez-bankas-n-n-kripto-para-ile-odeme-yasag-ne-anlama-geliyor-yat-r-mc-lar-ne-diyor> (Erişim Tarihi: 30.08.2021).

Grobys, K., Sapkota, N. (2019). Predicting Cryptocurrency Defaults. *Applied Economics*. 52(46), 5060-5076.

Heffer, A. (2009). *On the Curious Historical Coincidence of Algebra and Double-Entry Bookkeeping. Foundations of the Formal Sciences*. Kasım 2009. Ghent University, 11.

HM Treasury. (2018). *Cryptoassets Taskforce: Final Report*. Gov.uk Website. <http://www.gov.uk/government/publications> (Erişim Tarihi: 22.09.2021)

Kaplanhan, F. (2018). Kripto Paranın Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi: Bitcoin Örneği. *Vergi Mevzuatı ve Maliye Teorisi*. Sayı: 353, 105-123.

Karaköse, İ. S. (2017). *Elektronik Ödemelerde Blok Zinciri Sistematiği ve Uygulamaları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Kesebir, M., Günceler, B. (2019). Kripto Para Birimlerinin Parlak Geleceği. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 17, 605-626.

- Kızıl, A., Kızıl C. (2007). *Accounting: Financial, Cost, Managerial*. Bahar Yayınevi, İstanbul.
- Kızıl, C., Selvi Hanişoğlu, G. (2019). *Blok Zinciri Teknolojisi ve Kripto Paralar Muhasebe ile Denetimde Kuralları Değiştiriyor*. Dünya Gazetesi 12 Ekim 2019 Cumartesi Tarihli Köşe Yazısı., 10. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/blok-zinciri-teknolojisi-ve-kripto-paralarla-muhasebe-ile-denetimde-kurallar-degisiyor/455144> (Erişim Tarihi: 29.10.2021).
- Kızıl, C., Selvi Hanişoğlu, G., Aslan, T. (2019). *Kripto Paraların Finansal Piyasalara Etkileri ve Muhasebeleştirilmesi*. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Küçükşavaş, N. (1997). *Genel Muhasebe İlkeler ve Uygulaması: Tek Düzen Hesap Planı Uygulamaları*. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Lauwers, L., Willekens, M. (1994). *Five Hundred Years of Bookkeeping: A Portrait of Luca Pacioli* (Tijdschrift voor Economie en Management). Katholieke Universiteit Leuven. Vol:XXXIX. Issue: 3, 302. Katholieke Universiteit Leuven Websitesi. https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/119065/1/TEM1994-3_289-304p.pdf (Erişim Tarihi: 16.09.2021).
- Lee, D., Chuen K. Guo, L., Wang, Y. (2018). Cryptocurrency: A New Investment Opportunity? *The Journal of Alternative Investments*. Winter 2018. 20 (3), 16-40.
- Malherbe, L., Montalban, M., Bedu N., Granier, C. (2019). Cryptocurrencies and Blockchain: Opportunities and Limits of a New Monetary Regime. *International Journal of Political Economy*. 48(2), 127-152.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. Bitcoin.org Websitesi. <http://www.bitcoin.org/bitcoin.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).
- New York State Society of CPAs. (2003). *A History of Accountancy*. New York State Society of CPAs Websitesi. Kasım 2003. <http://www.nyscpa.org/trustedprof/archive/1103/tp24.htm> (Erişim Tarihi: 14.09.2021).
- Nishibe, M. (2020). Good Money Drives Out Bad: Introduction to the Featured Section on the Evolution of Diverse E-Money: Digital-Community Currencies and Cryptocurrencies, *The Japanese Political Economy*. 46(1), 1-16.

- Oldroyd, D. (1995). The Role of Accounting in Public Expenditure and Monetary Policy in the First Century AD Roman Empire. *Accounting Historians Journal*. 22 (2). Birmingham, Alabama, Aralık 1995, 124.
- Oldroyd, D., Dobie, A. (2008). *Themes in the History of Bookkeeping. The Routledge Companion to Accounting History*. Londra, İngiltere.
- Parlaktuna, İ., Güngül, M. (2020). Bitcoin'nin Tanımlanma Sorunu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. Sayı: 86, 25-38.
- Pirinççi, A.E. (2018). Yeni Dünya Düzeninde Sanal Para Bitcoin'in Değerlendirilmesi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*. 1(1), 45-52.
- Ponting, C. (2000). *Dünyanın Yeşil Tarihi*. Çev. Ayşe Başçı. Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Prochazka, D. (2018). Accounting for Bitcoin and Other Cryptocurrencies Under IFRS: A Comparison and Assessment of Competing Models. *International Journal of Digital Accounting Research*. Vol. 18, 161-188.
- Raiborn, C., Sivitanides, M. (2015). Accounting Issues Related to Bitcoins. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 26(2), 25-34.
- Ricardo, D. (1997). *Ekonomi Politîğın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. Çev. Tayfun Ertan. Belge Yayınları, İstanbul.
- Robson, K. (1992). Accounting Numbers as Inscription: Action at a Distance and the Development of Accounting. *Accounting, Organizations and Society* 17 (7). 685-708.
- Secinaro, S., Dal Mas, F., Brescia, V., Calandra, D. (2021). Blockchain in the Accounting, Auditing and Accountability Fields: A Bibliometric and Coding Analysis. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-10-2020-4987>
- Serçemeli, M. (2018). Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 33-66.
- Şahin, O. N. (2018). TMS ve TFRS Işığında Muhasebe: Vergi ve Denetim Açısından Bitcoin ve Diğer Kripto Para Birimleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 20(4), 898-923.

- Şenbayram, E. A. (2019). Paranın Geldiği Uç Nokta: Bitcoin. *Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*. 3 (4), 72-92.
- University of South Australia. (2013). *The History of Accounting*. University of South Australia Websitesi. 30 Nisan 2013. <http://www.library.unisa.edu.au/about/exhibitions/historyacc.aspx> (Erişim Tarihi: 15.09.2021)
- Yalçın, S. (2019). Kripto Değişim Araçlarının Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (81), 101-120.
- Yıldırım, M. (2019). Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*. 10(20), 265-277.
- Yıldız, O. M. (2019). *Bitcoin Yasıl mı? Kripto Para - Dijital Para*. Osman Mete Yıldız Websitesi. <https://osmanmeteyildiz.av.tr/BITCOIN-YASAL-MI-KRIPTO-PARA-DIJITAL-PARA-166tt.html> (Erişim Tarihi: 12.08.2021).
- Yumuşaker, M. C. (2019). Kripto Para ve Tipleri, Bitcoin Olgusu ve Muhasebesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi (OPUS)*. 12(18), 1008-1029.
- Yükçü, S., Atağan, G. (2014). Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 7, 28-48.

Extended Abstract

Accounting is a science that records, classifies, summarizes, reports, analyzes and interprets transactions and events related to money. In the history of accounting, there are various opinions about where accounting first emerged and when it was invented. Although it is mentioned in different sources that accounting, which dates back to ancient civilizations, first appeared and was invented in the civilizations of Mesopotamia, ancient Egypt, Babylon and China, there is no consensus on this issue. However, accounting was used as a recording, evaluation and calculation tool in the early periods. The history of accounting has followed a parallel development course with the history of writing, money, management and finance. To give an example, accounting provided significant benefits in terms of conducting state affairs, auditing and financial management during the Roman Empire. In the historical development stage of accounting, the double entry book-keeping system also has an important place. Accounting became a modern science with the Italian mathematician Luca Pacioli, who is known as the inventor of the double book-keeping system.

The needs have increased continuously since the existence of humanity. All these needs paved the way for them to evolve effectively on economy, accounting, money and technology. In the early periods of existence, hunting-gathering was an adequate way of life. However, the fact that not all crops were grown in all geographies led to the emergence of trade between people and the barter method was used. The problems in terms of the equivalence of the exchanged goods created the need for intermediate goods. Many assets such as dates, silver, and gold, which are used as intermediate goods, have constantly changed. The invention of money by the Lydians was a historical turning point. After this date, national currencies have shaped the economies and prevailed in the economic markets. However, the costs, commissions, risks and uncertainties faced in converting money into different currencies and the dependence of money on a centralized structure enabled us to meet cryptocurrencies, also known as virtual money.

The concept of cryptocurrencies and the technology it is connected to, namely blockchain technology, was first mentioned in 2008 by an alleged Japanese person or working group using the nickname Satoshi Nakamoto with an article titled "Bitcoin: A Peer-to Peer Electronic Cash System". After Bitcoin, many additional cryptocurrencies have been developed. These cryptocurrencies, developed after Bitcoin, are called altcoins. Cryptocurrencies have been considered illegal in some countries, as they are not tied to and administered by a central authority. Besides, there are countries that accept cryptocurrencies completely legal. In some countries, cryptocurrencies are subject to specific restrictions. Therefore, the legislation on cryptocurrencies has not yet been clarified in many countries, including Turkey, and is subject to updating by law and regulations.

The first part of this study is devoted to the Introduction. In the introduction, the definition and history of accounting are mentioned. At the same time, the definition and development process of money and the concepts of blockchain and cryptocurrency are discussed. The legal regulations regarding cryptocurrencies in the World and in Turkey and the importance of the research topic are also included in the Introduction section. After the introduction, the Literature Review section is presented. In this part, the literature on the research topic in the World and in Turkey is synthesized and discussed. The Literature Review section is followed by the Implementation section, and the journal entries (daily entries) related to the accounting of cryptocurrencies are listed. The last part of the study is reserved for the Conclusion part.

In the Implementation section how cryptocurrencies should be accounted is shown with various journal entries. It is seen that certain universal rules and standards regarding the accounting of cryptocurrencies have not been clarified yet. Crypto assets can be accounted for under more than one account and under different views and approaches. These can be listed as Other Inventories, Other Financial Fixed Assets, Other Securities, Other Intangible Assets, Other Current Assets, Cryptocurrencies and Crypto

Assets accounts. The international literature on the accounting of cryptocurrencies shows that the existence of various sources stands out. However, the relevant literature in Turkey is not very rich yet. The issue of accounting for cryptocurrencies is also of interest to a wide range of stakeholders in the economy. Therefore, it is thought that the study will contribute to the literature on the accounting of cryptocurrencies, especially in Turkey. Today, considering that accounting is increasingly intertwined and integrated with technology, it is estimated that the importance of accounting for cryptocurrencies will increase more in the near future. The number of studies on the accounting of cryptocurrencies should be increased and the development of universal implementations should be encouraged. This will not only provide advantages in taxation and valuation, but will also eliminate the problem of trust and ensure transparency. Finally, the accounting practices of cryptocurrencies will also provide critical benefits in terms of making comparisons and standardization on the basis of countries and businesses.

TÜRK VATANDAŞLIK SİYASETİNİ YARIM KALAN BİR GÖÇ HİKÂYESİNDEN DEĞERLENDİRMEK: GAGAUZLAR VE TÜRK KİMLİĞİ

Rukiye SAYGILI*

Öz

Cumhuriyet'in kurucuları, millî kimliğin temel dayanaklarını belirlerken politik-hukukî bir vatandaşlık siyaseti izlemek istemelerine rağmen 'millî kimliğe atıfla kimlerin içeride ve dışarıda kalacağı' sorunsalı nedeniyle bunu başaramamışlardır. Türk millî kimliğinin inşasında farklı dönemlerde din, Türk soylu olma ya da Türk kültürüne bağlı olma gibi farklı bileşenler mevcuttur. Bu dönemlerdeki hâkim paradigma ile uygulamaların tek tip olmaması, millî kimliğin inşasında hangi bileşenin esas olduğunu anlamayı imkansızlaştırmaktadır. Ancak pratikte vatandaşlık bağı ile millî kimlik inşa edilirken Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk soylu olmaktan ziyade Müslüman olmak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, milliyetçi dalganın etnik ve ırkî olandan daha fazla beslendiği 1930'lu yıllarda bile millî kimliğin inşasında milliyeti belirleyen unsurun din olduğunu Türkçe konuşan, Türk folklorunu yaşatan ama Hristiyan olan Gagauzlar özelinde açıklamayı amaçlamaktadır. Birincil ve ikincil kaynaklara dayanan betimsel bu çalışma, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yoğun çabalarına rağmen Türk olarak kabul edilen Gagauzların 'neden Türk milletine kabul edilip göçlerine izin verilmediği' sorusunu cevaplamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk millî kimliği, Din, Göç, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gagauzlar.

EVALUATION OF POLITICS OF TURKISH CITIZENSHIP FROM AN UNCOMPLETED STORY OF MIGRATION

Abstract

Although the founders of the Republic sought to pursue a political-legal citizenship policy in setting the basic foundations of the national identity, they could not accomplish this due to the question who would be included and who would be excluded by reference to the national identity. Various components such as religion, being of Turkish origin or engagement with Turkish culture are involved in building of the Turkish national identity. The fact that the prevalent paradigm and practice in these periods were not uniform makes it impossible to understand which component

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
rsaygili@selcuk.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0003-4204-7037>.

is essential in building the national identity. However, in practice, being Muslim has been more important rather than being of Turkish origin since the early years of the Republic in building the citizenship bond and national identity. In this context, this study aims to explain that the factor determining the nationality was religion in building of the national identity even in the 1930s, when the nationalist wave was fed more from what is ethnic and racial through the case of the Gagauzians, who speak Turkish, maintain the Turkish folklore, but are Christian,. This descriptive study relying on primary and secondary sources seeks answer to the question “why” the Gagauzians who are accepted to be Turk “were not included in the Turkish nation and allowed to immigrate” despite the intensive efforts of Hamdullah Suphi Tanrıöver.

Keywords: *Turkish national identity, Religion, Migration, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gagauzes*

Giriş

Modernite olgusunun siyasal düzlemdeki izdüşümü olan ulus devletleşme süreci, ulusun yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ete kemiğe bürünmesidir. Ulusun yeni bir form olarak inşa sürecinde üzerinde hassasiyetle durduğu en temel olgu ise millî kimliklerdir. Devlet ile vatandaşların kimliğinin örtüşmesine odaklanan millî kimlik, çimento vazifesi görerek toplumu ve dolayısıyla ulusu birbirinden ayrılmaz bağlarla bir arada tutmak üzere formüle edilmiştir. Millî kimliğin ulusu yoktan var eden birincil araç olduğu göz önünde tutulduğunda millî kimlik; teritoryaya, soya ya da her ikisine birden gönderme yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle millî kimlik inşası; sivil milliyetçilikle ilişkili olarak etnisite, din ve dil ayrımı yapılmadan *vatandaşlık bağı* ya da etnik milliyetçiliğin etkisiyle özellikle *soyun biricikliği* üzerine temellendirilmiştir.

Milliyetçilik çağı olarak da adlandırılan 19. ve 20. yüzyılda kurulan ulus devletlerden bir tanesi ise Türkiye Cumhuriyeti'dir. Yaklaşık 600 yıllık bir imparatorluk deneyimine sahip olan Türk halkının millî kimliğinin şekillenme sürecinde farklı ideolojik aşamalar göze çarpmaktadır. İlk olarak, 19. yüzyıla kadar millet sistemine göre tanımlanan Osmanlı tebaası, İmparatorluğun çok dilli ve dinli yapısını kaynaştırma çabasının bir yansıması olarak Osmanlı vatandaşı haline gelmiştir. Durgun'un (2020: 302) da ifade ettiği üzere Osmanlı-Türk modernleşmesinin kamusal olanı kurumsal ve teknik açıdan modernizasyon hamlesi, millî kimliği inşa ederken Amerikan tarzı bir eritme potası ön görmüştür. Ona göre, Osmanlılık imparatorluk olmanın kendine has özelliği çerçevesinde farklı etnik ve dini grupları Osmanlı ideali etrafında birleştirmeyi hedeflemiştir. Osmanlı vatandaşlığı, imparatorluğun geleceğini kurtaracak bir reçete gibi algılanmış ve farklılıkları kaynaştıracak bir sosyal bağ olarak formüle edilmiştir. İstanbul fethinden beri uygulanagelen millet sisteminin dinî farklılıklar üzerine inşa edilmesi, modern vatandaşlık esasına uymamaktadır. Bu durum nedeniyle Tanzimat ricali, Osmanlılık düşüncesi içerisinde bir kimlik ortaya atmıştır. Her ne kadar dönemin şartları içerisinde makul bir adım olarak değerlendirilse de Osmanlı kimliği, devlet tarafından icat edilen politik bir kimlik olmanın ötesine

geçememiştir. Çünkü bu kimlik, Balkanlarda artan toprak kayıpları ile gerek Avrupa devletlerinin gerekse Avrupa’da eğitim görmüş kendi milliyetine mensup entelijansiyasının etkisi sonucunda artan ayrılıkçı hareketlerin önüne geçememiştir. Gayrimüslimler üzerinde olumlu etki yaratmayan Osmanlıcılık düşüncesi, millet-i hâkime olarak adlandırılan Müslüman unsurların huzursuzluğunu da katmerlemiştir. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlıcılıkla başlayan serüven İslamcılığa evrilmiştir. İmparatorluğu bir arada tutma gayesiyle II. Abdülhamid döneminde başvuru olan İslamcılık düşüncesi ümmetin birliği yanında dini, imparatorluğun vatandaşlık kriterinin başlıca esası ve bileşeni olarak belirlemiştir. İslamcılık projesi, Arnavutlar ve Arapların bağımsızlık hareketleri sonrasında iflas etmiş ve sonrasında yaşanan toprak kayıplarına bağlı olarak teritoryaya tanımlı olarak Türkçülük şemsiyesi altında bir millî kimlik yaratılmaya çalışılmıştır. Türk milliyetçiliği, Osmanlı tarihinde en geç ortaya çıkmış milliyetçilik hareketidir. Diğer bir ifadeyle Georgeon’a göre (2006: 2) “*zamandizinsel sıralanışı içinde bakıldığında, Türkler, deyim yerindeyse, imparatorluğun milliyetçilik etkisine girmiş en son halkı olarak gözükmektedir*”. Türk milliyetçiliğinin bu geç kalmışlığı, Türk yurdu olarak kalan Anadolu’yu kurtarma refleksini ateşlemiş ve Anadolu’daki Türk varlığını sonsuzlaştıran Millî Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasında etkili olmuştur.

İmparatorluğun tasfiyesi sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, milliyetçiliğin siyasallaşmış şekli olan her ulus devlet gibi millî kimlik inşa sürecinde farklı dönemlerde etnik, hukuki ya da politik olmak üzere üç kurucu bileşene başvurmuştur. Yıldız (2001: 16-17) Türk ulusal kimliğinin hâkim kodlarında değişkenliği bu üç kurucu bileşenler üzerinden dönemselleştirmiştir. Onun değerlendirmeleri ışığında millî kimliğin inşa sürecinde birinci dönem 1919-1923 yılları arasındadır. Kaygusuz’un (2005: 207) da belirttiği üzere bu dönemde etnik unsurlar arasında bir ayırım yapılmadan milliyet bağı dinle özdeşleştirilmiştir. Söz konusu vatandaşlık siyaseti çerçevesinde baskın gayrimüslim unsur olan Rumlar, Mübadele Sözleşmesi’ne bağlı olarak Yunanistan’a gönderilmiştir. İkinci dönemi kapsayan 1924-1929 yıllarında ise dine dayalı çoğulculuk bir kenara bırakılmış ve ‘*Cumhuriyet değerlerini özümseyen, Türkçe konuşan ve Türk kültürüne bağlı biçimde yetişen*’ herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayılmıştır. Diğer dönemlerdeki hukukî ve siyasî karakterin aksine ırka ve soya dayalı motiflerin ön plana çıktığı 1929-1938 yıllarına tekabül eden üçüncü aşamada ise dilde, kültürde ve kanda birlik ulusal kimliğin ana teması haline gelmiştir. Yıldız’ın bu dönemselleştirmesi analiz edildiğinde Türk milletine kimin dâhil edileceğini ön gören parametre, etno-seküler temel üzerine inşa edilmiştir. Ancak, Türk milletine mensubiyet kriteri, etno-seküler ve etno-politik bir temelden ziyade etno-kültürel bir karaktere sahiptir. Kemalist milliyetçilik, seküler bir temele sahip olsa da vatandaşlık, göç ve azınlık politikalarını “*Müslümanı Türk’le, Hristiyanı da Türk olmamakla özdeş gören*” anlayış üzerine inşa edilmiştir (Çağaptay, 2002: 223-224). Bu anlayışı daha da sınırlandırırsak ulusal kimliğin Türklüğü temel alması etnik

ya da ırkî bir tanımlamanın aksine Türk olmak için 'İslam' olmak hele ki 'Sünnî' olmak ön görülmüştür. Farklı bir ifadeyle, Türk ulus inşa sürecini militan bir sekülerizmle değerlendirmek yerine Türk millî kimliğinin Ortodoks İslam anlayışıyla harmanlandığını belirtmek yerinde olacaktır. Bu sava paralel biçimde millî kimliğin dinle olan ilişkisini diğer bir ifadeyle Türklük tanımında homojeniteyi sağlamak için Sünnî İslam'ın rolünü Ateş (2010) Aleviler, Eşki Uğuz ve Saygılı (2017) ise Karamanlılar özelinde açıklamıştır. Söz konusu toplulukların dışında bu duruma örnek teşkil edecek diğer bir etnik topluluk ise Gagauzlardır.¹ Karadeniz'in kuzeyinde yaşamaları ve Hristiyan olmaları nedeniyle yüzyıllarca Fener Rum Patrikhanesi ile Rusların hâkimiyetinde kalan Gagauzların etnik kökenleri, Türkçe konuşmaları ile Türk kültürüne ait olmaları yadsınmış ve İslam haricindeki bir dine mensup olmaları, onların Türklüğünü tartışmaya açmıştır. Bu nedenle Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'e ait *Anayurt* olarak kabul ettikleri Türkiye'ye iskânına yönelik proje, düşünce aşamasından öteye geçememiştir. Bu bağlamda söz konusu çalışma, Hristiyan Türk soylu Gagauzların etno-politik bir kimlik olarak kurgulandığı varsayılan Türk millî kimliğine Müslüman olmadıkları için nasıl intisap edemediklerini betimsel olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Gagauzların etnogenezisi, etnonimi, dili ve kültürüne yönelik incelemelerden hareketle Türk olduklarının varsayıldığı bu çalışma, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in mimarı olduğu Gagauzların göç projesinin ortaya çıkışını, olgunlaşma sürecini ve onların Türk siyasî birliğini ifade eden Türkiye Cumhuriyeti'ne üye ya da vatandaş olarak neden kabul edilmediklerini konu edinmektedir.

2. GAGAUZ 'ÖZ'ÜNE YÖNELİK TEORİLER VE İDDİALAR

Türkiye Türkleriyle kendileri arasındaki farkı "*soğan zarına*" indirgeyen Gagauzların etnogenezisi, etnonimisi, kültürü ve diline yönelik çalışmalar incelendiğinde onların Türk olduğu yönündeki gerçeklik payı artmaktadır. Geçmişte çoğunlukla Dobruca ile Beserebya bölgesinde günümüzde ise yaşanan sınır değişiklikleri nedeniyle Moldova içinde otonom bir yönetim olan Gagauz Yeri'nde Moldova dışında ise Romanya, Yunanistan ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Gagauzların etnogenezisine yönelik üç önemli teori bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Gagauzların Türk olduğunu savlayan üst teoridir. Bu teori de kendi içinde farklı alt teorilere ayrılmaktadır. Gagauzların Türk olduğunu iddia eden ilk alt teoriye göre Gagauzlar, Orta Asya'dan göç eden ön Türkler ile Kuman Kıpçak, Peçenek ve Uzlar'ın bakiyeleridir (Anzerlioğlu, 2004: 76). Halil İnalçık, Kemal Karpat, Osman Turan ve Faruk Sümer gibi büyük tarihçiler tarafından savunulan ve Gagauzların Türk olduğunu savlayan ikinci alt teori ise onların Selçuklu İmparatoru II. İzzeddin Keykavus'un torunları olduğunu iddia etmektedir (Karpat, 2015: 335-340). Bu teorilere göre Bizans'ın hizmetine giren Türköpoller, zamanla

¹ Literatürde bu etnik topluluğa yönelik yapılan araştırmalar neticesinde Gagavuz, Gagauz, Gagoğuz ve Gök Oğuz gibi kullanımların olduğu tespit edilmiş olup günümüzde söz konusu topluluğun kendisini Gagauz olarak tanımlaması nedeniyle bu makalede Gagauz kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.

Hristiyanlaşmış ama Türkçe konuşmaya devam ederek dillerini korumuşlardır. Gagauzların Türk olmadığını iddia eden teori ise Gagauzların ağırlıklı olarak Bulgar ya da Rum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bu teoriye göre Gagauzlar, Osmanlı baskısı altında dillerini değiştirmişler ama dinlerini korumuşlardır (Argunşah, 2002: 391, Cebeci, 2008: 12-18). Bu teori, Türk baskısına karşı dinlerinden vazgeçmemek için Gagauzların dillerini feda ettiğini vurgulamaktadır. Etnonimine yönelik son teori ise Gagauzların Türk olduğunu iddia eden üst teoriyle yakından ilişkilidir ve Tadeusz Kowalski'ye aittir. Ona göre (1949: 499), Gagauzlar üst üste geçen üç tabakadan meydana gelen bir maden filizidir. Bu tabakalar sırasıyla kuzeyden gelen Türk topluluğunun bakiyesinden, Osmanlılar gelmeden önce bölgeye gelen güneyli bir gruptan ve Osmanlı dönemindeki Türk kolonları ile Türkleşmiş unsurlardan oluşmaktadır.

Gagauz kavramının etimolojisi incelendiği ise onların etnik isimlerinin ya Türki kavimlerine ya İzzeddin Keykavus'a ya da Gagauzların Türk olmadığını iddia edenlerin belirttiği üzere Osmanlılar tarafından Türkçe konuşmaya zorlamak ve isyan etmemeleri için söylenen '*Türkçe konuş ki gagan (ağzın)-uz (temiz) olsun*' telkinine dayanmaktadır (Nayır, 1935: 4). Etnik kimliğin önemli bir parçası olan dil ve kültürle ilgili Gagauzların üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında onların Hristiyan olmalarına rağmen Anadolu Türklerinden farkı olmadığı çoğunlukla kabul görmektedir. Temiz ve halis bir Türkçe kullanan Gagauzlar; tıpkı Türkiye Türkleri gibi Orta Asya'daki kadim Türk geleneklerinin bir kısmını muhafaza etmekte, onlarla aynı bayramları kutlamaktalar ve düğün, nişan ya da kırklama gibi pratiklerde aynı kültürel ritüelleri uygulamaktalar, onların kullandıkları eşyaların benzerini kullanmaktalar, onlar gibi giyinmekte, onlarla aynı duaları, destanları, masalları, türküleri, bedduaları, halk deyişlerini, atasözlerini ve deyimlerini söylemektedirler (Aktaran Tan, 2010). Bu bağlamda Gagauzlar ile Türkiye Türkleri arasında gelenek, görenek, inanç ve sosyokültürel pratikler bağlamında önemli benzerlikler bulunmaktadır.

3. GAGAUZ METROPOLİTİ²: HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER VE GAGAUZLARA YÖNELİK FAALİYETLERİ

Devlet ricaline mensup köklü bir aileden gelen, sanatı ile edebiyatı seven ve iyi bir eğitime sahip olan Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966), İmparatorluk yıllarından itibaren Türk tarihiyle yakından ilgilenmiştir. Tanrıöver; çalışkanlığı, akademik bilgisi, genel kültürü ve yüksek belagati gibi şahsi özellikleri nedeniyle İmparatorluk dönemi ve Millî Mücadele yılları sonrasında Cumhuriyet Türkiye'sinde de milletvekili, Maarif Vekili ve -bilfiil on dokuz yıl- Türk Ocakları Genel Başkanlığı gibi önemli görevler üstlenmiştir. Söz konusu hizmetleri nedeniyle devlet yönetimine yakın olan

² Hamdullah Suphi Tanrıöver, büyükelçilik görevi esnasında Türkiye'de 'Gagavuz Metropoliti' olarak isimlendirilmiş ve Ayasofya'nın Gagauzların özel kilisesi olmasını istediği konuşulmuştur (Yavuz, 2010: 182).

Tanrıöver, Türk Ocaklarının kapatılması sonrasında teklif edilen büyükelçilik görevlerinden istediğini seçme hakkına sahip olmuştur. Kendisine sunulan misyon şeflikleri; Kahire, Belgrad ve Bükreş olmak üzere üç önemli başkenttir. Osmanlı hinterlandındaki bu şehirler arasında Tanrıöver'i cezbeden ise Bükreş'tir. Romanya sınırlarında özellikle Dobruca ve Besarabya'da -din gözetmeksizin- yaşayan Türklerin varlığı, onu bu topraklara sürüklemiştir³. Tanrıöver'in isteği ve Mustafa Kemal'in iradesi doğrultusunda 25 Mayıs 1931 tarihinde Bükreş'e birinci sınıf elçisi olarak görevlendirilmiş ve 1939 yılında ise Bükreş Büyükelçiliğine atanmıştır. Tanrıöver, birinci sınıf elçi olarak Romanya'ya ulaştığında ileride oldukça güçlü dostluklar kuracağı, gayri resmi danışmanlıklarını yapacağı ve misyon şefliği esnasında büyük himayelerini göreceği Kral II. Carol, genç Kral Mişel ve Ana Kraliçe (H)Elena'ya (Tevetoğlu, 1986: 207, Yavuz, 2010: 181) kabul mektubunu sunduktan sonra Romanya'da yaşayan Türklerle iletişim kurmak ve onları yakından tanımak için ilk iş olarak Dobruca ve Besarabya'ya bir gezi düzenlemiştir. Evlerden eğitim kurumlarına, camilerden kiliselere kadar birçok yeri ziyaret eden Tanrıöver, bu gezi esnasında Romanya'da yaşayan Türklerin anavatanla bağlarını güçlendirecek araçların eksikliğini fark etmiş ve oradaki Türklerin halini gördükten sonra modern Türkiye'de yaşanan değişimi Romanya'daki Türklere taşımak istemiştir. Bu nedenle Romanya Türklerinin yenilikçi bir müfredat vasıtasıyla eğitim almaları için Tanrıöver, gezinin akabinde Romen Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Millî Eğitim Bakanlığı arasında bir mutabakat sağlanmasına aracılık etmiştir (CCA, 1935: 2-3,5). Söz konusu mutabakata göre Mecidiye kasabesindeki Seminarul Musulman isimli okulda Arapça yerine Türkçe okutulmasına, Arap harfleri yerine Latin alfabesinin kullanılmasına, müfredata Türk tarihi ile Fransızca derslerinin eklenmesine, öğrencilerin çağın gereklerine göre cübbe ve sarık yerine ceket, pantolon ve şapka kullanmasına karar verilmiştir (Moralı, ty: 76, Dağıstan, 2002: 820). Tanrıöver, sadece Müslüman Türklerle anavatan arasındaki bağları ve ilişkileri güçlendirmemiştir. Romanya'daki öğrenciler içerisinde din tercihlerine rağmen Türklüklerini muhafaza ettiklerini düşündüğü ve bu nedenle Gökoğuz diye hitap ettiği Gagauzlarla daha fazla ilgilenmiştir. Gagauzların yaşadığı köy ile kasabalara yönelik gezilerine devam eden ve Rus, Bulgar ve Romen devletlerinin politikaları sonucunda bu Türklerin asimile olacaklarından endişe duyan (Pınar, 2017: 103) Tanrıöver, Gagauzların millî kimliğinin kazanabilmelerinin en etkili ve kolay yolunun Türkçe öğrenimi olduğunun farkındadır. Bunun için Bükreş Elçisi olarak kendisine her konuda yakınlık gösteren ve destek sağlayan Romen yetkililerle (Baydar, 1968: 155-156) yaptığı temaslar sonrasında Gagauzların yaşadığı bölgede Türkçe eğitim veren okullar ile kursların açılmasını sağlamıştır. Bununla yetinmeyen Tanrıöver; bu yeni eğitim kurumlarına Mecidiye'deki

³ Hablemitoğlu'na göre (aktaran Mert, 2005: 53), Atatürk Tanrıöver'i Gagauz Türkleriyle ilgilenmesi için bilinçli bir biçimde Bükreş'e diplomat olarak görevlendirmiştir.

Türk okulundan ve Türkiye'den öğretmenler⁴ tayin ettirilmesini, Gagauz çocuklarının Bulgar okullarına gönderilmemelerini, Türkiye'den kitaplar getirtilmesini ve emekli olduktan sonra bile iletişimini koparmayacağı Gagauz gençlerinin Türkiye'ye parasız eğitim almalarını sağlamıştır (Yavuz, 2010: 182).⁵ Romenlere Gagauzların Bulgar olmadığını ispatlayan ve onlara Türk bilinci ile kimliğini aşılamaaya çalışan Tanrıöver, okumaya gönderemediği Gagauz gençlerine ise sefaret binasının kapılarını açmış ve onların Türk elçiliğinde memur olarak çalışmalarına izin vermiştir. Gagauzların Türkçe kullanmalarındaki mükemmeliyetten ve onların Türk kültürüne bu denli bağlı olmalarında son derece etkilenen Tanrıöver; Romanya'nın ulus devletleşme sürecinde nüfusun homojenleşmesi için tehdit olarak gördüğü ve bu nedenle göç etmelerine izin verdiği Müslüman Türklerle birlikte Gagauzların Anadolu'ya göç etmelerini istemiştir.⁶

3.1. Gagauzların Anayurda Göçüne Dair Diplomatik Hamleler

Türk makamlarının ilgisini çekmek için Gagauz ahalisinin Türklüğüne atıf yapan ve bu nedenle Türkiye'ye göç etmelerinin gerekliliğinin altını çizen Tanrıöver'in raporlarından önce Köstence Konsolosu ve Varna Konsolosu, Gagauzlar hakkında hazırlamış oldukları raporları Hariciye Vekâletine sunmuşlardır. Romanya Köstence Konsolosu M. Rağıp tarafından gönderilen 14.10.1930 tarihli 1228/189 numaralı rapora göre Romanya'nın Besarabya ve Dobruca bölgesi ile Bulgaristan'ın Varna Sancağında Anadolu Türklerinden ayrılması imkansız olan ziraat, ticaret ve esnaflıkla uğraşan Türk kökenli ve Türkçe konuşan Hristiyan Ortodokslar yaşamaktadırlar. Kendilerinden bihaber bu küçük topluluğun Türk soylu olduklarını yabancı müelliflerin bilimsel çalışmalara dayandıran bu rapor, Gagauzların sonradan Türkçe öğrenen Bulgar, Yunan ya da Slav olduğu yönündeki iddiaları reddetmektedir (CCA, 1932: 2-7). Köstence Konsolosluğunun raporuna benzer biçimde bilimsel araştırmalar ile Varna Konsolosunun bizatihi kendi yaptığı gezilere dayanan 12.03.1932 tarihli 1640/58 numaralı rapora göre, Tuna'nın doğu ve batı sahillerinde Bizans'a karşı savaşan Peçenek, Uz ve Kumanların bakiyesi olan, Türk fizyonomisinin ve folklorunun belirgin özelliklerini toplumsal yaşamlarına yansıtan, Bizans'ın etkisiyle Hristiyanlaşan, Türkçe dua eden ve

⁴ Gagauzları eğitmek için gönderilen seksene yakın öğretmen, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Romen topraklarında zor günler yaşamaya başlamıştır. Savaşın ilerleyen yıllarında bu öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'ye dönmüştür. Ancak, ülkeye dönmeyerek görevine devam edenler ise savaşın bitmesinden sonra Türk casusu olmakla suçlanmış, ağır cezalara çarptırılmış ve Stalin'in ünlü Sibiryâ kamplarına gönderilmiştir (Hablemitoğlu, 1999: 26-27).

⁵ Türkiye'ye okumaya giden, Soğuk Savaş döneminde Romanya'daki baskıcı komünist rejim nedeniyle geri dönmeyip Türk vatandaşı olan ve önemli mevkilere gelen gençlerin birçoğu, dini aidiyetlerinin Türk toplumunda sakıncalı bulduklarını, baskı gördüklerini ve sıkıntı yaşadıklarını iddia ederek din değiştirip Müslüman olmuş ve bir nevi Türklüğe ihtida etmiştir (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 340-341).

⁶ Nadir Nadi (1979: 316), Gagauzları Türkiye'ye göç ettirme arzusunun yalnızca Tanrıöver'e ait olduğunu belirtmiştir. Nadi'ye göre, Gagauzların toplu göçü konusuna başta Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere birçok kişi karşı çıkmıştır. Ülke çıkarlarını olumsuz etkileyeceğini düşünceleri nedeniyle Gagauz göçüne muhalefet edenlerin zihnilerinin arka planında ülkenin ekonomik açıdan böyle bir göçü kaldırmasının imkansızlığı gibi rasyonel bir düşünceyle birlikte dinin Türklüğe engel oluşturmadığını düşünen Tanrıöver'in aksine Türk'ün yalnızca Müslüman olacağı yorumuna sahip romantik sav yer almaktadır.

Anadolu halkından farkı olmayan bu Türklerin Bulgar politikaları sonucunda asimile olmalarını engellemek için Anadolu Türkleriyle ihtilatları sağlandığı takdirde Türkiye'ye göç ettirilmeleri tavsiye edilmiştir (CCA, 1932: 8-14).

Köstence ve Varna Konsoloslarının raporlarındaki tarihsel ve kültürel verilerle birlikte kendi gözlemlerine, yaptığı araştırmalara ve Gagauzlar hakkında çalışmalar yapan araştırmacılardan⁷ aldığı bilgilere yer veren Tanrıöver'in Gagauzların tarihinden yaşadıkları yere, Gagauzların folklorundan Türkiye'nin onlar için atacağı adımlara kadar birçok konuyu kapsayan 18.01.1932 tarihli raporu oldukça önemlidir. Müslüman Türklerin bile Gagauzları ahlak, lisan ve kültür açısından kendilerinden ayıramadığını belirttiği bu raporunda Tanrıöver, Romen ve Bulgarların bu Türkleri Hristiyan olduğu için kendilerinden saydıklarından yakınmaktadır. Ortodoksluk nedeniyle Yunan, Bulgar ve Slavların yoğun eğitsel, kültürel ve dinsel faaliyetlerine maruz kalmalarına rağmen Gagauzların bu milletlerin hiçbirine tam manasıyla ilgi duymadıklarının ve kendilerini Türk ve konuştukları dili Türkçe olarak tanımlayan bu topluluğa Cumhuriyet yönetiminin ilgi göstermesinin altını çizmektedir. Millî kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olan Gagauzlara yönelik atılacak her adımı millî siyasetin bir parçası olarak kabul eden Tanrıöver, kendi yaşadıklarını da kaleme aldığı raporuna Gagauzların Türkiye'yi bir baba olarak gördüğünü, Türkiye'nin desteği olmazsa Romenlerin kendilerine eziyet edeceğini bildiklerini ve Gagauzların Köstence Konsolosluğuna başvurarak Türkiye'ye göç etmek istediklerini eklemiştir. Tanrıöver, bu göç isteğinin olumlu karşılanması için geçmişle hesaplaşma içine girmiştir. Bab-ı Ali'nin gafleti ve cehaleti nedeniyle Fener Rum Patrikhanesinin Rumlaştırdığı Karamanlılardan farklı olduğunu düşündüğü Gagauzların göç ettirme fikrini, yaklaşık dokuz sene önce Rum sayılan Karamanlıların Yunanistan'a gönderilmesinin bir telafisi olarak sunmuştur. Ayrıca Tanrıöver, Bulgaristan'ın Müslüman olan Pomakları özümsemesini ve Suriye başta olmak üzere komşu ülkelerde Hristiyan ile Müslüman unsurların ahenkli ve huzurlu yaşamasını örnek göstererek bu Türklerin göçü hakkında alınacak kararı ve tebliğ edilecek olumlu emri beklediğini belirterek raporuna son vermiştir (CCA, 1932: 15-29). Tanrıöver'e göre din hürriyeti tanınarak bu halis Türklerin muhacir olarak Anadolu'ya gelmeleri hem savaşlarla yorgun düşen Türkiye'ye demografik ve ekonomik açıdan kazanım sağlamak hem onların Ortodoks milletler içinde erimesini engellemek hem de cemaati azalan Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne destek olmak açısından önemlidir.

⁷ Tanrıöver'in "*Gagauzlarla ilgili uzun zamandır tetkikatta bulunmuş zevatlardan elde ettiği bilgilerin*" en önemli kaynaklarından bir tanesi ise "*Hristiyan Türklerin en yaşlısı, en müktedir papazı ve Protoerevi yani vilayet reisi ruhanisi*" olan Mihail Ciachir'dır (Çakır) (CCA, 1935: 6). Gagauz bilincinin oluşması ve kimliğinin yok olmaması için yıllarını veren Çakır, onların kim olduğunu anlatmak için bilimsel verileri kullanarak *Besarabyalı Gagauzların Tarihi* isimli kitabı yazmış, İncili Türkçe 'ye çevirip nüsha nüsha dağıtmış ve Gagauz dilinde gazete çıkarmıştır (CCA, 1935: 6). Tanrıöver'in yardımıyla Atatürk'e yollanan Çakır'ın kitabı Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından okunmuştur. Atatürk'ün biyografisini de yazmak istediğini belirten (Nayır, 1999: 95) Gagauzların bu millî ve ruhanî liderine Atatürk bir devlet nişanı ve berati göndermiştir (Karafil, 2011: 40).

Tanrıöver, Bükreş misyon şefliği esnasında Gagauzların ileri gelen zatlarıyla yaptığı görüşmeleri ve bölgeye yönelik yeni izlenimlerini aktardığı 24 Kasım 1934 tarihli 875/107 sayılı ikinci raporunda Müslüman Türklerden daha az haklara sahip olan Gagauzların aslında Müslüman Türklerden daha zengin, tahsilli ve girişken olduğunu ifade etmiştir. Kendisini büyük coşku ve heyecanla karşılayan Gagauzların Romen topraklarında garip ve yalnız bırakıldığını, her tarafta Türkçe konuşan bu topluluğun ana dillerinde eğitim talep ettiklerini, Cumhuriyet'in gençliğe önem verdiğini bilen Gagauz gençlerinin Türkiye'de eğitim almak istediklerini ve Ruslaşmak, Bulgarlaşmak ve Romenleşmek istemeyen Gagauz yöneticilerinin Türklük hissiyatlarının uyanması için çalışma yapılması gerekliliğinden bahsettiklerini belirtmiştir. Tüm bunların ancak Gagauz Türklerinin '*kendilerini unutan babalarını yeniden bulduklarına*' inandıkları Türkiye Cumhuriyeti'yle bütünleşmesiyle mümkün olacağına inanan Tanrıöver, '*dipdiri ruhu istekle mücadele kuvvetiyle dolu*' bu Türklerin Anadolu'ya '*neşe, hayat, refah ve umran*' getireceklerinin altını bir kez daha çizmiştir (CCA, 1935: 4-13). Romanya'da yaşayan Müslümanların iskânı konusunun tartışıldığı bu günler de Tanrıöver'in bu raporu, Gagauzların göç konusunda ihmal edildiği izlenimine kapıldığı için yazdığını söylemek mümkündür. Çünkü önceki raporunun aksine Gagauzların Müslüman Türklerden daha nitelik olduklarını anlatarak onların göçünün gerekliliğini ve göç beklentisini üstü kapalı biçimde tekrarlamıştır.

3.2. Gagauzların Türklüğüne Sahip Çıkan Türk Basını

Tanrıöver; Gagauzların Türkiye'ye göçü hakkında yazdığı raporların yanında Gagauzları halka tanıtmak, göç konusunda kamuoyunun desteğini sağlamak ve onların iskânına itiraz eden devlet adamları ile gazetecilere cevap vermek için Türkiye'de bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunların başında Yaşar Nabi Nayır'ın Tanrıöver'in de teşvikiyle çıktığı Balkan gezisi yer almaktadır. Kendisi de bir Balkan göçmeni olan Nayır, 1935 yılında çıktığı Balkan gezisinde derlediği notlarını Ulus gazetesinde tefrika etmiş ve sonrasında gezi yazılarını Balkanlar ve Türklük (1999) isimli kitapta yayınlamıştır. Balkandaki Türk izlerinden bahsettiği kitabın önemli bir bölümünü bilinçli şekilde Gagauzlara ayıran Nayır; Gagauzların ıstırap dolu bir hayat yaşadıklarına, Türk soylu ve Türk kültürüne sahip olduklarına, kendilerini Türk olarak adlandıran bu "bahtsız" topluluğu yaşadıkları zor hayattan, öksüzlük ve yetimlikten kurtaracak tek liderin Atatürk olduğuna inandıklarına, öz yurtları olarak adlandırdıkları Türkiye'ye bağlılık duyduklarına ve halis Türkçe konuştuklarına dikkat çekmiştir. Ona göre, Tanrıöver'in tespitlerine ve 1934 İskân Kanunu'na uygun biçimde tanımladığı bu Türklere hasret duydukları ana vatanın kapılarının sonuna kadar açılmalıdır. Bir göç hareketi olduğunda tereddüt etmeden topluca göç etme arzusunun aslında Gagauzlara ait olduğunu ifade eden Nayır, Gagauzların Türkiye'nin Romanya'dan büyük olduğunu öğrendiklerinde o topraklarda da kendilerine yer bulabileceklerini kaleme almıştır. Olası bir göçün Türk

toplumunda yaratacağı kargaşayı ve Gagauzların karşılaşacağı olumsuz etkileri bertaraf etmek için bu Türklerin Hristiyanlığının Anadolu Müslümanlığından farkı olmadığını ve dil birliği nedeniyle geçmişte olduğu gibi Hristiyan ve Müslümanların bir arada yaşayabileceklerini vurgulamıştır. Nayır'a göre Gagauzların iskânıyla Patrikhanenin yeniden ihya edileceğini ve Gagauzların Patrikhanenin nüfuz dairesine gireceğini düşünenlerin endişeleri oldukça yersizdir. Ayrıca Gagauzların gelişyle birlikte Patrikhane'nin haksız maddi hak talepleri ile Patrikhanenin yetki istekleri son bulacaktır. Nayır, Türkiye'ye geldiklerinde Türk olan bir din reisine bağlanacak olan Gagauzların devletin üstünlüğünü kabul eden ve Türkiye'ye bağlılık duyan en makbul laik vatandaşlar olacaklarından şüphe duymamakta ve bunun teminatını vermektedir. Tanrıöver gibi Nayır da Gagauzların coğrafik ve sosyolojik açıdan uygun yerlere göçüyle birlikte Türkiye'nin demografik güç kazanacağına, Cumhuriyetin bu çalışkan ve özverili Türklerle kalifiye eleman ihtiyacını karşılayacağına, Türk ekonomisinde yaşanan kısıtlara merhem olacağına ve Gagauz Türklerinin Türk köylülerine vizyon aşılayacağına inanmıştır (Nayır, 1939: 68-77, 107-109).

Tanrıöver'in Romanya'daki diplomatik faaliyetleri nedeniyle dış Türkler konusu Türk kamuoyunda basın yoluyla önemli hale gelmiştir. Tuna üzerinden Avrupa'ya geçen, gezisinde ilk olarak Bükreş'e uğrayan ve Tanrıöver'in misafiri olan İsmail Habib Sevük de (1987: 19-20) Gagauz meselesine dâhil olmuştur. Ona göre Romanya'daki maddi kültürün unsurlarının tamamen yok olmuş ve sadece kiliseye gitse de dillerini koruyan Romanya'nın en aydınlık ırkı olan Gagauzlar ölmez bir abide olarak kalmıştır. Gagauzlarla ilgili bilgiler veren isimlerden bir diğeri olan Mehmet Fuat'a göre Hristiyan Gagauzların Türk oldukları bilimsel ve tarihsel veriler ışığında ispatlanmıştır. Diğer bir isim olan Naşit Hakkı Uluğ ise Türkçeden vazgeçmeyen bu halkın millî bilincinin tesisi için çaba harcayan Mihail Çakır'dan bahsettikten sonra Gagauzların Türkopoller olduklarını ve folklorik unsurları incelendiğinde Türk olduklarının su götürmez bir gerçek olduğunu ifade etmiştir. Safaaddin Karanakçı gibi Necmeddin Deliorman'da Tanrıöver'in himmetiyle yapılan faaliyetleri, Gagauzların istatistiklerini ve bu Türklerin millî sınırlar içinde yaşayan Müslüman olup Rusça konuşan vatandaşlardan daha Türk olduklarını kaleme almışlardır (Deliorman, 1939: 7). Gagauzların Türk kimliğine sahip olmaları ile kamuoyuna tanıtılmaları sonrasında Hüseyin Namık Orkun, Gagauzlarla ilgili meseleyi bir üst boyuta taşıyarak Bulgar ve Romenleştirilmek istenen Türk ırkının asil örnekleri olan Gagauzların laik Türk Hristiyanları olarak anavatana getirilmeleri neticesinde memleketin bu sayede sağlam ve seciyeli bir unsur kazanacağına vurgu yapmışlardır (Balçık, 2018: 65-73). Yunus Nadi (1938: 1,7) ise "*İmparatorluktan dökülüp kalan Türkler*" olarak tanımladığı Hristiyan Gagauz Türklerini bir abi olarak Türkiye'nin kucaklaması gerektiğini ifade ederek onlara sahip çıkmıştır. Gagauzların kamuoyuna tanıtılması amacıyla gazeteler dışında radyo vasıtasıyla Gagauz müsamerelerinin yaygın biçimde Türk milletiyle buluşturulmuştur (CCA, 1936: 2).

Tanrıöver'in Gagauzların göçü konusunda kamuoyundaki algıyı yönetmek için attığı bir diğer adım ise Bulgar Gagauzlarından olan Atanas Manov'un (2001: IX-X) Gagauzların Türk soylu olduğunu anlattığı kitabını Türkiye'ye göndermesi, Bulgarca bilen bir kişi tarafından Türkçeye çevrilip Varlık dergisinde yayınlanması ve kendisinin masraflarını üstlenerek bu kitabın beş yüz nüsha basılmasını sağlamasıdır. Tanrıöver, masraflarını karşıladığı bu kitapların tamamını satın almış ve göç ettirmek istediği Gagauzları hakkında hem devlet nezdinde hem de halkta var olan önyargıları ortadan kaldırmak ve olumlu bir kanaat oluşturmak için Ankara'daki resmi kurumlara ve insanlara bedava dağıttırıştır.

Tanrıöver'in Gagauzları Türk toplumunda tanıtmak için attığı son adım ise Türkiye'den gönderilen ve Romanya'daki Türk okulunda yetişen öğretmenlerin derlediği Gagauz sözlü metinleri ile folklorik unsurlara dayalı yazıların Türkiye'de Varlık dergisinde yayınlanmasına ön ayak olmasıdır (Taşkıran, 2014: 424).

4. “ÇOK NÜFUS, TOK NÜFUS, ŞEN VE ZENGİN NÜFUS”⁸ ARZUSUNUN GEREĞİ OLARAK ROMANYA GÖÇLERİ VE GAGAUZLARIN İSKÂN SORUNU

Kurucu kadro, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin yıkıcı demografik etkilerinin ortadan kaldırılması amacıyla göç olgusuna eğilmiştir. 1927 yılındaki nüfus sayımına göre ülke nüfusunun 13 milyon olduğu, metrekareye düşen kişi sayısının azlığı ve nüfus artış hızının düşük olduğu göz önünde bulundurularak Türkiye'de ekonomik kalkınmayı sağlamak, mübadele sırasında kaybedilen nitelikli nüfusu telafi etmek, doğal yollarla nüfusun artmasını beklememek ve İtalya, Bulgaristan ile Sovyetler Birliği gibi Anadolu toprakları üzerinde emelleri bulunan irredentist politikalara sahip devletlere karşı eksik nüfus handikabını aşmak için *aynı ırk ve harstan olan bir anasır* (İnan, 1982: 52-53, Duman, 2008: 24) yaratma politikası benimsenmiştir. Bu bağlamda 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları'ndan sonraki göçlerin aksine iktisadî siyasî sosyal, askerî ve demografik kalkınma arzusuyla Anadolu dışında yaşayan özellikle Balkanlardaki Türklerin göç ettirilmesi düşünülmüştür. Türkiye'nin göçmen almak isteği Balkan ülkelerinden bir tanesi de Romanya'dır.

1929 Bunalımı sonrasında dünya genelinde artan milliyetçi eğilim ve Cumhuriyet'in kuruluş politikalarına paralel biçimde ulus devletleşme sürecinde nüfusun homojenitesine önem veren Romen Hükümeti, kamuoyunun itirazlarına rağmen sınırları içerisinde yaşayan Türklerin Anadolu'ya göç etmesine ilk başlarda olumlu yaklaşmıştır. Zira Romanya'nın Türklerin malları ile topraklarına el koyması, Türklerin yaşadığı bölgeleri Romenleştirme için Ulahlarla yaşamaya zorlanmaları, Türklerin evlerine Romen muhacirlerin yerleştirilmeleri, devlet tarafından angarya işlerin Türklere yüklenmesi ve Romanya'da yaşayan Bulgarların komitacılık faaliyetlerine engel olunmaması gibi baskıcı politikalar nedeniyle Türklerin

⁸ Şevket Süreyya (Aydemir) (1932). Polemik Çok Nüfuslu Anadolu. *Kadro Dergisi*, 5. Sayı, s. 35.

göçü önlenemez bir hal almıştır (Balçık, 2018: 47, 50-51, Nayır, 1999: 116-117). Ancak göç etme hazırlığında bulunan Türklerin sayısının düşünülenden fazla olması ve bunun sonucunda ülkedeki Bulgarların nüfuz alanının genişlemesi, Romen Hükümetini tedirgin etmiştir. Romen yönetimi bu göçü durdurmak, Türklerin göçünü olgunlaştıran şartları bertaraf etmek ve Türklerin rahatça yaşamalarını temin etmek için bir dizi tedbir almasına rağmen Tanrıöver'in elçiliği zamanına tesadüf eden Türklerin göçü meselesi, 1936 yılında bir göç antlaşmasıyla karara bağlanmıştır. Düzensiz bir kitlesel göç hareketini ve Romanya'nın Türklere karşı mütecaviz politikasını engellemek amacıyla imzalanan bu göç antlaşması değerlendirildiğinde Cumhuriyet'in sadece Müslüman Türkleri ülkeye kabul ederek Gagauzların iskânıyla ilgili herhangi bir maddeye antlaşmada yer vermediği anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün sağlığında Gagauzların göçüne izin verilmemesinin nedenleri genelde Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerinin özelinde açıklanmaktadır. Gagauzların babamız dediği Atatürk'ün bu etnik grubu Türkiye'ye getirme düşüncesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimisi Tanrıöver'in şehadetine dayanarak Gagauzları Gökoğuz olarak tanımlayan ve öz Türk olduklarını vurgulayan Atatürk'ün Sovyet baskısı altındaki Türkler konusunda hassas olduğunu, anavatana en yakın Türk grubunun Gagauzlar olduğunu düşündüğünü ve sayılarının oldukça az olması nedenleriyle onları köy köy Bursa ile Trakya tarafına kiliseleriyle beraber yerleştirmek istediğini savlamaktadır (Akar ve Acar, 1996: 25, Çobanoğlu, 2003: 28,127). Kimileri ise Atatürk'ün Batılılaşmanın ithal tedbirlerle ilerlemeyeceğinin farkında olması nedeniyle Tanrıöver'in bu fikrini fantezi olarak değerlendirdiğini belirtmektedir (Nadi N., 1979: 316).

Atatürk'ün ölümünden sonra Tanrıöver'in Gagauzların iskân meselesini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye arz ettiği ve Türkiye'ye gelmek isteyenlerin Marmara bölgesine göç etmesine izin verildiği bugünde yazılıp çizilmektedir. Tanrıöver'in yeni Cumhurbaşkanı'nın Gagauz meselesini müspet biçimde sonlandırabileceği düşüncesi; tüm ulus devletlerin kaderini ve sınırlarını etkileyecek olan II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte önce Besarabya'nın sonrasında ise Dobruca'nın Sovyet ordusu tarafından işgal edilmesi nedeniyle son bulmuştur. Bu konjonktür içinde bile Gagauzları Türkiye'ye getirme arzusunun peşini bırakmayan ve münferit göçmenler için çalışmalarını sürdüren⁹ Tanrıöver, Dobruca'nın işgali sonrasında Gagauz iskânının hayal olduğunu anlayarak büyükelçilik görevinden ayrılmıştır (Tevetoğlu, 1986: 210, Anzerlioğlu, 2006: 45).

Gagauzların Türkiye'ye göçü için Türkiye'de bazı resmi adımlar atılmıştır. Romanya-Türkiye Göç Antlaşması öncesi gelecek göçmenler için 1935 yılında oluşturulan ve Tanrıöver'in de üye olarak yer aldığı Komisyon'da Gagauzların göçmen olarak getirilmesi konusu ele alınmıştır.

⁹ Tanrıöver'in çabaları sonucunda 1943 yılında Bakanlar Kurulu, Romanya'dan gelen ve Türk vatandaşlığına kabul edilen Gagauzları diğer Hristiyanlardan ayırmak için onların nüfusa tescilleri esnasında mezhep hanesine Türk Ortodoks olarak kaydedilmelerini kararlaştırmıştır (Baydar, 1968: 160).

Komisyonunda konuşulanları aktaran Ulus gazetesinin haberine (1935) göre, komisyonca arıkan Türkler olarak kabul edilen Gagauzların göçüne sıcak bakıldığı ima edilmiştir. Ayrıca Gagauz göçünün tartışıldığı sırada Laik Türk Hristiyanları Birliği adında kurum kurulmuştur. Bu kurumun kuruluş amacı, Gagauzların Türkiye'ye getirilme meselesiyle ilgilenmek olduğunu ilan etmiş ancak bir hafta içinde bunu tekzip etmiştir (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 335-337). Aslında bu beyan değişikliği Gagauz göçünün gerçekleşmeyeceği hakkında ipuçları verse de onların neden Anadolu'ya yerleştirilmelerine izin verilmediği sorusu bilinmezliğini korumaktadır. Onların göç etmesine izin verilmemesi hakkında resmi bir beyan ya da belge bulunmamaktadır. Bu nedenle Gagauz iskânını gerçekleşmemesinin nedenlerine yönelik bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Gagauzların göçünü engelleyen sebeplerden ilki, bölgeyi tanıyan diplomatların bu göçe karşı çıkararak Hariciye Vekâleti kanalıyla hükümeti etkilemesi olarak kabul edilebilir. Atatürk döneminde Tanrıöver'in Gagauzları göç ettirme çabalarına en büyük direnci yine bir diplomat olan Tefik Kamil Koperler göstermiştir. Atatürk'ün Gagauzlara yönelik müspet bir tavır içinde olduğunu düşünmesi nedeniyle Koperler'in İsmet İnönü'ye takdim edilmek üzere hazırladığı 18.01.1936 tarihli raporunda yazdığına göre Tanrıöver'in kararlı çabalarının ülkenin geleceği açısından tehlike arz etmektedir. Koperler, yabancı araştırmalara dayanarak Ortodoksların Türk olarak kabul edilmesinin anakronik olduğuna inanmaktadır. Türkçe konuşmalarının ve bölgede yaşayan Türklerden öğrendikleri folklorik unsurların onları Türk yapmayacağını ifade eden büyükelçi, İzmit'te Yunanca konuşan Ermeniler nasıl Rum tanımlanamazsa, Türkçeden başka dil bilmeyen Ankara ve Bursa Ermenileri nasıl Türk olarak tanımlanamazsa Gagauzları da Türklükle ilişkilendirmek mümkün değildir. Ona göre her türlü baskıya rağmen dillerini koruyan Sefaret Yahudilerinin yaptığı yapamayan Gagauzların Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'de mukim olsalardı Karamanlılar gibi Mübadele Sözleşmesi'yle Yunanistan'a gönderileceklerini ifade ederek onların Türk olmadıklarını bir kez daha vurgulamıştır. Ayrıca Gagauzların dil üzerinden Türklükle ilişkilendirilme çabalarına Koperler, Mihail Çakır'ın yazdığı kitap özelinde karşı koymuştur. Sonradan Türkçeyi öğrenen kişilerde rastlanan yazım hatalarının bu kitabın en belirgin özelliği olduğunu düşünen Koperler, yıllarca dış Türklerle ilişki içerisinde olan biri olarak hiçbir Türk'ün bu kadar çarpık cümleyle Türkçe konuştuğuna şahit olmadığını belirtmiştir. Koperler'in Gagauzların Türk olmadığına yönelik geliştirdiği bu tezler, onların Türkiye'ye iskânı konusuna yaptığı itirazların temelini oluşturmaktadır. Koperler'in bu raporu, Gagauzların yalnızca İstanbul'a yerleştirilirlerse Anadolu'ya gelmek istediklerini ve bu isteğe Türk Hükümetinin karşı çıkması üzerine bu raporu yazdığını belirtmesi, onun Gagauzların samimiyetini sorguladığının göstergesidir. Ona göre giden Rumların yerini doldurması muhtemel yeni bir 'Gagauz Kolonisi' oluşturma gibi sakıncalı bir fikir, türdeş toplum ülküsüne açık tezatlık içermektedir. Patrikhaneye bağlı yeni bir Ortodoks cemaat nedeniyle oluşacak kargaşanın ulusal ahengi bozması kaçınılmazdır. Bu

nedenlerle geçmişin kötü örneklerini unutan kimseler olarak nitelendirdiği Tanrıöver ve Nayır gibi isimlerin bu zararlı düşüncelerini durduracak tek gücün hükümet olduğunun altını önemle çizerek Patrikhane'nin emellerine katkı sağlayacağını düşündüğü Gagauzların Anadolu'ya getirilme düşüncesinin yeniden gözden geçirilmesini istemiştir (CCA, 1936: 1-4). Koperler'in bu raporundan sonra Gagauzlara yönelik dönemin Türk gazetelerinde tek bir yazı çıkmıştır. Muslih Ertaç müstear ismiyle Tanrıöver'e ait olduğu düşünülen bu yazı vasıtasıyla Koperlerin iddialarına karşı cevap verilmiştir (Özyurt Ulutaş, 2020: 202-203). Gagauzların '*Kan su olmaz*' atasözüne atıf yaparak ve onların tarihleri, dilleri ve kültürlerini anlatarak bu topluluğun Türklüğünü vurgulayan Ertaç'a göre (1936: 5), asimilasyona direnen bu Türklerin yaşadıkları ülkelerin hükümetlerinin insafına bırakılmaması gerekmektedir. Bu bağlamda Ertaç'ın bu yazısı Koperler'in raporu sonrası iktidarın bu göçe yönelik olumsuz bir tutum geliştirmesi engellenmek amacıyla kaleme alınmış olsa da bir etki yaratamamıştır (Özyurt Ulutaş, 2020: 202).

Gagauzların Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmemesinin bir diğeri sebebini ise konvansiyonel medyanın o dönemde önemli bir güç olduğunu bilen, Gagauzların göçü meselesinde Tanrıöver'in kamuoyunu etkileme çabalarına destek veren ve bu düşüncüyü halka benimsetmeye çalışan gazetecilerin aksine bu düşünceye karşı çıkan basın mensuplarının varlığıyla açıklamak mümkündür. Bu isimlerden bir tanesi olan Halil Yaver, bilimsellikten uzak araştırmalar sonucu Türk ilan edilen bu Hristiyanların göçüyle Anadolu topraklarına medeniyet geleceği palavrasını savunan duayen gazetecilerin bile apaçık dalalet içinde olduklarını eleştirmiştir. Çünkü ona göre Gagauzların Türkiye'ye getirilmesini savunan gazeteciler, Gagauz göçünün Bulgar ve Slav halklarının bölgeye yerleşmesi demek olduğunu ve bununda ilerleyen yıllarda tehlike oluşturacağını gözden kaçırmaktadırlar (Pınar, 2017: 106).

Gagauzların Anadolu'ya göçünün gerçekleştirilmesinin önemli sebeplerinden bir diğeri ise Romen Hükümetinin tavrıdır. Türk kamuoyunda Gagauzlara yönelik tartışmaları yakından takip eden Romanya'nın Ankara Temsilcisi, Bükreş'e 1936 yılında gönderdiği bilgi notunda Türk basınında hâkim olan 'Gagauzların zorla Hristiyanlaştırıldığı ve aslında Türk oldukları' söyleminin Türk toplumunun dikkatini çektiğini ve onları heyecanlandığını aktarmıştır. Bu nedenle Gagauzları Türkiye'ye getirme fikrinin mimarı olan Tanrıöver'in Romen topraklarındaki çalışmalarının ve Türkiye'de büyük ölçüde olumlu karşılanan bu göç meselesinin üzerinde hassasiyetle durulması gerektiğini tavsiye etmiştir (Bedir, 2019: 248-249). Romanya Ankara Elçisi'nin Gagauzlara yönelik bu uyarıları, Tanrıöver'in yoğun çabalarına bağlı olarak Gagauzların Türk menşesine sahip olduğunu kabul eden üst düzey bazı Romen devlet adamlarının aksine Romen hükümetinde yansımaları bulmuştur. Balkan ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi milliyet şartını dinle harmanlayan ve etnik yapıyı homojenleştirme amacıyla azınlıkları kaçırma politikasını (Duman, 2009: 474) benimseyen Romen yetkililer, Gagauzların

azınlık olmadığını özgülleştirerek Müslüman Türklerle birlikte Gagauzların göç etmelerine izin vermemiştir (Metin, 2012: 168).

Gagauzların Türk topraklarına iskânına izin verilmemesinin bir diğer nedeni ise Koperler'in raporunda ve Nayır'ın kitabında ifade ettiği gibi ülkede yeni bir azınlık oluşma ihtimalinin yarattığı endişedir. Gagauzlar Türk olmakla birlikte Lozan Muahedesi'nde belirlenen kriterlere göre Türkiye'ye geldiklerinde azınlık statüsüne sahip olacaklardır. Gagauzlara verilecek bu yeni statü, dinsel bir birliktelikle kenetlenmiş homojen bir millet inşası için oldukça sakıncalı bir durum olarak algılanmıştır. Azınlık statülerine paralel biçimde Ortodoks olan Gagauzların Türkiye'ye gelmesi, yetki alanı tırpanlanmaya çalışan Patrikhanenin kendisine yeni güç alanı yaratması anlamına da gelmektedir. Gagauzların iskânıyla birlikte Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı millî birliğin bozulmasını ve Patrikhane'nin yetki alanını genişlemesini önlemek için onların Anadolu'ya kitleler halinde gelmesinin önüne set çekildiğini düşünmek pekala mümkündür.

Gagauzların Türkiye'ye göç ettirilme meselesinde yönetimi alıkoyan son neden ise Balkan trajedisinin, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Millî Mücadele'nin toplumsal bellekte yarattığı travmaların etkisidir. Balkanlardan Türkleri atmak için seferber olanların milletlerin içerisinde Gagauzlar da yer almıştır. Gagauzların bazıları Yunan İsyanında çeteci olarak yer almış ve bazı kaynaklarda Filiki Eteryaya (Dostluk Cemiyeti) üye olmuştur (Acaroğlu, 1999: 483). Balkan Savaşları esnasında Yunanistan ve Bulgaristan'da paramiliter örgütler içerisinde yer alan ve istihbarat konusunda önemli görevler üstlenen Gagauzların faaliyetleri bölge halkı tarafından yıllarca unutulmamıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Bulgar askerlerine her konuda yardımcı olan Gagauzlar, Bulgar ordusunun çekilmeye başlamasıyla Türklerin misillemesinden korkmuşlar ve Bulgarla birlikte Bulgaristan'a yerleşmişlerdir. Bunlar dışında Gagauzlar Millî Mücadele Dönemi'nde Yunan işgaline uğrayan Trakya bölgesinde Yunanlıların gelişini coşkuyla kutlamışlar ve Yunan birliklerinde savaşmışlardır (Cin, 2010: 35). Tüm bunların ışığında Türklerin millet olarak yaşadığı zor günlerde bazı Gagauzların dindaşlarının tarafında yer alması ve verilen zararın kolektif yarayı deşmeye devam etmesi, Gagauz göçüne izin verilmemesinin gerekçeleri içerisinde değerlendirilebilmektedir.

5. TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN BİLEŞENLERİNE GÖRE GAGAUZLARI TANIMLA(YAMA)MAK: “ONLAR HİÇBİR VAKİT TÜRK DEĞİLDİR”¹⁰

Seküler bir millî kimlik ve homojen bir ulus yaratma ülküsüne sahip Cumhuriyet kadrolarının pratikte yaşadığı politik ve kültürel paradoks, Gagauzlar üzerinden değerlendirildiğinde kimin Türk kimin Türk olmadığına karar veren parametrenin din olduğu apaçık ortaya koymaktadır. Osmanlı

¹⁰ Gümüşhane Milletvekili Ahmet Zeki (Kadirbeyoğlu), 19.2.1924 tarihinde görüşülen Türk ve Türk şirketlerinin gümrük resminden muaf olmalarına dair kanun teklifi sırasında yapılan görüşmelerde Rum ve Ermeni vatandaşlarını Türk olarak kabul etmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924: 150).

İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e intikal eden İslam temelli kimlik anlayışı, keskinleştirilmiş bir etnisiteye dayalı etno-politiğin sınırlarını daraltmıştır. Ayrıca kamusal alanın dinî pratiklerden ve sembollerden arındırılmasına dayanan laiklik anlayışı da Türk olmanın ana unsurunun Müslüman olmak olduğu anlayışının önüne geçememiştir. Ulus devletleşmenin gereğince homojen bir ulus yaratma ülküsüne sahip olan Cumhuriyet yönetimi, her ne kadar 1934 tarihli İskân Kanunu'nda göç etme şartlarını Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı olmak olarak belirlenmişse de Lozan'dan itibaren özdeş milletin yaratım sürecinde belirleyici unsur zımnî biçimde din olarak belirlenmiştir¹¹. Kemalizm'in praksişi gayrimüslimlerin Türklüğün asıl unsuru olan İslam dini dışında olması sebebiyle onları asimile etmek için elverişli kabul etmemiştir (Çağaptay, 2002: 238). Bu durumda “*din, paradoksal olarak gayrimüslimlerle Türkler arasında etnik bir sınır yaratmıştır*” (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 343). Zira Türkçe konuşan, Türkçe ibadet eden ve Türk ırkına mensup olduklarını her defasında dile getiren Karamanlı Ortodoks Türklerin Mübadele Sözleşmesi gereğince gönderilmesi, Gagauzların muhacir olarak kabul edilmemesini de aslında açıklar mahiyettedir. Karamanlıların gönderilmesini telafi etmek ve Cumhuriyet'in millî seküler modeline uygun laik vatandaş ihtiyacına cevap veren Gagauzları öz yurtlarına getirmek isteyen Tanrıöver'in ortaya koyduğu romantik çaba ve çizmeye çalıştığı etno-kültürel çerçeve, dönemin ruhunu yansıtan milliyetçilikle harmanlanmış kolektif kimlik anlayışına paralellik arz etse kurucu kadronun sadece gayrimüslim Türklere yönelttiği ‘dinin kolektif bağın en güçlü belirleyicisi olduğu’ düşüncesine aykırıdır (Ateş, 2010: 119). Bu bağlamda Cumhuriyet'in vatandaşlık ve millî kimlik tahayyülünde baskın etno-dinsel birim olan Müslüman-Türk olmayı örneklerden hareketlerle açıkladığımız zaman Türkiye Cumhuriyeti Gagauzları ve onlar gibi Türkçe konuşan ama Musevi olan Karaimleri ulusallık ve vatandaşlık açısından dışarıda addetmiştir. Din, Türk vatandaşlığın yapısını belirleyen güç ve millî birliğin anahtarı olarak değerlendirildiği için Osmanlı hinterlandında yaşayan ve Türkçe bilmeyen ama sırf Müslüman oldukları için kabul edilen Pomakların, Boşnakların, Patriyotların (Rumyöz), Arnavutların, Makedonların ve Gürcülerin iskânına izin verilmiştir. Hatta din değiştirip Müslüman olan eski Hristiyan gruplar ile Yahudilere toleranslı davranılmıştır. Dış gruplar dışında Of'ta Rumca ve Hemsin'de Ermenice konuşan Türk topraklarında mukim Müslümanlar kurucu unsur olarak kabul edilmişlerdir (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 340-342). Tüm bunların ışığında Türk tabiiyetini Müslümanlıkla harmanlayan bu anlayış; Hristiyan olmaları nedeniyle yalnızca Türklüğün motiflerine sahip Gagauzları, “*dil, kültür, düşünce birliği ile*

¹¹ Türk tanımının içerisinde Müslüman olma ya da ihtida etme şartları hiçbir zaman yasal zeminde yer almamıştır. “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olur*” şeklindeki 1924 Anayasası'nın 88. maddesi Cumhuriyet'in vatandaşlık çerçevesini çizmektedir. Türkiye'de vatandaşlık bağını sağlayan bileşenler; hukuki, siyasal ve teritoryal bir vatandaşlık anlayışının yansımaları olarak değerlendirilmiş olsa da 1934 İskân Kanunu, Türk soyu ve Türk kültüründen gelenlere ayrıcalık tanıyarak etno-kültürelci yaklaşımla Türk olmanın *sine qua nonu* olarak Müslümanlığı tescillemiştir.

birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal heyete” (İnan, 1998: 38) makbul vatandaşlar olarak taşıyamamıştır.

Sonuç

Homojen bir nüfus yaratma ülküsüne sahip Modern Türkiye, ‘eksik nüfus’ problemini ortadan kaldırmak için millî birliğe tehdit oluşturmayacak millî sınırlar dışında yaşayan unsurların Türkiye’ye göç et(tiril)me düşüncesine sıcak bakmıştır. ‘Muhacir’ olarak gelecek unsurların Türk milletine dâhil edilmesinde ne etno-seküler ne de etno-politik parametre etkili olmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren seküler bir millî kimlik yaratma arzusundaki kurucu kadro, hukukî vatandaşlık tanımının aksine Lozan’dan itibaren millî kimliğin inşasında temel ölçütün din olduğu göz önünde bulundurulduğunda iskân edilecek unsurların Müslüman olmasına dikkat etmiştir. ‘*Türk eşittir Müslüman*’ anlayışıyla hareket eden Cumhuriyet elitleri, yeni Türkiye’nin ruhunu besleyen laikliği ve milliyetçiliği millî kimlik yaratım sürecinde ekarte ederek dini pragmatik biçimde kullanmıştır. Söz konusu pragmatizm, mübadelede Karamanlıların gönderilip yerine tek kelime Türkçe bilmeyen hatta etnik açısından Türk dahi olmayan Arnavut, Pomak ve Boşnak gibi Müslüman unsurların Türk topraklarına kabulünde karşımıza çıkmıştır. Modern Türk devletinin kuruluş aşamasında dine verilen bu paye, geleneksel Osmanlı toplumunun ve millet sisteminin yüzyıllardan beri süregelen etkisiyle açıklanabilmektedir. Cumhuriyet devrimlerinin tamamlandığı ve laiklik politikası gereğince dinin boşluğunu dolduracak tek güç olarak milliyetçiliğin ön plana çıktığı 1930’lu yıllarda millî kimliğin sürdürülebilirliğini sağlayacak en temel ölçüt yine din olarak belirlenmiştir. Bu savı, söz konusu yıllarda gündeme gelen Gagauz Türklerinin göçü meselesi konsolide etmektedir. Yaşadıkları coğrafyaya rağmen Türkçe konuşarak ve Türk kültürünü yaşatarak kimliklerini ısrarla koruyan Gagauzlar, Bulgaristan ve Romanya’da görev yapan diğer misyon elçileri gibi Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in de dikkatini çekmiştir. Onların etnonimini, etnogenesizini, saf Türkçelerini, örf-adetlerini ve sosyo-kültürel hayatlarını araştırmak için Gagauz köylerini baştan aşağıya dolaşmıştır. Romen hükümetiyle samimi ilişkiler kuran Tanrıöver, bir yandan bu Türklerin Romen makamlarınca tanınması için çaba harcamış öte yandan onların millî bilincini ve aidiyet duygusunu geliştirmek için okul açılması ile Türkiye’den öğretmen ve kitap gelmesini sağlamıştır. Bunun dışında Tanrıöver, Gagauzların kimliklerinin farkına varması için gençlere ayrıca ilgi göstermiştir. Büyükelçi Gagauz gençlerini ya eğitim için Türkiye’ye göndermiş ya da büyükelçilik binasında çalışmalarına imkân tanımıştır. Tanrıöver’in Gagauzlara yönelik bu ilgisi; hem Bulgar, Yunan, Rus ve Romen devletlerinin onları asimile edeceği korkusuyla hem bu Türklerin maddi ve manevi olarak genç Cumhuriyet’e katkı yapacağına duyduğu inançla hem de Karamanlıların mübadele sürecine hatalı biçimde dâhil edilmesinden dolayı hissettiği üzüntüyle ilişkilidir. Tanrıöver yaşadığı bu karmaşık duygular neticesinde dinleri farklı olsa da Türk olan Gagauzları topluca Türkiye’ye göç

ettirmek için temaslara başlamıştır. Ancak bu çabası, hem Romen hem de Türk makamları nezdinde karşılık bulmamıştır. Romanya'yla 1936 yılında yapılan göç antlaşmasına göre Müslüman unsurların Türkiye'ye göçüne izin verilirken; Gagauzların antlaşmaya neden dâhil edilmedikleriyle ilgili resmi bir cevap bulunamamış olması, farklı yorumları beraberinde getirmektedir. Bu dış Türkler hakkındaki bu projenin basındaki önemli kalemler tarafından ele alınışının ve diplomatların bu konuya yönelik tepkilerinin odak noktasında onların Hristiyan olmasının yer alması, bu projenin neden rafa kaldırıldığını açıklayıcı mahiyettedir. Türkçe konuşmaları, kadim Türk adetlerini yaşatmaları ve Türk etnisitesine mensup olmaları; Türk orjinli ve kültürüne yakın olmayı ifade eden 'dil, kültür ve kanda birlik' olarak özetlenebilecek dönemin hâkim anlayışına uygun olsa da Hristiyan olmaları nedeniyle bir arada yaşama iradesine zarar verecekleri endişesi anayurda göç etmelerinin önündeki en büyük engeldir. Kurucu kadronun -açıkça belirtmeseler de- dini farklılık nedeniyle bu göçe izin vermemesi, dönemin şartları içerisinde anlaşılabilir bir durumdur. Karamanlıların göçü konusunda yaşanan travmaya benzer şekilde İmparatorluk döneminde dış güçlerin gayrimüslim unsurlar sebebiyle yaptığı müdahaleler, hem İmparatorluk hem de Millî Mücadele döneminde gayrimüslimlerin ihanetleri, halkın kader birliğini din üzerinden sağlaması, azalan Rum- Ortodoks nüfusun yeniden artıp Patrikhanenin güçleneceği korkusu, homojen nüfusa tehdit oluşturacağı yönündeki endişeler ve yine savaş ortamı sebebiyle gayrimüslimlere duyulan öfke gibi nedenlere bağlı olarak millî kimliğin inşasında Türklük İslam'la özdeşleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra Gagauzlarla Türk devletinin ilişkileri, Tanrıöver'in görev süresinin bitmesi ve Gagauz Yurdu olarak bilinen toprakların II. Dünya Savaşı akabinde tam manasıyla Sovyet kontrolüne girmesiyle sona ermiştir. Gagauzlar ve Türkiye arasındaki ilişkiler Sovyetlerin dağılması sonrasında yeniden canlandırılmıştır. Sovyet hinterlandında yeni devletlerin kuruluş sürecinde Türkiye'nin hamilik rolü üstlenmesi, diğer Türk soylular gibi Gagauzların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Süleyman Demirel, Moldova'daki Gagauz Eli'nin otonom hale gelmesinde kilit rol oynamıştır. Demirel'in başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Gagauz Yurduna ekonomik yardımlar yapılmış, okullar açılmış, üniversiteler kurulmuş ve teknik destek sağlanmıştır. Aynı dönemde Türk siyasetinin önemli bir ismi olan Alparslan Türkeş ise Gagauz göçünü tekraren gündeme getirmiştir. Papa Eftim tarafından kurulan Türk Ortodoks Patrikhanesini 1960 Darbesi hemen sonrasında güçlendirmek isteyen ancak Yeni Delhi'ye askeri ateşe olarak atandığı için bu düşüncesini erteleyen Türkeş, Gagauzların özerklik kazanmasından sonra harekete geçmiştir. Gagauz Yurdu'ndan gelecek göçmenlerle cemaati yok olan Türk Patrikhanesini canlandırmak istemişse de onun vefatı, Gagauz Yurdu'nun Cumhurbaşkanı'nın değişmesi ve Türkiye'nin bu göçe karşı çıkmasıyla Gagauzların göç projesi ikinci kez kesintiye uğramıştır. 1990'lı yıllarda Gagauzların göç etmesine karşı çıkma refleksinin Cumhuriyet'in kuruluş döneminde olduğu gibi kararlılıkla

sürdürülmesi, Türk ulus devletinin etnik açıdan değil dine dayalı homojiniteye dayandırıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda millî kimliğin inşasında etnisitenin tek tipleştirici etkisinden ziyade aynı etnik kökene sahip olursa dahi din ayırıştırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Rukiye Saygılı %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Rukiye Saygılı %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Acaroğlu, M. T. (1999). Gagauzların Kökeni. *Belleten*. 63(237), ss. 453-488.
- Akar M. ve Acar, S. (1996). Gagauz Yurdundan Anayurda Atatürk'ün Gagauz Türkleriyle İlgili Tasavvuru. *Yesevi Aylık Sevgi Dergisi*. 3(27), ss. 22-25.
- Anzerlioğlu, Y. (2004). Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hristiyan Türkler. *Karadeniz Araştırmaları*. 1(2), ss. 73-91.
- Anzerlioğlu, Y. (2006). Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri. *Bilig*. 39. Sayı, ss. 31-51.
- Argunşah, M. (2002). "Gagauzların tarihi". *Türkler ansiklopedisi Cilt XX*. (Ed. H.C. Güzel ve K Çiçek). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.224-228.
- Ateş, K. (2010). *Türkiye'de Milliyetçilik, Yurttaşlık ve Aleviler: Öztürkler ve Heretik Ötekiler*. Yayınlanamamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Ş. S. (1932). Polemik Çok Nüfuslu Anadolu. *Kadro Dergisi*. 5. Sayı, ss. 31-36.

- Balçık, İ. (2018). *1931-1938 Arası Türk basınında Gagavuzlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baydar, M. (1968). *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*. İstanbul: Menteş Kitapevi.
- Bedir, Ö. (2019). Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Gagavuzların Türkiye'ye Göç Ettirilmesine İlişkin Çabalar. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20. Sayı, ss. 239-252.
- Benlisoy, F. ve Benlisoy, S. (2016). *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol, Hristiyan Türkler ve Papa Eftim*. İstanbul: İstos Yayınları.
- Cebeci, A. H. (2008). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Gagavuzlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cin, T. (2010). Milletlerarası İlişkilerde Yunanlılaştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 25. Sayı, ss. 11-50.
- Çağaptay, S. (2002). Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları. *Toplum ve Bilim*. 93. Sayı, ss. 218-241.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Anavatan'dan Anavatan'a Bir Gagauz*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık.
- Dağıstan, A. (2002). Hamdullah Suphi'nin Romanya büyükelçiliği ve Gagauz Türkleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 28(54), ss. 815-829.
- Deliorman, N. (29 Nisan 1939). "Balkanlarda Bir İhtilaf Mevzu Dobruca". Cumhuriyet Gazetesi.
- Duman, Ö. (2008). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938). *Bilig*. 45. Sayı, ss. 23-44.
- Duman, Ö. (2009). Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 43. Sayı, ss. 473-490.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(2), ss. 299-316. doi: 10.30692/sisad.735977.

- Ertaç, M. (7 Ağustos 1936). “Gagauzların Soylarına Sadıqlığı”. *Ulus Gazetesi*.
- Eşki Uğuz, H. ve Saygılı, R. (2017). Karamanlı Ortodoks Türkler Üzerinden Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinin Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi ICMEB17 Özel Sayısı*. ss. 788-795.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hablemitoğlu, N. (1999). Kemal’in Öğretmenleri Gagauz Yeri, Türkiye Dışındaki Türkler ve Atatürk. *Yeni Hayat*. 61. Sayı, ss. 24-29.
- İnan, A. (1998). *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Karanfil, G. (2011). Gagauzların Millî Lideri Mihail Çakır. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi (TURAN-SAM)*. 3(12), ss. 37-41.
- Karpat, K. H. (2015). *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik* (3.b). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaygusuz, Ö. (2015). Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncüleri: Millî Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 60(2), ss. 195-217.
- Kowalski, T. (2012). Kuzey - Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk dili. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(2-3), ss. 477-500.
- Manov, A. (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*. (Çev. M. Türker Acaroğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mert, Ö. (2005). *Türk Ortodokslar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Metin, Ö. (2012). Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Romanya Türklerinin Göçüne Dair Faaliyetleri (1931-1938). *Karadeniz Araştırmaları*. 35. Sayı, ss. 125-143.
- Moralı, S. S. (t.y.) Hamdullah Suphi ve Türk Ocakları, ss. 71-77 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=htps%3A%2F%2Fcore.ac.uk%2Fdownload%2Fpdf%2F38328268.pdf&cIen=843236&chunk=true , (Erişim tarihi: 6 Şubat 2022).
- Nadi, N. (1979). *Perde Aralığından* (3.b). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

- Nadi, Y. (7 Haziran 1938). “İmparatorluktan Dökülüp Kalan Türkler”, *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Nayır, Y. N. (1999). *Balkanlar ve Türklük I*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Nayır, Y. N. (27 İlkkanun 1935). “Türk Gagauzlar V.”. *Ulus Gazetesi*.
- Özyurt Ulutaş, S. (2020). Bir Diplomatin Gayri Resmî Mücadelesi: Hamdullah Suphi'nin Bilinmeyen Gagauz Müdafaası, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 72(2), ss. 187-206, doi: 10.26650/iutd.687687.
- Pınar, M. (2017). Tek Parti Döneminde Gagauzlar (Gökoğuzlar). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 17(12), ss. 96-119.
- Sevük, İ. H. (1987). *Tuna'dan Batı'ya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tan, N. (2010). Gagauzluk: Kultura, Ruh, Âdetlär, Gagauz Folkloru, Kişinev. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 30. Sayı, ss. 167-172.
- Taşkıran, C. (2014). “Türkiye ve Gagauzlar”. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*. Komrat, ss.423-434.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1340). Devre II, İçtimai Senesi 1, Cilt 6, 19.02.1340 Salı, İkinci Celse. *Meclis Tutanakları*. Ankara, ss. 138-160.
- Tevetoğlu, F. (1986). *Hamdullah Suphi Tanrıöver Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), (11.04.1932). “Gagavuz Türkleri Hakkında Yapılan Etnografik Araştırmaya Ait İki Rapor”, Hariciye Vekaleti Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.246.666.30.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), (31.06.1936), “Gagavuzların Türkiye’de İskanları Hakkında Tevfik Kamil’in Görüşleri ve Bu Konuda Elefteron Vima Gazetesinde Çıkan Yazı”, Hariciye Vekaleti Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.116.810.12.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), (31.06.1936), “Gagavuzların Türkiye’de İskanları Hakkında Tevfik Kamil’in Görüşleri ve Bu Konuda Elefteron

Vima Gazetesinde Çıkan Yazı”, Hariciye Vekaleti Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.116.810.12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), (22.01.1935). “Bükreş Elçimizin Romanya'daki Türklerin İhtiyaçları ile Kültür Alanındaki Yenilikler Hk. Romen Eğitim Bakanıyla Yaptığı Görüşme ve Beşarabyada Gagavuz Türkleri'nin Oturdıkları Yerlere Yaptığı İnceleme Gezisi” Hariciye Vekaleti Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.247.668.14.

Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Gazi Akademik Bakış*. 4(7), ss. 177-184.

Extended Abstract

The Ottoman tradition of state and administration adopted the nation system with the influence of Islamic Law. The nation system categorized different groups on religion and sect basis in order to allow the members of the empire to live together in peace without harming the social harmony. The religious, educational, linguistic and legal privileges granted to different religious groups within the social stratification in question made it possible for them to exist as state subjects. However, the nation system started to falter with the influence of rising nationalism in Europe and anomy started to appear in the system. The increase of tremendous loss of territory that the Ottoman suffered from in line with the loss of the meaning of the nation system completely changed the citizenship relations in the Ottoman and the quantitative dimension of the groups in question as well as the effects thereof on the system. In other words, distortion of nation system, constituting the social structure of Ottomans and increase in the loss of lands made Muslims a dominant element in the society both in terms of demographic and penetration capacity. Despite the ethnic differences of migration to Anatolia after 93 War and Balkan Wars, being Muslim intensified this case in this process. After the collapse of Ottoman Empire, although the elites of new state inheriting its multi-language, multi-religion and multi-ethnic structure, desired to follow up a political-legal citizenship policy in Western style in compliance with mental topographies of them while creating a nation state and determining the fundamental grounds of national identity, they could not achieve this. The most significant drawback in the way of this understanding of citizenship basing on declaration of intention of ethic elements is constituted by the problem of the insiders and outsiders with a reference to national identity. Different codes were anticipated in different periods in the establishment of Turkish national identity. Sometimes elements such as religion, being descendant of Turk and being attached to Turkish culture come into prominence. However, the fact that dominant paradigm and applications were not uniform in this period made it impossible to understand which paradigm would be base for the establishment of national identity. But it is a fact that

being Muslim was more important than being descendant of Turk as of the first years of Republic while establishing the citizenship bond and Turkish national identity in practice. Within the light of this information, this study aimed at explaining that blood or language was not the basis in the establishment of national identity even in 1930s when national movement fed more than ethnic and racial ones and that the element determining the nationality was religion specific to Gagauzes, who speaks Turkish, sustaining Turkish folklore and being Christian Orthodox. In this descriptive study basing on primary and secondary resources, the answer of the question “why Gagauzes residing at the north of Black Sea were not accepted as Turkish ethnicity and their migrations were not allowed” was addressed. Gagauzes whose ethnic origins, Turkish language and Turkish heritage were ignored, were not accepted to Turkey in spite of intensive efforts of Hamdullah Suphi Tanrıöver, Romanian Ambassador. The fact that there was not a legal reason for the failure of Gagauz migration requires some deductions. The most common estimation on the issue of the reason of the obstacle of this migration is that they were Christian Orthodox. Contrary to statesmen and journalists, especially Tanrıöver, who believe that the country would become stronger economically and demographically as a result of the migration of Gagauz people to Turkey, some people believe that this ethnic community, which is Christian and impossible to be Turkish, will create a new Orthodox community that will revive the Patriarchate and thus social unrest will increase and if they come, they will not be able to adapt to Turkish culture. Even though aforementioned anxieties and foresights were (could) not remained insensitive and the Christians sent from Turkey who spoke Turkish and were related to Turkish culture in the first years of establishment were considered, executive team whom we can claim to have the same feelings with those against Gagauz migration did not recognize immigrant status to Gagauzes in the migration agreement signed between Romania and Turkey. Finally, the prohibition of migration of the Gagauz having Orthodox belief is meaningful with regard to manifesting that the criteria of being of Turkish origin and being loyal to the Turkish culture for “a homeland consisting of persons who speak the same language and who have the same feelings’ as stipulated in the Settlement Law dated 1934 had been suspended due to religious differences. The understanding of ‘Turkish equals Muslim’ despite the rising nationalist discourse and action appear as the predominant paradigm of the citizenship policy of the state.

BEDEN VE ESTETİK ÜZERİNE; MUHAFAZAKÂR KADININ DÖNÜŞÜMÜ*

Reyhan YÜKSEL**

Öz

Modern toplumda kişiliğin, benliğin ve kimliğin oluşturulmasında temel bir unsur haline gelen beden; cinsiyet, sosyal sınıf, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki özelliklerle ilişkili simgesel bir değer oluşturmaktadır. Bedene yapılan estetik işlemlerin küresel güzellik hegemonyasının etkisiyle yaygınlaşması ve normalleşmesi bedenin simgesel temsiliyetine tesir etmektedir. Bu süreçte bedene estetik amaçlı müdahale eden kişi sayısında çok fazla artış yaşanmakta olup bu artışın içinde muhafazakâr kadınlar ciddi bir oran oluşturmaktadır. Türkiye'nin tarihsel bağlamına kültürel ve dini referanslar açısından bakıldığında sadece güzelleşmek amaçlı beden üzerinde değişiklik yaptırmanın yasaklandığı bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise muhafazakâr kadınlar için doğuştan getirilmiş küçük defektlerin ya da yaşlanmaya bağlı değişikliklerin düzeltilmesinin normalleştiği görülmektedir. Özellikle sosyoekonomik açıdan toplumsal yapılanmanın üst ve orta seviyelerinde yer alan muhafazakâr kadınlar için bu normalleşme görülmektedir. Yapılan literatür taramasından elde edilen bulgular göstermektedir ki muhafazakâr kadının toplumda varolduğu bedenini güzelleştirme davranışında dini veriler önceliğini yitirmiştir. Yüksek modernliğin içinde hiç olmadığı kadar bireyselleşen bedene estetik işlem yaptırma da dini kültürel yapının belirleyiciliği zayıflamıştır.

Anahtar Kelimeler: Estetik Müdahale, Beden Sosyolojisi, Muhafazakâr Kadın

ON BODY AND AESTHETICS; THE TRANSFORMATION OF THE CONSERVATIVE WOMAN

Abstract

Having been one of the main factors of developing a personality, self and identity in modern society, the body proves a symbolic value in relation with gender, social class, age, level of education, and professional qualities. The proliferation and normalization of aesthetic treatments applied on body under the influence of global hegemony of beauty, affects the symbolic representation of it. In this respect, the number of individuals getting aesthetic treatment on their bodies are drastically

* Bu makale 10-12 Mayıs 2018 Uluslararası Din Sosyoloji Sempozyumu ve 21-23 Ekim 2018 Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu'nda sunulmuştur.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, reyhanyuksel82@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3785-394X>.

increasing, and the conservative women have a significant place among them. When the historical context of Turkey is taken into consideration from cultural and religious perspectives, it would be seen that altering one's body just for the purposes of beauty is strictly forbidden. Today, however, it is quite normal for conservative women to fix the defects of their bodies either coming from birth or associated with aging. This normalization is particularly seen among the members of the middle and upper class society. The findings of a comprehensive literature review on the issue reveals that the religious concerns are no longer a priority for conservative women for representing themselves with the beauty of their body in the society. Within the high modernity, having aesthetic treatments on body, which is more individualized than ever before, has weakened the determination of the religious and cultural mold.

Keywords: *Aesthetic Intervention, Body Sociology, Conservative Woman*

Giriş

Beden ile akılı ayırıştırarak akılı ön plana çıkarırken bedeni değersizleştiren aydınlanma felsefesinin etkisiyle klasik sosyoloji bedeni gözardı etmiştir. Klasik sosyolojide hakettiği değeri bulamayan beden, yirminci yüzyılın başlarından itibaren teorik çerçevede tartışılmaya başlanmıştır. Bedenin sosyal olarak inşa edildiği yönündeki teorik çerçevenin oluşmasında en etkili düşünür Michel Foucault olmuştur. Ona göre her zaman ve toplumda beden, baskının ve dayatmanın nesnesi olurken değişen sadece iktidarların kullandığı teknikler olmuştur.

Michel Foucault bedenin itaatini sağlayan, bedenin kendi denetimine müsaade eden, itaati neticesinde sağlayacağı yararı bedene dayatan yöntemlere 'disiplin' adını verir ve iktidarın disipline ettiği bedenlerden bahseder. Egemenlik kurma formülü haline gelen disiplinler, bağımlı ve itaatkar bedenler oluştururken bedeni bir yatkınlık ve kapasite haline dönüştürür. Bedenin disipline edilmesi ile bireysellik yanyana gelişir. Disiplin edici olan tedavi mekanları bedenlerin, hastalıkların ve tedavilerin bireyselleştirilmesini sağlar. Bireylerin itaatini garantileyen bu mekanlar disiplinin işlevlerini yerine getirerek karmaşık kalabalıkları düzenli çöklükler olarak dönüştürür (Foucault, 1992: 169-194). Foucault'nun beden üzerinden oluşturduğu bu söylem bedenin bireyselleştiği, güzelliğin tıbbileştiği ve tıbbın estetikleştirildiği günümüz modern toplumunu anlamlandırmada önem arz etmektedir.

Modern toplumun dinamikleri üzerinden oluşturulan beden; kişiliğin, benliğin ve kimliğin temel unsuru olmuştur. Kimliğin oluşturulduğu alan haline gelen beden cinsiyet, yaş, sosyal sınıf, eğitim ve meslek düzeyi gibi özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Bireysel kimlik arayışı modern bir problem haline gelirken nasıl giyindiğimiz, bedenin dış görünümünü nasıl şekillendirdiğimiz bireysel kimliğin dışsal şekil kazanmasıdır. Bireysel kimliğin dış göstergeleri olan bu alışkanlıklar kültürel ve toplumsal olarak belirlenir. Bedenin dış görünüşü ile ilgili kararlar kim olunması gerektiği ile ilgili olup hayat tarzı oluştururken bireyin kimliğinin inşasıyla ilgilidir (Giddens, 2010: 106-165).

Yirminci yüzyılın son dönemlerinden itibaren toplumsal beden; post-yapısalcılık ve postmodernizm, fenomenoloji, feminizm ve kültür sosyolojisi çerçevesinde yoğun olarak tartışılmıştır. Tüketim kültürü kuramcılarının ticarileşmiş bedeni, feministler bedene kamusal itaatin doğal bir şey olmadığını, Foucauldian analistler iktidar biçimlerinin beden üzerinden gerçekleştiğini, teknolojik gelişmeler etrafında yapılan okumalar bedenin belirsizleştiğini tartıştılar (Shilling, 2005: 5-34). Bedenin ne olduğu ve nasıl analiz edilmesi gerektiği üzerine fazlaca akademik tartışmalar yapılmakla birlikte bu konuda anlaşma sağlanamamıştır. Bu çalışmanın içeriği, değişen güzellik algısını oluşturan estetik işlemlerin toplumda normalleşmesinin ilişkilendirildiği kültürel ve yapısal dinamiklerden toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf/ayrışma ve medya/sosyal medya etkisi üzerine yapılan literatür taramasından oluşturuldu. Toplumsal olan bedeni makro açıdan tartışmak ve anlamın derinliğine inmek için sembolik etkileşim teorisinde bedeni okumak gerekir. Genelde muhafazakâr kadının özelde başörtülü kadının, Türkiye'nin kültürel ve tarihsel süreci düşünüldüğünde estetik tercihini makro-mikro ikiliğinin ötesinde ilişkisellik bağlamında (Uluocak, 2016:102-104) okumak daha geniş bir anlam sunacaktır. Estetik cerrahi sosyokültürel, tarihi, irksal ve ekonomik bağlamlara yerleştirilmesi gereken bir olgudur. Estetik cerrahi yerel söylemler, ekonomik ve sosyal bağlamlarla derinden ve karmaşık bir şekilde bağlantılı olan küresel bir pratiktir (Liakounakou, 2019:25).

Her toplumda beden, tarihi ve kültürel özelliklerin etkisinde şekillenirken bu özellikler beden üzerinde normlar koyar. Türkiye'nin modernleşme süreci, dini kültürel bir miras üzerine konumlandığı için muhafazakar bir yapı da bu sürecin içinde olmuştur. Türk kadını modernleşme sürecini yaşarken, muhafazakar kadın dini kültürel değerleri ile modernliğin birlikteliğini sırasıyla uzak durma, alternatif oluşumlar ve olduğu gibi kabullenme şeklinde gerçekleştirmiştir. Bu sebeple kültürel ve toplumsal algının belirlediği güzellik ve güzel kadın imajının modernleşme sürecinde muhafazakar kadın çevresinde bulunduğu karşılığı anlamlandırmak bu çalışma için önemli görüldü. Yirmibirinci yüzyılın başlarından itibaren bilimsel ve teknolojik ilerleme güzellik ve estetik cerrahi sektörünün gelişmesi ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Estetik cerrahi ve biyomedikal gelişme ekseninde şekillenen güzellik anlayışı küresel güzellik hegemonyasının (Gimlin, 2002: 17) da belirleyiciliğinin etkisindedir. Geç modern dönem ve küresel kültürel pratikler Türk muhafazakar kadınının beden güzelliğini de belirlemektedir. Genel beden sosyolojisi literatürü içinde estetik müdahale, Türk modernleşmesi sürecinde Türk muhafazakarlığı ve kadın analizi üzerine literatür taramasından elde edilen bulgular çerçevesinde bu çalışma oluşturulmuştur. Beden sosyolojisinde estetik cerrahi müdahalenin ilişkilendirildiği temel üç dinamik belirlendi. Toplumsal cinsiyet, toplumsal ayrışma ve medya/ünlü kültürü, özelinde sosyal medya etkisi ayrı başlıklarda incelendi. Bu kültürel dinamikler üzerinden Türk muhafazakar kadınının beden temsiliyeti(dini kimliği), güzellik algısı

ve estetik müdahale ile ilişkisi anlamlandırıldı. İslami kültürel yapıya bakıldığında sadece güzelleşmek amaçlı beden üzerinde değişiklik yapılmasının yasaklandığı görülmektedir (Uçar, 2019; Apaydın, Aydın, Bardakoğlu, Çağrı, 2020: 60-63; Yalçın, 2017). Geleneksel dini değerlere sahip her muhafazakar kadının ve giyiminde dini temsiliyeti olan kadının bedenini şekillendirmesinde dini kimliğin önceliğini yitirdiği görülmektedir. Çünkü modern toplumun değerleri ile çatışmadan dini hassasiyetini bireyselleştirerek yaşamayı tercih etmektedir (Karakaya, 2018). Bedene estetik işlem yaptırmanın dini karşılığı son zamanlarda çok fazla sorgulanmakta olup din adına söylem oluşturma yetkisi olan kurum ve kişiler estetik işlemleri dini kaynaklar ve modern tıp bilimini sentezleyerek değerlendirmektedir (Yılmaz, 2019: 311). Bu değerlendirmeleri dikkate alan muhafazakâr kadın dini değerleri ile çatışma yaşamadan tıp biliminin önceliğinde estetik davranışlarını belirlemektedir. Başörtülü muhafazakâr kadınlar din ile kişisel ilişki kurarak bedenle olan ilişkisini değiştirmiştir (Göle, 2010:150). Dindarlıklarını bireyselleştirmek istedikleri, dini yaşantılarına dışarıdan müdahaleye izin vermek istemedikleri görülmektedir.

Kökene Fransız devrimine kadar uzanan muhafazakâr kavramı aydınlanmanın rasyonel söylemlerine bir tepki olarak doğmuştur. Bu kavramın içeriğini genişçe tepkisel anlamlar oluşturmakla birlikte bu çalışmada geleneksel tavır ve inançların doğruluğuna inanış (Edgar and Sedgwick, 2007: 81) anlamında kullanıldı. Muhafazakarlık gelenekselliği canlı tutarken, modern dünyanın değişimlerine belli ölçüde direnmenin yanında modernizme karşı ihtiyatlı ilerlemeciliği savunur. Türkiye özelinde muhafazakarlığın modernizme bir tepki olarak şekillendiğini ve dinsellik vurgusunun olduğunu söylemek gerekir. Sınıfsal farklılaşmanın muhafazakarlığın içerisinde çeşitli içerikler ile şekillendiği de görülmektedir. Günümüz Türk muhafazakarlığı belli sembollerle dini canlı tutarak modernleşmeyi savunurken ihtiyatlı bir ilerlemeciliğe işaret etmektedir (Yücebaş, 2012: 63). Muhafazakâr kavramı geleneksel kültürel değerleri koparmadan yeniliğe adapte olmayı kapsar. Muhafazakarlık değişimin kopuşla değil süreklilik içinde yaşanmasını savunur (Bilgin, 2019: 1-5). Bu çalışmadan elde edilen bulgular; Türk muhafazakâr kadınının modern hayatta hiç olmadığı kadar bireyselleşen bedeni ve oluşan güzellik algısına estetik işlemler ile verdiği karşılığın bu kavramsal tanımlamayı destekler nitelikte olduğu sonucuna ulaştırmıştır. Muhafazakâr kadın değerlerinden kopmadan yeniliğe adapte olarak beden algısını oluşturmuştur.

1. TOPLUMSAL SINIF VE ESTETİK BEDEN

Toplumsal sınıf birçok karmaşıklığı olan sosyolojik bir yapı olduğundan bu çalışmada toplumsal ayrışma/farklılaşma boyutunda beden ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Çalışmanın bu bölümü toplumsal sınıfı kültür sosyolojisi üzerinden tanımlayarak ayrışmanın beden üzerinden temsilini savunan Pierre Bourdieu teorisi temelinde oluşturuldu.

Pierre Bourdieu toplumsal sınıflar kuramı temelinden hareketle kültür sosyolojisi yapar. Bourdieu da sınıflar gerçek değil oluşturulmuştur. Toplumsal sınıfları eğitim seviyesi, meslek, ekonomik güç gibi pek çok göstergelyi göz önüne alarak oluşturur. Farklı toplumsal sınıfların yaşam koşullarını çalışan Pierre Bourdieu kültürel davranışlar ile toplumsal gruplar arasında ilişki kurarak “sınıf kültürü” ifadesini kullanmıştır (Jourdain ve Naulin, 2016: 81-82). Toplumsal mesafenin en iyi canlandığı yer bedendir. Habitus yatkınlığını ifade eden bedende mesafenin hayat bulması sınıf ayrışmasının gerçekleşmesidir. Toplumsal mesafeler öznelcilerin görmezden geldiği pratiğin yapısalcı yönleri olan bedende, dilde, zamanla ilişkilerde kayıtlıdır (Bourdieu, 1999: 19-22).

Pierre Bourdieu toplumsal gerçekliklerin beden yatkınlıklarını oluşturduğunu belirtir. Beden, sembolik anlamlar içermesi beğeninini şekillendirmesi ve bir habitus yatkınlığı olması sebebiyle Bourdieu için geniş yer tutar (Bourdieu, 2017:686). Kültürel sermayenin önemli bir kısmı olan beden, toplumlar içinde ve toplumlar arasında insanları birbirinden ayırmanın yoludur.

Ayırım’da Bourdieu, bedenin nasıl görüldüğünün, nasıl süslendiğinin ve ne yapıldığının, toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynadığını vurgulayarak üzerinde durmuştur. Başka bir deyişle beden, farklı sosyal konumu işgal eden bir kimseye ek değil, ancak kendi içinde o yerin bir göstergesidir. Bourdeus'un kadınların vücut eserlerini okurken, farklı sınıf bölgelerindeki kadınların bedenlerini farklı şekillerde nasıl düşündüklerini, kullandıklarını ve yönettiğini vurgulayarak, sınıflarını ve cinsiyet konumlarını eşzamanlı olarak ifade edip yeniden ürettiklerini vurgular (Bourdieu, 1979: 103).

Kültürel sınıf analizleri eşitsizliklerin yalnız iktisadi kaynaklı olmadığını kültürel ve sembolik biçimlerin de eşitsizlik oluşturduğunu gösterir. Kültürel sınıf analizlerinde vurgulanan sınıf bilincinin oluşup oluşmadığı değil belirli kültürel ve sosyal pratiklerin sınıflaşmış özelliğidir (Hazır, 2014. 231-235). Bu pratikler sınıflaşmış özellikleri ile toplumlar arasında ve toplumlar içinde insanları birbirinden ayırır. Güneş yanığı tenlerin temsil ettiği anlamların geçirdiği değişimler bunun en güzel örneğini sunar. Uzun zaman düşük statü temsili olarak görülen güneş yanığı ten daha sonra zenginliğin temsiliyetine dönüşmüştür. Yakın zamanlarda, yanık cilt ve cilt kanseri arasında tespit edilen ilişki nedeniyle yanık ten cazibesini kaybetmiştir (Wallace ve Wolf, 2004).

Kozmetik cerrahi de sınıf konumuna uygun yaşam tarzları ve tüketim uygulamalarıyla ilişkilidir. Aynı açıdan bakıldığında yakın zamanlarda doğuştan getirilmiş küçük defektler ya da yaşlanmaya bağlı değişikliklerin giderilmesi için medikal kozmetik ürünler kullanmak bir seçkinlik göstergesi iken, günümüzde botox uygulaması ile sabitlenmiş kas hareketlerine sahip natürel bir yüz seçkinlik ifadesi olmuştur. Artık halk sınıfları krem, jel ve kozmetik kremlerle güzelleşmeyi amaçlarken üst ekonomik sınıflar ancak

estetik plastik ve rekonstrüktif cerrahin hizmet verdiği bir klinikte yapılabilen non-invaziv estetik işlemlerini tercih etmektedir.

Yüksek ve orta gelir sınıfa mensup kadınlar güzelleşmek için sınıfsal gelirlerine uygun tercihlerde bulunurlar. Estetik amaçlı cerrahi veya cerrahi olmayan biyomedikal işlemler ciddi oranda maliyet gerektirir. Biyomedikal cihaz işlemleri belli periyotlarla yapılması istenen, amaçlanan hedefe ulaşmak için süreklilik gerektiren işlemlerdir. Bu işlemler dövize endeksli ücretlendirilir ve modern öznenin şekillendiği yerlerden biri olan klinikler (Işık, 1998: 110-111) de yapılır.

Genelde estetik cerrahinin orta sınıf yaşam tarzının bir göstergesi olduğu görülüyor. Yapılan araştırmalar da orta sınıfın beden kaygılarının çok olduğu ve tüketime bağlı yaşam stilizasyonu oluşturmanın onlar için çok önemli olduğu görülmüştür (Tranter and Hanson, 2013). Bu durum Weber'in özel yaşam tarzlarıyla temsil edilen mal tüketim ilkelerine göre statü grubu anlayışı ile ilişkilidir. Tüketim kalıpları içerisinde değerlendirilen estetik cerrahi işlemlerin statü elde etme için araçsallaştığına örnek olarak, bazı ülkelerde zenginlik anlamına geldiği gerekçesiyle en yaygın estetik işlemlerden biri olan burun ameliyatına ihtiyaç duymayanların bile burunlarına atel taktırıp ameliyat olmuş izlenimi vermek istemeleri (www.defneerkara.com, 2017) gösterilebilir. Debra Gimlin, ekonomik gelir açısından orta beyaz sınıfın tercih ettiği bir güzellik merkezinde yapmış olduğu alan araştırmasında; yapılan işlemlerin tercihinde kişisel beğeniden çok sosyal sınıf ilişkisinin belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır (Gimlin, 2002). Beden sosyal sınıflandırma sistemi olarak üretildiği toplumsal koşullara nesnel olarak göndermede bulunur. Kişiler sosyal konumlarına uygun olarak bedenlerini şekillendirirler.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ESTETİK BEDEN

Kadın ve erkek olmanın biyolojik bir özellik ve anlam taşımasının yanında toplumun cinsiyetler üzerine biçtiği tanımlar ve roller vardır. Toplum üzerinde oluşturulan bu anlam ve roller “toplumsal cinsiyet” olarak ifadelendirilir (Erdoğan ve Akın, 2021). Toplumun kadın ve erkeğe biçtiği roller ve beklentiler kültürlere göre değişir (Sezgin, 2015: 10). Kozmetik cerrahi tüketimi ile ilişkili olan sosyal statü, ideoloji, yaş, doğulan coğrafya gibi sosyal kavramların çoğunun etkisi cinsiyete göre değişmektedir (Tranter and Hanson, 2013:9). Farklı cinsiyetler, sınıflar, etnik kökenler veya sosyal gruplar arasında bedenın görülme sıklığı, süresi veya ciddiyetindeki değişiklikler de bedene müdahalede etkilidir (Gimlin, 2006: 712-713).

Toplumsal cinsiyet tartışmalarının başında yer alan kadın bedeni üzerine estetik işlemler feminist literatürde genişçe yer almaktadır. Estetik işlemler için yapılan tartışmalar; ataerkil baskı, cinsiyet eşitsizliği ve kadın tüketicilerin mağdur olması şeklinde sınıflandırılabilir. Bu tür perspektifler, kozmetik uygulamaların tüketimiyle bağlantılı olarak özellikle sınıf ve cinsellik açısından kimlik siyasetinin feminist analizini yapmışlardır (Morton, 2014: 62-63).

Kozmetik teknolojilere ve bedeninin modifikasyonuna feminist ve post-feminist yaklaşımlar farklıdır. Feminist literatürün çoğunda estetik işlemlerin kadınlar için anlamları cinsiyet eşitsizliği yönünde ele alınmıştır. Kozmetik cerrahi hastası kadınları ataerkil baskının mağdurları olarak görenlerin yanında estetik cerrahinin potansiyel faydalarına dikkat çekerek bu kadın tüketicilere nitelikli savunma hakkı tanıyan görüşler iki temel bakış açısını oluşturmaktadır. Kozmetik cerrahi endüstrisinin tarihsel gelişimine vurgu yaparak cerrahiyi kadının bağımsızlık eylemi olarak değerlendiren görüşler de son yıllarda gündeme gelmiştir (Gimlin, 2012: 5-6).

Feminist literatüre göre kadın bedeni öznel ve özel değildir, ezilen grubun kriterlerine ve kurallarına göre inşa edilmiş ve değiştirilmiştir. Radikal feminist yazarlar ataerkil baskının aracı olan kozmetik cerrahi hastası kadınları mağdur olarak değerlendirmişlerdir. Güzellik, cinsiyet dengesizliği ilişkisinde kilit bir unsurdur, çünkü kadınlar, kadınsı güzellik standartları hakkında beklentiler de dahil olmak üzere, erkek egemenliğini sağlayan ideolojik cinsiyete dayalı ağa hapsolmaktadır. Radikal feminist yaklaşım, güzelliğin toplum tarafından tanımlanan kadınsı görevlerin bileşenlerinden biri olduğunu dile getirir. Bu kültürel tuzak kadınlar da estetik cerrahi çözümüyle - en azından geçici olarak - hafifletilirken ancak kültürel olarak tetiklenen kalıcı bir vücut kaygısına yol açacaktır (Rosa and Holman, 2011: 77). Bu yaklaşıma göre oluşturulan kaygı kadınlar için kültürel açıdan desteklenecektir.

Erving Goffman'a göre kadın bedeni erkek bedenine göre toplumsal cinsiyetin ayrımcı damgasını daha çok taşıdığı için güzellik idealleri kadın bedenine daha çok dayatılır. Bourdieu erkeklerin evlilik stratejilerinde simgesel iktidarlarını korumak için kadınlara ilişkilerin nesnesi olarak davrandıklarını söylerken kadınlar fiziksel güzellik ve cazibelerini arttırmak ve canlı tutmak için kozmetik unsurların kuşatmasıyla simgesel değerlerini korumak zorunda bırakıldıklarını düşünmektedir (Demez, 2009: 24). Bu simgesel değeri koruma zorunluluğu küresel güzellik hegemonyasının etkisinde kadının estetik davranışını yönlendirmektedir. Bu sebepten daha önce estetik işlem yaptırmamış ve yaptırmaya da olumlu bakmamış bir kadın artık aksi yönde düşünebilmektedir (Fidan, 2015b: 106-107).

Yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğinde değiştirilmiş vücuda karşı daha sempatik bir duruş sergileyen farklı feminist yazarlar ortaya çıkmıştır. Estetik yaptırmanın kadınların kendi tercihleri olarak değerlendirilebileceği ifade edilir. Kozmetik cerrahi eylemi kadının kendini güçlendirmektedir çünkü güzellik inkar edilemez bir tatmin kaynağıdır. Kadınların bu yolla kadınsı güzelliğin egemen ataerkil ideallerini yıkmaya çalıştığını düşünmektedirler (Liakounakou, 2019: 31-32).

Feminist eleştirel perspektife bir alternatif, estetik cerrahinin kadınlar için erkek egemen bir dünyanın mağduriyetleriyle başa çıkabilmeleri için bazı rasyonel kullanımları olduğunu kabul eden liberal feminist bakış açısıdır. Bir yandan, kendilerini gerçekleştirmeleri için çok az fırsatın olduğu durumlarda yaşamları üzerinde kadınlara bir derece kontrol sunmaktadır. Bu

yaklaşımın kadınlarda kültürel olarak tetiklenen güzel olma kaygısı ile başa çıkma da bir yol olabileceği kabul edilir.

Diğer bir grup feminist bakış açısı ise estetik cerrahiye olan pozitifliğin daha da artmasını sağlarken estetik tercihleri kişinin gerçek kimliğini ifade etmesinin bir yolu olarak tanımlamaktadır. Dış referanslar - erkekler - denklemden silinir; artık kadınların bu tür prosedürlere girme kararları üzerinde baskı yaratacak güç ilişkileri yoktur. Olumsuz bir sonuç elde edilse bile onları estetik cerrahiye yönlendiren etken, birinin görünüşüyle bazı dış güzellik normları arasında gelişmemiştir. Aksine kişinin kendi kendini tanımlaması ile bedeninin gerçek kişiliğini iletmek için araç olarak kullandığı estetik işlemin sonucudur.

Bu görüş, estetik cerrahinin tüm vücut modifikasyon prosedürlerinin (dövmeler, piercingler, vb.) kişiyi tamamen bireysel anlamda değiştiren ve kişinin tercihine bırakılan işlemler olduğuna işaret eder. Böylece, kozmetik cerrahi basitçe başka bir değişim şekli haline gelir. Vücudun kendisi üzerindeki etkilerini, vekaleten kendi kendini yaralama olarak tanımlayan radikal feminist bakış açısını açık bir muhalefetle gölgede bırakır.

Dolayısıyla, postmodern beden artık organik bütünlüğüne dokunulmazlık verilen bir biyoloji değildir; aksine, kişiliği veya inançları yansıtan, iç gerçeklikleri sentezleyen mesajları ifade etmesi gereken bir “metin” dir. Çoğu zaman, bu mesajların onayladıkları veya bazı varsayımları kabul ettikleri gibi tasvir ettikleri, kendileri için sosyal bir yanı vardır. Bu durum estetiğin sadece güzelliği sergileme amacının arka planda kaldığını gösteriyor (Rosa and Holman, 2011: 78-80). Feminist bakış açılarının son yıllarda estetik cerrahi işlemlere yaklaşımlarında ciddi farklılıklar görülüyor. Organik bütünlük çerçevesinde biyolojik kadın bedeni değiştirilemez anlayışı ekseninde bakıldığında estetik işlemler toplumsal cinsiyet baskısıyla ilişkili dış etkenlere indirgenirdi. Oysa son yıllarda kadının bedenine yaptığı estetik işlemler kadının bireysel tercihi ve gücü olarak okunmaktadır.

2.1. Medya/Sosyal Medya ve Estetik Beden

Kozmetik cerrahiye yönlendiren kültürel ve yapısal kuvvetlerin başında medya ve ünlü kültü gelmektedir. Günümüz güzellik anlayışını belirleyen daima güzel, genç, alımlı bedeni hedefleyen televizyon, internet, gazete ve dergiler ile kitle iletişim araçlarıdır (Timurturkan, 2009: 105-106). Böylece bedene dair kaygılar tüm dünyaya ve özellikle gelişmekte olan ülkelere yayılır. Bu küresel etki yerel olan ile diyalektik etkileşimi temelinde bireylerin beden seçimlerini yeniden şekillendirir (Giddens, 2010: 16).

Küreselleşmenin gücünü arttıran dijitalleşmenin hızla büyümesi medya araçlarının çeşitliliğini artırırken kullanımını da yaygınlaştırmıştır. Televizyon, dergi gazete ve radyo gibi medya araçlarının yanında yaygın dijitalleşmenin yolunu açtığı sosyal medya hesaplarının kullanımı bireylerin gündelik hayatının bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medya hesapları kişilere kendi hikayelerini oluşturma fırsatı sunar. Kişiler yaşam alanlarını, mekanları, ne yediklerini, ne içtiklerini, ne giydiklerini paylaşırken görünür

olurlar. Sosyal medya paylaşımları ile kişi, görünür ve bakılır olurken mahremiyet, ayıp ve günah olan şeyler dönüşmektedir (Güz ve Şahin, 2019). Sosyal medya bedeninin görünürlüğü üzerinden bireysel kimlik ve benlik oluşumunu etkilerken gelenek ve muhafazakarlıktan hızla uzaklaşan davranış biçimleri yaratmaktadır. Dijital paylaşımlar çerçevesinde oluşan bu kültürlenme kişilerin duygu, düşünce, beğeni ve tercihlerini yönlendirirken bireylerin değerlerini de etkiler (Aslan, 2014: 600-606). Medya araçları, özellikle sosyal medya da ünlü insanların ve ikonların görüntülerinin çok sık paylaşılması ve bedenlerinin idealize edilmesi bunlara maruz kalan bireylerde beden memnuniyetsizliğine de sebebiyet vermektedir (Tosun ve Çoban, 2020). Bireylerde oluşan bu memnuniyetsizlik duygusu onları ideal bedene ulaşma arayışlarına sevkeder. Sosyal medyanın açtığı görme ve görünür olma alanı bu arayışı motive etmektedir. Yüksek modernlik güzelin tanımını ve güzel olmanın yollarını bilimin ve teknolojinin eşliğinde belirlemiştir. Güzel olmak doğuştan sahip olunan bir şans olmaktan çıkmış idealize edilen bedene ulaşma gayretinde estetik cerrahi ve cerrahi olmayan işlemlerle elde edilebilecek bir değer haline gelmiştir. Güzel olmanın şartı estetik işlemlerden geçerken ideal bedene ulaşmak için süregelen bir çaba vardır. Güzel olmak isteyen modern bireye gerekliliği dayatan sembolik tahakküm araçları olan medya kanallarıdır (Ricciardelli ve Clow, 2009: 106-107).

Medya araçları arasında son yıllarda sosyal medya hesaplarının kullanımı yaygınlaşırken ciddi boyutta etkileme gücünün de olduğu görülüyor. Her toplumsal kategoride yaygın kullanımı olan sosyal medya üzerinden yapılan günlük paylaşımlar ile beden güzel olmaya, güzel olan beden ise paylaşılmaya zorlanmaktadır. Akranlar ve takipçiler arasında beğenilme arzusu üzerinden oluşturulan rekabet çok sık paylaşımlar yapmaya teşvik etmektedir. Bu rekabet ortamı güzellik merkezlerinin ve estetik doktorlarının paylaşımları ile beslenmektedir. Hastaların işlem öncesi ve sonrası görüntüleri, ünlü ve medyatik güzellik ikonlarının yaptırdıkları işlemlerle ilgili doktor paylaşımları ulaşılması amaçlanan beden imgesini oluşturmaktadır.

Sosyal medya tüketiminin ülkemizin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin üstünde olması (Aslan, 2014: 598) estetik tercihin her sınıf ve kimlikteki insan için normalleşip yayılmasını sağlamıştır. Çünkü kitle iletişim araçlarının hem yönlendirme hem de ikna etme gücü vardır. Başta televizyon programları olmak üzere internet ortamında kolayca bilgilere ulaşılabilir olunması bireylerin estetik bedene ulaşabilmelerinde belirleyici olabilmektedir (Cengiz, 2006).

Son zamanlarda kullanımı yaygınlaşan sosyal medya kanalları görüntü estetiğini kullanarak takipçilerin duygularını görüntü boyutuna yoğunlaştırmaktadır. Bu özellikten hareketle başarılı cerrahlar sosyal medyanın estetik gücünü kullanarak hastalarıyla duygusal ilişkiler kurmaktadır. Bireyin estetik açıdan kendiyi özdeşleştireceği rol modeller sunmaktadır. Paylaşımlarla ön planda olan sosyal medya hesapları ticari

ve ekonomik kaygılar temelinde üretilen sistemler olarak (Aslan, 2014: 600-606) da cerrahlar tarafından çok aktif kullanılır. Alanında ne kadar başarılı olsa da estetik cerrahlar hasta kitlelerine ulaşmak ve alanında ün yapmak için sosyal medyayı kullanma gerekliliği duymaktadır. Yapılan operasyonun etkisini göstermek için hastaların operasyon öncesi ve sonrası görüntü ve videolarını paylaşırlar. Bu videolarda operasyonun bireyde meydana getirdiği değişikliği çarpıcı olarak anlatmak için gerçek bütün çıplaklığı ile sergilenir. Estetik sektöründe çok yaygın olan bu paylaşımlar sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile çok fazla görüntülenmektedir. Hal böyle olunca daha önce sosyo ekonomik açıdan sadece belli toplumsal grupların yaptırıyor olduğu estetik işlemleri sosyal medya aracılığıyla herkesin görüntülüyor olması bu işlemlere herkesin ulaşabileceği bu işlemleri herkesin yaptırabileceği algısı oluşturmuştur. Daha önce dini ve ekonomik kaygılar ve toplumsal tabular nedeniyle uzak durulan bu işlemlerin herkes tarafından yapılabileceği inancı oluşmuş ve bu işlemleri yaptırmak normalleşmiştir (Türk ve Bayrakçı, 2020: 154). Bu normalleşmede aslan payı sosyal medya kullanımına ait olmakla birlikte görsel ve işitsel medya araçlarının da yönlendirici etkisi sürdürmektedir. Bu etkiyi, muhafazakâr kadın dergisi Aysha son teknolojik medikal cihazlarla yapılan estetik işlemlere geniş yer vererek gerçekleştirmektedir. Dergi hemen her sayısında ülkenin önde gelen plastik ve estetik cerrahlarından birine geniş bir köşe ayırmakta işlem ve bilgi paylaşımlarına yer vermektedir. Tüm medya araçları güzel beden algısını oluşturmada etkin bir rol oynamaktadır. Muhafazakâr Türk kadını da modern toplumun bireyi olarak bu sürecin içinde yer alırken, bu süreci dini ve geleneksel değerleri ile çatışma yaşamadan, olduğu gibi kabullenerek gerçekleştirmektedir.

3. TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR KADIN VE BEDEN ALGISI

Tanzimat döneminden itibaren gerçekleştirilmek istenen modernleşme projesi özünde batılılaşmayı barındırmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren modernleşme süreci özellikle kadın üzerinden simgesel temsiliyet ile gerçekleştirilmek istenmiştir. Modernleşme ideolojisi farklı aile yapıları, sınıfsal ve etnik köken özellikleri doğrultusunda kadın bedenlerini kontrol etmiş ve kadın bedenlerine müdahale etmiştir (Göksel, 2012: 354-355). Bu durum modernleşmeye tepki olarak muhafazakarlığın oluşumunu beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin getirdiği değişime belirli ölçülerde direnmeyi içeren, geleneksel yaşam tarzlarının muhafaza edilmesini savunan muhafazakarlık kavramı siyasal bir nitelik taşımaktadır. Türkiye özeline bakıldığında modernleşmeye bir tepki olarak gelişen, dinsellik vurgusu olan bir yapıya karşılık gelmektedir (Yücebaş, 2021). Muhafazakâr kavramı geleneksel kültürel değerleri koparmadan yeniliğe adapte olmayı kapsar. Muhafazakarlık değişimin kopuşla değil süreklilik içinde yaşanmasını savunur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kemalist ideoloji muhafazakarlığı modernleşme ve bireyselleşmenin karşıtı olarak

anlamlandırmıştır (Bilgin, 2019: 1-5). Bu anlamlandırma toplumun kültürel kodlarına yerleşerek kamusal alanının görünürlüğünde etkisini göstermiştir. Bu etki muhafazakâr yapının ayrıştırılması ve kamusal alanda muhafazakâr temsiliyetin dışlanmasına sebebiyet vermiştir.

1980’li yıllara kadar modernleşmeye bir tepki olarak gelişen muhafazakarlık 1980’li yıllardan itibaren modern hayatın pratiklerinin alternatifleştirilerek yaşanması sürecine girmiştir. Türkiye de Cumhuriyet tarihinden itibaren modernleşme ideolojisi kadın bedeninde sembolleştirildiğinden örtülü dindar kadın, kamusal alandan 1980’li yıllara kadar modernizme bir tepki olarak uzak durmuştur. 1980 sonrasında modern yaşam tarzlarına alternatif oluşumların yaşandığı bir süreç başlamıştır. 1990 sonrasında ise muhafazakâr dindar kadının kamusal alanın her yerinde görünürlüğü artmıştır. Uzun yıllar kamusal alanda dini tercihi ile siyasi damgalanmaya maruz kalan başörtülü kadın Türkiye’nin içinde bulunduğu yapı itibarıyla son yıllarda ekonomik, siyasi, kültürel ve eğitim alanlarında özgürce varlık göstermektedir (Çapcıoğlu, 2016: 289). Geçmiş yıllarda başörtüsü sebebiyle damgalanarak yalnızlaştırılan kadın kamusal alanda özgürce varolamamıştı. Dinin belirlediği beden görüntüsüyle damgalanan başörtülü kadın bu damga yerine, modern toplumun belirlediği beden ile görünür olmak istemektedir. Çünkü muhafazakâr kadın yüksek modernliğin içinde bireysel kimliğini oluşturmaktadır (Giddens, 2010: 103). Artık modern hayatın yaşam pratikleri ile kucaklaşan aynı zaman da dinin sembolünü taşımaya devam eden muhafazakâr kadın tablosu görülmektedir. Modern hayatın kadın bedeninin görünümü üzerinden oluşturduğu estetize tüketim şekilleri muhafazakâr kadın için uzak durulması gereken bir olgu değildir. Muhafazakâr kadınların kamusal alanda kimlik açısından bireyselleşmesi, kültürel müslümanlığın oluşumunu göstermektedir. Muhafazakâr kadınlar modern yaşamın içinde kendi din algıları üzerinden yaşam alanlarını şekillendirmektedir (Karakaya, 2019: 348-353). “Bu yönüyle muhafazakâr/dindar kadınlar, eğitilmiş olmalarının yanında tüketim, moda ve sanatla ilgilenmektedirler. 2000’li yıllardan sonra batılılaşma ve modern yaşam tarzı, Türk toplumunda yeni muhafazakâr elit bir kadın sınıfı oluştururken, bu sınıfın ihtiyaçlarına cevap verecek bir tüketim piyasasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla yeni muhafazakâr/dindar kadınlar, modern yaşam biçimleriyle İslam arasındaki çatışma durumunu, çatışmasız bir alana çekmeyi başarmışlardır” (Karakaya, 2019: 354). Geleneksel dini yaşantı ile bir kopuşu anlatan modern tesettür dine yönelişte özneyi inşa etmenin ve gelenekten uzakta kişisel tercihin göstergesidir. Din ile kişisel ilişki kuran bireyin bedenle ilişkisi değişmiştir (Göle, 2010: 150). Muhafazakâr kadın bir taraftan İslam’ın emirlerini yerine getirirken diğer taraftan bedenini süsleme ihtiyacını göz önüne alır.

Beden tarihsel süreç ve kültürel bağlamda toplumlar tarafından tanımlandığı için beden sadece bireye ait değildir. Tarihsel ve kamusal bir alan olan beden, anlaşılmadığında yargılanır. Haksızca yargılanırken bir anlamda şiddete uğrayan beden kendini yeniden anlamlandırma imkanı

bulduğunda uğradığı haksızlığa yine bedeni üzerinden karşılık verir (Alptekin, 2015: 243). Birey vücudunu müdahale ve sınırlandırma altında deneyimlese bu etkiyi yok etmeye çalışır ve bu gayret bedeni kimliğin merkezi haline getirir. Görünen beden öteki olarak deneyimlendiği için bedenün görüntüsüne dair çabalar beden kendililik bağlantısını yenileme çabası olarak görülebilir (Gimlin, 2006: 712-713). Müslüman kadın bir tarafta İslami kuralların bedeni sınırlandırılması ile karşı karşıya kalırken diğer tarafta bireysel kimliği oluşturan bedenün modern temsiliyetini sağlamak çabasıdır. Geçmişten miras aldığı başörtüsünün oluşturduğu kimlik ve modernlik çatışmasından kurtulmak istemektedir. Çünkü Türkiye'nin geçmiş siyasi ve toplumsal yapısından kaynaklı kültürel önyargılar taşıyan tesettür "İslami bedensel damga" olarak kadınün kamusal alandaki itibarını düşüregelmiştir (Göle, 2010: 160- 161). Din ve ırk gibi etnolojik damgalar sosyal ilişkilerde merak uyandıran özellikler olarak bireyin diğer özelliklerinin ikinci planda kalmasına neden olabilir (Goffman, 2014: 33). Dinün kamusal alanda varolması anlamına gelen başörtüsü ile beraber kimlik ve modernlik arasında ki çatışma canlanmıştır. İslam'ın görünürlüğü ile kamusal alanda oluşan sorun bedendeki kimlik belirten işaretten kaynaklanmaktadır. Müslüman kadın bir tarafta kadınün itibarını ve özgürlüğünü simgeleyen estetik, diğer tarafta İslami kurallar ile fiziksel görünüşün sınırlandırılması ile karşı karşıyadır. Kadın özne tesettürlü olsun veya olmasın kendini bulmaya çalışan modern bir öznedir (Göle, 2010:137-166). Modern özne olarak muhafazakâr kadın dini hassasiyetlerini bireysel boyutta yaşayarak beden temsiliyetini toplumsal çatışmadan uzakta güzellik algısına paralel olarak oluşturmak istemektedir.

4. TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR KADIN VE ESTETİK BEDEN

Geleneksel dini kültürde kadın gizlilikle tanımlanır. Türk muhafazakarlığında yerleşik olan bu anlayış kadınün görünümü ve beden temsiliyetinde etkin rol oynar. Günümüz modern gündelik yaşamında estetize etme süreçleri görünür olma isteğini aktive etmiş ve yaygınlaştırmıştır. Modernlik ölçütü olarak süs veya küçük estetik dokunuşlar; kentli, şehirli, eğitimli veya varlıklı olma göstergelerine dönüşerek, içinden geldiği varsayılan geleneksellikten ayrılmış olmayı, geçmişteki benzerleri gibi yaşamamayı temsil eder. Modern gündelik yaşamda muhafazakâr kadın hem özne hem nesne durumunda olup muhafazakâr kadınün kamusal görünürlüğü ve aktivitesi özneleşmesi ile ilgidir. Eğitimli muhafazakâr kadın ile geleneksel muhafazar kadın arasındaki farklılık giyim ve davranış kalıpları üzerinden vurgulanmaktadır. Örtünme, muhafazakâr kadınün bedeninin simgeleşmesini de ifade eder. Bir taraftan da modern tüketim kültürü içerisinde bedenlerin yeniden şekillenmesi söz konusudur. Bu etki şüphesiz muhafazakâr kadını da içerisine almaktadır. Muhafazakâr kadın modern beden politikaları ekseninde bedenün gösteri nesnesi haline dönüştürülerek sağlıklı ve estetik

olma durumunun uygulayıcıları arasında yer alacaktır. Bedenin keşfi ve özgürleşmesi belirli nesnelere bağlıdır. Modern yaşamın içinde gelenekselliği koruma tepkisi olan muhafazakarlık kavramının ekonomik ve siyasi içeriği kültürel boyuta evrilmiştir (Yücebaş, 2012: 67-79).

Modernleşme projesinde oluşturulan ikili zıtlık kavramlarının en büyük karşılığı yine kadın bedeni üzerinde geleneksel ve modern olarak karşılık bulmuştur. Örtülü muhafazakâr kadın bu karşıtlık ekseninde stigmatize¹ edilerek toplumun tüm kesimlerinde kabul görmeme durumunu yaşamıştır. Damgalanma ile bozulan kimliğini düzeltmek için muhafazakâr kadının yapacağı ilk adım alternatif oluşumlara yönelmektir. Damgalanmış olanların haklarındaki izlenim üzerine yaptıkları ikincil uyarlamaların sonraki aşaması, alternatif oluşumlardan vazgeçip verili olanı meşrulaştıracak arayışa girmektir. Alternatifin yerine verili olanı meşrulaştırma çabaları onların bedensel görünümü üzerinden gerçekleşmiştir (Özben, 2008). Bu durum kadınların bedenlerini güzelleştirmek için yaptıkları estetik davranışlarının bireyselleştiğini göstermektedir. Çünkü geleneksel dini kültürde sadece güzelleşmek amacıyla bedene yapılan her müdahalenin yasaklandığı dini referanslarla sabittir. Son zamanlar da dini söylem açısından yetkili kişi ve kurumlara dinin estetik işlemlere bakışı üzerine çok fazla soru yöneltilmektedir. Yetkili kurum ve kişiler bu sorulara cevap verirken dini referansların estetik işlemleri kesin olarak yasaklayan verilerini gelişen bilimin ışığında tekrar değerlendirmektedirler. Bu durum gösteriyor ki İslami kaynakların estetik işlemleri kesin olarak yasakladığı bilgiler bilimin ışığında tekrar sorgulanmaktadır. Küresel güzellik hegemonyasının hakimiyetinde multimedya sistemleri tarafından estetik cerrahi ve cerrahi olmayan işlemleri yaygınlaştırmakta ve normalleşmektedir. Bu normalleşmenin muhafazakâr kadın için de gerçekleştiği görülüyor.

Estetik cerrahi müdahale iki durum için araçsallaştırılır; tarihsel ve toplumsal olarak oluşturulan güzellik ideallerinin etkisinde, benlik ve bedeni uzlaştırma aracı olarak tektipleşmeyi meydana getirir. Diğeri ise postmodern bir özellik olarak baskı ve yasaklardan sıyrılan benliğin dışavurumudur ve bireyselleşmeyi sağlar (Gürler, 2018: 159-160). Muhafazakâr kadının bedenini güzelleştirme gayretinde estetik cerrahi işlemleri kullanması bireyselleşmesi ile alakalıdır.

Tesettürlü kadınlar modernitenin inşa ettiği estetik ve güzellik kategorilerini içselleştirmiştir ancak güzel olma ve güzel görünmenin dayanaklarını dinsel motiflerle de karakterize edebilmektedir. Bunun için en çok “Allah güzeldir güzel olanı sever” söylemi kullanılmaktadır (Fidan, 2015a). Bu durum dini yapı ve bireyin yaşantısı yani pratiği açısından pratik-yapı bağlamında kuramsal olarak şu şekilde açıklanabilir. “Pratiğin sonucu, yeni bir pratiğin nesnesi olan dönüştürülmüş bir durum olduğu için, pratiğin

¹ Bireyin sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından men edilme durumudur. Erving Goffman'a göre üç stigma tipinden biri dini özellikten kaynaklı oluşur. Sosyal ilişkilerde bu özellik diğer özelliklerin ikinci planda kalmasına sebep olur.

zaman içinde pratiği kısıtlama biçimini belirleyen şey yapı'dır. İnsan eylemi, özgürce icat etmeyi içerdiğinden ve insan bilgisi dönüşümsel olduğundan, pratik kendisini kısıtlayan şeye karşı döndürülebilir; böylece yapı pratiğin nesnesi haline gelebilir. Ama pratikte yapıdan kaçamaz, kendi koşullarından bağımsız bulunamaz. Her zaman tarihin tortusu olan kısıtlamaları hesaba katmaya mecburdur." (Connell, 1998: 136). Dış kuvvetler karşısında bireyler pasif değildirler, davranışlarını önceden belirlenmiş kurallarla değil etkin olarak kendileri inşa ederler. Bireylerin fikirlerini oluşturma ve karar verme süreçlerine vurgu yaparken toplumsal kuralların etkisini de yok saymaz (Wallace ve Wolf, 2004: 226). Bu temelde değerlendirdiğimizde dini geleneksel yapı karşısında pasif olmayan ama modern yapının nesnesi olmaya mecbur kalan muhafazakâr kadın gerçeği vardır. Tam bu noktada Max Weber'e göre "eylem, eyleyen birey tarafından başkalarının davranışlarını hesaba katarak yönlendirildiği ve öznel anlam taşıdığı için toplumsaldır", söylemi haklılık kazanır. Bu durum toplum kavramını etkileşim sistemi olarak ele alan George Simmel'in birey ve toplumu aynı içeriği barındıran kategoriler olarak görmesi ile paraleldir (Simmel, 2009: 41-42). Bu sebeple insanlar birbirleri için giyinir ve süslenirler (Wallace ve Wolf, 2004: 227-228). Modern toplumun evrildiği yerde bedenün güzelliğini belirleyen yapıları muhafazakâr kadınların bazıları olduğu gibi kabullenirken bazıları bu yapıları dini söylemler ile meşrulaştırmaktadır. Sonuç olarak muhafazakâr kadının bedenini güzelleştirme için tercih ettiği estetik işlemleri dini geleneksel yapı ile çatışmadan bilimsel meşruiyet çerçevesinde uyguladığı görülüyor.

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren modernleşme projesinin merkezinde kadın bedeni yer almıştır. Bu modernleşme hareketinin batılılaşma etkisinde oluşu muhafazakâr bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Bu yapının içinde yer alan kadın ve özellikle başörtülü kadın 1980'li yıllara kadar kamusal alanda sınırlı yer almıştır. Kemalist ideoloji muhafazakarlığı modernleşme ve bireyselleşmenin önünde bir engel olarak gördüğünden başörtüsü modernliğin karşıtı olarak yorumlanan dinin simgesel temsiliyetini oluşturuyordu. Kadın bedeninde oluşan bu dini temsiliyet bu sebeple toplumsal damgalanmayı beraberinde getirdi. Çünkü din Kemalizme göre modernleşmenin ve bireyselleşmenin önündeki bir engeldi. Muhafazakâr kadın oluşturulan modern-geleneksel zıtlığının damgasını bedeninde taşımaktaydı. 1980'li yıllardan itibaren muhafazakâr yapının alternatif arayışlar üzerinden toplumda varolma dönemi başladı. 1990 sonrası özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde muhafazakâr kadının modern toplum ile bütünleştiği görülmektedir. Aynı kadın dini hassasiyetleri ile modern toplum yapısını çatışmaya düşmeden olduğu gibi yaşama yolunu seçmiştir.

Yüksek modernlik içerisinde kişilik, benlik ve kimlik beden üzerinden gerçekleştirilmektedir. Beden hiç olmadığı kadar bireyselleştirilmiştir.

Bireyselleşen beden kısıtlama ve belirlemelerden uzaklaşmıştır. Bedenin bu derece ön planda olması temsiliyet alanlarını fazlaştırmıştır. Bedenin temsiliyeti küresel güzellik hegemonyasının etkisinden nasibini almıştır. Bilimsel ve teknolojik ilerleme ile kol kola giren küresel iletişim ağları, medya ve ünlü etkisi estetik cerrahi ve cerrahi olmayan işlemlerin yaygınlaşması ve normalleşmesini sağlamıştır. Gündelik hayatın bir parçası haline gelen ve beden güzelliğinin şartı haline gelen estetik işlemler muhafazakâr kadının da hayatına yerleşmiştir.

Dinsel yönelimler estetik müdahaleler için bir engel teşkil etmemektedir. Birey kendi bedenini değerlendirirken dini referanslı düşüncelere sahip olabilmekte fakat toplumsal cinsiyet konumuna bağlı olarak eş ve yakın çevrenin bakış açısı zaman ve yaşa bağlı olarak beden algısına tesir etmektedir. Toplumsal beden algısı bireyin estetik tutumunu tıbbileştirme ekseninde belirlemektedir. Estetik tercihler bazı bireylerde uygun dini söylem ile desteklenirken bazı bireylerde sadece modern tıbbi söylem yeterli görülmektedir. Resmi tıp ideolojisinin ruh sağlığının estetik ameliyatları gerektirdiği görüşü ameliyatları meşrulaştırarak yaygınlaştırmıştır. Muhafazakâr kadın estetik isteğini tıbbileştirerek dini değerleri ile modern toplumun isteği arasındaki çatışmayı çözümlenmiştir.

Muhafazakâr kadınlar –özelde başörtülü gelende başörtüsüz- bedenleri ile ilgili estetik yargılarını ve beğenilerini dile getirirken dini referanslarla desteklemektedirler. Bazıları ise tamamen modern bilimin desteği ile yetinmektedir. Muhafazakâr kadını güzel olmaya ve görünmeye teşvik eden hegemonik güzellik ideolojisidir. Artık dini kimliğin belirlediği değil yüksek modernliğin içinde hiç olmadığı kadar bireyselleşmiş bedenler vardır. Bugünün muhafazakâr kadını bedeni üzerinde hiç olmadığı kadar denetim sağlayabilecek ve değişiklik yapabilecek bilim ve teknoloji ile karşı karşıyadır. Bundan dolayı bedeninin ne olduğu nasıl denetlenmesi gerektiği konusunda da bilgilerini sorgulamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Reyhan Yüksel %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Reyhan Yüksel %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Alptekin, D. (2015). Patolojikliğin Cinsiyeti: Tıbbileştirme ve Kadın Bedeni Sosyolojisi. Fatma Zehra Fidan ve Duygu Alptekin (Ed.). Kadın Bedeni ve İstismarı içinde, 242-265. İstanbul, Opsiyon.
- Apaydın, Y., Aydın, M. A., Bardakoğlu, A., Çağrııcı, M. (2020). *İlmihal 2 İslam ve Toplum*. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- Aslan, H. (2014). Bireyin Popüler Multimedya Bağlantılarında, Estetik Tüketim ve Estetik Kültürlenme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 34(7), 594-607.
- Bilgin, O. (2019). Kemalizm ve İslamcılık Sarkacında Türk Muhafazakarlığının Kuramsal ve Toplumsal Dönüşümü: Başörtülü Kadınlar ve Gösterişçi Tüketim Tartışmaları. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 1-23.
- Bourdieu, P. (1999). *Toplumsal Uzam ve Sembolik İktidar*. (Çev. E. Işık). Cogito, (18), 16-31.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım*. (Çev. D. F. Şannan, A. G. Berkkurt). Ankara. Heretik
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. [Gender And Power Society The Person And Sexual Politics]*. (Çev. C. Soydemir). İstanbul, Ayrıntı.
- Çapcıoğlu, İ. (2016). Tanzimattan Günümüze Muhafazakar Kadın Algısındaki Değişimler. *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 271-291.
- Demez, G. (2009). Sınıfsal ve Bireysel Kimlik Oluşumunda Beden Sorunu: Habitus. *Toplumbilim Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, (24) 17-25.
- Edgar, A. & Sedgwick, P. (2007). *Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar*. (Çev. M. Karaşahan). İstanbul, Açılım Kitap.
- Erdoğan, G. & Akın, A. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Kadın Bedenine Yapılan Tıbbi Müdahaleler. *Sağlık ve Toplum*, 31(2), 14-20.
- Fidan, F. Z. (2015a). Testtürlü Kadınlarda Öz Bakım ve Estetik Yönelimler. *Bilig*, (75), 103-126.

- Fidan, F. Z. (2015b). *Tesettürlü Kadının Eril Zihniyet Aynasındaki Görüntüsü: Yeniden Oluşan Zihinsel Estetik Kalıplar. Kadın Bedeni ve İstismarı*. (Ed. F. Z. Fidan, D. Alptekin). 93-118. İstanbul, Opsiyon.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul, İmge Kitabevi.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum (Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age)*. (Çev. Ü. Tatlıcan). Ankara, Say.
- Gimlin, D. (2002). *Body Work: Beauty and Self-Image in American Culture*. England: Universty Of California Press.
- Gimlin, D. (2006). The Absent Body Project: Cosmetic Surgery as a Response to Bodily Dys-appearance. *British sociological Association*, 40(4), 699-716. Erişim Tarihi 26.04.2019 <https://journals.library.ualberta.ca/cjs/index.php/CJS/article/download/882/5214>
- Gimlin, D. (2012). *Cosmetic Surgery Narratives*. U.K: Palgrave Macmillan.
- Goffman, E. (2014). *Damga, Örselenmiş Kişiliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı). Ankara. Heratik Yayınları
- Göle, N. (2010). *İç İç Girişler İslam ve Avrupa*. İstanbul. Metis Yayınları.
- Gürler, G. (2018). Estetik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması. *Sosyoloji Dergisi*, (38), 141-172.
- Güz, H. Şahin, G. (2018). Sosyal Medya İletişimin Yeni Aracı Olarak Bedenler ve Benliklerin Dramaturjik Bir Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 235-254.
- Hazır, I. K. (2014). Bourdieu Sonrası Yeni Eşitsizlik Gündemleri: Kültürel Sınıf Analizi, *Beğeni ve Kimlik. Cogito*, (76), 230-261.
- Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. [Body and Society Theory]. İstanbul, Bağlam.
- Jourdain, A. Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. İstanbul. İletişim Yayınları.

- Karakaya, H. (2019). Türkiye'de Modernleşme Sürecinde Muhafazakar/Dindar Kadın. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 337-356.
- Liakounakou, A. (2019). The Many Faces of Botox: Beauty, Crisis and Cosmeceuticals in Greece. University College London Department of Anthropology, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy.
- Morton, K. J. P. (2014). Anti-Ageing and Women's Bodies: Spaces, Practices, And Knowledges of Cosmetic Intervention. (Doktora Tezi). University of Exeter.
- Özben, M. (2008). "Damgalanmış" Olmaktan "Normalleşmeye": Türbanlı Kadınlar. *Birikim aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, (227), 38-45.
- Ricciardelli, R. & Clow, K. (2009). Men, Appearance, and Cosmetic Surgery: The Role of Self-esteem and Comfort with the Body. Erişim Tarihi: 12.05.2021
<https://journals.library.ualberta.ca/cjs/index.php/CJS/article/download/882/5214>
- Rosa, A. S., Holman, A. (2011). Social representations of female-male beauty and aesthetic surgery: a cross-cultural analysis. *Temas am Psicologia*, 19(1), 75 – 98.
- Sezgin, D. (2015). Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tıbbileştirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 153-186.
- Shilling, C. (2005). *The Body in Culture, Technology and Society*. London: Sage Publications.
- Timurturkan, M. G. (2009). Güzellik İdeali Etrafında Biçimlenen ve Biçimlendirilen Bedenler. *Toplumbilim, Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, (24), 105-109.
- Tranter, B. Hanson, D. (2013). The social bases of cosmetic surgery in Australia. *Journal of Sociology*, 0(0), 1 –18.
- Tosun, L. P. & Çoban, A. (2020). Sosyal Ağ Sitelerinde Fiziksel Görünüm Karşılaştırmaları, Bedeni Beğenme ve Depresyon. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, (12), 52-69.
- Türk, G. T. & Bayrakçı, S. (2020). Sosyal Medya ve Toplumda Değişen Estetik İşlem Yaptırma Algısı. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*

(Journal of Information Technology), 10(39), 118-135. Erişim Tarihi: 28.09.2021 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1097199>

Uçar, İ. (2019). Hz. Muhammed (S.A.V.) Döneminde Medine’de Bedene Yönelik Müdahaleler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (46), 173-187.

Uluocak, Ş. (2016). Tözcülük-İlişkisellik Dikotomisi Açısından İlişkisel Sosyolojik Modellerin Türkiye’de Sosyoloji Pratiği ve Düşünümselliği Açısından Olası Açılımları. [Relational Sociology Models’ Possible Expansions in Sociology Practice And Reflexivity in Turkey From The Viewpoint Of Substantialism And Relationality Dichotomy]. *Sosyoloji Konferansları*, 53 (1) (s. 101-153). DOI: 10.18368/IU/sk.65493

Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi*. [Contemporary Sociological Theory: Expanding The Classical Tradition]. (Çev. L. Elburuz, M. R. Ayas). İzmir, Punto.

Yılmaz, Z. (2019). Bedenin “Normalleştirilmesi” Söylemi Üzerine Bir Analiz: Cinsiyet Geçiş Ameliyatları”. *Alternatif Politika*, 11(1), 290-318.

Yücebaş, S. (2012). Türkiye de Muhafazakarlığın Gündelik Yaşam Estetiği. *İnsanbilim Dergisi*, 1(2), 62-80.

Erkara, D. (2017). Toplum Baskısının Estetik Ameliyatlara Etkisi. Erişim Tarihi: 04.02.2018 <https://www.defneerkara.com/toplum-baskisinin-estetik-ameliyatlara-etkisi-html.html>

Extended Abstract

Since the late 20th century, social body has been extensively discussed within the framework of post-structuralism and postmodernism, phenomenology, feminism, and sociology of culture. Consumption culture theorists have argued about the commercialized body, feminists have argued that public obedience to the body is not a natural thing, Foucauldian analysts have argued that forms of political power are realized through the body, while readings based on technological developments have argued that the body has become ambiguous (Shilling, 2005: 5-34). It is necessary to read the body in symbolic interaction theory in order to discuss the social body from a macro perspective and to dig into the depth of meaning. In consideration of Turkey's cultural and historical process, reading the aesthetic preference of the conservative woman in general and the headscarved woman in particular in the context of relationality (Uluocak, 2016: 102-104) rather than, or beyond, the macro-micro dichotomy will

provide a wider meaning. In the context of relationality and in line with the literature readings in the field of body sociology and the present observation in the field, the content of the article consists of three main topics including social class, gender and the influence of multimedia on aesthetic intervention. Within the framework of these three categories, the conservative woman's aesthetic intervention in her body in Turkey was evaluated.

The religious-cultural tradition in Turkey and the written and oral religious sources which are a part of that tradition definitely forbid any intervention in the body for aesthetic purposes. Nevertheless, correction of small congenital defects or aging-related changes has become normal for conservative women. This normalization is observed especially for those conservative women who are at the upper or middle levels of the social structure in socioeconomic terms. For the conservative woman, the desire to beautify the body, which is the place of existence in social life, has prevailed over religious rules. In high modernity, the body is now more individualized than ever before. The conservative woman questions the position of her body, which is the expression of her individual identity, against other bodies and society. This questioning encourages them to pay much attention to the shape and appearance of their ever-individualizing bodies.

The aesthetic shaping of the body and the methods used for this purpose are closely related to the social class identification because inequalities are not solely based on finance. Considering that symbolic and cultural forms also create inequality, the representation of the aesthetic body and the aesthetic treatment preferences are the means and result of separation.

Feminist and post-feminist approaches to cosmetic technologies and aesthetic interventions in the body are different. Women who underwent cosmetic surgery, which is a tool of patriarchal oppression, were considered as victims by radical feminist authors. The feminist trend at the end of the twentieth century, which takes a warmer stance towards the cosmetically altered body, gives cosmetic surgery and female consumers a qualified right of defence and perceives surgery as an act of independence.

Today, the relationship between people and culture creates behavioural patterns that are fed by the contents of multimedia systems (especially social media accounts) and rapidly moving away from tradition and conservatism. Social media, which is one of the most important pillars of multimedia, has created individuals who are quickly influenced and changed in terms of consumption preferences and behaviours. Through daily posts on social media, the body is forced to be beautiful and, in turn, the beautiful body is forced to be shared. The competition created among peers and followers over the desire to be liked encourages frequent posts. This competitive environment is fed by posts from beauty centres and aesthetic doctors. The body image that is aimed to be reached is created by the 'before

and after' photos of patients and posts by famous and mediatic beauty icons about their doctors and operations.

The Secular Kemalism's modernization project in Turkey reflects the symbolic value attributed to external forms. In the historical process of this ideology, the headscarved woman, who has been isolated and stigmatized in the debates on headscarf and freedom in the Public space, wants to be visible in society with her aesthetic body. Stigmatized for the body image determined by religion, the headscarved woman wants to be visible with the body determined by modern society instead of that stigma.

Conservative women who want to be modern have diluted religious sources' rigid statements about aesthetics. Religious orientations do not constitute an obstacle to aesthetic interventions. An individual may have a religious mindset when evaluating his or her own body, but depending on the gender position, the perspective of one's spouse and immediate circle will influence one's body perception depending on time and age. While aesthetic preferences are supported by appropriate religious discourse for some individuals, others consider modern medical discourse sufficient. By medicalizing their aesthetic desire, conservative women have resolved the conflict between their religious values and the demand of modern society.

It is the hegemonic ideology of beauty that encourages conservative women to be and look beautiful. Bodies are no longer determined by religious identity and they have become more individualized in higher modernity than ever before. Today's conservative woman is faced with such science and technology that can exercise control and change over her body like never before. Therefore, she questions her knowledge about what the body is and how it should be controlled.

İŞ MOTİVASYONU-ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Edip ÖRÜCÜ* & Mehmet TOKYAY** & Itır HASIRCI***

Öz

Bu araştırmanın amacı iş motivasyonu, alt boyutları ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmanın evreni Balıkesir'in Gönen ilçesinde üretim sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın 145 personelidir. Araştırmanın örneklemini ise bu firmanın 134 çalışanı oluşturmaktadır. Veriler anket uygulaması aracılığıyla elde edilmiştir. Anketten elde edilen verilerle, frekans analizi, normallik testi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda iş motivasyonunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dışsal, içsel ve araçsal motivasyonun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ancak içgüdüsel motivasyon ve hedef içselleştirmenin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan korelasyon analizinin neticesinde iş motivasyonu ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı, örgütsel bağlılık ile içgüdüsel motivasyon arasında anlamlı, örgütsel bağlılık ile araçsal motivasyon arasında zayıf ancak anlamlı, örgütsel bağlılık ile dışsal motivasyon arasında anlamlı, örgütsel bağlılık ile içsel motivasyon arasında anlamlı, örgütsel bağlılık ile hedef içselleştirme arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. İçsel motivasyonu sağlanan işgörenin çalıştığı örgüte daha fazla bağlılık gösterdiği görülmüştür. Çalışmanın sonunda sonuçlar yorumlanıp, tartışılmıştır. İleride yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, Örgütsel Bağlılık, İşgören.

* Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, eorucu@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3301-7496>.

** İşletme Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mehmettokyay@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-55059534>.

*** İşletme Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, itir8686@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5449-2640>.

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 15.01.2021 tarih ve 2021-1 toplantı nolu Etik Kurul izni alınmıştır.

RELATIONSHIP BETWEEN JOB MOTIVATION AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A FIELD RESEARCH

Abstract

The aim of this study was to reveal the relationship between work motivation, its sub-dimensions and organizational commitment. The universe of the research consisted of 145 personnel of a company operating in the production sector in Gönen in Balıkesir 134 employees working in the company participated in the study. Survey method was used in data collection. Frequency, reliability, correlation analysis, regression analysis, and normality test were performed. As a result of the study, it was found that work motivation had a significant effect on organizational commitment. In addition, it was observed that extrinsic, intrinsic, and instrumental motivation had a significant effect on organizational commitment. However, it was determined that instinctive motivation and goal internalization did not have a significant effect on organizational commitment. As a result of the correlation analysis, significant relationship was found between motivation and organizational commitment, organizational commitment and instinctive motivation, organizational commitment and instrumental motivation, organizational commitment and extrinsic motivation, organizational commitment and intrinsic motivation, as well as organizational commitment and goal internalization. It was observed that the internally motivated employee was more committed to the organization. At the end of the study, the results were interpreted and discussed. Suggestions were made for future studies.

Keywords: Motivation, Organizational Commitment, Employee.

Giriş

Yüksek rekabet gücü sağlayabilmek için işletmeler, nitelikli, motivasyonu yüksek, tatmin edilmiş, çalıştığı örgüte bağlı işgörenlere sahip olmak isterler. Bir diğer ifadeyle işletmeler varlıklarının devamı için işgörenlerinin örgüte olan bağlılıklarını arttırmak mecburiyetindedirler (Yılmaz, 2010: 245). Bu açıdan örgütsel bağlılık işgörenlerin çalıştığı örgütün hedeflerini benimsemesinde, yönetsel kararlara katılım sağlamasında, işte kalma isteğinin devam etmesinde, yaratıcı ve yenilikçi olmasında büyük önem taşımaktadır. İşi için gerekli yetkinlik ve tecrübeyi edinmiş işgörenin örgütsel bağlılığı güçlendiğinde o örgütte etkin ve verimli insan kaynaklarının sürekliliği de sağlanmış olmaktadır (Küçük, 2007: 66). Dolayısıyla örgütsel bağlılık ve motivasyon arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın amacı iş motivasyonu, alt boyutları ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Literatürde iki değişken arasındaki ilişkiyi üretim işletmelerinde inceleyen bir araştırmanın bulunmaması bu çalışmanın önemini vurgulamaktadır. Personelin motivasyonunu ve örgütsel bağlılığını arttıran öneriler sunulacak olması bu çalışmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde literatür taraması yapılarak, araştırma konumuza ilişkin geçmiş araştırmalara yer verilmiştir. Son iki bölüm ise araştırma ve bulgular kısmına ayrılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgütsel Bağlılık

İşgörenlerin işletmeye bağlılık hissetmesi, işletmenin hedef ve amaçlarına ulaşım başarılı olması hususunda önem arz etmektedir. Bu bağlamda işletmeler için oldukça önemli olarak kabul edilen örgütsel bağlılık kavramını açıklayan ilk kuram “Side-Bed” Howard’ın teorisidir. Bu teoriye göre bireyin işletmeden ayrılması sonucunda oluşan durumun onun için faydalı mı yoksa zararlı mı olacağı hesaplanır. Daha sonra birey işletmede devam etmeyi seçerse bu durum bağlılık olarak kabul edilir (Koç, 2009: 205).

Örgütsel bağlılığa ilişkin Ahmad ve Oranye (2010: 172) “bireyin örgüte olan bağının gücü” şeklinde bir tanım yapmıştır. Bir diğer tanım ise (1979) Porter vd. (1974: 605) tarafından “işgörenlerin çalıştıkları işletmeyle özdeşleşmesi ve katılımının ifadesi” şeklinde yapılmıştır. Allen ve Meyer ise (1990) işgörenleri çalıştıkları kuruma bağlayan psikolojik bağ olarak örgütsel bağlılığı tanımlanmaktadır. Örgütsel bağlılık, işgörenin çalıştığı işletme ile arasındaki bağın şiddeti ve zamanla özdeşleşmesi halidir. Bu kavram, işgörenlerin kendi değer ve amaçları ile çalıştıkları kurumun değer ve amaçlarını birleştiren bir tür inançtır (Salihoğlu, 2013: 304). Örgütsel bağlılık, işgörenin işletme ile bağdaşması ve işletmeye katılımıdır (Kim vd., 2012: 15). İşgörenlerin çalıştıkları örgüte karşı tutum ve bağlılık dereceleridir (Saks, 2006: 602). Aktaş ve Gök’ün yaptığı tanıma göre örgütsel bağlılık (2010: 34), işgörenin kendisini çalıştığı kuruma ait hissetmesi ve işten ayrılmayı düşünmemesidir.

Yapılan tanımlar değerlendirildiğinde örgütsel bağlılığın olumlu sonuçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Colbert ve Kwon, 2000: 495; Bartlett, 2001: 342):

-Örgütsel bağlılık işletmelerin etkinliğinin en önemli göstergelerinden biri olarak görülmektedir.

-İşletmelere rekabet avantajı sağlar.

-Örgütsel bağlılık seviyesi yüksek olan işgörenler düşük olanlara nazaran daha iyi performans gösterirler.

-Örgütsel bağlılık iş tatminine alternatif bir yapı olarak kabul görülmektedir.

Çalıştığı örgüte bağlılığı yüksek olan işgörenlerin daha üretken, uyumlu, sadık, sorumluluk sahibi, iş memnuniyetine sahip oldukları ve örgüte anlamlı katkılar sağladıkları, olumsuz şartlarla karşılaşmalar dahi örgütte kalmaya devam ettikleri, çalışmalara nizami bir şekilde katılım gösterdikleri, günlerini çalıştıkları örgüte ayırdıkları, örgütün varlıklarını koruyup kolladıkları, örgütlerini başkalarına tavsiye ettikleri, kendilerini örgütün bir parçası olarak gördükleri söylenebilir (Karim ve Rehman, 2012: 91; Ahmad ve Bakar, 2003: 168). Örgütsel bağlılık için gerekli olan öğeler; ortak hedefe duyulan inanç, örgütün başarılarının devamını sağlayabilmek için beklenenin üzerinde bir istekle çalışma arzusudur (Güllüoğlu, 2012). İşgörenleri örgüte bağlayacak pek çok etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerden en önemli olanları

ücret, prim, örgüt kültürü, liderlik, iş yaşamı ve özel yaşam arası denge, yönetim politikaları, kurum içim eğitim ve gelişme imkânlarıdır (Einolander, 2016: 411; Selamat vd., 2013: 569).

Allen ve Meyer, işgörenlerde örgütsel bağlılığın var olması için bazı şartların gerekli olduğunu belirterek bu kavramı üç boyut ile ele almıştır (Colquitt vd., 2015: 62):

-Devam Bağlılığı: İşgörenin sahip olduğu konum, maaş ve sarf ettiği çabanın işten ayrıldığı vakit kaybolacağı düşüncesini kapsamaktadır. Örgütlerin fazla tercih ettiği bir bağlılık boyutu değildir. Çünkü işgören çalıştığı örgütü sahiplenmesine rağmen çalışıp kazandığı imkânları kaybetmek istememektedir.

-Duygusal Bağlılık: Bu bağlılık türü işgörenin çalıştığı kurumun amaçlarını duygusal bir bağ ile benimsemesidir. Çalıştığı kurum işgören için büyük önem taşımakta ve bağlılığını sürdürebilmek adına beklentilerin üstünde çaba göstermektedir.

-Normatif Bağlılık: İşgörenin çalıştığı kuruma karşı oluşturduğu zorunluluk düşüncesini ifade eden bu bağlılık türü iş yeri kültürüyle bağlantılıdır. İşgören zaman içerisinde çalıştığı kuruma bağlı kalma zorunluluğu hisseder, vicdan yaparak işini bırakamaz.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda örgütsel bağlılık için işgörenin görev yaptığı kurumun amaçlarını ve değerlerini kabul etmesi, bu doğrultuda çaba sarf etmesi ve yüksek seviyede örgütte kalma arzusu duyması demek mümkündür. Bu kavram işgörenin çalıştığı kuruma karşı hissettiği psikolojik aidiyettir. Bunun yanında stresli çalışma koşullarını azaltıcı ve işgörene istikrar sağlayan yönü de bulunmaktadır (Namasivayam ve Zhao, 2007: 1214). Örgütsel bağlılık ile ilgili çalışmaların ortak noktası ise hem işgören için hem de örgüt için olumlu neticeler doğuran tutum ve davranışların oluşmasına imkân tanınmasıdır (Luchak ve Gellatly, 2007: 765; Ağca ve Ertan, 2008: 146).

1.2. İş Motivasyonu

İlerleme, harekete geçme, güdülenme gibi kavramların karşılığı olarak ifade edilen motivasyon, bir hedef belirlemek ve bu hedef doğrultusunda bireyleri harekete geçirmek anlamını taşımaktadır (Tengilimoğlu, 2012: 125). Bir diğer tanımda ise motivasyon, bir amaca ulaşmadaki kararlılık, çaba ve yoğunluk olarak ifade edilmiştir (Turunç ve Kabak, 2009: 322). Motivasyon yönlendirici bir güç olmakla birlikte, bireyleri hedefleri doğrultusunda ileriye götürmek için kullanılan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Davranışları açıklamak için kullanılan kuramsal bir araç olarak görülmekte, eylemlerin, isteklerin ve ihtiyaçların sebeplerini açıklamaktadır (Dündar vd., 2007: 11).

Yapılan tanımlar doğrultusunda motivasyonun üç unsura dayandığı söylenmektedir (Ağca ve Ertan, 2008: 142);

- Bir amaca bağlı davranışların değerlendirilmesi,
- Bireyin hedefleri doğrultusunda davranışlarına yön vermesi,

-Bireyde saklı olan ve tavırlarına şekil veren özelliklere bağlı olarak davranışlarının tetiklenmesi.

Bireyler dışarıdan gelebilecek bir uyarıcı vasıtasıyla veya içlerinden gelecek uyarıcılarla harekete geçebilirler. Bu durum oluşumsal bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu süreç dâhilinde bireylerin ihtiyaçları, hedefleri ve gösterdiği çaba önemli görülmektedir (Ünsar, 2011: 10). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde bulunan bu kişisel ihtiyaçların doyurulması gerekmektedir. Şayet ihtiyaçlar doyuma ulaşamazsa belirli bir sürenin sonunda bireylerde olumsuz duygular baş gösterecektir. Bu durumu takiben gelişen rahatsızlık hissi bireyde harekete geçme isteğini uyandıracaktır. Belirtilen bu aşamalar ise motivasyonun temel sürecini oluşturacaktır (Küçük, 2007: 81). Bu süreç sırasıyla; doyurulmamış ihtiyaçlar, uyarılma, amaca doğru yönelme, amaca ulaşma, gerginliğin azaltılması şeklinde ifade edilebilir (Gökçe vd., 2010: 240).

Her canlı dünyaya geldiğinde farklı bir fiziksel çevrede bulunur. Hayatını devam ettirebilmesi gelişebilmesi ve başarılı olması için bulunduğu ortama uyum sağlaması gereklidir. Bireyler değişen çevre şartlarına uyum sağlayabilmek için farklı mekanizmalarla donatılmış halde dünyaya gelmektedirler. İhtiyaç duyduklarına erişebilmek için farklı arayışlara doğru yönelebilirler. Bu ihtiyaçların ve isteklerin düşünce aşamasından sonra harekete geçmesi evresi de motivasyon olarak ifade edilmektedir. Bu kavram beş ana kategoride ele alınmaktadır (Herzberg vd., 1959);

-İçsel Motivasyon: Bireyi harekete geçirebilmek için önemli olan bir motivasyon türüdür. İçsel motivasyon bireyin dış etkilerden bağımsız olarak kendi isteklerine ulaşmak için geliştirdiği motivasyon ve otokontroldür (Altındiş, 2011: 8605). İçsel motivasyonu destekleyen öğelere örnek olarak; işgörene cesaret veren görevler tanımlanması, yeteneklere inanmak, sırtını okşamak, umutsuzluktan kaçınmak, risk almaktan korkmamak vb. verilebilir (Herzberg vd., 1959). İçsel motivasyon iki durumda kendini göstermektedir. Bu durumlardan ilki bireylerin iç dünyalarında olumsuz düşünce yapısına büründüklerinde motivasyonlarında düşüş yaşanması ve işten uzaklaşmalarıyla gerçekleşir (Koç, 2009: 202). Bu durum uzlaşma faktörü olarak adlandırılır. İkinci durumda ise bireyin motivasyonu artış gösterir ve işi ile daha yakından ilgilenmeye başlar. Bu durum da yaklaşma faktörü olarak adlandırılır (Örücü ve Kanbur, 2008: 9).

-Dışsal Motivasyon: Bireyin kendisi dışında kalan insanlardan gelen ödül, ceza gibi davranışına etki eden güdülemelerdir. İşgörenlere ödüller verilmesi, yapılan faaliyetlerde farklı kriterlere göre puanlama yapılması, işgörenin takdir edilmesi olumlu motivasyon sağlayan araçlara örnek olarak verilebilir (Küçüközkan, 2015: 96). Bireyin örgütsel yapı içerisinde benimsenmemesi, haklarını elde edememesi, adil olmayan yaklaşımlarla karşılaşması, küçük görülmesi de olumsuz motivasyon araçlarına örnek olarak verilmektedir (Ersari ve Naktiyok, 2012: 96). Beklentileri karşılanmayan, motivasyonu düşen işgörenin performansı ve verimliliği de azalacaktır.

-İçgüdüsel Motivasyon: Belirli bir ödül olmamasına rağmen bir işle uğraşma isteğini ifade etmektedir. Örgütler için işgörenlerin içten gelen motivasyonlarının yüksek olması önemlidir. Bireylerin kariyer hedeflerine ulaşabilmeleri için belli başlı görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu hedeflere ulaşırken karşılaşılabilecek zorlukları aşmak ve hedefe ulaşmak bireyin içinden gelen bu motivasyona bağlıdır (Champoux, 2017).

-Araçsal Motivasyon: İşgörenin öğrenme isteğinin kariyer yolunda ilerleme, gelir elde etme ve çıkarlardan kaynaklandığını açıklamaktadır (Atay, 2004: 101). Bireyler bir eylemi gerçekleştirmeden evvel genellikle kendi çıkarlarını düşünür. Örgütsel yaşam da bireylerin maddi kazanç sağlamaları ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için sürdürülmektedir (Buble vd., 2014: 181). Araçsal motivasyonda elde edilen motivasyon seviyesi her zaman aynı değildir. İşgörenlerin yöneticilerinin desteğine de ihtiyaçları vardır. İşgören kendisini ne kadar motive ederse etsin harici bir güdü kaynağına her zaman ihtiyaç duyacaktır (Örücü ve Kanbur, 2008: 10).

-Hedef İçselleştirme: İşgörenin çalıştığı örgütün amaçlarını ve hedeflerini kabul etmesi, bunları kişisel amaçları ve değerleri ile bütünleştirmesidir (Balay, 2000). İşgörenlerin verimli olabilmelerine destek veren en önemli husus kendi kendilerine motive olabilmelerini sağlamaktır. İşgörenin çalıştığı örgüte olan güveni ve bağlılığı geliştiğinde, örgütün hedeflerini ve kendi hedeflerini bütünleştirebilir. Bu durumu gerçeğe dönüştürebilmek için en önemli görev yönetime ve örgütsel yapıya düşmektedir (Linz, 2004: 279).

Netice itibariyle işgörenlerin motive olmaları örgütler için önem arz etmektedir. Ticari işletmeler için işgörenin motivasyonu müşteri ile olan ilişkilerinde oldukça önemlidir. Çünkü işgörenin çalışma isteği kaybolduğu zaman performansında da düşüş yaşanacaktır. Bu durum beraberinde işletmenin ve de işgörenlerin kısa ve uzun vadeli amaçlarına ulaşmasına engel olacaktır.

2. İŞ MOTİVASYONU VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ

Çalıştığı örgüte bağlı olan işgörenlerin iş motivasyonlarının da yüksek olması beklenir. Literatürde bulunan araştırmaların bulguları da bu hususu destekler niteliktedir (Montes vd., 2003; Linz, 2004; Karatepe ve Uludağ, 2007; Sabuncuoğlu, 2007).

Montes vd. (2003: 318) İspanya'daki 316 banka çalışanı iş tatmini, örgütsel bağlılık ve motivasyon ilişkisini tespit etmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Anketler genel itibariyle gişe personeline uygulanmış olup, üst yönetim ile gerçekleştirilmemiştir. Araştırma kapsamında yapılan analizlerin neticesinde banka personelinin örgütsel bağlılıkları ile motivasyonları arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür.

Linz (2004: 281) Rusya'nın üç bölgesinde görev yapan 1200 işgörenle bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde örgütsel bağlılık ile motivasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç iki değişken arasında doğru yönlü bir ilişkinin

bulduğunu göstermektedir. İşgörenlerin örgütsel bağlılıkları ne kadar yüksekse iş motivasyonları da aynı doğrultuda artış gösterecektir. Linz bu çalışmada örgütsel bağlılıkla işgören arasındaki ilişkinin işgörenin kendisini örgütün bir parçası olarak gördüğü vakit artış göstereceğini belirtmiştir. Bu durumda örgütsel bağlılıktan anlaşılan genellikle duygusal bağlılıktır.

Karatepe ve Uludağ (2007: 659) Northern Cyprus otelinde çalışan işgörenlerle bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde işgörenlerin içsel motivasyonlarıyla duygusal bağlılıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç çalıştığı örgüte duygusal olarak bağlı olan işgörenin motivasyonunun da yüksek olduğunu, bir ödül beklemeden işini zevkle yaptığını göstermektedir.

Sabuncuoğlu (2007: 623) Türkiye'nin 500 büyük işletmesinde görev yapmakta olan 637 işgören ile motivasyon ve örgütsel bağlılık ilişkisini araştırmak üzere bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırma kapsamında yapılan analizlerin neticesinde motivasyon ile duygusal ve normatif bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki, devam bağlılığı ile arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Ağca ve Ertan (2008: 145) Antalya'da bulunan beş yıldızlı otellerde çalışmakta olan 402 personelle bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde örgütsel bağlılık ve iş motivasyonu arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

İş motivasyonu ve örgütsel bağlılığın iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmak üzere Sohail vd. (2014: 180) tarafından Pakistan'da görev yapmakta olan 140 eğitim sektörü çalışanı ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarında iş tatmini ve örgütsel bağlılığın iş motivasyonu üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Yundong (2015: 39) içsel motivasyonun örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini araştırmak üzere Kuzey Amerika ve Çin'den toplanan 330 örneklem ile bir çalışma gerçekleştirmiştir. Analizlerin neticesine göre iki değişken arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Kuzey Amerika örnekleminde daha güçlü ilişkiler tespit edilirken, batı kültürünün hakim olduğu Çin'de daha kısmi ilişkilerin olduğu belirlenmiştir.

Zeynel ve Çarıkçı (2015: 229) kamu üniversitelerinde işletme anabilim dalında görev yapan araştırma görevlisi ve öğretim üyesi 378 personelle bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma kapsamında yapılan analizlerin neticesinde akademik personelin iş motivasyonlarının örgütsel bağlılıklarını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Al-Madi vd. (2017: 140), C-Town perakende firmasında ve Sameh alışveriş merkezinde çalışan 97 personelle bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerin sonucunda motivasyonun örgütsel bağlılığı etkilediği tespit edilmiştir.

Motivasyon ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi açıklayan bir diğer çalışma ise Nguyen vd. (2020: 441) tarafından 379 Vietnam'lı çalışana uygulanmıştır. Toplanan anketler ile yapılan analizlerin neticesinde örgütsel

bağlılık ile alt boyutu olan normatif bağlılığın iş motivasyonu ile anlamlı ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın amacı iş motivasyonu ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu kapsamda araştırmanın örnekleme, kullanılan ölçekler, hipotezler, araştırmanın modeli aşağıda sunulmuştur.

3.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Demografik sorular hariç, diğer iki ölçekte çalışanların ifadelerine katılım seviyeleri, 5'li Likert Ölçeği ile belirlenmiştir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Anket formları yüz yüze görüşülerek doldurtulmuştur. Anket formunda toplam 55 soru bulunmaktadır. İlk 6 soru katılımcıların demografik özellikleri ile ilgilidir. 20 soru örgütsel bağlılık ile 29 soru motivasyon ile ilgilidir. Araştırmada örgütsel bağlılık ölçeği olarak Allen ve Meyer (1990: 10) geliştirdiği, Doğanay'ın (2014) Türkçe'ye çevirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek üç alt boyuttan oluşmaktadır. Anket formunda 1-7 soruları arası duygusal bağlılık alt boyutunu, 8-13 soruları arası devam bağlılığı alt boyutunu ve 14-20 soruları arasını normatif bağlılık alt boyutu oluşturmaktadır. Motivasyon ölçeği olarak Barbuto ve School tarafından geliştirilen ve Abbasoğlu (2015) tarafından Türkçe'ye çevrilen 6 alt boyutlu ölçek kullanılmıştır. Motivasyon sorularında 1-6 arası içgüdüsel motivasyon alt boyutunu, 7-12 arası araçsal motivasyon alt boyutunu, 13-18 arası dışsal motivasyon alt boyutunu, 19-23 arası içsel motivasyon alt boyutunu ve son 6 soru hedef içselleştirme alt boyutunu oluşturmaktadır.

3.2. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 15.01.2021 tarih ve 2021-1 Toplantı No ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Balıkesir'in Gönen ilçesinde üretim sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın 145 personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu firmanın 134 çalışanı oluşturmaktadır. Anakütlenin 145 olduğu bir araştırmada örneklem hacminin en az 105 olduğu belirlenmiştir (Ural ve Kılıç, 2018: 43). Dolayısıyla 134 anketin anakütleyi temsil ettiği ifade edilebilir. Örneklemin anakütleye oranı %92'dir. Aşağıda yapılan hesaplama sonucunda da örneklemin evreni temsil yeteneğine sahip olduğu tespit edilmiştir:

$$n = \frac{n_0}{1 + n_0/N} \quad n_0 = \frac{t^2 x s^2}{d^2}$$

N: Evren

n: Örneklem

t: Güven düzeyine karşılık gelen tablo z değeri

s: Standart sapma

d: Sapma toleransı

Araştırmada güven düzeyi olarak %95 (alfa 0,05 için z tablosu değeri (t)=1,96), standart sapma değeri ise 0,5 (s) olarak alınmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 318).

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{145}} = 105 = \frac{1,96^2 \times 0,5^2}{0,05^2} = 384,1$$

Anket çalışmasını gerçekleştirmek için Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 2021-1 toplantı no ve 05.01.2021 tarihli 'etik kurul onayı' alınmıştır.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

Sosyal değişim kuramının temel prensibi karşılıklılık normudur. Sosyal değişim kuramı, bir etkileşim durumunda bireyler ve gruplar arasındaki kaynak alışverişini anlama ile ilgili genel bir sosyal bilim kuramıdır (Kulualp ve Sarı, 2019: 661). Araştırmanın hipotezleri sosyal değişim kuramına göre oluşturulmuştur. Bu iki değişken arasında literatür taramasında belirtilen çalışmalardan ve sosyal değişim kuramından yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: İş motivasyonunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: İçsel motivasyon alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Dışsal motivasyon alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: İçgüdüsel motivasyon alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

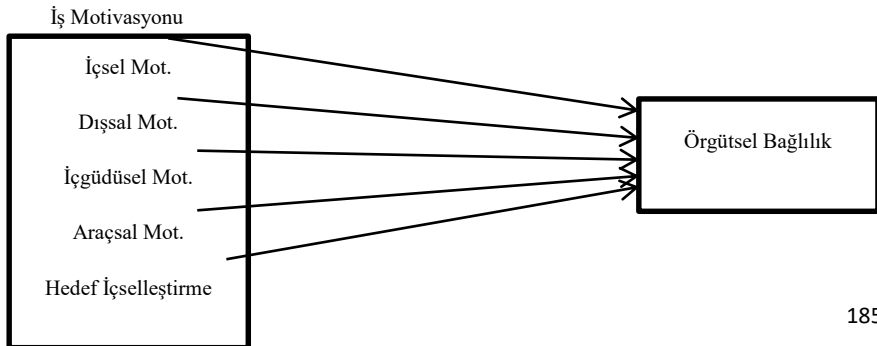
H₅: Araçsal motivasyon alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₆: Hedef içselleştirme alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.5. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1'de sunulmuştur;

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	19	14,2
	Erkek	115	85,8
Yaş	18-25	51	38,1
	26-35	50	37,3
	36-45	27	20,1
	46-55	6	4,5
Medeni Durum	Evli	59	44,0
	Bekâr	72	53,7
	Boşanmış	3	2,3
Eğitim Durumu	Lise	93	69,4
	Ön Lisans	23	17,2
	Lisans	18	13,4
Sektördeki Deneyim	1-5 yıl	103	76,8
	6-10 yıl	16	11,9
	11-15 yıl	5	3,7
	16 yıl ve üzeri	10	7,6
Aylık Gelir Durumu	2000-3000 TL arası	93	69,4
	3001-4000 TL arası	33	24,6
	4001-5000 TL arası	3	2,2
	5001 TL ve üzeri	5	3,8

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanların çoğunluğunun 115 kişi ile erkek olduğu (%85,8) görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun yaşlarının 51 kişi ile 18-25 arası personel (%38,1), medeni durumlarının 59 kişi ile evli (%44), eğitim durumlarının 93 kişi ile lise mezunu (%69,4), sektördeki deneyimlerinin 103 kişi ile 1-5 yıl arası (%76,8) ve aylık gelir durumlarının 93 kişi ile 2000-3000 TL arası olduğu belirlenmiştir.

4.2. Normallik Testi

Tablo 2. Basıklık, Çarpıklık, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Ortalamalar	Std. Sapma	Basıklık	Çarpıklık
İş Motivasyonu	3,2079	,69282	-,620	-,195
İçgüdüsel Motivasyon	2,7628	,94832	,230	-,677
Araçsal Motivasyon	3,0784	,84984	-,556	-,323
Dışsal Motivasyon	3,1781	,87150	-,548	,036
İçsel Motivasyon	3,8874	,83820	-1,182	1,105
Hedef İçselleştirme	3,2972	,88919	-,601	,191
Örgütsel Bağlılık	3,3840	,75883	-,765	,543

Tablo 2’de görüldüğü üzere ölçekler için hesaplanan basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasındadır. Bu sonuçlar verilerin normal dağıldığını göstermekte olup, daha sonraki aşamalarda korelasyon ve regresyon analizlerinin uygulanabileceğini ifade etmektedir. Örneklem sayımız 30’un üzerinde olduğu için merkezi limit teoremine ve basıklık çarpıklık gibi merkezi eğilim ölçülerine göre dağılım normaldir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 240). Bu nedenle parametrik analizler kullanılmıştır.

4.3. Güvenilirlik Analizi

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi Değerleri

	Cronbach's Alfa	Örneklem Sayısı
İş Motivasyonu	,905	134
İçgüdüsel Motivasyon	,845	134
Araçsal Motivasyon	,768	134
Dışsal Motivasyon	,770	134
İçsel Motivasyon	,861	134
Hedef İçselleştirme	,804	134
Örgütsel Bağlılık	,931	134

Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bu değer 1’e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği yükselmektedir. Alpha katsayısı 0,40-0,60 arasında bir değer alıyorsa ölçek düşük güvenilir, 0,60-0,80 arasında bir değer alıyorsa ölçek oldukça güvenilir ve 0,80-1,00 arasında bir değer alıyorsa ölçek yüksek güvenilir olarak belirtilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 162). Tablo 3’teki ifadeler doğrultusunda sonuçlar ölçeklerin yeterli düzeyde güvenilir olduklarını ortaya koymaktadır. Güvenilir faktörler çıkartabilmek için araştırmalarda en az 200 kişilik örnekleme ihtiyaç duyulmakta olup, daha iyi ve net sonuçlara ulaşabilmek adına büyük örneklem ile çalışmak uygun olacaktır (Büyüköztürk, 2002: 477; Kline, 1994; Child, 2006). Comrey, faktör analizi uygulanmak istenen örneklem sayısını 50 olduğunda çok zayıf, 100 olduğunda zayıf, 200 olduğunda orta, 300 olduğunda iyi, 500 ve üzeri

olduğunda çok iyi olarak tanımlamaktadır (Comrey, 1988: 758). Yapılan açıklamalar doğrultusunda örneklem sayımız 200'den az olduğu için (134 kişi) faktör analizi yapılmamıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 315).

4.4. Korelasyon Analizi

Tablo 4. Korelasyon Analizi Değerleri

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
İş Motivasyonu (1)	1						
Örgütsel Bağlılık (2)	,415**	1					
İçgüdüsel Mot. (3)	,772**	,259**	1				
Araçsal Mot. (4)	,852**	,208*	,649**	1			
Dışsal Mot. (5)	,771**	,423**	,505**	,624**	1		
İçsel Mot. (6)	,572**	,374**	,109	,356**	,391**	1	
Hedef İçselleştirme (7)	,832**	,342**	,550**	,603**	,510**	,483**	1

N:134, p* < 0.05, p** < 0.01

Katılımcıların iş motivasyonları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 4'teki değerlere göre; iş motivasyonu ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(134): ,415, p < 0.05$), örgütsel bağlılık ile içgüdüsel motivasyon arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(134): ,259, p < 0.05$), örgütsel bağlılık ile araçsal motivasyon arasında zayıf ancak anlamlı bir ilişki ($r(134): ,208, p < 0.05$), örgütsel bağlılık ile dışsal motivasyon arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(134): ,423, p < 0.05$), örgütsel bağlılık ile içsel motivasyon arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(134): ,374, p < 0.05$), örgütsel bağlılık ile hedef içselleştirme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(134): ,342, p < 0.05$) olduğu tespit edilmiştir.

4.5. Regresyon Analizi

İş motivasyonunun ve alt boyutlarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla basit ve çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Analizlere ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5. İş Motivasyonunun Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	T	P
Örgütsel Bağlılık	İş Motivasyonu	,455	,084	,415	5,404	,000
F= 29,208						
$R^2 = ,173$						
Düzeltilmiş $R^2 = ,167$						
Tahmini Std. Hata= ,69261						
Anova= ,000						

Tablo 5'te bulunan basit regresyon analizinin sonuçları incelendiğinde modelin tamamı için hesaplanmış p değerinin ($,000$) $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Yapılan regresyon analizinin neticesine göre iş motivasyonunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta = ,415$ $p<0,05$ $F= 29,208$). Elde edilen bu sonuca göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Beta (β) değerine bakıldığında; iş motivasyonundaki bir standart sapmalı değişimin bağımlı değişken örgütsel bağlılıkta %41,5 oranında değişmeye neden olduğu söylenebilir.

Tablo 6. İş Motivasyonunun Alt Boyutlarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	t	P
Örgütsel Bağlılık	İçgüdüsel Mot.	,176	,090	,217	1,953	,053
	Araçsal Mot.	-,272	,107	-,296	-2,550	,012
	Dışsal Mot.	,296	,092	,327	3,205	,002
	İçsel Mot	,267	,086	,290	3,118	,002
	Hedef İçs.	,071	,095	,082	,750	,454
F= 9,459 R ² = ,271 Düzeltilmiş R ² = ,243 Tahmini Std. Hata= ,66915 Anova= ,000						

Tablo 6'daki regresyon analizinin sonucu incelendiğinde modelin tamamı için hesaplanmış p değerinin ($,000$) $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Yapılan çoklu regresyon analizinin neticesine göre içgüdüsel motivasyonun ($\beta = ,217$, $p>0,05$) ve hedef içselleştirmenin ($\beta = ,082$, $p>0,05$) örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre H_4 ve H_6 hipotezleri reddedilmiştir. Araçsal motivasyonun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif yönlü ($\beta = -,296$, $p<0,05$), dışsal motivasyonun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ($\beta = ,327$, $p<0,05$) ve içsel motivasyonun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ($\beta = ,290$, $p<0,05$) etkisinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre H_2 , H_3 ve H_5 hipotezleri kabul olmuştur. R² değeri bağımlı değişkendeki değişimlerin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu nedenle örgütsel bağlılık değişkenindeki %27'lik değişim bağımsız değişkenlere bağlıdır sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Araştırma kapsamında yapılan basit regresyon analizinin neticesinde iş motivasyonunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç literatürde (Yıldırım ve Arslan, 2015: 30; Dündar vd., 2007; Moon, 2000) tarafından yapılan çalışmalar ile nedensellik

ilişkisi bakımından benzerlik göstermektedir. Çoklu regresyon analizinin sonucunda içgüdüsel motivasyonun ve hedef içselleştirmenin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, araçsal motivasyonun, dışsal motivasyonun ve içsel motivasyonun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar literatürde (Balfour ve Wechsler; 1996: 263; Pierce ve Gardner, 2004: 565) tarafından yapılan çalışmalar ile nedensellik ilişkisi bakımından benzerlik göstermektedir.

İçsel ve dışsal motivasyon faktörlerinin örgütsel bağlılığı etkilemesi Herzberg'in motivasyon kuramının gelişmiş ekonomilerin dışında geçersiz kalma durumunu destekler niteliktedir. Bu durumda işgörenler maaşlarını ödeyen, sigortalarını vaktinde yatıran, ulaşım imkânı tanıyan bir örgüte karşı benimseme duygusu içerisine girerler. Bu durumda yöneticilere verilebilecek tavsiyeler aşağıdaki gibidir;

-İşgörenin maaşını ödemek ve sigortasını yatırmak yönetici için bir lütuf değildir. Bu durumlar olması gereken hususlardır. Adaletsiz bir ödül sistemi işgören motivasyonunu negatif etkileyecek, bağlılıklarını da zedeleyecektir.

-İşgörenlerin işletme kararlarına katılımı, ekonomik ve sosyo-psikolojik olarak takdir görmeleri çalıştıkları örgüte olan bağlılıklarını arttıracaktır. Bunun sebebi gelişen iş dünyasında otoriter yönetim tarzının çok tutulmamasıdır. İşgörenler üstlerinden sürekli emir aldıklarında ve fikirleri hiç sorulmadan çalıştıklarından motivasyon kaybı ile karşılaşmaktadırlar.

-İşgörenlerin çalıştıkları örgütte kariyer planları kurabilecekleri, örgütü gelişimlerine olumlu etki edecek bir yatırım aracı olarak görmelerine imkân tanıyan yönetim anlayışı olmalıdır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da belli başlı kısıtları mevcuttur. Bu çalışma sadece Balıkesir ilinin Gönen ilçesinde bulunan bir üretim işletmesindeki personel ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları örneklem ile sınırlı olup, genellenemez. Çalışmada sadece iş motivasyonu ve alt boyutlarının örgütsel bağlılığı açıklama dereceleri ölçülmeye çalışılmıştır. Bu hususlarla birlikte örgütsel bağlılığın farklı sonuçlarını içeren araştırmalar da yapılabilir. İş motivasyonu ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi etkileyen durumsal faktörler araştırılarak farklı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca örgütsel bağlılığın aracı değişken olduğu modeller kurularak literatüre katkı sağlanması olasıdır. Bu çalışmanın sonuçları örneklemi ile sınırlandırılmış olup, elde edilen verilerin ve doğrulanan yapının ilerideki araştırmacılar için daha geniş örnekleme uygulanması literatür açısından katkı sağlayıcı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Edip Örtücü %50, Mehmet Tokyay %25, İtir Hasırcı %25.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 15.01.2021 tarih ve 2021-1 toplantı nolu Etik Kurul izni alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Edip Örtücü %50, Mehmet Tokyay %25, İtir Hasırcı %25.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethical approval of the study was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi (15.01.2021 dated / approval no: 2021-1)

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Abbasoğlu, Ş. (2015). *İşgörenlerde örgütsel adalet algısı ve örgütsel adaletin çalışanların iş motivasyonu üzerindeki etkisi: Bir devlet hastanesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ağca, V. ve Ertan, H. (2008). Duygusal bağlılık içsel motivasyon ilişkisi: Antalya'da beş yıldızlı otellerde bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 135-156.
- Ahmad, K. Z. & Bakar, R. A. (2003). The association between training and organizational commitment among white-collar workers in Malaysia. *International Journal of Training and Development*, 7 (3), 166-185.
- Ahmad, N. and Oranye, N. O. (2010). Empowerment, job satisfaction and organizational commitment: A comparative analysis of nurses working in Malaysia and England. *Journal of Nursing Management*, 18 (5), 582-591.
- Aktaş, A. ve Gök, B. (2010). *Örgütsel bağlılığın işgören başarımı üzerindeki etkisi: Antalya'daki a grubu seyahat acentesi çalışanları üzerine bir araştırma*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63 (1), 1-18.

- Almadi, F., Assal, H., Shrafat, F. ve Zeglat, D. (2017). The impact of employee motivation on organizational commitment. *Europian Journal of Business and Management*, 9(15), 100-121.
- Altındaş, S. (2011). Job motivation and organizational commitment among the health professionals: A questionnaire survey. *African Journal of Business Management*, 5(21), 8601-8609.
- Atay, D. (2004). İngilizce öğretmenlerinin motivasyon stratejileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 99-108.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balfour, D. L. ve Wechsler, B. (1996). Organizational commitment: antecedents and outcomes in public organizations. *Public Productivity & Management Review*, 19 (3), 256-277.
- Barbuto, J. E. ve School, R. W. (1998). Motivation sources inventory: development and validation of new scales to measure an integrative taxonomy of motivation. *Psychological Reports*, 82, 1011-1022.
- Bartlett, K. R. (2001). The relationship between training and organizational commitment: A study in the health care field. *Human Resource Development Quarterly*, 12 (4), 335-352.
- Buble, M., Juras, A. & Mati, I. (2014). The relationship between managers' leadership styles and motivation. *Management*, 19 (1), 161-193.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32 (32), 470-433.
- Champoux, J. E. (2017). *Organizational behavior: Integrating individuals, groups and organizations*. England: Routledge.
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. London: Continuum.
- Colbert, A. E. & Kwon, I. W. G. (2000). Factors related to the organizational commitment of college and university auditors. *Journal of Managerial Issues*, 12 (4), 484-501.
- Colquitt, J., LePine, J. A., Wesson, M. J. & Gellatly, I. R. (2015). *Organizational behavior: Improving performance and commitment in the workplace*. New York: McGraw-Hill Irwin.

- Comrey, A. L. (1988). Factor-analytic methods of scale development in personality and clinical psychology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56(5), 754–761.
- Doğanay A. (2014). Liderlik tarzlarının çalışanların bağlılık seviyesi ve performansına etkisi: Başakşehir Belediyesinde bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dündar, S., Özutku, H. ve Taşpınar, F. (2007). İçsel ve dışsal motivasyon araçlarının işgörenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi: Ampirik bir inceleme. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 1-18.
- Einolander, J. (2016). Organizational commitment and engagement in two finish energy sector organizations. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 26(3), 408-423.
- Ersari, G. ve Naktiyok, A. (2012). İşgörenin içsel ve dışsal motivasyonunda stresle mücadele tekniklerinin rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 81-101.
- Gökçe, G., Şahin, A. ve Bulduklu, Y. (2010). Herzberg'in çift faktör kuramı ve alt gelir gruplarında bir uygulama: Meram Tıp Fakültesi örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(20), 233-246.
- Güllüoğlu, Ö. (2012). *Örgütsel iletişim, iletişim doyumu ve kurumsal bağlılık*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B. (1959). *The Motivation to Work*, New York: John Wiley.
- Karatepe, O. ve Uludağ, O. (2007). Conflict, exhaustion and motivation : A study of frontline employees in Northern Cyprus Hotels , *International Journal of Hospitality Management*, 26 (3), 645-665.
- Karim, F. & Rehman, O. (2012). Impact of job satisfaction, perceived organizational justice and employee empowerment on organizational commitment in semigovernment organizations of Pakistan. *Journal of Business Studies Quarterly*, 3 (4), 92-104.
- Kim, B., Lee, G., Murrmann, S. K. & George, T. R. (2012). Motivational effects of empowerment on employees' organizational commitment: A

mediating role of management trustworthiness. *Cornell Hospitality Quarterly*, 53(1), 10-19.

Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge.

Koç, H. (2009). Örgütsel bağlılık ve sadakat ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 200-211.

Kulualp, H. ve Sarı, Ö. (2019). Destekleme davranışı ve sosyal değişim teorisi kapsamında kırsal turizmin etkilerinin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 655-678.

Küçük, F. (2007). Çalışanların işe güdülenmesinde Herzberg'in motivasyon-hijyen faktörlerinin önemi: Belediye çalışanlarına yönelik bir uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 75-94.

Küçüközkan, Y. (2015). Liderlik ve motivasyon teorileri: Kuramsal bir çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 86-115.

Linz, S. (2004). Motivating Russian workers: Analysis of age and gender Differences. *Journal of Socio-Economics*, 33 (3), 261-289.

Luchak A.A. ve Gellatly I.R. (2007). A comparison of linear and nonlinear relations between organizational commitment and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 92(3), 786-793.

Montes, J. L., Fuentes, M. F. ve Fernandez, L. M. M. (2003). Quality management in banking services: An approach to employee and customer perceptions. *Total Quality Management & Business Excellence*, 14 (3), 305-323.

Moon, M. J. (2000). Organizational commitment revisited in new public management: Motivation, organizational culture, sector and managerial level. *Public Performance & Management Review*, 24(2), 177-194.

Namasivayam K. ve Zhao X. (2007). An investigation of the moderating effects of organizational commitment on the relationships between work-family conflict and job satisfaction among hospitality employees in India. *Tourism Management*, 28, 1212-1223.

Nguyen, H. N., Le, Q. H., Tran, Q. B., Tran, T. H. M., Nguyen, T. H. Y. & Nguyen, T. T. Q. (2020). The impact of organizational commitment on employee motivation: A study in Vietnamese enterprises. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(6), 439-447.

- Örücü, E. ve Kanbur, A. (2008). Örgütsel-yönetimsel motivasyon faktörlerinin çalışanların performans ve verimliliğine etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma: Hizmet ve endüstri işletmesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 1-13.
- Pierce, J. L. ve Gardner, D. G. (2004). Self-esteem within the work and organizational context: A review of the organization-based self-esteem literature. *Journal of Management*, 30(5), 565-567.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609.
- Sabuncuoğlu, E. T. (2007). Eğitim, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Ege Akademik Bakış*, 7(2), 621-636.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (7), 600-619.
- Salihoğlu, G. H. (2013). Örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki (Çorum ilinde hastane çalışanlarına anket uygulaması). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 300-310.
- Selamat, N., Nordin, N. & Adnan, A. A. (2013). Rekindle teacher's organizational commitment: The effect of transformational leadership behavior. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 90, 566-574.
- Sohail, A., Safdar, R., Saleem, S., Ansar, S. & Azeem, M. (2020). Effect of work motivation and organizational commitment on job satisfaction: (A case of education industry in Pakistan). *Global Journals*, 14(6), 170-189.
- Tengilimoğlu, D., Atilla, A. ve Bektaş M. (2012). *İşletme yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Turunç, Ö. ve Kabak, M. (2009). Değişen çalışma yaşamında motivasyon faktör önceliklerinin analitik hiyerarşi yöntemi (AHY) ile belirlenmesi. *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 315-337.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2018). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ünsar, A. S. (2011). Motivasyonun işten ayrılma eğilimine etkisi: Bir alan araştırması. *Akademik Bakış Dergisi*, 25, 1-15.

- Yıldırım, E. ve Arslan, Ö. (2015). İşgörenlerin iş motivasyonunun örgütsel bağlılıklarına etkisi: Ankara'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 2 (1), 23-37.
- Yılmaz, A. (2010). Örgütsel bağlılık ve ekstra rol davranışı arasındaki ilişkiler: İmalat sektöründe bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 236-250.
- Yundong, H. (2015). Impact of intrinsic motivation on organizational commitment: Empirical evidences from China. *International Business and Management*, 11(3), 31-44.
- Zeynel, E. ve Çarıkçı, İ. (2015). Mesleki motivasyonun, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi; Akademisyenler üzerine görgül bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 217-248.

Extended Abstract

The aim of this study was to reveal the relationship between work motivation, its sub-dimensions and organizational commitment. The fact that there is a lack of a study in the literature examining the relationship between two variables in production enterprises constitutes the importance of this study. The reason for this study is that findings will be reported in order to increase the motivation and organizational commitment of the personnel. In order to provide high competitive power, businesses want to have qualified, highly motivated, satisfied and committed employees. In other words, businesses have to increase their employees' commitment to the organization for the maintenance of their existence. In this respect, organizational commitment is of great importance for employees to adopt the goals of the organization they work for, to participate in managerial decisions, to continue their desire to stay at work, and to be creative and innovative. When the organizational commitment of the employee, who has acquired the necessary competence and experience for his job, becomes stronger, the permanence of effective and efficient human resources in that organization is also ensured. Therefore, the relationship between organizational commitment and motivation gains importance.

The data were collected using survey method. Except for the demographic information, the level of agreement of the employees in the statements was determined through the 5-point Likert Scale (1=Strongly Disagree, 5=Strongly Agree). Questionnaires were applied by face-to-face interviews. There were 55 questions in the questionnaire form. The first 6 questions were about the demographic characteristics of the participants. 20 questions addressed organizational commitment and 29 questions aimed motivation. In the study, organizational commitment scale, developed by

Allen and Meyer (1990: 10) and adopted into Turkish by Doğanay (2014), was used. The scale consisted of three sub-dimensions. Items 1-7 form the affective commitment sub-dimension, items 8-13 form the continuance commitment sub-dimension, and items 14-20 form the normative commitment sub-dimension. As the motivation scale, 6 sub-dimensional scale, developed by Barbuto and School and adopted into Turkish by Abbasoğlu (2015), were used. The motivation questionnaire consists of 6 sub-dimensions: instinctive motivation (Items 1-6), instrumental motivation (Items 7-12), 1 extrinsic motivation (Items 13-18), intrinsic motivation (Items 19-23) and goal internalization (Items 24-39). The universe of the study was 145 personnel of a company operating in the production sector in Gönen in Balıkesir. 134 employees working in the company participated in the study. In a study where the universe was 145, it was determined that the sample size should be at least 105 (Ural and Kılıç, 2018: 43). Therefore, it can be stated that 134 participants represented the universe. The ratio of the sample to the universe was 92%.

It was seen that the majority of the participants in the research were male (f=115 people, 85.8%). The majority of the participants were between 18-25 years old (38.1%), was married (44%), high school graduate (69.4%), had an experience of 1-5 years (76.8%) in the sector, and had a monthly income level between 2000-3000 TL.

The regression analysis showed that work motivation had a significant effect on organizational commitment. The multiple regression analysis revealed that instinctive motivation and goal internalization did not have a significant effect on organizational commitment. It was determined that instrumental motivation had a significant and negative effect on organizational commitment, extrinsic motivation had a significant effect on organizational commitment, and intrinsic motivation had a significant effect on organizational commitment.

The effect of intrinsic and extrinsic motivation factors on organizational commitment supported the invalidity of Herzberg's theory of motivation outside of developed economies. In this case, employees feel a sense of acceptance towards an organization that pays their salaries, pays their insurance on time, and provides transportation. In this case, the recommendations that can be offered to the managers are as follows:

-Paying the employee's salary and paying his insurance is not a blessing for the manager. These are the things that should happen. An unfair reward system will negatively affect employee motivation and damage their commitment.

- Employees' participation in business decisions and their economic and socio-psychological appreciation will increase their commitment to the organization they work for. The reason for this is that the authoritarian management style is not very popular in the developing business world. Employees are faced with a loss of motivation because they constantly receive orders from their superiors and work without being asked for their opinions.

-There should be a management approach that allows employees to establish career plans in the organization they work for and to see the organization as an investment tool that will positively affect their development.

KATILIM BANKACILIĞI ÖZELİNDE KOBİ'LERİN FİNANSAL SİSTEME YÖNELİK TUTUM VE ALGILARININ İNCELENMESİ

Salim Sercan SARI*

Öz

İslami finans sistemi geleneksel finans sistemi dışında kalan ve geleneksel finansman yöntemlerine karşılık alternatif finansman yöntemleri sunan bir sistemdir. İslami finans sistemine olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Artan bu ilgi nedeniyle konu hakkındaki literatür de gittikçe gelişmektedir. Bu çalışmada Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) İslami finans yatırım ürünleri hakkındaki bilgisi ile KOBİ'lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi arasındaki ilişkinin test edilmesi amaçlanmıştır. Veri toplama kısmında kullanılan alternatif yatırım ve finansman sistemi farkındalık anketi Erzincan ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lere uygulanmıştır. Verilerin analizinde bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü ANOVA testi, Tukey HSD testi, Pearson Korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, İslami finans sistemine ilişkin yordayıcı değişkenler ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. KOBİ'lerin İslami finans sistemini kullanma eğilimi üzerinde en etkin yordayıcı değişken ise İslami finansa ilişkin farkındalık olarak bulunmuştur. İslami finans sistemini kullanma eğilim ile tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol ve İslami finansa ilişkin farkındalık yordayıcı değişkenlerinin pozitif yönde olması KOBİ'lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin olduğunu gösterebilir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, İslami Finans Sistemi, Katılım Bankacılığı, t-testi, ANOVA.

EXAMINATION OF SMES' ATTITUDES AND PERCEPTIONS REGARDING FINANCIAL SYSTEM SPECIFIC TO PARTICIPATION BANKING

Abstract

The Islamic finance, which is outside the traditional financial system, offers alternative financing methods instead of traditional financing methods. Interest in the

* Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İşletme Bölümü, Erzincan, Türkiye, E-posta: salim.sari@erzincan.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-2607-5249>.

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'ndan 02.07.2021 tarih ve E-85748827-050.06.04-89571 sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Islamic financial system is increasing gradually. Due to the increasing interest, the literature on the subject is increasingly developing. In this study, it is aimed to test the relationship between the perception of Small and Medium Enterprises (SMEs) about Islamic finance investment products and the tendency of SMEs to invest in Islamic finance instruments. The alternative investment and financing system awareness questionnaire used in the data collection part was applied to SMEs operating in Erzincan. Independent sample t-test, one-way ANOVA test, Tukey HSD test, Pearson Correlation analysis and multiple regression analysis were used in the analysis of the data. The findings showed that there was a positive and significant relationship between the predictive variables of the Islamic financial system and the tendency to use the Islamic financial system. The most effective predictor variable on the tendency of SMEs to use the Islamic finance system was found to be awareness of Islamic finance. The positive predictive variables of tendency and attitudes, subjective norms, perceived behavioral control and awareness of Islamic finance to use the Islamic finance system may indicate that SMEs have a tendency to invest in Islamic finance instruments.

Keywords: SME, Islamic Finance System, Participation Banking, t-test, ANOVA.

Giriş

Finansal işlemlerde faizsiz işlemlerin kullanılmasının tarihi İslamiyet'in doğuşundan önce Araplara kadar dayanmaktadır. İslamiyet'le birlikte faiz yasağının daha belirgin hale gelmesiyle İslam toplumları da finansal işlemlerini faizsiz olarak yapmaya devam etmiştir. 1900 ve 1960 yılları arasında İslami finansal sistemde yaşanan boşluk İslam ekonomisi ve İslami finansal sistemin doğuşuna neden olmuş ve uygulamaya geçmiştir. İslami kurallara uygun olması nedeniyle geleneksel finansal sistemden ayrılan ve faiz yasağı üzerine kurulmuş yeni bir finansal sistem olarak gelişen İslami finans 1970'li yıllarda Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerinde yaygın olarak bildiği bir sistem haline gelmiştir. Bu yeni finansal sistem dünya üzerinde kabul görmesiyle birlikte 2000'li yıllarda hızla gelişme göstererek, Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte finansal enstrümanlar geliştirdiği bir aracılık sistemi olarak küresel piyasaya dahil olmuştur.

İslami finans çok farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. İslami finans kurumlarını geleneksel finans kurumlarından ayıran temel nokta, faaliyetlerinde İslam hukukunun temel ilkelerine dayanmalarıdır. Bu tanım, İslami finansın en basit şekliyle faizsiz bankacılık şeklinde tanımlanmasının yeterli olmadığı kanaatini ortaya koymaktadır. Riba (haksız kazanç), belirsizlik, risk ve spekülasyon içeren faaliyetlerden uzak durulan İslami finansa dini olarak izin verilen, adalet anlayışı ve etik değerlerin ön plana çıktığı faizsiz faaliyetlere odaklanılmaktadır. İslami finansın iki yönü öne çıkmaktadır. Birincisi, risk paylaşım felsefesidir. Borç veren, borçlunun riskine ortak olmalıdır. Sabit, önceden belirlenmiş faiz oranları borç verene bir getiriye garanti ettiği için ve orantısız bir şekilde borçluya düştüğünden, sömürücü, sosyal olarak verimsiz ve ekonomik olarak savurgan olarak görülürler. Tercih edilen finansman şekli kar-zarar paylaşımıdır. İkincisi, belirli ticari uygulamalar ve zekat (sadaka) yoluyla ekonomik ve sosyal

kalkınmanın teşvik edilmesidir. İslami kurumların hepsinde olmasa da birçoğunda yeni araçların kabul edilebilirliği konusunda görüşü istenen ve bankanın faaliyetlerinin dini denetimini yürüten danışmanlardan oluşan bir komite bulunmaktadır. Geleneksel finans kurumlarında böyle bir danışma kurulu olmaması, kar maksimizasyonunun öncelikli amaç olması, buna karşılık İslami finansa faaliyetlerin dini ilkeler temelinde yürütülmesi en önemli ayırt edici fark olarak kabul görmektedir (Warde, 2000: 5).

İslami finans yüzyıllardır uygulanıyor olmasına rağmen, bankalar dahil İslami finans kurumlarının İslam hukukunun temel ilkelerine uyumlu ürün ve hizmetler sunması ve yaygınlaşması son elli yılda olmuştur. Müslüman ülkelerde bile, İslami finansa uygun ticari ürün ve hizmetlerin finansal piyasalarda geleneksel bankacılık ürünlerinin alternatifi olarak sunulması yakın bir dönemde gerçekleşmiştir (Gait, Worthington, 2009:2). Yeni finansal enstrümanların kullanımıyla birlikte İslami finans sektörü, uluslararası finans sisteminde en hızlı büyüyen sektörlerden birisi haline gelmiştir. İslami finans ürünlerinin standartlaştırılmasında ve güvenilirliğinin artırılmasında önemli rol oynayan İslami bankalar (katılım bankaları) müşterilerine faizsiz hizmet vermektedirler. Tüm işlemlerde faiz verilmesi ve alınması yasaktır. Bu yasa, İslami bankacılık sistemini geleneksel bankacılık sisteminden farklı kılmaktadır (Kettell, 2011: 31-32).

Türkiye’de İslami bankalar 16.12.1983 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Özel Finans Kurumu olarak kurulmuşlardır. Ardından 1999 yılında Bankalar Kanunu’na dahil edilmişlerdir. Son olarak ise 2005 yılında yapılan mevzuat değişikliği ile Özel Finans Kurumlarının adı Katılım Bankası olarak güncellenmiştir. Günümüzde Türkiye’de altı Katılım Bankası 1213 şubesiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Erzincan’da ise beş Katılım Bankası faaliyet göstermektedir (TKKB).

Faizsiz bankacılık prensiplerine göre faaliyet gösteren İslami bankaların müşterileri bireysel ve ticari müşteriler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ticari müşteriler arasında ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasında yeri giderek önem kazanan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) de yer almaktadır. KOBİ’ler uygun koşullarda fon temin edebilmek ve piyasa koşullarındaki değişikliklere daha kolay uyum sağlayabilmek için İslami bankaların sunduğu finansman desteğinden faydalanmaktadırlar. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 28 Aralık 2020 tarihinde yayımlanan rapora göre sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren üç milyondan fazla girişim KOBİ sınıfında yer almaktadır. 2019 yılında toplam girişim sayısının %99,8’i KOBİ’lerden meydana gelmektedir. Ayrıca KOBİ’ler istihdamın %72,4’ünü ve cironun %50,4’ünü oluşturmaktadır. İllere göre KOBİ’lerde girişim sayısı incelendiğinde ilk sırada bulunan İstanbul’un ardından Ankara, İzmir Antalya ve Bursa gelmektedir. KOBİ’lerde en az sayıda girişim sayısı incelendiğinde Bayburt, Ardahan, Tunceli, Gümüşhane ve Hakkari olarak sıralanmaktadır. Erzincan’da ise yaklaşık altı bin tane KOBİ olarak hizmet veren girişim bulunmaktadır.

İslami bankaların artmasıyla birlikte İslami finans araçları ile işlem yapan KOBİ'lerin sayısında da artış yaşanmaktadır. Diğer taraftan İslami finansın farkında olmayan pek çok KOBİ'de İslami bankalar ve diğer İslami finans sağlayıcılarının sunduğu fırsatları kaçırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, İslami finans sistemi ile ilgili konuları daha iyi anlamak ve böyle bir sistem hakkında farkındalık kazandırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Erzincan ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin İslami finans yatırım ürünleri hakkındaki bilgisi ile KOBİ'lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığının ortaya konulabilmesi için "Alternatif Yatırım ve Finansman Sistemi Farkındalık Anketi" uygulanmıştır. Literatür taraması sonrasında çalışmanın amacı, veri toplama aracı, çalışmanın evreni ve örnekleme hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında ise bulgular paylaşılmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular yorumlanmış ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Aşağıda KOBİ'ler üzerinde İslami finans farkındalığını inceleyen yurtiçi ve yurtdışındaki çalışmalardan bahsedilmektedir.

Gait ve Worthington (2009) çalışmalarında Libyalı ticari firmaların İslami finans yöntemlerine yönelik tutumlarını incelemişlerdir. 296 firmadan oluşan bir örnekleme, İslami finans konusundaki farkındalık ve algılar hakkında bilgi toplamak için anket yapmışlardır. Sonuçlar, çoğu firmanın İslami bankacılık ve finansın varlığı hakkında bilgi sahibi olduğunu, ankete katılanların üçte ikisinden fazlasının ise muşaraka ve faizsiz hayırsever kredilerin belirli ürünlerini bildiğini göstermiştir. Ancak, birçok katılımcının diğer İslami finansman yöntemlerinin çoğu hakkında bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Ayrıca Libya'daki ticari firmalar arasında İslami finansın potansiyel kullanımı için dinin birincil motivasyon olmaya devam ettiğini belirlenmiştir.

Jaffar ve Musa (2014) çalışmalarında Helal üretimde Mikro işletmeler ve KOBİ'ler arasında İslami finansmana yönelik tutumu belirlemede anket aracının uygulanabilirliğini incelemeyi amaçlamışlardır. Helal fuarında 30 Mikro işletme ve KOBİ'ye ön araştırma olarak rastgele örnekleme tekniğini kullanarak bir anket dağıtmışlardır. Bulgularda, daha fazla iyileştirme haklı çıkarılmış ve araştırma aracının, Helal endüstrisini temsil eden bir örneklem üzerinde daha geniş bir çalışmada uygun olduğu gösterilmiştir.

Abdesamed ve Abd Wahab (2015) çalışmalarında KOBİ'lerin İslami banka kullanma eğilimlerini değerlendirmeyi amaçlamışlardır. KOBİ'lerin İslami bankaları kullanma eğilimlerine ilişkin 364 KOBİ'ye uygulanan anketten elde edilen birincil veriler kullanılmıştır. Mann-Whitney testi ile, İslami banka kullanma eğiliminin, resmi finansmanı dikkate alan firmalar ile kayıt dışı finansmana güvenen firmalar arasında farklılık gösterdiği ve ikincisinin İslami bankayı daha fazla kullanma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Toraman vd. (2015) çalışmalarında mevcut ve potansiyel banka müşterilerinin İslami bankacılık faaliyetlerine yönelik müşteri algısını anket aracılığıyla belirlemişlerdir. Sonuçlara göre, İslami bir banka ile çalışmayı tercih eden veya etmeyen ve çekimser olan katılımcıların tüm sorulara vermiş oldukları cevaplar arasında anlamlı farklılıklar belirlemişlerdir. Geleneksel bankacılık sistemine alternatif olarak görülen İslami bankacılık faaliyetlerinin müşteriler tarafından tam anlamıyla bilinmediği ve potansiyel banka müşterilerinin İslami finans algısının güçlü olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Haron ve Ibrahim (2016) çalışmalarında KOBİ'lere finansal yardım sağlamada İslami finansman planlarının fizibilitesini araştırarak KOBİ'lerin risk profiline bağlı olarak birkaç İslami finans planının KOBİ'ler tarafından tercih edildiğini ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak İslami sosyal finansman amacını bir bütün olarak gerçekleştirmek için KOBİ'lerin doğasına ve KOBİ'ler ile İslami finansman planları arasında kurulan köprüye dair iç görüler sağlanarak literatüre önemli katkılar sağlanmıştır.

Özen vd., (2016) çalışmalarında hane halkının katılım bankaları ile ilgili algılarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Uşak il merkezinde 510 kişi ile yapılan anket ve ulaşılan veriler ANOVA testi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak bireylerin katılım bankacılığı algısının düşük olduğu belirlenmiştir. Bireylerin cinsiyet, eğitim, meslek ve gelir düzeyi gibi özelliklerinin katılım bankacılığı ile ilgili bilgi düzeyi ve faiz algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılığa neden olduğu görülmüştür.

Gökçen, Gönen (2017) çalışmalarında katılım bankalarına yönelik müşteri algısını araştırmak amacıyla İzmir ilindeki banka müşterisi olan kurumsal firma temsilcileri ile anket gerçekleştirmişlerdir. Kurumsal banka müşterilerinin katılım bankacılığına yönelik algısının araştırıldığı çalışmada ulaşılan verilerle banka müşterilerinin katılım bankacılığı hakkında bilgi birikimi ölçülmüş, sunulan hizmetler hakkında düşünceleri ve bu bankalarla çalışıp çalışmayacakları ortaya koyulmuştur. Sonuç olarak katılım bankacılığının müşteriler için geleneksel bankacılık faaliyetlerinden farklı olmadığı, banka müşterilerinin banka tercihlerinde önemli olanın ekonomik çıkar olduğu ve katılım bankacılığı faaliyetlerinin çok fazla yapılmadığı gözlemlenmiştir.

Muneer vd. (2017) çalışmalarında İslami finansman yoluyla finansmanın KOBİ'lerin büyümesi üzerindeki etkisini kontrol etmeyi amaçlamışlardır. Pakistan'da iki yüz KOBİ ve yetmiş banka şubesine uygulanan anketle, finansman modelleri ve sabit varlıklar, kurulum ve cari varlık finansmanında moderatör olarak İslami finansmanın etkileri hakkında cevaplar alınmıştır. Sabit kıymetler, kurulum ve cari varlık finansmanının KOBİ'lerin büyümesi ile pozitif ilişkili olduğu ve Pakistan'da anketin yapıldığı bölgede İslami finansman yöntemlerinin moderatör gibi davranılmadığı gösterilmiştir.

Rasheed ve Abdul Rahman (2017) çalışmalarında KOBİ'lerin İslami finansı benimseme niyetlerini etkilemede farkındalık faktörünün önemini

belirlemeyi amaçlamışlardır. KOBİ yöneticilerinin İslami finansı benimseme niyetlerini etkilemede farkındalığın rolünü detaylandırmak için Planlı Davranış Teorisine dayalı bir kavramsal çerçeve oluşturmuş ve araştırma önerileri geliştirmişlerdir. Ölçeğin iç tutarlılığını ve güvenilirliğini kontrol etmek için pilot çalışma yoluyla bir ön analiz yapmışlar ve daha sonraki araştırmalar için geçerli bulmuşlardır. Her iki sonuçtan İslami finansal ürünlerin benimsenmesinin talep yönlü faktörleri konusunda daha yapılandırılmış araştırmalara temel oluşturmasının beklendiğine ulaşmışlardır.

Yılmaz vd. (2018) çalışmalarında mevcut ve potansiyel banka müşterilerinin katılım bankalarının faaliyetlerine yönelik müşteri tutum ve algısını ölçmeyi amaçlamışlardır. Kars il merkezinde faaliyet gösteren KOBİ'lere uygulanan anket sonuçlarına göre bütün analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların cinsiyete göre, yaş aralığına göre ve eğitim durumuna göre İslami bankalar hakkındaki tutumlarının düşük seviyede olduğu görülmüştür.

Al Balushi vd. (2019) çalışmalarında KOBİ'lerin işletmelerinde alternatif bir kaynak bulma kararı olarak sahip-yöneticilerinin İslami finansman araçlarına ilişkin farkındalıklarını, isteklerini ve algılarını araştırmayı amaçlamışlardır. Veri toplamak için kullandıkları anketi betimsel ve tematik olarak analiz etmişlerdir. Bulgularda, İslami finansın Umman için yeni olmasına rağmen, KOBİ sahibi-yöneticilerinin İslami bankacılık ilkelerinin farkında olduklarını ve İslami finans araçları hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermişlerdir.

Kocabıyık ve Teker (2019) çalışmalarında KOBİ'lerin katılım bankalarına bakışını incelemeyi amaçlamışlardır. Isparta'da 2019 yılında 250'nin altında 315 işletmeye uygulanan anketten ulaşılan sonuçlara göre işletmeler, çıkarları söz konusu olduğunda katılım bankası ve geleneksel banka ayırımına dikkat etmemektedirler. Dini olgulara dayalı tercihlerin katılım bankaları ile çalışma konusunda esas belirleyici faktör olmadığı belirtilmektedir.

Ziky ve Daouah (2019) çalışmalarında Faslı KOBİ'lerin İslami finans yöntemlerini benimseme konusundaki istekliliklerini ve kararlarını etkileyebilecek faktörleri incelemeyi amaçlamışlardır. Planlı davranış teorisinin değiştirilmiş bir versiyonuna dayanan araştırma yönteminde anket uygulanmıştır. Bulgular, KOBİ'lerin çoğunun İslami finans araçlarının potansiyel kullanıcısı olduğunu göstermiştir. Maliyetin, Faslı KOBİ'ler tarafından bu ürünlere yönelik talep olasılığının belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Ayrıca işletme desteği, risk paylaşımı, uygunluk ve öz yeterliliğin KOBİ'lerin İslami finans yöntemlerini kullanma olasılığının belirlenmesinde önemli bulunduğu görülmüştür.

Awang vd. (2020) çalışmalarında İslami finans bilgisi ve kabulü ile Malezya Yarımadası'ndaki helal girişimciler arasında İslami finans yönetimi uygulaması arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Bulgularda, İslami

finans bilgisinin ve kabulünün, KOBİ'lerin helal işletmecileri arasında İslami finans yönetiminin uygulanması ile önemli ölçüde ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Bu durum helal endüstrisini İslami finans yönetimi faaliyetleriyle bütünleştirmek için helal girişimcilerin İslami finans ilkelerini bilmesi ve kabul etmesi gerektiğini göstermiştir.

Bouarar ve Mouloudj (2020) çalışmalarında Cezayir'deki banka müşterilerinin İslami finans konusundaki farkındalık düzeylerini incelemeyi amaçlamışlardır. Kolayda örneklemeye dayalı olarak 68 katılımcıdan ulaşılan verilerle yapılan analizin bulgularında, İslami finansmanın temel terminolojileri hakkında düşük düzeyde farkındalık olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, sonuçlar katılımcıların İslami finans ürün ve hizmetleri hakkında çok az farkındalığa sahip olduğunu, İslami finansmanın temel kural ve ilkeleri konusunda ise yüksek düzeyde bir farkındalığın olduğunu göstermiştir.

Gürbüz vd. (2020) çalışmalarında Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren elli sekiz büyük ölçekli firmanın katılım bankalarına yönelik algılarının anket aracılığıyla araştırılmasını amaçlamışlardır. Firmaların katılım bankalarına yönelik algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla t-testi ve ANOVA testlerini uygulamışlardır. Sonuç olarak firmaların demografik özellikleri ile hizmet boyutu, din boyutu, finans boyutu ve tanınma boyutları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Firmaların katılım bankası tercihlerinde en önemli kriterlerin sırası ile hizmet ve finans boyutları olduğu, bu kriterlerin ardından din ve tanınma boyutlarının geldiği belirtilmiştir.

Muhmad vd. (2020) çalışmalarında İslami finans endüstrisinin büyümesi ve KOBİ'lerin teşvik edilmesi nedeniyle KOBİ'ler için İslami finansmanın zorluklarını ve fırsatlarını tartışmışlardır. KOBİ'ler ve İslami finansmanla ilgili seçilmiş literatüre üzerinden yapılan çalışmada Malezya'daki KOBİ'lerin daha büyük firmalarla fırsat elde etmeye hazır olmaları, KOBİ'lerin davranışları ve dış desteklerle uğraşırken tutumları ve ayrıca işletme finansmanı konusundaki farkındalıkları gibi çeşitli konuların altının çizilmesinin gerektiği belirtilmiştir. KOBİ'ler arasındaki zorluklar ve gerçek sorunlar vurgulanmış ve Malezya'daki KOBİ'lere ve İslami finans kurumlarına fayda sağlaması beklenen iyileştirme fırsatlarına işaret edilmiştir.

2. METODOLOJİ

Bu bölümde Erzincan'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin İslami finans konusundaki farkındalıkları ve yatırım yapma eğilimleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, örneklemi, çalışmada kullanılan ölçekler, veri toplama sürecine ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

2.1. Çalışmanın Amacı, Veri Seti ve Yöntemi

Çalışmanın temel amacı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ile KOBİ'lerin İslami finans sistemlerine yatırım yapma eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığını belirlenmesidir. Ayrıca KOBİ'lerin İslami finans sistemlerine yatırım yapma eğiliminin demografik özelliklere göre

farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi çalışmanın alt amaçları arasında yer almaktadır. Ajzen (1991)'in planlı davranış teorisi, tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol ve bir farkındalık yordayıcı değişkeni Olsen (2020) rehber alınarak çalışmaya bir çerçeve olarak eklenmiştir. Bu amaçla “Alternatif Yatırım ve Finansman Sistemi Farkındalık Anketi” kullanılmıştır (Olsen, 2020:173). Çalışmada kullanılan veriler, 2021 Ağustos ayında uygulanan söz konusu anketten elde edilmiştir.

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'ndan 02.07.2021 tarih ve E-85748827-050.06.04-89571 sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Çalışmanın evrenini, Erzincan'da faaliyet gösteren KOBİ'ler oluşturmaktadır. Bu evren içerisinde çalışma amacına ulaşmak için anket çalışmasının gerçekleştirileceği örneklem, basit rastgele örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Basit rastgele örnekleme yöntemi grupları oluşturan kişi sayıları homojen olmadığında etkili olan bir örnekleme yöntemidir (Karagöz, 2019:310). Ayrıca örneklem yeter sayısı; $n = N / (1 + N * \alpha^2)$ ile hesaplanacaktır (Saracel vd., 2002:28). $\pm\%5$ örnekleme hatası (α) ve $N=6000$ kişi ile değerleri yukarıdaki formüle uygulanmış ve çalışma için gerekli görülen örneklem yeter sayısı 362 olarak belirlenmiştir. Anketi 386 KOBİ cevaplamış olup, 8 KOBİ'nin anketi çıkarılmış, örneklem sayısı 378 KOBİ olarak belirlenmiştir. Covid-19 Koronavirüs salgınından dolayı söz konusu anket Google formlar üzerinden hazırlanarak hedef kitleyle yüz yüze gelmeden uzaktan eğitim sisteminden link gönderilerek yaptırılmıştır.

İki bölümden oluşan anketin birinci bölümünde, çalışmaya katılan KOBİ'ler hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ile KOBİ'lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığını ölçmek amacıyla 5'li likert ölçeği kullanılmış (1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Fikrim yok, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum), ankete katılanlara toplam 30 soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde yer alan 22 sorudan 1-6 arasındaki sorularla İslami finansla ilişkin farkındalık, 7-8 sorularla tutumlar, 9-12 arasındaki sorularla öznel normlar, 13-16 arasındaki sorularla algılanan davranışsal kontrol ve 17-22 arasındaki sorularla İslami finans sistemini kullanma eğilimi ölçülmüştür.

Çalışmaya ait değişkenlerin ölçüm analizleri, faktör analizleri, güvenilirlik analizleri ve değişkenlerin arasındaki ilişki çeşitli çoklu değişken analizleri kullanılarak test edilmiştir. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde, ilk olarak güvenilirlik ve faktör analizi uygulanmıştır. Sonrasında katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların frekans dağılımları incelenmiş, çalışma kapsamında kurulan hipotezlerin, demografik özellikleri ile yordayıcı değişkenlerin ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını t-testi ve ANOVA testleri ile test edilmiştir.

Çalışmanın literatüre iki önemli katkıyla kaynak olacağı belirtilmiştir. İlk olarak literatürde az sayıda bulunan KOBİ'lerin İslami finans bilgisi ve yatırım yapma eğilimi arasındaki ilişkinin incelendiği benzer çalışmaların

sonuçlarıyla karşılaştırma fırsatı sunmasıdır. İkinci olarak ise çalışmanın KOBİ'lerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve doğru yatırım yapabilmeleri yolunda İslami finans sisteminin önemli bir rol oynadığının anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın yalnızca Erzincan'da faaliyet gösteren KOBİ'lere yönelik olması sınırlılığa neden olmuştur. Bu sınırlılığın sebebi Covid-19 Koronavirüs salgınından dolayı katılımcılarla anketin uzaktan gerçekleştirilmesidir. Katılımcılarla yüz yüze gelinememesi nedeniyle soruların doğru anlaşılması ve doğru cevaplar alabilme konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Anket uygulanmaya başlamadan önce katılımcılar araştırma ve anket formu hakkında bilgilendirilerek anketi doldurmaları istenmiştir. Bu şekilde söz konusu sınırlılıklar en aza indirilmeye çalışılmıştır.

2.2. Çalışmanın Hipotezleri

Bu çalışmanın önceki araştırmalara dayanılarak geliştirilmiş olan hipotezlerine aşağıdaki yer verilmiştir:

$H_{01}: \rho=0$ İslami finans sistemi hakkındaki farkındalık düzeyi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında önemli bir ilişki yoktur.

$H_{A1}: \rho>0$ İslami finans sistemi hakkındaki farkındalık düzeyi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında önemli bir pozitif ilişki var.

$H_{02}: \rho=0$ İslami finans sistemine yönelik tutum düzeyi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki yok.

$H_{A2}: \rho>0$ İslami finans sistemine yönelik tutum seviyesi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında önemli bir pozitif ilişki var.

$H_{03}: \rho=0$ İslami finans sistemine ilişkin öznel normların düzeyi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki yok.

$H_{A3}: \rho>0$ İslami finans sistemine ilişkin öznel normların düzeyi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında önemli bir pozitif ilişki var.

$H_{04}: \rho=0$ İslami finans sistemine ilişkin algılanan davranışsal kontrol düzeyi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

$H_{A4}: \rho>0$ İslami finans sistemine ilişkin algılanan davranışsal kontrol seviyesi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında önemli bir pozitif ilişki var.

2.3. Bulgular

Bu bölüm altında KOBİ'lerin demografik özelliklerine ait bilgiler, istatistiki bilgiler ve çalışmanın esas sorularına cevap olabilecek nitelikte değişkenler arasındaki ilişki katsayıları açıklanmıştır.

2.3.1. KOBİ'lerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışmaya katılan 378 KOBİ'nin demografik özelliklerine göre dağılımı tanımlayıcı istatistiklerle Tablo 1'de gösterilmiştir (N, %).

Tablo 1. KOBİ'lerin Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Değişkenler	N	%	Değişkenler	N	%
Cinsiyet			Hukuki Yapı		
Kadın	21	5,5	Şahıs	189	50
Erkek	357	94,5	Limited	161	42,6
Yaş			Anonim	12	3,2
30 ve altı	89	23,5	Diğer	16	4,2
31-40	216	57,1	Sektör		
41-50	43	11,4	İmalat	48	12,8
51-60	23	6,1	Elektrik,gaz,buhar ve iklimlendirme	15	3,8
61 ve üzeri	7	1,9	Toptan ve perakende	101	26,8
Eğitim			Konaklama ve yiyecek	39	10,4
İlköğretim	6	1,6	Bilgi ve iletişim	16	4,2
Ortaöğretim	79	20,9	Eğitim	17	4,5
Lisans	282	74,6	İnşaat	46	12,1
Lisansüstü	11	2,9	Diğer	96	25,4
Faaliyet Süresi			İşletmedeki Pozisyon		
3 yıldan az	40	10,6	Orta kademe yönetici	17	4,5
3-5 yıl	48	12,7	Üst düzey yönetici	56	14,8
6-10 yıl	63	16,7	İşletme sahibi/ortağı	305	80,7
10 yıl ve üzeri	227	60			
İstihdam Sayısı					
1-9	222	58,8			
10-49	115	30,4			
50-249	41	10,8			

Tablo 1 incelendiğinde çalışmaya katılan KOBİ'lerin %94,5'i erkeklerden, %5,55'i ise kadınlardan meydana geldiği belirlenmiştir. Ankete cevap veren KOBİ çalışanlarının yaş aralıkları incelendiğinde %57,1'inin 31-40 yaş aralığında olduğu ve %74,6'sının eğitim durumunun lisans mezunu olduğu görülmüştür. KOBİ'lerin %60'ının 10 yıldan fazla süredir faaliyetlerine devam ettiği ve istihdam ettikleri çalışan sayılarının %58,8'inde

1-9 arasında olduğu belirlenmiştir. KOBİ'lerin hukuki yapılarına bakıldığında %42,6'sının limited şirket olarak ve %26 oranla en fazla toptan ve perakende sektöründe faaliyetlerine devam ettiği ortaya çıkmıştır. Son olarak ankete cevap veren KOBİ çalışanlarının %80,7'sinin işletme sahibi veya ortağı olduğu görülmüştür.

2.3.2. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada faktör analizinden yararlanılmış ve anket beş grup altında toplanmıştır. Elde edilen Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0,881 bulunmuş ve verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Ayrıca Bartlett's Küresellik Testi (BTS) ile $p=0,000$ sonucuna ulaşılarak örneklemeden elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler, örneklemin ve korelasyon matrisinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonuçlarına göre, varyans oranlarının yüksek olması ölçeğin de güçlü olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Tavşancıl, 2010: 46).

Ayrıca çalışmada kullanılan ölçekteki her bir faktöre ait değişken grubu Cronbach'ın Alfa güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Yapılan analizle hesaplanan alfa test skorlarının dördünün, kabul edilen 0,70 değerinin üzerinde olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Alfa güvenilirlik test değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analiz Bulguları

Değişkenler	Soru Sayısı	Alfa Katsayısı (α)
İslami finansa ilişkin farkındalık	6	0,861
Tutumlar	2	0,821
Öznel normlar	4	0,795
Algılanan davranışsal kontrol	4	0,655
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	6	0,965

2.3.3. Değişkenler Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlerin korelasyon katsayıları, ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir. Korelasyon analizi ile iki veya daha çok değişken arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü/gücü ölçülmektedir. Tablo 3'e göre değişkenler arasında 0,460 ve 0,810 arasında pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir. Araştırma sorularımız, KOBİ'lerin İslami finans eğilimlerinin değerlendirmek için yapılmıştır. Bu anlamda, faktör ortalamaları 3'ün üzerinde olduğundan internet İslami finans eğiliminin KOBİ'ler için olumlu olduğu söylenebilir. Yani, H_{A1} , H_{A2} , H_{A3} ve H_{A4} hipotezlerini red için yeterli kanıt bulunamamıştır. Çalışmamızın diğer bulgularına göre, KOBİ'lerin İslami finans sistemini kullanma eğilimi

üzerinde en etkili unsur olarak değerlendirdikleri faktörler ise sırasıyla İslami finansa ilişkin farkındalık (3,056), tutumlar (3,236), öznel normlar (3,189), algılanan davranışsal kontrol (3,482) ve İslami finans sistemini kullanma eğilimi (3,011) olduğu Tablo 3'ten görülmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Ortalama	Standart Sapma	İslami finans sistemini kullanma eğilimi	Tutumlar	Öznel normlar	Algılanan davranışsal kontrol	İslami finansa ilişkin farkındalık
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	3,011	1,171	1,000	0,766* 0,000	0,810* 0,000	0,679* 0,000	0,788* 0,000
Tutumlar	3,236	1,088	0,766* 0,000	1,000	0,681* 0,000	0,559* 0,000	0,788* 0,000
Öznel normlar	3,189	0,944	0,810* 0,000	0,681* 0,000	1,000	0,659* 0,000	0,745* 0,000
Algılanan davranışsal kontrol	3,482	0,773	0,679* 0,000	0,559* 0,000	0,659* 0,000	1,000	0,460* 0,000
İslami finansa ilişkin farkındalık	3,056	0,919	0,788* 0,000	0,788* 0,000	0,745* 0,000	0,460* 0,000	1,000

*, ilişkinin %1 seviyesinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 3'te değişkenlere ilişkin yapılan korelasyon analiziyle çalışmanın hipotez kısmında sunulan İslami finans sistemine ilişkin yordayıcı değişkenler ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında ilişkilerin anlamlı olduğu gösterilmiştir. Sig.=0,000<0,01 olduğundan ilişkilerin tamamı anlamlıdır.

Çalışmada alternatif yatırım ve finansman sistemi farkındalığına ait değişkenlerin doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmesi sonucu elde edilen İslami finans sistemini kullanma eğilimi üzerine etkilerini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Alternatif Yatırım ve Finansman Sistemi Farkındalığına Ait Değişkenlerin İslami Finans Sistemini Kullanma Eğilimi Üzerine Etkisi

	İslami Finans Sistemini Kullanma Eğilimi			
	Standardize Edilmemiş Katsayılar			
	Beta	Standart Hata	VIF	p
Sabit		,137		,000
İslami finansa ilişkin farkındalık	,313	,057	3,521	
Tutumlar	,188	,045	3,034	
Öznel normlar	,291	,052	3,153	
Algılanan davranışsal kontrol	,238	,050	1,937	
Model Değerleri	R=,888 R ² =,788 F= 347,123 Düzeltilmiş R ² =,786 p<0,05 Durbin Watson= 2,132			

Tablo 4'te verilen sonuçlara göre İslami finans sistemini kullanma eğilimi ile ilgili regresyon denklemimiz;

$$y = -1,271 + 0,399 \text{ islami finansa ilişkin farkındalık} + 0,202 \text{ tutumlar} + 0,361 \text{ normlar} + 0,361 \text{ algılanan davranışsal kontrol} \quad (1)$$

olarak bulunur. Bu bilgiler ile İslami finansa ilişkin farkındalık; 0,399, tutumlar; 0,202, normlar; 0,361 ve algılanan davranışsal kontrol; 0,361 birim İslami finans sistemini kullanma eğilimini pozitif yönde artırır. Tablo 4'te yer alan p (sig)=0,000<0,01 olduğundan yokluk hipotezleri red edilmiştir. Yani, H_{01} , H_{02} , H_{03} ve H_{04} hipotezleri red edilmiştir. VIF değerlerine baktığımızda ise her bir değer 5'ten küçük olması çoklu doğrusal bağlantının olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yani bağımsız değişkenler arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamaktadır (Güllülü vd., 2015: 135). Yukarıda bulunan sonuçlar yorumlanacak olursa, KOBİ'lerin İslami finans sistemini kullanma eğilimi üzerinde en etkin yordayıcı değişken İslami finansa ilişkin farkındalık değişkenidir. Diğer tüm değişkenler sabitken islami finansa ilişkin farkındalık yordayıcı değişkeninin değeri 1 birim artarken, bağımlı değişken olan İslami finans sistemini kullanma eğilimi 0,399 birim artmaktadır. Yani KOBİ'lerin İslami finans kullanma eğilimi gösterirken İslam'a ilişkin farkındalık, tutumlar, öznel normlar ve davranışları önemsedikleri söylenebilir. Ayrıca, diğer tüm değişkenler sabitken normlar ve algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkenlerinin değerleri 1 birim artarken, bağımlı değişken olan islami finansı kullanma eğilimi 0,361 birim artmaktadır. Son olarak diğer tüm değişkenler sabitken algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkeninin

değeri 1 birim artarken, bağımlı değişken olan İslami finans sistemini kullanma eğilimi 0,202 birim artmaktadır.

2.3.4. KOBİ'lerin Cinsiyetlerine İlişkin Bulgular

Cinsiyete göre katılımcı KOBİ'lerin İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farkın olup olmadığı bağımsız örneklem t-testi ile belirlenmiştir. Ulaşılan bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin T-Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	Sig(p) Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	Erkek	357	3,01	1,361	-,367	,714
	Kadın	21	2,92	1,161		
Tutumlar	Erkek	357	3,23	1,118	,109	,914
	Kadın	21	3,26	0,255		
Öznel normlar	Erkek	357	3,21	0,952	-2,327	,020
	Kadın	21	2,72	0,670		
Algılanan davranışsal kontrol	Erkek	357	3,47	0,781	1,126	,261
	Kadın	21	3,66	0,603		
İslami finansla ilişkin farkındalık	Erkek	357	3,06	0,940	-1,062	,289
	Kadın	21	2,84	0,379		

Bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre İslami finans sistemini kullanma eğilimi, tutumlar, algılanan davranışsal kontrol ve İslami finansla ilişkin farkındalık ile erkek ve kadın KOBİ'ler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($p > 0,05$). Cinsiyet durumu açısından en yüksek puan ortalamasının algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkeninde olduğu görülmüştür. Diğer taraftan öznel normlar ile erkek ve kadın KOBİ'ler arasında $p < 0,05$ olduğundan anlamlı bir fark vardır. Öznel normlar yordayıcı değişkeninde erkek KOBİ'lerin puan ortalamasının kadın KOBİ'lerden yüksek olduğu görülmüştür.

2.3.5. KOBİ'lerin Yaşlarına İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ'lerin yaşlarına göre İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcı KOBİ'lerin yaşları ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki farkın ait olduğu grup ortalamalarını gösterebilmek için Post-hoc testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 6'da belirtilmektedir.

**Tablo 6. Yaşa Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin
ANOVA Testi Sonuçları**

Değişkenler	Yaş	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	30- altı	89	3,29	0,906	3,207	,013
	31-40	216	2,82	1,180		
	41-50	43	3,18	1,451		
	51-60	23	3,21	1,346		
	61-üzeri	7	3,33	0,000		
İslami finansla ilişkin farkındalık	30- altı	89	3,17	0,678	2,628	,034
	31-40	216	2,93	0,987		
	41-50	43	3,22	0,949		
	51-60	23	3,30	1,000		
	61-üzeri	7	3,50	0,000		
Tutumlar	30- altı	89	3,42	1,078	5,804	,000
	31-40	216	3,02	1,141		
	41-50	43	3,53	0,861		
	51-60	23	3,86	0,568		
	61-üzeri	7	3,50	0,000		
Öznel normlar	30- altı	89	3,39	0,862	2,814	,025
	31-40	216	3,13	0,948		
	41-50	43	2,92	0,978		
	51-60	23	3,28	1,118		
	61-üzeri	7	3,75	0,000		
Algılanan davranışsal kontrol	30- altı	89	3,76	0,466	5,457	,000
	31-40	216	3,38	0,752		
	41-50	43	3,44	0,874		
	51-60	23	3,21	1,346		
	61-üzeri	7	4,00	0,000		

ANOVA testi sonuçlarına göre yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin yaşları arasında $p < 0,05$ koşulu sağlandığından istatistiki açıdan anlamlı bir fark vardır. Varyanslar homojen dağılmadığından Post-hoc testlerinden Tamhane testi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi ortalamasındaki farkın "30 ve altı" ile "31-40" da ve "31-40" ve "61 ve üzeri"

nde anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık ortalamasındaki farkın “30 ve altı” ile “61 ve üzeri” ve “31-40” ve “61 ve üzeri” nde anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık için en yüksek puan ortalamasının 61 ve üzeri yaştaki KOBİ’lerde olduğu görülmüştür. Tutumlar ortalamasındaki farkın “31-40”ın diğer yaş grupları ve “51-60” ve “61 ve üzeri” nde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Normlar ortalamasındaki farkın “61 ve üzeri” ile “30 ve altı, “31-40” ve “41-50” de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrol ortalamasındaki farkın “30 ve altı” ve “31-40” ile “61 ve üzeri” ve “30 ve altı”, “31-40”, “41-50” de anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finans sistemini kullanma eğilimi, İslami finansa ilişkin farkındalık, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkenleri için en yüksek puan ortalamasının 61 ve üzeri yaştaki KOBİ’lerde olduğu görülmüştür. Diğer taraftan tutumlar yordayıcı değişkenleri için en yüksek puan ortalamasının 51-60 yaş aralığındaki KOBİ’lerde olduğu görülmüştür.

2.3.6. KOBİ’lerin Eğitim Durumuna İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ’lerin eğitim durumuna göre İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcı KOBİ’lerin eğitim durumları ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki farkın ait olduğu grup ortalamalarını gösterebilmek için Post-hoc testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 7’de belirtilmektedir.

Tablo 7. Eğitim Durumuna Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Eğitim	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	İlköğr.	6	4,00	,000	3,555	,015
	Ortaöğr.	79	2,70	1,071		
	Lisans	282	3,06	1,147		
	L.üstü	11	3,18	2,088		
İslami finansa ilişkin farkındalık	İlköğr.	6	4,66	,000	8,853	,000
	Ortaöğr.	79	2,82	,902		
	Lisans	282	3,09	,874		
	L.üstü	11	2,78	1,392		
Tutumlar	İlköğr.	6	4,50	,000	4,014	,008
	Ortaöğr.	79	3,17	,989		
	Lisans	282	3,25	1,087		
	L.üstü	11	2,63	1,566		

Öznel normlar	İlköğr.	6	4,25	,000	3,338	,019
	Ortaöğr.	79	3,03	,648		
	Lisans	282	3,21	,994		
	L.üstü	11	3,11	1,305		
Algılanan davranışsal kontrol	İlköğr.	6	4,00	,000	5,582	,001
	Ortaöğr.	79	3,50	,572		
	Lisans	282	3,43	,816		
	L.üstü	11	4,29	,522		

ANOVA testi sonuçlarına göre yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin eğitim durumları arasında $p < 0,05$ koşulu sağlandığından istatistiki açıdan anlamlı bir fark vardır. Varyanslar homojen dağılmadığından Post-hoc testlerinden Tamhane testi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi ortalamasındaki farkın “ilköğretim” ile “ortaöğretim” ve “lisans” da anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık ortalamasındaki farkın “ilköğretim” ile diğer eğitim durumlarında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tutumlar ortalamasındaki farkın “ilköğretim” ile diğer eğitim durumlarında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Öznel normlar ortalamasındaki farkın “ilköğretim” ile “ortaöğretim” ve “lisans” da anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finans sistemini kullanma eğilimi, İslami finansa ilişkin farkındalık, tutumlar ve öznel normlar yordayıcı değişkenleri için puan ortalamasının ilköğretim mezunu KOBİ'lerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Algılanan davranışsal kontrol ortalamasındaki farkın “ilköğretim” ile “ortaöğretim” ve “lisans” da, “lisansüstü” ile “ortaöğretim” ve “lisans” da anlamlı olduğu belirlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkeni için puan ortalamasının lisansüstü mezunu KOBİ'lerde daha yüksek olduğu görülmüştür.

2.3.7. KOBİ'lerin Faaliyet Sürelerine İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ'lerin faaliyet sürelerine göre İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcı KOBİ'lerin faaliyet süreleri ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki farkın ait olduğu grup ortalamalarını gösterebilmek için Post-hoc testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 8'de belirtilmektedir.

Tablo 8. Faaliyet Sürelerine Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Faaliyet	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	3-az	40	3,28	1,101	4,215	,006
	3-5 yıl	48	2,68	,971		
	6-10 yıl	63	3,35	1,216		
	10-üzeri	227	2,93	1,185		
İslami finansa ilişkin farkındalık	3-az	40	3,35	,568	4,928	,002
	3-5 yıl	48	2,75	,702		
	6-10 yıl	63	3,29	,999		
	10-üzeri	227	3,00	,962		
Tutumlar	3-az	40	3,17	1,034	1,747	,157
	3-5 yıl	48	2,91	,840		
	6-10 yıl	63	3,30	,748		
	10-üzeri	227	3,29	1,210		
Öznel normlar	3-az	40	3,75	,856	6,501	,000
	3-5 yıl	48	2,91	,636		
	6-10 yıl	63	3,19	1,149		
	10-üzeri	227	3,14	,917		
Algılanan davranışsal kontrol	3-az	40	3,48	,710	18,513	,000
	3-5 yıl	48	2,76	,932		
	6-10 yıl	63	3,60	,859		
	10-üzeri	227	3,60	,630		

ANOVA testi sonuçlarına göre İslami finans sistemini kullanma eğilimi, İslami finansa ilişkin farkındalık, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol değişkenleriyle katılımcı KOBİ'lerin faaliyet süreleri arasında $p < 0,05$ koşulu sağlandığından istatistikî açıdan anlamlı bir fark vardır. Varyanslar homojen dağıldığından Post-hoc testlerinden Scheffe testi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi ortalamasındaki farkın "3-5 yıl" ile "6-10 yıl" da anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansı kullanma eğilimi yordayıcı değişkeninde en yüksek puan ortalamasının 6-10 yıl arası faaliyet süresi olan KOBİ'lerde olduğu görülmüştür. İslami finansa ilişkin farkındalık ortalamasındaki farkın "3-5 yıl" ile "3 yıldan az", "6-10 yıl" da anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık yordayıcı değişkeninde en yüksek puan ortalamasının 3 ve daha az yıl faaliyet süresi olan KOBİ'lerde olduğu görülmüştür. Öznel normlar ortalamasındaki farkın

“3 yıldan az” ile diğer faaliyet sürelerinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Öznel normlar yordayıcı değişkeninde en yüksek puan ortalamasının 3 ve daha az yıl faaliyet süresi olan KOBİ’lerde olduğu görülmüştür. Algılanan davranışsal kontrol ortalamasındaki farkın “3-5 yıl” ile diğer faaliyet sürelerinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkeninde en yüksek puan ortalamasının 6-10 yıl ile 10 yıl ve üzeri faaliyet süresi olan KOBİ’lerde olduğu görülmüştür. Tutumlar yordayıcı değişkeni ile katılımcı KOBİ’lerin faaliyet süreleri arasında $p>0,05$ koşulu sağlandığından istatistiki açıdan anlamlı bir fark yoktur. Tutumlar yordayıcı değişkeninde en yüksek puan ortalamasının 6-10 yıl arası faaliyet süresi olan KOBİ’lerde olduğu görülmüştür.

2.3.8. KOBİ’lerin Çalışan Sayısına İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ’lerdeki çalışan sayısına göre İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcı KOBİ’lerdeki çalışan sayısı ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki farkın ait olduğu grup ortalamalarını gösterebilmek için Post-hoc testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 9’da belirtilmektedir.

Tablo 9. Çalışan Sayılarına Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Çalışan Sayısı	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	1-9	222	2,93	1,247	7,564	,001
	10-49	115	3,31	,992		
	50-249	41	2,57	1,019		
İslami finansla ilişkin farkındalık	1-9	222	2,93	,977	6,543	,002
	10-49	115	3,30	,795		
	50-249	41	3,01	,788		
Tutumlar	1-9	222	3,06	1,167	6,727	,001
	10-49	115	3,49	,832		
	50-249	41	3,43	1,130		
Öznel normlar	1-9	222	3,16	1,007	8,098	,000
	10-49	115	3,40	,809		
	50-249	41	2,73	,769		
Algılanan davranışsal kontrol	1-9	222	3,40	,705	3,102	,046
	10-49	115	3,57	,956		
	50-249	41	3,65	,432		

ANOVA testi sonuçlarına göre yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerdeki çalışan sayıları arasında $p < 0,05$ koşulu sağlandığından istatistiki açıdan anlamlı bir fark vardır. Varyanslar homojen dağılmadığından Post-hoc testlerinden Tamhane testi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi ortalamasındaki farkın "1-9 kişi" ile diğer çalışan sayısı aralıklarında anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık ortalamasındaki farkın "1-9 kişi" ile "10-49 kişi" arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tutumlar ortalamasındaki farkın "1-9 kişi" ile "10-49 kişi" arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Öznel normlar ortalamasındaki farkın "ilköğretim" ile "ortaöğretim" ve "lisans" da anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finans sistemini kullanma eğilimi, İslami finansa ilişkin farkındalık, tutumlar ve öznel normlar yordayıcı değişkenleri için en yüksek puan ortalamasının 10-49 arası çalışana sahip KOBİ'lerde olduğu görülmüştür. Algılanan davranışsal kontrol ortalamasındaki farkın "50-249 kişi" ile diğer çalışan sayısı aralıklarında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkeni için en yüksek puan ortalamasının 50-249 arası çalışana sahip KOBİ'lerde olduğu görülmüştür.

2.3.9. KOBİ'lerin Hukuki Yapısına İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ'lerin hukuki yapısına göre İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcı KOBİ'lerin hukuki yapısı ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki farkın ait olduğu grup ortalamalarını gösterebilmek için Post-hoc testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 10'da belirtilmektedir.

Tablo 10. Hukuki Yapılarına Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Hukuki Yapı	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	Şahıs	189	2,88	1,256	4,846	,003
	Limited	161	3,13	1,073		
	Anonim	12	2,36	1,201		
	Diğer	16	3,75	0,333		
İslami finansa ilişkin farkındalık	Şahıs	189	2,90	1,022	8,922	,000
	Limited	161	3,18	0,730		
	Anonim	12	2,59	1,115		
	Diğer	16	3,91	0,360		
Tutumlar	Şahıs	189	3,00	1,102	13,019	,000
	Limited	161	3,46	0,945		

	Anonim	12	2,45	1,287		
	Diğer	16	4,25	1,000		
Öznel normlar	Şahıs	189	3,16	0,989	3,132	,026
	Limited	161	3,17	0,885		
	Anonim	12	2,91	1,029		
	Diğer	16	3,85	0,695		
Algılanan davranışsal kontrol	Şahıs	189	3,37	0,784	5,548	,001
	Limited	161	3,52	0,778		
	Anonim	12	3,89	0,128		
	Diğer	16	4,04	0,449		

ANOVA testi sonuçlarına göre yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin hukuki yapıları arasında $p < 0,05$ koşulu sağlandığından istatistiki açıdan anlamlı bir fark vardır. Varyanslar homojen dağıldığından Post-hoc testlerinden Scheffe testi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi ortalamasındaki farkın “diğer” ile “şahıs” ve “anonim” de anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık ortalamasındaki farkın “diğer” ile “şahıs”, “limited”, “anonim” arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tutumlar ortalamasındaki farkın “diğer” ile “şahıs”, “limited”, “anonim” arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Normlar ortalamasındaki farkın “diğer” ile “şahıs” arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrol ortalamasındaki farkın “diğer” ile “şahıs” arasında aralıklarında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tüm yordayıcı değişkenlerde en yüksek puan ortalamasının diğer hukuki yapıya sahip KOBİ'lerde olduğu görülmüştür.

2.3.10. KOBİ'lerin Faaliyet Gösterdiği Sektöre İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği sektöre göre islami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcı KOBİ'lerin faaliyet gösterdikleri sektör ile islami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki farkın ait olduğu grup ortalamalarını gösterebilmek için Post-hoc testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 11'de belirtilmektedir.

Tablo 11. Faaliyet Gösterdikleri Sektöre Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Sektör	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	İmalat	48	3,34	0,944	5,860	,000
	Elektrik,gaz,buhar,iklime ndirme	15	2,44	1,270		
	İnşaat	46	3,05	0,737		
	Toptan ve perakende	101	3,30	1,134		
	Konaklama ve yiyecek	39	3,44	1,588		
	Bilgi ve iletişim	16	2,45	1,287		
	Eğitim	17	2,88	0,625		
	Diğer	96	2,55	1,130		
İslami finansla ilişkin farkındalık	İmalat	48	3,05	0,649	4,873	,000
	Elektrik,gaz,buhar,iklime ndirme	15	2,94	1,338		
	İnşaat	46	2,99	0,797		
	Toptan ve perakende	101	3,28	0,727		
	Konaklama ve yiyecek	39	3,49	0,963		
	Bilgi ve iletişim	16	2,35	0,497		
	Eğitim	17	2,64	0,372		
	Diğer	96	2,87	1,144		
Tutumlar	İmalat	48	3,34	0,832	2,150	,038
	Elektrik,gaz,buhar,iklime ndirme	15	2,66	1,290		
	İnşaat	46	3,14	0,834		
	Toptan ve perakende	101	3,49	1,142		
	Konaklama ve yiyecek	39	3,30	1,150		
	Bilgi ve iletişim	16	2,78	0,875		
	Eğitim	17	3,05	0,826		
	Diğer	96	3,13	1,210		
Öznel normlar	İmalat	48	3,27	0,680	4,956	,000
	Elektrik,gaz,buhar,iklime ndirme	15	2,16	0,998		
	İnşaat	46	3,07	0,712		

	Toptan ve perakende	101	3,38	0,990		
	Konaklama ve yiyecek	39	3,42	0,590		
	Bilgi ve iletişim	16	2,67	1,067		
	Eğitim	17	3,45	0,638		
	Diğer	96	3,10	1,095		
Algılanan davranışsal kontrol	İmalat	48	3,77	0,711	4,589	,000
	Elektrik,gaz,buhar,iklimlendirme	15	2,83	0,679		
	İnşaat	46	3,32	0,459		
	Toptan ve perakende	101	3,58	0,653		
	Konaklama ve yiyecek	39	3,45	1,116		
	Bilgi ve iletişim	16	3,43	0,750		
	Eğitim	17	3,92	0,873		
	Diğer	96	3,34	0,774		

ANOVA testi sonuçlarına göre yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin faaliyet gösterdikleri sektörler arasında $p<0,05$ koşulu sağlandığından istatistiki açıdan anlamlı bir fark vardır. Varyanslar homojen dağılmadığından Post-hoc testlerinden Tamhane testi ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi ortalamasındaki farkın “diğer” ile “imalat” ve “toptan ve perakende” de anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finansa ilişkin farkındalık ortalamasındaki farkın “bilgi ve iletişim” ile “imalat”, “inşaat”, “toptan ve perakende”, “konaklama ve yiyecek hizmetleri” arasında ve “eğitim” ile “toptan ve perakende”, “konaklama ve yiyecek hizmetleri” arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. İslami finans sistemini kullanma eğilimi ve islami finansa ilişkin farkındalık yordayıcı değişkenlerinde en yüksek puan ortalamasının konaklama ve yiyecek sektöründe olduğu görülmüştür. Tutumlar yordayıcı değişkeninde en yüksek puan ortalamasının toptan ve perakende sektöründe olduğu görülmüştür. Özel normlar ortalamasındaki farkın farkın “elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme” ile “imalat”, “toptan ve perakende”, “eğitim”, “konaklama ve yiyecek hizmetleri” arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Algılanan davranışsal kontrol ortalamasındaki farkın “imalat” ile “elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme”, “inşaat”, “diğer” ve “elektrik” ile “toptan ve perakende”, “eğitim” arasında anlamlı olduğu belirlenmiştir. Özel normlar ve algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkenlerinde en yüksek puan ortalamasının eğitim sektöründe olduğu görülmüştür.

2.3.11. KOBİ'lerin İşletmedeki Pozisyonlarına İlişkin Bulgular

Katılımcı KOBİ'lerin işletmedeki pozisyonlarına göre İslami finans sistemini kullanma eğiliminin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular Tablo 12'de belirtilmektedir.

Tablo 12. KOBİ'lerin İşletmedeki Pozisyonlarına Göre İslami Finans Sistemini Kullanma Eğiliminin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenle r	Pozisyon	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig. Değeri
İslami finans sistemini kullanma eğilimi	Orta kademe yönetici	17	2,52	1,027	1,513	,222
	Üst düzey yönetici	56	3,03	1,19		
	İşletme sahibi/ortağı	305	3,03	1,173		
İslami finansla ilişkin farkındalık	Orta kademe yönetici	17	3,06	0,328	0,104	,901
	Üst düzey yönetici	56	3,10	0,869		
	İşletme sahibi/ortağı	305	3,04	0,952		
Tutumlar	Orta kademe yönetici	17	3,00	0,000	0,494	,611
	Üst düzey yönetici	56	3,19	1,230		
	İşletme sahibi/ortağı	305	3,25	1,092		
Öznel normlar	Orta kademe yönetici	17	2,72	0,654	2,415	,091
	Üst düzey yönetici	56	3,28	1,106		
	İşletme sahibi/ortağı	305	3,19	0,921		
Algılanan davranışsal kontrol	Orta kademe yönetici	17	3,25	0,216	2,927	,055
	Üst düzey yönetici	56	3,68	0,582		
	İşletme sahibi/ortağı	305	3,45	0,816		

Bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre İslami finans sistemini kullanma eğilimi ve diğer yordayıcı değişkenler ile KOBİ'lerin işletmedeki pozisyonları arasında istatistikî açıdan anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$). İslami finans sistemini kullanma eğilimi yordayıcı değişkeni için en yüksek puan ortalamasının üst düzey yönetici ve işletme sahibi/ortağı pozisyonuna sahip KOBİ'lerde olduğu görülmüştür. İslami finansla ilişkin farkındalık, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol yordayıcı değişkenleri için en yüksek puan ortalamasının üst düzey yönetici pozisyonuna sahip KOBİ'lerde olduğu görülmüştür. Tutumlar yordayıcı değişkeni için en yüksek puan ortalamasının işletme sahibi/ortağı pozisyonuna sahip KOBİ'lerde olduğu görülmüştür.

Sonuç

İslami finans sistemi faiz hassasiyeti olan bireylerin İslami prensiplere uygun olarak finansal işlemler yapabilmesi için Dünya’da ve Türkiye’de geleneksel bankacılık sistemine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. İslami finans sistemi içerisinde kullanılmaya başlanan yeni yatırım araçları ve finansman kaynakları fon arz ve talep edenler için yeni yatırım fırsatı olarak kabul edilmiş ve bu durumda sistemin küresel piyasalarda hızla gelişen bir sektör haline gelmesine neden olmuştur. Finansal işlemlerde belirsizliği ve faizi yasaklayarak karşılıklı güvene dayalı sosyal refah sistemine vurgu yapan İslami finans sisteminin geleneksel finans sistemleri ile rekabet edebilmesi için, yeni finansal enstrümanlarla daha fazla müşteriye ve yatırımcıya ulaşması gerekmektedir. Bu doğrultuda İslami finans sistemine yönelik bireyler arasında oluşan algı ve tutumun sistemin tercih edilmesinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bireysel müşterilerle birlikte ekonomik birimlerin de algı ve tutumlarının bilinmesi İslami finans sistemine olan bakış açılarını öğrenmek için önem arz etmektedir. Ülkemizde ekonomik birimler arasında yer alan işletmelerin çoğunluğu KOBİ’lerden meydana gelmektedir. Ülke ekonomisinin ilerlemesinde önemli katkı sağlayan KOBİ’lerin İslami finans sisteminde faaliyet gösteren kurumlar tarafından desteklenmesi ve KOBİ’lerin de sistem hakkında farkındalık kazanması önemlidir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren KOBİ’lerin İslami finans sistemi farkındalığı ve KOBİ’lerin İslami finans sistemini kullanma eğilimi konusu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma KOBİ’lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ile KOBİ’lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın alt amaçları KOBİ’lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir.

Çalışmada KOBİ’lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ile KOBİ’lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi arasındaki ilişkiyi ölçebilmek için değişkenler arasında korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda İslami finans sistemine ilişkin yordayıcı değişkenler ile İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasında pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, İslami finansı sistemini kullanma eğilimi ile tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol ve İslami finansa ilişkin farkındalık yordayıcı değişkenlerinin pozitif yönde olması KOBİ’lerin İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin olduğunu gösterebilir. Çünkü söz konusu yordayıcı değişkenler ve İslami finans sistemini kullanma eğilimi arasındaki ilişki doğru orantılı olduğundan birlikte hareket edeceklerdir.

Bu esas bulgulardan sonra İslami finans sistemini kullanma eğilimi KOBİ’lerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğine bakılarak analiz edilmiştir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi erkek KOBİ'lerde daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin cinsiyetleri arasında öznel normlar haricinde anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu durum KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin cinsiyete göre değişmediği şeklinde yorumlanabilir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi 31-40 yaş aralığında daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin yaşları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu durum KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin hangi yaş grubunda ne düzeyde olacağını bilmek açısından önemlidir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi lisans mezunlarında daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin eğitim durumları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin eğitim durumuna göre farklılaşması çalışma için önemli bir bulgudur.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi faaliyet süresi 10 yıl ve üzeri olan işletmelerde daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin faaliyet süreleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Faaliyet süresinin belirleyici olduğu söylenebilir. Eski KOBİ'ler yılların getirmiş olduğu tecrübe ve yeni finansal enstrümanlara olan ihtiyaç konusunda yeni KOBİ'lerle farklılık gösterdiğinden İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi de faaliyet süresine göre değişebilir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi çalışan sayısı 1-9 arasında olan işletmelerde daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin çalışan sayıları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Çalışan sayısının KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminde etkili bir değişken olduğu anlaşılmıştır.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi hukuki yapısı şahıs işletmesi olan işletmelerde daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin hukuki yapıları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Hukuki yapının, KOBİ sahiplerinin veya yöneticilerinin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimini etkileyebileceği yorumu yapılabilir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi faaliyet gösterdiği sektör toptan ve perakende olan KOBİ'lerde daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği sektör arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Tüm sektörler içerisinde en küçük KOBİ'den en büyük KOBİ'ye kadar işletmelerin tamamı sektörlerin değişen koşullarına göre İslami finans ürünleri hakkında bilgi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminde farklı hareket edebilir.

Erzincan ilinde faaliyet gösteren katılımcı KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğilimi pozisyon olarak işletme sahibi veya ortağı olan katılımcılarda daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca yordayıcı değişkenlerle katılımcı KOBİ'lerin pozisyonları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu durum KOBİ'lerin İslami finans ürünleri hakkındaki bilgisi ve İslami finans enstrümanlarına yatırım yapma eğiliminin pozisyona göre değişmediği şeklinde yorumlanabilir.

Birçok finansal paydaş bu çalışmanın sonuçlarından yararlanarak İslami finans sistemine yatırım yapma fırsatı bulabilir. Konvansiyonel ve katılım bankaları ile KOBİ'ler ulaştıkları bilgileri tüketici ihtiyaç ve beklentilerini belirleyebilmek için kullanabilirler. Araştırmada elde edilen sonuçların bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle İslami finans sistemi ile ilgili çalışmaların sınırlı olması çalışmanın alana katkısını artıracaktır. Uygulanan anket önemli bulgular sağlamış olmasına rağmen bir takım sınırlılıklarda içermektedir. Anketin sadece Erzincan ilinden alınan bir örnek üzerinde uygulanması bir eksiklik olarak görülebilir. Erzincan'daki KOBİ'lerin İslami finans eğiliminin tüm Türkiye'deki KOBİ'lerde aynı derecede eğilime neden olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, İslami finans sistemi farkındalığı üzerine Türkiye'nin diğer illerini kapsayan anket çalışmalarının yapılması daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması adına önem arz etmektedir. İleride yapılacak çalışmalar için araştırmacılara, farklı müşteri ve yatırımcı gruplarına yönelik daha geniş kapsamlı çalışmalar yapmaları önerilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Salim Sercan Sarı %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu araştırmaya için Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'ndan 02.07.2021 tarih ve E-85748827-050.06.04-89571 sayı ile izin alınarak gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Salim Sercan Sarı %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This research was carried out with the permission of Erzincan Binali Yıldırım University, Human Research Ethics Committee, dated 02.07.2021 and numbered E-85748827-050.06.04-89571.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Abdesamed, K. H. ve Abd Wahab, K. (2015). Owner/managers' External Financing used and Preference towards Islamic Banking. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 9(9), 3257-3262.
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
10.1016/07495978(91)90020-T.
- Al Balushi, Y., Locke, S. ve Boulanouar, Z. (2019). Omani SME Perceptions towards Islamic Financing Systems. *Qualitative Research in Financial Markets*.
- Awang, M. D., Muhammad, J., Noor, M. N. A. M., Abdullah, A., Abdullah, A. A., Abdullah, N., ve Abai, D. S. A. (2020). Knowledge, Acceptance and Application of Islamic Financial Management among Small and Medium Enterprises (SMEs) Halal Entrepreneurs in Peninsular of Malaysia. *KnE Social Sciences*, 216-226.
- Bouarar, A. C. ve Mouloudj, K. (2020). Examining Awareness Level of Islamic Finance among Customers of Banks in Algeria-Exploratory Study, MPRA Paper, 1-11.
- Gait, A. ve Worthington, A. C. (2009). Libyan Business Firm Attitudes towards Islamic Methods of Finance. Available at SSRN 1370752.
- Gökçen, G. ve Gönen, İ. (2017). Katılım bankalarının finans sektörü içindeki yeri ve katılım bankalarına yönelik müşteri algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 61-77.
- Güllülü, U., Uçan, Ö. F. ve Karabulut T. (2016). Es-Qual Kullanarak, Kitap vattışı Yapan Web-Sitelerin Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bu Hizmet Kalitesinin Algılanan Değer Ve Sadakat Niyeti Üzerine Etkisi: Erzincan Üniversitesi Akademisyenleri Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1).
- Gürbüz, A., Bekereci, N. E. ve Ayrıçay, Y. (2020). Kurumsal Banka Müşterilerin Katılım Bankalarına Yönelik Algıları Üzerine Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 59-81.
- Haron, R. ve Ibrahim, K. (2016). Islamic Financing in Mitigating Access to Financing Problems of SMEs in Malaysia: A Survey Analysis. *Intellectual Discourse*, 24.

- Jaffar, M. A. ve Musa, R. (2014). Determinants of Attitude towards Islamic Financing among Halal-Certified Micro and SMEs: A Preliminary Investigation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 130, 135-144.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, Ankara.
- Kettell, B. (2011). Introduction to Islamic banking and finance (Vol. 551). John Wiley & Sons.
- Kocabıyık, T. ve Teker, T. (2019). KOBİ'lerin Katılım Bankalarına Bakışı: Isparta İlinde Bir Uygulama, *1. Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 2010-2024.
- Muhmad, S. N., Wan Ismail, W. N. S., A Rahim, N. A. A. ve Ahmad, S. N. (2020). Islamic Financing for Small Medium Enterprises: Challenges and opportunities. *Global Business Management Review*, 12(2), 50-64.
- Muneer, S., Ali, A. ve Ahmad, R. A. (2017). Impact of Financing on Small and Medium Enterprises (SMEs) Profitability with Moderating Role of Islamic Finance. *Information Management and Business Review*, 9(2), 25-32.
- Olsen, S. E. (2020). 2020 Survey of Smes and Consumers in Us Having a Propensity to Transact Business Using Islamic Financing as an Alternative Financing Mechanism (Doctoral dissertation, Northcentral University).
- Özen, E., Şenyıldız, L. ve Akarbulut, K. (2016). Faizsiz bankacılık algısı: Uşak ili örneği. *Journal of Accounting Finance and Auditing Studies*, 2(4), 1-19.
- Rasheed, R. ve Abdul Rahman, M. (2017). Influence of Awareness on SME's Intention towards Islamic Finance Adoption in Pakistan.
- Saracel, N., Özkara, B., Karakaş, M., Özdemir, Ş., Yelken, R., DüNDAR, S. ve Karaca, Y. (2002), "Afyon İli Tüketim Analizi, Tüketici Davranışları ve Eğilimleri". Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Cilt:27, ss.28.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel.
- TKKB, <https://tkbb.org.tr/> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).
- TÜİK, <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.11.2021).

Toraman, C., Ata, H. A. ve Buğan, M. F. (2015). İslami Bankacılık Faaliyetlerine Yönelik Müşteri Algısı Üzerine Bir Araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(4).

Warde, I. (2000). *Islamic finance in the global economy*. Edinburgh University Press.

Yılmaz, T., Ekinci, S. ve Önk, K. (2018). KOBİ'lerin Katılım (İslami-Faizsiz) Bankalarının Faaliyetlerine Yönelik Tutumlarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma, *International Journal of Academic Value Studies*, 4(18), 54-69.

Ziky, M. ve Daouah, R. (2019). Exploring Small and Medium Enterprises' Perceptions Towards Islamic Banking Products in Morocco. *International Journal of Economics and Finance*, 11(10), 106-117.

Extended Abstract

The history of using interest-free instruments in financial transactions dates back to the Arabs before the birth of Islam. With the prohibition of interest becoming more clear with Islam, Islamic societies continued to carry out their financial transactions without interest. The gap in the Islamic financial system between 1900 and 1960 caused the birth of the Islamic economy and the Islamic financial system was put into practice. With the acceptance of this new financial system in the world, it developed rapidly in the 2000s and entered the global market as an intermediary system where Muslims and non-Muslims developed financial instruments together.

The customers of Islamic banks, which operate in line with the principles of interest-free banking, are divided into two groups as individual and commercial customers. Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) are among the commercial customers, which are gaining importance in ensuring economic and social development. SMEs benefit from the financial support offered by Islamic banks in order to obtain funds under favorable conditions and to adapt more easily to changes in market conditions. As the number of Islamic banks increase, the number of SMEs dealing with Islamic financial instruments also increase. However, many SMEs who are not aware of Islamic finance miss the opportunities offered by Islamic banks and other Islamic finance providers.

The awareness of SMEs operating in Erzincan and their tendency to use the Islamic financial system is the focus of this study. The main purpose of the study was to determine whether there was a relationship between the perceptions of SMEs about Islamic financial products and the tendency of SMEs to invest in Islamic financial systems. In addition, determining whether the tendency of SMEs to invest in Islamic financial systems differs according

to demographic characteristics was another aim of the study. For this purpose, the "Alternative Investment and Financing System Awareness Survey" was applied to reveal whether there is a relationship between the perceptions of SMEs operating in Erzincan about Islamic finance investment products and the tendency of SMEs to invest in Islamic finance instruments.

The population of the study consisted of SMEs operating in Erzincan. The simple random sampling method was used in sample selection. As a result, 378 SMEs participated in the study.

The questionnaire used in this study consisted of two parts. The first part aimed to obtain general information about the SMEs. In the second part, a 22-Item, 5-point Likert scale was used to measure whether there was a relationship between the perceptions of SMEs about Islamic finance products and the tendency of SMEs to invest in Islamic finance instruments. The questionnaire in the second part consisted of 5 sub-dimensions: awareness of Islamic finance (Items 1-6), attitudes (Items 7-8), subjective norms (Items 9-12), perceived behavioral control (Items 13-16) and Islamic finance. the tendency to use the system (Items 17-22).

Factor analyzes and reliability analyzes were performed and the relationship between the variables were tested using various multivariate analyzes. In the evaluation of the results, firstly, reliability and factor analysis were applied. Afterwards, the frequency distributions of the responses given by the participants were examined. Further, whether there was a significant difference between the demographic characteristics of the hypotheses established within the scope of the study and the mean of the predictive variables was tested with the t-test and ANOVA tests.

This study is significant in two aspects. First, it provides an opportunity to compare the results of similar studies examining the relationship between Islamic finance knowledge and investment tendency of SMEs, which are few in the literature. Second, it is thought that the study will provide an understanding that the Islamic finance system plays an important role in enabling SMEs to continue their activities and make the right investments.

The fact that the study was for only SMEs operating in Erzincan is a limitation. The reason for this limitation is that the survey was applied to the participants distantly due to the Covid-19 Coronavirus pandemic. Due to the inability to face to face applications, there were difficulties in understanding the questions correctly and getting the right answers. Before the survey, the participants were informed about the research and the survey form, and asked to fill in the survey. In this way, these limitations were tried to be minimized.

The results showed that there was a positive and statistically significant relationship between the predictive variables of the Islamic financial system and the tendency to use the Islamic financial system. The positive predictive variables of tendency and attitudes, subjective norms, perceived behavioral control and awareness of Islamic finance to use the Islamic finance system may indicate that SMEs have a tendency to invest in Islamic finance instruments. Since the relationship between the aforementioned predictor

variables and the tendency to use the Islamic financial system is directly proportional, they will act together.

In addition, the tendency to use the Islamic finance system was analyzed by examining whether it differed according to the demographic characteristics of SMEs.

Many financial stakeholders can find the opportunity to invest in the Islamic financial system by taking advantage of the results of this study. SMEs can use the information which reached through conventional and participation banks, to determine consumer needs and expectations. It is thought that the results obtained in the research will contribute to the scientific studies to be carried out in this field. Especially the limited studies on the Islamic finance system will increase the contribution of the study to the field. For future studies, researchers may be advised to conduct more comprehensive studies for different customer and investor groups.

COVID-19 KORKUSUNUN SAĞLIK ÇALIŞANLARININ İŞ PERFORMANSLARINA ETKİLERİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACILIK ROLÜ*

Aybüke ERSAN** & Murat SÜSLÜ***

Öz

Çalışmanın amacı sağlık çalışanlarında, Covid-19 korkusunun iş performansı üzerindeki etkisini belirlemek ve bu ilişkide, örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir. Araştırmada kapsamında katılımcıların tanımlayıcı özellikleri için demografik bilgileri alınmış sonrasında Covid-19 korkusu ölçeği, örgütsel bağlılık ölçeği ve son olarak çalışanların iş performansının ölçülmesinde; iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Tokat ilinde görev alan 409 sağlık çalışanından google formlar kullanarak çevrimiçi anket yapılmak suretiyle elde edilmiştir. Veriler SPSS 25 paket programı ve SPSS Process 2.16 makrosu ile analiz edilmiştir. Programlar aracılığı ile toplanmış olan verilerin güvenilirlik analizi yapıldıktan sonra tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizleri ve 4. model aracılık analizi yöntemleri ile detaylı olarak incelemeleri yapılmıştır. Araştırma bulguları; sağlık çalışanlarının düşük düzeyde bir Covid-19 korkusuna, orta seviyede örgütsel bağlılık düzeyine ve yüksek düzeyde iş performansına sahip olduklarını göstermiştir. Sağlık çalışanlarının Covid-19 kaynaklı korku düzeylerinin, iş performans düzeylerini (katsayı=0,1701) ve örgütsel bağlılığın aracılık etkisi ile söz konusu Covid-19 kaynaklı korku düzeyini (katsayı=0,1026)'ya düşürdüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Korkusu, İş Performansı, Örgütsel Bağlılık, Sağlık Çalışanları

THE EFFECTS OF THE FEAR OF COVID-19 ON THE WORK PERFORMANCE OF HEALTHCARE PROFESSIONALS AND THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT

Abstract

The aim of the study is to determine the effect Covid-19 fear on work performance in healthcare workers as well as the mediating role of organizational

* Çalışma Aybüke Ersan tarafından Beykent Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında Murat Süslü danışmanlığında hazırlanan Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, aybukersan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5747-7430>.

*** Dr. Öğr.Üyesi, Beykent Üniversitesi, İİBF, Turizm ve Otel İşletmeciliği, msuslu@beykent.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-3698-8634>.

commitment in this relationship. 409 health workers working in Tokat participated in the study. The data were collected through an online survey. In data collection, a demographic information form which used to the descriptive characteristics of the participants, the Covid-19 fear scale, organizational commitment scale and the job performance scale for measuring the work performance of the employees were used. The data were analyzed using SPSS 25 package program and SPSS Process 2.16 macro. After the reliability analysis of the data was performed, detailed analyzes were made with descriptive statistics, explanatory factor analysis, correlation analysis and 4th model mediation analysis methods. The results of the study demonstrated that healthcare workers had a low fear of Covid-19, a moderate level of organizational commitment, and a high level of job performance. It has been found that the fear levels caused by Covid-19 reduced the levels of job performance (coefficient=0.1701) and in addition the mediating effect of organizational commitment reduced the level of fear due to Covid-19 (coefficient=0.1026).

Keywords: *Fear of Covid-19, Job Performance, Organizational Commitment, Healthcare Employee*

Giriş

Sağlık kurum ve kuruluşlarının başarılı olabilmesinde insanların rolü büyüktür. Söz konusu rol sağlık sektöründe giderek artan teknoloji kullanımına rağmen her geçen gün önemini daha da arttırmaktadır. Kurumlarına bağlı olan çalışanların hizmet kalitesini ve verimliliği artırmaları buldukları kuruma büyük katkı sağlayabilmektedir. Örgütsel bağlılığın, iş performansını artırıcı yönde etkisi bulunduğu, işe devamlılığı olumlu yönde etkilediği, aynı zamanda işgücü devri ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçları azaltıcı etkiye sahip olduğu ile ilgili alan yazında çok sayıda destekleyici çalışmaya rastlamak mümkündür. Ancak son zamanlarda insanların hayatlarına ciddi anlamda etki eden Covid-19 salgınının sağlık çalışanlarının performansına da etki edebileceği düşünülen en önemli etkenlerden biridir. Salgın zamanlarında özellikle sağlık çalışanlarının iş yükleri ve sorumlulukları büyük oranda artmaktadır. Artan iş yükü, daha yoğun ve uzun süreler çalışmalarını gerektirmektedir.

Çalışmanın amacı sağlık çalışanlarında, Covid-19 korkusunun iş performansı üzerindeki etkisini belirlemek ve bu ilişkide, örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir. Araştırma kapsamında Tokat ilinde özel ve kamu sağlık kurumlarında görev almakta olan sağlık çalışanlarının Covid-19 ile mücadelede örgüte duyulan bağlılık ile sergilemiş oldukları performansı seviyesinde farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Tokat ilinde görev alan 409 sağlık çalışanından 26.11.2021 ile 26.12.2021 tarihleri arasında Google forms kullanarak çevrimiçi anket yapılmak suretiyle elde edilmiştir. Veriler SPSS 25 paket programı ve SPSS Process 2.16 makrosu ile analiz edilmiştir. Araştırmanın yapıldığı zaman aralığında alan yazında Covid-19, iş performansı ve örgütsel bağlılık kavramlarının bir arada bulunduğu çalışmalara az rastlanır olduğu için araştırmanın sonucunda elde edilecek bulguların alan yazına nebze de olsa katkı sağlayacağı beklenmektedir. Araştırma verilerinin toplanması aşamasında Covid-19

salgını sebebi ile yaşanan yoğunluk ve zaman kısıtının yanında araştırmanın yalnızca Tokat ilinde gerçekleşmiş olması gibi kısıtlamaların es geçilmemesi gerekmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Koronavirüsler (CoV), soğuk algınlığından çok daha fazla tehlikeli hastalıklara yol açtığı gibi başka çeşitli hastalıklara da sebebiyet veren geniş bir virüs ailesidir. SARS-CoV (Şiddetli Akut Solunum Sendromu) ve MERS-CoV (Orta Doğu Solunum Sendromu) virüsleri ile aynı aileden olan bu yeni koronavirüs (nCoV) "2019-nCoV" insanlarda daha önce görülmemiştir. Yeni virüs daha sonra "Covid-19 virüsü" olarak adlandırılmıştır (WHO, 2022). Covid-19, ilk olarak 2019'un Aralık ayının sonlarında Çin'in Hubei bölgesinin başkenti Wuhan'da solunum yolu hastalıklarından şikâyetçi olan bir grup hastanın başvurması ile ortaya çıkmıştır ve net olarak tanımlanamasa da salgın başlangıcının bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Virüs 13 Ocak 2020'de tanımlanmıştır ve yeni ölümcül virüs insandan insana bulaşarak tüm dünyaya yayılmıştır (covid19.saglik.gov.tr). 11 Mart 2020 tarihi ülkemizde ilk Covid-19 vakasının görüldüğü tarihtir ve bu tarihte Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (covid19.saglik.gov.tr).

Alanyazın incelendiğinde geçmişten günümüze kadar birçok araştırmacının örgütsel bağlılığa ilişkin araştırmaları bulunmaktadır. Bu durumun sebebi ise örgütsel bağlılığı kapsayan örgütsel davranış, psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi farklı disiplinleri barındırması olarak görülmüştür. Araştırmacılarca yoğun olarak incelenmiş ve kendi görüş açılarından değerlendirme eğiminde bulunmaları tek bir tanımın oluşmasına doğal olarak engel olmuştur (Kayabaşı, 2019: 8). Tetik (2012) örgütsel bağlılığı tanımlarken, "çalışanların bağlı bulunduğu örgütün hedeflerine olan güçlü inancı, örgütün değerlerini kabullenmesi, örgütün faydası doğrultusunda çaba göstermeye arzulu olması ve örgütün bir üyesi olarak kalma ihtiyacı taşıma biçimi" olarak ifade etmiştir. Lizote vd. (2017)'ye göre örgütsel bağlılık, örgüt ile üye arasında oluşan sosyal bir bağdır. Bu bağ çalışan ile kurumunu ortak amaç ve değerlerinin bulunduğu bir çatının altında toplamaktadır (Karakoç, 2018: 1375). Balay (2000) örgütsel bağlılık ile ilgili yapılan tüm tanımlamaların ardından örgütsel bağlılığın üç temel ögesi olduğunu belirtmiş bunlar; örgüte olan inanç, örgüt amaçlarının kabulü ve bu amaçların gerçekleştirilmesi için yoğun emek verebilmektir. Son olarak ta örgüt ile olan bağının devamlılığı için istekli olmaktır (Gür, 2014: 6). Zeffane (1994)'e göre rekabetin yoğun olduğu günümüz dünyasında bir organizasyonun başarısı, çalışanların organizasyona bağlılığı ve sadakati ile ölçülmektedir. Bu bağlılığı gösteren çalışanlar, çalıştıkları kuruluşlara yüksek performanslı, kaliteli ürünler sunmaktadırlar. Mueller vd. (1992) Örgütsel bağlılığın temelini iki önemli kavramın oluşturduğunu belirtmişlerdir. Bu kavramlar; bağlılık ve örgütte kalma eğilimidir. Bağlılık;

örgütte özdeşleşme ve sorumluluk duygusuna dayalı duygusal sorumluluk anlamına gelmektedir (Uygur, 2007: 73).

Altaş ve Çekmecelioğlu (2015) çalışmalarında bahsettikleri üzere örgütsel bağlılığa yönelik ilk yaklaşımlarda bağlılık, örgütsel amaç ve değerlerin benimsenmesi ve örgüte ait olma duygusu çerçevesinde örgüt ile kurulan duygusal bağlılık olarak tanımlanmıştır. Sonraki çalışmalarda, bağlılığın kişisel çıkarların ağır bastığı nedenlerden kaynaklanabileceğini de göstermişlerdir. Meyer ve Allen (1997) örgüte duyulan bağlılığı birçok farklı şekilde gerçekleştirilebileceğini savunmuş ve önceki dönemlerdeki gibi tek boyutlu bir kavram olmadığını düşünerek geliştirdikleri “üç boyutlu örgütsel bağlılık modeli” ile çok boyutlu örgütsel bağlılık modelinin kavramsallaştırılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Bu yaklaşımlar, “devamlılığı”, “duygusal bağlılık” ve “normatif bağlılık” olarak tanımlanmıştır. Örgütsel bağlılık boyutlarının birçok ortak yönü olmasına karşın her birinin kavramsal olarak ayırt edici psikolojik özellikleri vardır (Sabuncuoğlu, 2007: 614).

Allen ve Meyer tutumsal bağlılık yaklaşımını örgüt ile örgüt üyeleri arasında kurulan psikolojik bağın yansıması olarak tanımlamıştır ve tüm örgütsel bağlılık yaklaşımlarının üç ana ögesi vardır. Bunlar duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üye ile örgüt arasında yaşanan üç temel ilişkiden kaynaklandığını ortaya koymuşlardır (Çöl ve Gül, 2005: 293).

Duygusal Bağlılık: çalışanın kurum değerlerini, misyonunu ve gayesini benimsediği ölçüde oluşan hissi bir bağlıdır. Bu durumda çalışan, örgüt değerleri ile özdeşleşir ve örgütün bir parçası olmaya isteklidir buda örgüt ile çalışan arasındaki en iyi bağlılık biçimidir. Bahsi geçen iş görenler tüm işverenlerin arzu ettiği, kendini kuruma adanmış, özverili, sadık ve gerekli olduğu takdirde fazladan çaba sarf etmekten çekinmeyen iş gören profildir (Bayram, 2005: 132).

Devamlılık Bağlılığı: İş görenlerin, kurumlarına yaptıkları yatırım ve maliyetleri dikkate alarak kurumdan ayrılma niyetine girdiğinde ekonomik ve sosyal kayıplarını göz önüne aldığı örgütte kalmayı zorunlu bir ihtiyaç olarak görmesi sonucunda gelişen bağlılıktır (Öngel ve Gerni, 2021: 673).

Normatif Bağlılık: Allen ve Meyer (1991)’ in çalışmaları incelendiğinde çalışan bireylerin hissetmiş oldukları sorumluluk duygusu ile örgütte kalmaya devam etmeleri gerektiği hissiyatına dayanan bağlılık türüdür. Burada bireysel fayda gözetilmeyip mesleki ahlak ve etik değerler gözetilir (Demir, 2021: 17). Allen (2003)’e göre çalışanın örgütte uzun zaman geçirmiş olmasının yarattığı sorumluluk duygusu ile örgütün çalışana kattığı değerler neticesinde kendisini örgüte borçlu hissetmeye başlamasına sebep olmaktadır, bu durum zaman ilerledikçe kurumda kalmanın en doğru seçenek olması şeklinde sonuçlanmaktadır (Kayabaşı, 2019: 22).

Performans, belirlenmiş bir zaman diliminde kişi veya kişilerce hedeflerine ulaşabilmek için gösterdikleri çabanın niceliksel ve niteliksel olarak ölçüm sonuçlarıdır. Bu ölçüm neticesinde sonuçlar olumlu ise yüksek

performans, istenilenin altında bir ölçüm var ise de düşük performans olarak kabul edilmektedir (Uysal, 2015: 33). Barutçugil (2002)'e göre performans, çalışanın ihtiyaç duyduğu doyumu sağlamak amacıyla kurumda üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklar vasıtasıyla istek ve arzuları için zaman ve çaba harcamasıdır. Bireyin başarılı olarak anılması için, belirlenmiş olan işi, kabul edilen standartlara uygun olarak yapmış olması gerekmektedir. Standarda ulaşmış veya üstüne çıkmış olanlar başarılı, standardın altındaki sonuçlara başarısız olarak nitelendirilmektedir.

İş performansı aynı zamanda firma performansı ile ilgili tüm stratejiler ve müdahaleler için kullanılabilecek bir unsur olarak kabul edilir. Bu stratejilerin çoğu, eğitim ve gelişim, motivasyon, işe alım ve seçim gibi performans artırıcı konuları vurgulamaktadır. Bununla birlikte, başka bir açıdan bakıldığında, diğer işçiler, bireylerin önceden belirlenmiş kurumsal hedeflere katkıda bulunmalarını engelleyen kısıtlamaları kaldırmaya ve bireylere kurumsal katkı için gelişmiş fırsatlar sağlamaya odaklanmaktadır (Çelik, Kılıç, Altındağ, Öngel ve Günsel, 2021: 3). Alan yazın incelemesi yapıldığında iş performansı çok boyutlu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak uygulamalara bakıldığında çalışmalarda genelde kabul gören “görev” ve “bağlamsal” iki alt boyutun varlığı görülmektedir.

Görev Performansı: Borman ve Motowidlo (1997)'ya göre görev performansı, İş görenlerin, kurumun teknik çekirdeğine işaret eden temel ve önceden belirlemiş olan iş ve iş gerekliliklerini yerine getirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda iş görenlerin, işin gereklilikleriyle, kendilerine verilen görev ve sorumlulukları ne denli iyi yerine getirdikleriyle de alakalı bir olgudur. Örgütün amaç ve hedeflerine katkıda bulunmaya yönelik, teknolojik destek, malzeme veya hizmet kaynağı ve yeni fikir üretimine kaynak sağlamak olarak ta ifade edilmektedir. (Ünlü ve Yürür, 2011: 185).

Bağlamsal Performans: Bağlamsal performans, daha geniş anlamda ifade edilirse kurumun teknik ve merkezi fonksiyonunu işlevsel hale getiren eylemlere ek olarak; örgütsel, sosyal ve psikolojik çevre bağlamında çalışma koşullarını zenginleştirmeye destekçi çalışmalar ile etkinlik kazandırılmasıdır. Aynı zamanda görev performansın kapsamında değerlendirilen çalışmaların da bir anlamda katalizörü durumdadır (Ünlü ve Yürür, 2011: 185). Bağlamsal performans davranışları, genellikle tüm işler için ortaktır; rol tanımı yoktur ve aynı zamanda resmi yükümlülüklerden ve zorunluluklardan sorumlu değildir. Bağlamsal performanstaki değişimin asıl dayanağı ustalık değil, kararlılık ve beceridir. Burada bağlamsal olmaktan kasıt işten ziyade işle alakalı fakat işin kendisiyle alakalı olmayan unsurlardır (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 59).

Borman ve Motowidlo (1997)'ya göre örgüt kültürünün personeli destekleyici özellikte olması ve olumlu davranışları özendirici olması bağlamsal performansın ortaya çıkmasında belirleyici role sahiptir. Bağlamsal performans elde edebilmek için işgörenler güçlendirilmeli, çalışan memnuniyeti sağlanmalı ve artırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Kurum içindeki belirsiz durumlar ortadan kaldırılmalı ve örgütsel adalet

sağlanmalıdır (Gül, 2002: 27). Tüm istenen ortam oluştuktan sonra bağlamsal performans davranışları gelişecektir. Befort ve Hattrup'a göre bunlar fazla mesai için gönüllü olma, hevesli ve azimli olma, işbirlikçi olma ve yardım sever olma, kural ve usullere uyma, son olarak örgütü destekleyici ve korumacı motivasyonel ve gönüllülük esasına dayalı davranışları içermektedir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 61). Bağlamsal performansın, örgüt çıktılarının kalite ve verimliliğini artırıcı etkisinin de olduğu vurgulanmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında her iki performans türünün de asıl amacı, iş görenlerin motivasyonunu en üst seviyede tutmak ve iş görenlere faaliyetlerini sürdürebilmeleri için iş yapma yollarını sağlamaktır.

2. ALANYAZIN İNCELEMESİ

Türkmen ve Aslan (2021) Covid-19 sürecinde sağlık personelinin stres ve tükenme seviyesini incelenmek amacıyla 173 katılımcı ile çalışma gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Covid-19 ile mücadele sürecinde tüm sağlık çalışanlarının iş yükü artmış ve çalışma koşulları da ağırlaşmıştır. Bu süreçte kendileri, aileleri, arkadaşları ve tüm sevdikleri içinde endişe duyan sağlık personeli psikolojik olarak da yıpranmıştır. Vakaların kontrol altına alınamaması ve istenilen düzeyde aşılmanın yapılamaması ve tekrarlayan pikler Covid-19 ile mücadelede sağlık çalışanlarının iş yaşam kalitesini bozmaktadır. Uysal ve Yılmaz (2021) 'ın yapmış oldukları çalışmaya göre hemşirelerin Covid-19 korkusunun ve mesleğe bağlılıklarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda hemşirelerdeki Covid-19 korkusunun mesleğe bağlılığı etkilemediği de saptanmıştır. Zandi vd. (2020) Pakistan' da 129 doktor ile yaptıkları çalışma sonucunda Covid-19 a maruziyetle örgütsel bağlılık arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı zamanda Covid-19 a maruziyet iş stresini artırmış ve bu ilişkide örgütsel bağlılık negatif olarak etkilenmiştir. Poyraz (2021) 'ın pandemi hastanesinde çalışmakta olan 131 hemşire ile yaptığı çalışmasına göre Covid-19 korkusu yüksek çıkan hemşirelerin bakım davranışlarının yani performanslarının düşük olduğu belirtilmiştir. Yılmaz ve Bekar (2021)'ın 214 hemşire üzerinde yapmış oldukları çalışmada Covid-19 korkularının yüksek olmasına karşın işin anlamının artmasından dolayı performanslarının arttığı gözlemlenmiştir.

Saatçi (2020)'nin yayınlamış olduğu araştırma sonuçlarına göre, sağlık çalışanlarının %67,9'unun performanslarında düşüklük yaşadığı bildirilmiştir. Ertal (2021) pandemi sürecinde 246 adet hastanede görev alan sağlık personelinin hedef almıştır ve bu süreçte yaşamış oldukları tükenmişlik seviyesi ile bu tükenme seviyesinin beslenme ve uyku döngülerine etkisini araştırmıştır. Babbott vd. (2014)' e göre Covid-19 dolayısı ile tükenmişlik sorunu yaşayan sağlık personellerinde maddi ve manevi hasarlar sebebiyle işten uzaklaşmaların yaşanmasının sağlık hizmetinin güvenilirliğinde ve kalitesinde olumsuz yönde etkilere sebep olabileceği belirtilmiştir. Bu sebeple

yaşanan tükenmişlik durumu hem sağlık personeli refah düzeyinde hem de sağlık sistemi performansı ve kalitesinde eksiklikler yaşattığı belirtilmiştir.

Sasaki vd. (2020)'nin Japonya da tüm tam zamanlı çalışanlar üzerinde yapmış oldukları çalışmalar beklenenin aksine, işyerindeki yoğun Covid-19 ile mücadele çalışmaları Covid-19 korkusu ile pozitif yönde ilişkilendirilmiştir. Uygulanan önlemlerin artması ile korku ve endişede beraberinde gelmiştir. 1379 kişide yapılan küresel Covid-19 korkusu ölçeği, iş performansı ölçeği ve psikolojik sıkıntı ölçeğinin kullanıldığı araştırma sonucunda işyerlerinde uygulanan Covid-19 tedbirleri çalışanları psikolojik sıkıntılarında azalışa ve iş performanslarında da artışı sağlamıştır. Hoşgör, Sağcan ve Dörttepe (2020)'ye göre pandemi dönemlerinde özellikle sağlık çalışanlarının iş yükleri artmakta ve yoğun bir iş temposu ile çalışmaları gerekmekte olduğunu belirterek 102 sağlık personeline Covid-19 anksiyete ölçeği ve mesleki performans ölçeğini kullanarak çalışma yapmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda, düşük seviyede Covid-19 kaynaklı anksiyeteye ve yüksek düzeyde iş performansının var olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Bir başka çalışmada ise Yiğitöl ve Büyülmumcu (2021) Covid-19 korkusu ile iş performansının diğer değişkenlerle ilişkisini de göz önüne alarak bir nicel araştırma yapmışlardır. Bunun sonucunda ise kurum içinde alınan tedbirler dışında çalışanların bireysel olarak kendi önlemlerini alma eğilimi gösterdikleri görülmüştür. Kurumda alınan genel veya bireysel önlemlere rağmen Covid-19 kaynaklı endişe ve korkuların, personellerin iş performansı üzerinde olumsuz etki yaratması beklenmektedir. Bu çalışmada 542 bireye uygulanan iş performansı ölçeği, işten ayrılma niyeti ölçeği, Covid-19 korkusu ölçeği ve beş faktör analizi ölçeği uygulaması sonucunda Covid-19 salgın sürecinin birçok psikolojik ve fizyolojik iyilik halini etkilediği gözlemlenmiştir. Bu süreçte yaşanan değişiklikler ve belirsizlik durumu çalışanlarının performansını da etkilemiştir ancak Covid-19 korkusunun iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. İş stresi ve yoğunluğu en yüksek düzeyde olan sektörlerden biride sağlık sektörüdür. Bu duruma ek olarak Covid-19 pandemi süreci de dâhil olduğunda çalışma koşulları çok daha zor hale gelmiştir. Çini ve arkadaşları (2021) Covid-19 sürecinde sağlık profesyonellerinin hissettiği iş stresinin, iş tatmini aracılığı ile işte kalma niyetlerini nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla karma analiz yöntemini kullanarak, nicel analiz için 633, nitel analiz için 13 özel sağlık personelinin katılım gerçekleştirdiği bir araştırma yapmışlardır. Bunun sonucunda ise çalışanların maruz kaldıkları stres seviyesi arttıkça verim oranlarının ve iş gören performansın olumsuz yönde etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Dünyanın en kalabalık ülkelerinden olan Pakistan da yapılan bir çalışmada pandemide birebir görev alan 15 doktor ve 15 hemşire ile yüz yüze yapılan görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, sağlık çalışanlarının yeterince eğitilmiş ve hazırlıklı olmamaları, yeterli kaynaklarının bulunmaması, aşırı iş yükü ve uyku sorunları, stres ve endişenin Covid-19

pandemisi sürecinde iş performanslarını olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir (Jafar ve Shoukat, 2020). Elden (2020) ve Erer (2021)'in de Türkiye de yapmış oldukları çalışmalar da bu bilgiler ile paralel seyretmiştir. Çalışma sonucunda, Covid-19 ile mücadelede en büyük sorumluluğu sağlık personeli üstlenmiştir. Bu sebeple sağlık personelinin Covid-19 korkusu nedeniyle işten ayrılma eğilimleri artmış, örgüt depresyonunda anlamlı ölçüde negatif yönlü etkilenmeler görülmüştür. Motivasyon düşüklüğü, aşırı iş yükü ve belirsizlik durumu da çalışanları olumsuz yönde etkilemiştir. Tükenmişlik seviyelerinde de artış belirlenmiştir. Tüm bu olumsuz etkilerin çalışan performansını da olumsuz yönde etkileyeceği alan yazında da yer alan bilgiler ışığında belirtilebilir.

Yeşil ve Mavi (2021) Covid-19 korkusunun, çalışan performansı, iş tatmini, duygusal emek ve yaşam doyumu üzerinde ki etkisini belirlemek amacıyla 169 AVM çalışanı üzerinde covid-19 korkusu, çalışan performansı, iş tatmini, duygusal emek ve yaşam doyumu ölçeklerini kullanarak bir alan araştırması yapmışlardır. Toplanan veriler sonucunda psikolojik faktörlerin iş gören performansında olumsuz yönde etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Aksu (2021) 1071 Sağlık çalışanlarının dâhil olduğu araştırmasında Covid-19 öncesinde ve sonrasında algılanan iş stresi, iş güvencesizliği ve işten ayrılma niyetlerini ölçmeyi amaçlamıştır. Algılanan iş stresi ölçeği, İş güvencesizliği algısı ölçeği ve ayrılma niyeti ölçeklerini kullanarak hem Covid-19 öncesi dönemde hem de Covid-19 sonrasında sağlık personellerinin iş güvencesizliği algılarıyla işten ayrılma niyetinde ve algılanan iş stresinde anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna varılmıştır. Bu bilgiler ışığında Sverke vd. (2002) iş güvencesizliğinin uzun dönemde çalışan performansında olumsuz etki yaratacağını bilgisi verilmiştir (Aksu, 2021: 750). Hoşgör vd. (2021) 120 sağlık personeline yönelik Covid-19 kaynaklı tükenmişlik seviyesini ölçmeyi amaç edindiği bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırma sonucunda duygusal tükenme orta seviyede görülürken, duyulan endişenin bireysel başarıyı yüksek seviyede olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir.

Örgütsel bağlılıkla iş performansı arasında ilişkiyi belirlemek amacıyla farklı alanlarda pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmalar neticesinde kimi çalışmalarda pozitif bir ilişki olduğu görülürken bazı çalışmalarda ise negatif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Örgütsel bağlılık ve iş performansı arasındaki bağın çalışmaların sonuçlarının farklı olması sebebinin netlik kazanamadığı saptanmıştır. Aşağıda alan yazında bulunan çalışmalardan örnekler bulunmaktadır.

İslamoğlu (2018) Karadeniz Ereğli Devlet hastanesinde çalışan 248 hemşire üzerinde örgütsel bağlılıkla iş performansları arasındaki ilişkiyi ölçmek amacı ile Allen ve Meyer (1990) örgütsel bağlılık (ÖB) ölçeği ve Borman vd. (1995) iş performansı (İP) ölçeğini kullanarak tamamlayıcı ve kesitsel bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma sonucuna göre iş performansı ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. İş performansı ile örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık ile yüksek seviyede pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Hemşireler üzerinde yapılan

araştırma sonucunda iş performansı ve örgütsel bağlılığın medeni halden, cinsiyetten ve kıdemden etkilenmediği görülmüştür. Boz, Duran ve Uğurlu (2021) örgütsel bağlılığın iş performansına nasıl etki ettiğini belirleyebilmek amacıyla Adana ilinde bulunan bir kamu hastanesinde görev alan 208 acil sağlık personeli üzerinde iş performansı ölçeği ve örgütsel bağlılık ölçeği uygulaması yapılmıştır. Sonuç olarak örgütsel bağlılık ve alt boyutlarından duygusal bağlılık ve normatif bağlılığın iş performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kayabaşı (2019) Kastamonu ilinde sağlık bakanlığına bağlı bir kamu hastanesinde görev alan 461 sağlık çalışanı ile birlikte örgütsel bağlılık, iş performansı ve iş tatmininin sağlık çalışanları açısından analizini yapmıştır. Örgütsel bağlılık ile iş performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde ancak düşük seviyede doğrusal ilişki bulunmuştur ($r:0,193$). Duygusal bağlılık ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, normatif bağlılık ve devam bağlılığının iş performansı ile aralarında anlamlı ve olumlu yönde ancak düşük seviyede bir ilişki saptanmıştır ($r: 0,106$). Ekingen (2021) kamu ve özel hastanede çalışan hemşirelerin örgütsel adalet algılarının iş performanslarına etkisini ve iş tatmininin aracılık rolü üzerine araştırma yapmayı amaçlamıştır. 374 adet hemşirenin katılımı ile çalışma neticelendirilmiştir. İş performansı ve iş doyumu ile örgütsel adalet algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda iş tatmininin kısmi aracı rolü olduğu tespit edilmiştir.

Guo ve arkadaşları (2021) Çin'in Harbin şehrinde bulunan sekiz adet üçüncü basamak hastanesinde çalışmakta olan 1509 doktor ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışma; hekimlerin başarı motivasyonunu, iş performansı, örgütsel bağlılık, kişilik ve diğer demografik özelliklerin nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Analiz sonrası bulgularda başarı motivasyonu ile örgütsel bağlılık ve iş performansı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. İş performansı ile örgütsel bağlılık arasında da pozitif ilişki bulunmuştur. Çinli hekimlerin iş performansına başarı motivasyonu doğrudan etki etmiştir. Buna ek olarak örgütsel bağlılığın burada anlamlı aracı değişken görevi gördüğü saptanmıştır. Hamid ve Dehghanizadeh (2012) İran'ın Ahwaz ilindeki eğitim hastanelerinde çalışan hemşirelerin maneviyat, örgütsel bağlılık ve genel sağlık ile iş performansı arasındaki ilişkisini araştırmak amaçlamışlardır. Yapılmış olan çalışmaya 196 hemşirenin de katılım göstermiştir. İş performansı ölçeği, maneviyat ve manevi bakım derecelendirme ölçeği (SSCRS), örgütsel bağlılık ölçeği ve genel sağlık anketi (GHQ-28) uygulaması yapılmıştır. Tüm anketler için iç tutarlılık güvenilirliği ($a=0.68$, $a=0.98$) aralığında bulunmuştur. Çalışma sonucunda, tüm değişkenlerin iş performansını yüksek düzeyde yordadığı tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık ve iş performansı arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Karem vd. (2019) Irak'ta bulunan İbnü'l-Esir hastanesinde çalışmakta olan 108 hemşire ile örgütsel bağlılığın ve iş tatmininin iş performansına olan etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın analizlerine göre iş tatmini ve örgütsel bağlılığın üç alt boyutu da iş performansı ile pozitif ve anlamlı bir

ilişki içindedir. Fakat örgütsel bağlılığın alt boyutu olan duygusal bağlılık iş performansı ile en yüksek düzeyde ilişkide bulunmaktadır. Kim, Park ve Lee (2019) Kore’ de 192 klinik hemşire üzerinde hemşirelik uygulama ortamının iş performansı ve örgütsel bağlılık üzerindeki ilişkisinde işe gömülmüşlüğü aracılık rolünü ölçmek amacıyla çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda ki bulgular; uygulama ortamının ile iş performansı ve örgütsel bağlılık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda işe gömülmüşlüğü aracılık rolü ile iş performansı ve uygulama ortamı arasında tam aracılık tanımlanırken uygulama ortamı ve örgütsel bağlılık arasında kısmi rolünün olduğu belirtilmiştir. Oh ve Chung (2011) hastanede görev alan hemşirelerde güçlendirmenin iş performansı, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlayan çalışmada 345 hemşire ile anket çalışması yapılmıştır. Güçlendirmenin iş performansı, örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile pozitif ve anlamlı bağlantısı bulunurken, işten ayrılma niyeti ile negatif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. İş performansı ve örgütsel bağlılıkta yaş, medeni durum, deneyim, maaş ve eğitim seviyesi arasında anlamlı ilişki varken, iş tatmininde yalnızca aylık ücret anlamlı istatistik veri sağlamıştır.

Dinç, Kuzey ve Steta (2018) Bosna-Hersek te 274 özel ve kamu hastanesinde çalışan görevliler ile yapmış olduğu iş performansı, iş tatmini ve örgütsel bağlılık 5li likert anket hastanelerin iş tatmini ile örgütsel bağlılık bileşenlerinin iş performansı üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Sonuçlara göre duygusal bağlılık ile iş performansı ve iş tatmini arasındaki doğrudan istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu tespit edilmiştir. İş tatmini ve iş performansı arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İş tatminin, örgütsel bağlılık ve üç alt bileşeni ile iş performansı arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Alan yazında ki çalışmaların aksine burada duygusal ve normatif bağlılığın iş performansı ile arasında ilişkisi bulunamadı. Devam bağlılığı ve iş performansı arasındaki ilişki pozitif olarak tespit edildi. Maheshwari vd. (2008) Hindistan’da bulunan sağlık kurumundaki 83 çalışanla yapmış oldukları araştırmaya göre, devlet kurumunda çalışan sağlık personelinin örgütsel bağlılıklarını, üstleri ile verimli ve etkin biçimde iletişim kurmaları, geri bildirim yapmaları, performans ve örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği bildirilmiştir (Şencan, Yeğenoğlu, Aydıntan, 2013).

Berberoğlu (2018) Kuzey Kıbrıs devlet hastanesinde görev yapmakta olan 945 sağlık personeli üzerinde örgütsel iklimin örgütsel bağlılık ve algılanan örgütsel performans üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla tesadüfi anket çalışması yapmış ve 213 dönüş alınarak çalışmaya devam edilmiştir. Elde edilen bulgularsa örgütsel iklimin örgütsel bağlılık ile orta seviyede pozitif, algılanan örgütsel performans ile ise yüksek düzeyde pozitif yönde doğrusal bir ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Almutairi (2016) Riyad’da bulunan dört hastane ve 227 Suudi kadın hemşire ile Suudi kadın hemşireler arasında dönüşümcü liderlik tarzı ile çalışanların iş performansları arasındaki ilişkide örgütsel bağlılığın aracılık rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma

sonucunda dönüşümcü liderlik tarzının hem iş performansı ile hem de örgütsel bağlılık ile arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Duygusal bağlılık ile iş performansı arasında da pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Karakoç (2018) iş tatmininin örgütsel bağlılık seviyesi ile çalışan performansı arasındaki etkiyi tespit edebilmek amacıyla 483 sigorta çalışanı üzerine yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık ve devam bağlılığı arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Ancak normatif bağlılık ve iş performansı arasında olumsuz bir ilişki tespit edildiğinden dolayı iş performansı ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin kısmen var olduğu belirtilmiştir. Özutku (2008) örgütsel bağlılığın üç boyutu ile bağlılığın sonuçlarından biri olan iş performansı arasındaki ilişkiyi incelediği ve 250 fabrika işçisi üzerinde yapmış olduğu araştırmaya ya göre örgütsel bağlılık ve iş performansının arasındaki ilişkinin her zaman benzer sonuçlar vermemektedir (Meyer vd. 2002). Bunun sebebi ise örgütsel bağlılığa etkisi olan farklı kültürlerin var olmasıdır. Her kültürün bağlılığa bakış açısının farklı olması değerlendirme sonuçlarını da farklılaştırmaktadır. Örneğin Amerika gibi mobil ve bireyci toplumlarda duygusal bağlılık iş performansı ile pozitif bir ilişki gösterirken (Meyer vd. 2002), Türk kültürü gibi toplulukçu ve geleneksel toplumlarda normatif bağlılığın iş performansını daha fazla etkileyebileceği düşünülmektedir. Yine Özutku'nun yapmış olduğu analizler neticesinde duygusal bağlılık ve devam bağlılıkları ile iş performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmış ancak normatif bağlılık ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Suliman (2001)'nin sanayide çalışmakta olan rastgele seçilmiş 1000 iş gören ile yapmış olduğu araştırmada iş iklimi ve örgütsel bağlılığı ilişkilendirmiş ve iş iklimini pozitif algılayan verilimi yüksek çalışanların örgütsel bağlılıklarının yüksek olmasından dolayı iş iklimini pozitif algıladıklarını vurgulamıştır. Bu sebeple örgütsel bağlılık ve iş performansının birbiriyle dolaylı yünden olumlu ilişki içinde olduklarını belirtilmiştir. Örgütsel bağlılık ile iş performansı ile alakalı alanyazın taraması yapıldığında çeşitli sonuçların ortaya çıkmasının nedeni örgütsel bağlılığın tek boyutlu bir yapı olarak incelenmesi veya performans değerlendirmenin yalnızca çalışanın kendi performansı hakkında bilgi vermesine dayandırılarak yapılması olabileceği belirtilmiştir. Salancik (1977) çalışan davranışlarının örgütsel bağlılık ile iç içe olduğunu belirtmiştir. Hedefe ulaşmada zorluklar ortaya çıktığında bağlılık düzeyinde azalma olacağını ve bununla birlikte iş performansının düşeceğini belirtilmiştir (Balay, 2000). Meyer vd. (2002) örgütsel bağlılığı uygulamada ve teoride performansla ilişkilendirmişlerdir. Yaptıkları meta analizi sonuçlarında iş performansı ile duygusal bağlılık ile normatif bağlılık arasında pozitif yönlü, devam bağlılığı ile arasında ise negatif yönlü bir ilişki bulunduğunu bildirmişlerdir (Uğurlu, 2019: 33-34). Tolentino (2013)'nin üniversite de görev alan akademik personel üzerine yapmış olduğu çalışmada, bağlılık ve devam boyutlarının iş performansını doğrudan etkilediği ortaya çıkmıştır. Sharma ve Dhar (2016) 349 sağlık

personeli üzerinde yaptığı çalışma sonucunda duygusal bağlılığın sağlık çalışanlarının iş performansı üzerinde hem görev performansı hem de bağlamsal performans açısından önemli bir etkisi olduğunu bulmuştur (Çelik vd. 2021: 6).

Özler (2010) çalışmasında örgütsel bağlılık ile çalışan performansı arasında ilişki olduğunu ve çalışanların sergiledikleri performansları üzerinde etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Kurumların çalışanlarından katkı beklerler ve iş performansı ile bu beklenti uyduğunda hedefe ulaşılmaktadır. Bu uyuşmanın ortaya çıkabilmesi ve performansın beklenen seviyeden veya daha yüksek düzeyde olabilmesi için örgütsel bağlılık en önemli faktörlerdendir (Altun, 2019: 71). Çakır (2001)'in yaptığı bir araştırmada, performans ile örgüte bağlılık arasında olumlu yönde ve güçlü bir ilişkinin bulunduğu belirtmiştir. Ergenç, performans seviyesi, bağlılık ilişkilerini incelediği araştırmasında, bağlılığın, işte gösterilen performansla olan doğrudan etkisinin diğer değişkenlere nazaran daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bilgilere göre, yüksek performansın örgüte bağlılığın güçlü bir göstergesi olduğunu belirtilmiştir (Keleş, 2006: 95). Örgütsel yönetim alanında yapılmış olan çalışmalara göre; personel devir hızının azaltılması ve iş performansının artırılması için en mühim unsur, örgütsel bağlılıktır (Subramaniam vd., 2002: 304). Özdevecioğlu ve Aktaş (2007) çalışmalarında örgütsel bağlılığın mesleki bağlılık üzerinde de pozitif yönlü etkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yalçın ve İplik (2005)'in 112 otel çalışanı üzerinde yapmış olduğu örgütsel bağlılık ve demografik özellikleri ile ilişkinini araştırdığı çalışmasında örgütsel bağlılığı yüksek düzeyde olan çalışanların örgütleri için daha çok çaba sarf ettiklerini, verimliliklerinin ve performanslarının da daha fazla olduğunu ileri sürmüştür. Çekmecelioğlu (2006)'na göre de yüksek bağlılık iş görenler de genellikle daha çok sorumluluk alma, sadakat gösterme ve verimlilikte de artış yaşanmasını sağlamaktadır. Yorulmaz ve Karabacak (2020)'in liman çalışanlarının örgütsel güven duygusunun iş performansı üzerindeki etkisini ve iş tatmini ile örgütsel bağlılığın bu etki üzerinde aracı değişken olup olmadığını belirlemek amacıyla 260 liman çalışanını ile yüz yüze yapmıştır. Bu görüşmeler sonucunda, işletmelerin iş performansının artırılmasını istiyorlarsa öncelikle örgütsel güven ortamını sağlamaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sayede örgütsel bağında oluşacağını aynı zamanda iş performansında da artış yaşanacağını belirtmişlerdir.

Sığı (2007)'nin Ankara ilinde bulunan kamu ve özel hizmet kurumlarındaki 175 çalışandan oluşan anket çalışması sonucunda performansın örgütsel bağlılığın sonucu olduğuna dair yapılan araştırmalar neticesinde tutarsızlıklar olmasına rağmen, pozitif iş davranışların pozitif işleri ortaya çıkardığı fikriyle örgütsel bağlılığın yüksek olmasıyla yüksek performansı da beraberinde getireceğini ileri sürülmüştür. Uygur (2007)'un Türkiye Vakıflar Bankasının Ankara, İstanbul ve İzmir şubelerinde görev alan 323 çalışanı ile örgütsel bağlılık ve iş performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bunun sonucunda örgütsel bağlılık ile çalışan performansı

arasında bir ilişkinin var olduğunu fakat bu ilişkinin yüksek olmadığını bulgusuna ulaşmıştır. Çünkü çalışanlar kurumlarına bağlılık duymalarına karşın kendi yaptıkları işlere daha çok bağlanmaktadır bunu sebebi ise iş deneyimleri onları gelecekte daha iyi fırsatlar çıkaracaktır ve çalışanlar yaptıkları işlerin kendilerini temsil ettiğini düşünüp onlarla gurur duymaktadırlar.

Stup (2006)'ın yapmış olduğu araştırmada bağlılık seviyesi yüksek olan çalışanın işten ayrılma niyetinin düşük, iş performansının ise yüksel olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Wu ve Çavuşgil (2006) ve Kaya (2016)'nın çalışmalarına göre ise iş performansını örgütsel bağlılığın olumlu yönde etkilediğini belirtilmiştir. Esmer ve Yüksel (2017)'in çalışmalarında da aynı paralelde sonuçlar ortaya çıkarak örgütsel bağlılığın performansa pozitif etkilediğini, örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan iş görenin artan performansı sayesinde, örgüt başarısının da artırdığını iddia edilmiştir (Boz vd. 2021: 351). Yapılan çalışmaların büyük bir kısmında örgütsel bağlılık ile iş gören performansı arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Randall (1987) farklı örgütsel bağlılık düzeylerini bireysel ve örgütsel olarak analiz ettiği çalışmasının sonucunda yüksek seviyede örgütsel bağlılığın iş performansının da seviyesini yükselttiğini belirtmiştir. Chen ve Francesco (2003)'nun yapmış oldukları çalışma neticesinde yöneticilerin çalışanların kuruma olan bağlılıklarını anlama ve yönetme biçimleri ile performansı artırabileceklerini saptamıştır. Memari vd. (2013)'ne göre çalışan performansının belirleyicisi örgütsel bağlılıktır. Khan vd. (2010)'nin kamu ve özel sektörde yapmış oldukları çalışmalar sonucunda örgütsel bağlılığın üç alt boyutunun da çalışan performansını önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir. Zefeiti ve Mohamad (2017)'in çalışmalarına göre örgütsel bağlılığın bütün boyutlarının, çalışanların iş performansı ile pozitif bir ilişkili içinde olduğunu ve çalışan performansının artmasına katkıda bulduklarını belirtmişlerdir (Uludağ, 2018: 182). Son olarak Uludağ (2018)'in bir kamu kurumunda çalışmakta olan 200 çalışan üzerinde örgütsel bağlılık ve çalışan performansını incelemek ve kurum çalışanları arasındaki bu bağı ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Yapmış olduğu analiz sonucunda normatif bağlılık ve duygusal bağlılık ile iş gören performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN METODU ve BULGULARI

Araştırmanın dördüncü bölümünde Covid-19 korkusu, iş performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ile ilgili yapılan çalışmada, araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, veri analizleri, bulguları hakkında bilgi verilmektedir.

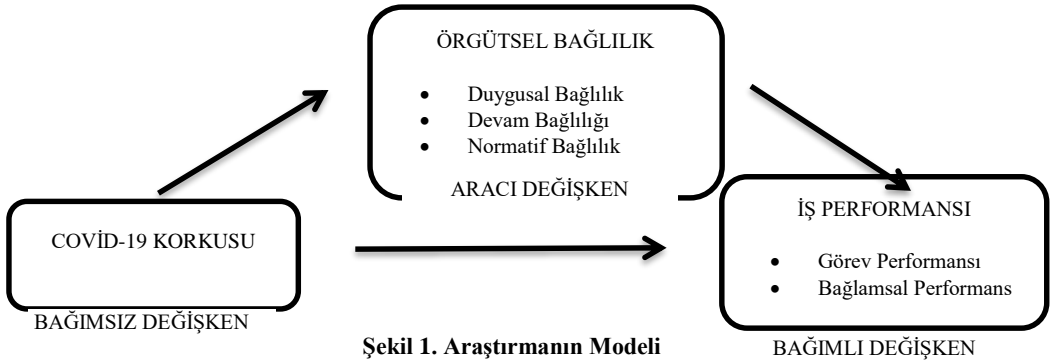
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda tüm dünyada ki insanların da hayatına ciddi anlamda etki eden Covid-19 salgınının, sağlık çalışanlarının performansına da etki edebileceği düşünülen en önemli etkenlerden biridir. Salgın zamanlarında

özellikle sağlık çalışanlarının iş yükleri ve sorumlulukları büyük oranda artmaktadır. Artan iş yükü, daha yoğun ve uzun süreler çalışmalarını gerektirmektedir. Çalışmanın amacı sağlık çalışanlarında, Covid-19 korkusunun iş performansı üzerindeki etkisini belirlemek ve bu ilişkide, örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir. Araştırmanın yapıldığı zaman aralığında alan yazında Covid-19, iş performansı ve örgütsel bağlılık kavramlarının bir arada bulunduğu çalışmalara az rastlanır olduğu için araştırmanın sonucunda elde edilecek bulguların alinyazına bir nebze de olsa katkı sağlayacağı beklenmektedir.

3.2. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır. Genel tarama modelleri evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir örneklem üzerinde yapılan taramadır (Karasar, 2011). Araştırma kapsamında, Covid-19 korkusu ile iş performansı ve örgütsel bağlılık arasında bulunan ilişkiler incelenmektedir. Araştırmanın amacına (Covid-19 korkunun iş performansı üzerindeki etkisini belirlemek ve bu ilişkide, örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir) dayanarak araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1’de gösterildiği gibi biçimlendirilmiştir:

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de gösterilen Covid-19 korkusu değişkeni araştırma modelinin bağımsız değişkenidir. Örgütsel bağlılık değişkenleri araştırma modelinin aracı değişkenidir. İş performansı ise araştırma modelinin bağımlı değişkenidir.

3.3. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Tokat’ ta görev alan 8 bin 500 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturulurken sağlık çalışanlarının özellikle yaşanan salgın dolayısı ile iş yoğunluğu ve zaman kısıtı göz önüne alındığında kolayda örnekleme yöntemi (Malhotra, 2004; Akt. Demirdağ, 2021) kullanılarak Tokat ilinde görev yapmakta olan 409 sağlık çalışanı örneklemini oluşturmuştur.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak Covid-19 korkusu ölçeği, örgütsel bağlılık ölçeği ve iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Son olarak ta araştırmacı tarafından hazırlanan sosyo-demografik form kullanılmıştır. 5’li likert tipindeki ölçekte her soru için “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” şeklinde sırası ile cevap şıkları yer almaktadır. Online hazırlanan anketin linki sağlık kurumlarında görev yapan tüm sağlık çalışanlarına gönderilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara ait aritmetik ortalamaların yorumlanmasında aşağıdaki aralıklar dikkate alınmıştır (Özdamar, 2003: 32; Akt. Çakınberk ve Demirel, 2010):

- $1,00 \leq$ aritmetik ortalama $\leq 2,60$: Düşük
- $2,60 <$ aritmetik ortalama $\leq 3,40$: Orta
- $3,40 <$ aritmetik ortalama $\leq 5,00$: yüksek

3.5. Araştırmanın Veri Toplama Ölçekleri

• Covid-19 Korkusu Ölçeği: Çalışmada bireylerin Covid-19 korkularını belirlemek amacıyla Haktanır, Seki ve Dilmaç (2020) tarafından Türkçe’ ye uyarlanan 7 maddeden oluşan Covid-19 korkusu ölçeği kullanılmıştır.

• Örgütsel bağlılık Ölçeği: Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen ve Wasti (1999, 2003) tarafından Türk kültür ifadelerini içeren maddeler de eklenerek Türkçe’ ye uyarlanan ve Meydan (2010) tarafından kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği ile ölçümlenmiştir. 18 Maddeden oluşan ölçeğin ilk 6 maddesi duygusal bağlılığı, sonraki 6 madde devam bağlılığını, son 6 madde ise normatif bağlılığı ölçmektedir.

• İş Performansı Ölçeği: Çalışanların iş performansının ölçülmesinde; önce Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise, Sigler ve Pearson(2000) tarafından kullanılan 6 maddeden oluşan iş performansı ölçeği kullanılmıştır (Turunç ve Çelik, 2010).

3.6. Araştırma Hipotezleri

Araştırma kapsamında, Covid-19 korkusu, iş performansı ve örgütsel bağlılık arasında ki ilişkiler bütüncül bir bakış açısı ile incelenmiştir. Şekil 1’de belirtilen modeli test etmek amacıyla aşağıda ki gibi gösterilen dört adet hipotezden yararlanılmaktadır.

H₁: Covid-19 korkusunun sağlık çalışanlarının iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.

H₂: Covid-19 korkusunun sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.

H₃: Sağlık çalışanlarının algıladıkları örgütsel bağlılık ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H4: Covid-19 korkusunun sağlık çalışanlarının iş performansları üzerindeki etkisinde, örgütsel bağlılığın aracılık rolü bulunmaktadır.

3.7. Araştırmanın Kısıtları

Covid-19 salgını sebebi ile yaşanan yoğunluk ve zaman kısıtının araştırmanın birincil kısıtı olduğu söylenebilmektedir. Çalışmanın yalnızca Tokat ilinde gerçekleşmiş olması da araştırma için bir başka kısıttır. Araştırmada elde edilen bulgular, cevaplayıcıların anket sorularına vermiş oldukları cevaplar ile sınırlıdır. Veri toplama biçiminin anket formu olması sebebiyle sonuçların ortak metod varyansından etkilenmesi olasıdır. Bir diğer kısıt ise cevaplayıcıların özellikle performansla ilişkin anket sorularına cevap verirken “sosyal beğenirlik etkisinde” kalmış olabilecekleridir. Bundan dolayı verilerin “öz değerlendirme” biçiminde elde edilmiş olması da olasıdır. Tüm bu etkenlere karşın Covid-19 salgını sebebi ile sıra dışı bir dönemde toplanmış olan verilerin çok değerli olduğu ve dolayısıyla araştırmayı ayrıcalıklı kıldığı düşünülmektedir.

3.8. Etik Konular

Araştırma için Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İçin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 16.11.2021 tarih ve 97 sayı ile izin alınarak gerçekleştirilmiştir.

3.9. Araştırma Verilerinin Analizi

Ana kütleden elde edilen ve geçerli olan 409 anket verisinin tümü analizlerde kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda anket katılımcılarının sosyo-demografik özellikleri, tamamlayıcı analizleri, faktör analizi, güvenilirlik analizleri ve korelasyon analizi ile aracılık analizi neticesinde elde edilmiş olan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

3.9.1. Demografik Bilgiler

Araştırmanın anket çalışmasına katılım gösteren sağlık çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerinden cinsiyet, , öğrenim durumu, yaş grubu ve medeni durumu ve buldukları görev yerleri gibi bilgiler incelenmiştir. Her bir değişkene ait frekans (sıklık) ve yüzde değerleri aşağıdaki gibi Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikler Sonuçları

Cinsiyet	f	%	Yaş Grubu	f	%	Medeni Durum	f	%
Erkek	180	44,0	18-24	24	5,9	Evli	278	68,0
Kadın	229	56,0	25-34	162	39,6	Bekar	131	32,0
			35-49	177	43,3			
			50 ve üzeri	46	11,2			
Toplam	409	100	Toplam	409	100	Toplam	409	100
Departman	f	%	Unvan / Statüsü	f	%	Öğrenim Durumu	f	%
Servis/Poliklinik	280	68,5	Hekim	158	38,6	İlkokul	5	1,2
İdari İşler	18	4,4	Ebe-Hemşire	141	34,5	Lise+Önlisans	57	13,9
Yönetim	35	8,6	Yrd. Sağlık Personel	71	17,4	Lisans	198	48,4
Diğer	76	18,6	İdari Personel	23	5,6	Lisans Üstü	149	36,4
			Yönetici	16	3,9			
Toplam	409	100	Toplam	409	100	Toplam	409	100

Çalışma sonucunda elde edilen Tablo 1'e göre, katılımcıların cinsiyete göre dağılımlarında yüksek oranı kadın çalışanlarının oluşturulduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımında %82,9'unun 25-49 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Cevaplayıcıların büyük bir kısmının evli olduğu görülmüştür ve çalışanların %68,5'nin servis ve poliklinikte görev aldığı tespit edilmiştir. Veri sonuçlarına göre cevaplayıcıların %73,1'lik gibi büyük bir kısmını hekim ve hemşirelerden oluştuğu görülmekle birlikte eğitim durumlarının ise %84,8'lik kısmının lisans ve lisansüstü seviyeye sahip olduğu saptanmıştır.

3.9.2. Ölçeklerin Güvenirlilik Analizleri

Lee Cronbach, 1951 yılında adını vermiş olduğu güvenilirlik analizini ortaya atmıştır. Bu analize anket çalışmalarında sıkça tercih edilen likert tipli ölçeklere uygun olan iç tutarlılık analiz tipidir (Ercan ve Kan, 2004: 213). Alanyazında kabul gören Cronbach's Alfa güven aralığı aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Uzunsakal ve Yıldız, 2018: 19):

- $0.00 < R^2 < 0.40$ ise güvenilir değil,
- $0.40 < R^2 < 0.60$ ise güvenilirliği düşük,
- $0.60 < R^2 < 0.80$ ise güvenilirliği yüksek
- $0.80 < R^2 < 1.00$ ise güvenilirliği oldukça yüksek.

Tablo 2. Ölçek Güvenilirlik Analizlerine Ait Bulgular

Örgütsel Bağlılık Güvenilirlik İstatistiği	
Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
,891	14
İş Performansı Güvenilirlik İstatistiği	
Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
,961	6
Covid-19 Korkusu Güvenilirlik İstatistiği	
Cronbach's Alpha	Madde sayısı
,902	6

Çalışmada ayrı ayrı yapılmış olan Cronbach's Alpha analizi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de g r ld ği üzere araştırmada kullanılan örgütsel bağlılık, iş performansı ve Covid-19 korkusu  leklerinin alanyazında kabul gören güven sınırı olan 0,70'i fazlasıyla geçmiş olduğu anlaşılmaktadır ve oldukça yüksek güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

3.9.3. Ölçek Ortalamalarının Analizi

Araştırmadaki likert tipi ölçeklerin her birinde kategoriler arasındaki mesafe eşit kabul edilmiştir. Tüm katılımcılardan alınan cevapların aritmetik ortalamaları alınmıştır. Böylece katılımcıların puanları hesaplanmıştır.

Tablo 3. Ölçek Ortalamaları

	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	Duygusal Bağlılık	İş Performansı	Covid-19 Korkusu
Mean	2,9888	2,4782	2,7579	4,0933	2,4682
N	409	409	409	409	409
Ss	1,04926	,97616	,99544	,99614	,98647

Araştırmada elde edilen bulgulara ait aritmetik ortalamaların yorumlanmasında aşağıdaki aralıklar dikkate alınmıştır ( zdamar, 2003: 32; Akt. akınberk vd. 2010):

- $1,00 \leq$ aritmetik ortalama $\leq 2,60$: Düşük
- $2,60 <$ aritmetik ortalama $\leq 3,40$: Orta
- $3,40 <$ aritmetik ortalama $\leq 5,00$: Yüksek

Tablo 3'ten anlaşıldığı üzere sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık ölçeğinde devam bağlılığı (\bar{x} =2,98, Ss=1,049) ile duygusal bağlılıkları (\bar{x} =2,75, Ss =,995) orta düzeye, normatif bağlılıkları (\bar{x} =2,47, Ss =,976) ise düşük düzeye çıkmıştır. İş performansları (\bar{x} =4,09, Ss=,996) yüksek seviyede son olarak Covid-19 korkularının (\bar{x} =2,46, Ss =,986) ise düşük seviyede seyrettiği ortaya çıkmıştır.

3.9.4. Faktör Analizi Sonuçları

Hair vd. (2014) faktör analizi kullanılan ölçeklerdeki maddelerin orijinal ölçekte ki gibi dağılıp/dağılmadığı ölçülür. Faktör analizin asıl amacı analizdeki değişkenler arasındaki ana yapıyı tanımlamak ve bunu açıklayıcı

veya doğrulayıcı bir bakış açısıyla hayata geçirmektir (Güner, 2021: 109). Araştırmada ölçeklerin orijinale uygun olduğunu denetlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Bu işlem varimax yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Faktör Değerleri

Kmo ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü		,893
Bartlett's küresellik testi	Ki-kare	2724,125
	Df	91
	Anlamlılık	,000
	Açıklanan toplam varyans	64,767

Tablo 4'te gösterilmiş olduğu gibi, örgütsel bağlılık ölçeğinin faktör analizine ait KMO ve Bartlett's Test sonuçlarına göre, KMO değeri 0,893, Bartlett's Küresellik Testi sonucu ise 0,000 seviyesinde anlamlılık gösterdiği ve açıklanan toplam varyansının da %64,767 olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara verilere istinaden Hair vd. (2014)'nin belirtmiş olduğu KMO 0,70 ve üzerinde değer alması ile açıklanan toplam varyansın %60'tan yüksek olması gerektiği sınır değerleri (Tatlı, Kazan ve Öngel, 2021: 173) de göz önüne alındığında ÖB (Örgütsel Bağlılık) ölçeğinin KMO ve Bartlett's Test sonuçlarının uygun olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık ölçeğinin açıklanan toplam varyans değerleri görülmektedir. Faktör analizinde genellikle öz değer olarak 1 ve 1'den büyük olan değerleri önemli olarak kabul edilir (Büyüköztürk, 2002). Dolayısıyla bu çalışmada öz değer olarak 1'den küçük olan değerler dâhil edilmemiştir. Birinci faktörün açıklama düzeyi %23,386, ikinci faktörün açıklama düzeyi %21,610, üçüncü faktörün açıklama düzeyi %19,771 dir. Hair vd. (2014)'nin belirtmiş olduğu açıklanan toplam varyansın %60 tan yüksek olması gerektiği sınır değerleri (Tatlı vd. 2021)'de göz önüne alındığında araştırmanın sonucunda çıkan %64,767'lik toplam varyans oranının uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Dönüşüm Sonuçları

Döndürülmüş Bileşen Matrisi	Bileşen		
	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	Duygusal Bağlılık
Ob9	,830		
Ob12	,800		
Ob8	,797		
Ob10	,728		
Ob11	,521		
Ob17		,856	
Ob15		,798	
Ob16		,743	
Ob18		,699	
Ob14		,503	
Ob1			,780

Ob6			,758
Ob2			,738
Ob7			,677
Çıkarım metodu: Bileşen Analizi			
Rotasyon Metodu: Kaizer normalizasyonu ile Varimax			

Tablo 5'te elde edilen sonuçlar doğrultusunda örgütsel bağlılık ölçeğinde yer alan 3.madde (Hastaneme karşı güçlü bir 'aitlik' duygusu hissetmiyorum). 4.madde (Bu hastaneye karşı 'duygusal bağlılık' hissetmiyorum). 5. madde (Bu hastanede kendimi 'ailenin bir parçası' gibi hissetmiyorum) ile 13.madde (Şu anki işverenimle çalışmaya devam etmek için (ona karşı) hiçbir zorunluluk hissetmiyorum) uygunluk göstermedikleri için analizden çıkarılmıştır. Örgütsel bağlılık ölçeğinde rotasyon metodu olarak varimax tekniği kullanılmış ve örgütsel bağlılığın üç boyutu da açıklayıcı faktör analizinde tespit edilmiştir. Devam bağlılığı faktör yükü, 0,521-0,830 aralığında, normatif bağlılık, 0,503-0,856 aralında ve son olarak duygusal bağlılık, 0,677-0,780 aralığında faktör yüküne sahiptir.

Tablo 6. İş Performansı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Kmo ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüsü		,916
Bartlett's Küresellik Testi	Ki-kare	2974,923
	Df	15
	Anlamlılık	,000

Tablo 6'da görüldüğü üzere, iş performansı ölçeğinin faktör analizine ait KMO ve Bartlett's Test sonuçlarına göre, KMO değeri 0,916, Bartlett's Küresellik Testi sonucu ise 0,000 seviyesinde anlamlılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu değerler göz önüne alındığında İP (İş Performansı) ölçeğinin KMO ve Bartlett's Test sonuçlarına göre uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. İş Performansı Ölçeğinin Toplam Varyans Değerleri

Açıklanan Toplam Varyansı						
Bileşen	Başlangıç Özdeğeri			Kare Yüklerin Döndürme Toplamları		
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Kümülatif	Toplam	Varyans Yüzdesi	Kümülatif
1	5,037	83,945	83,945	5,037	83,945	83,945
2	,394	6,571	90,516			
3	,210	3,506	94,022			
4	,148	2,463	96,485			
5	,131	2,177	98,662			
6	,080	1,338	100,000			
Çıkarım metodu: Bileşen Analizi						

Tablo 7’de iş performansı ölçeğinin toplam varyans değeri belirtilmiştir. Tablo 7’de açıklanan toplam varyansının da %83,945 olduğu görülmüştür. Alınan verilere istinaden Tatlı vd. (2021), Hair vd. (2014)’nin belirtmiş olduğu açıklanan toplam varyansın %60’tan yüksek olması gerektiği sınır değerleri göz önüne alındığında değerlerin sınırın oldukça üzerinde olduğu görülmüştür. Dolayısı ile uygun olduğu söylenebilmektedir. Faktör analizi genellikle öz değer olarak 1 ve 1’den büyük olan değerleri önemli olarak kabul eder (Büyüköztürk, 2002). Çalışmada beklenildiği gibi ölçek tek faktörlü ve tüm maddeleri 1’den büyük sonuç vermiştir. Çalışmaya tüm maddeler dâhil edilmiştir.

Tablo 8. Covid-19 Korkusu Ölçeğinin Faktör Değerleri

Kmo ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüsü.		,870
Bartlett's Küresellik Testi	Ki-kare	1498,799
	Df	15
	Anlamlılık	,000

Tablo 8’de görüldüğü üzere, Covid-19 korkusu ölçeğinin faktör analizine ait KMO ve Bartlett’s Test sonuçlarında, KMO değeri 0,870, Bartlett’s Küresellik Testi sonucu ise 0,000 seviyesinde anlamlılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu değerler göz önüne alındığında Covid-19 korkusu ölçeğinin KMO ve Bartlett’s Test sonuçlarına göre uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Covid-19 Korkusu Ölçeği Toplam Varyans Değerleri

Açıklanan Toplam Varyans						
Bileşen	Başlangıç Özdeğeri			Kare yüklerin döndürme toplamı		
	Toplam	Varyans Yüzdəsi	Kümülatif	Toplam	Varyans Yüzdəsi	Kümülatif
1	4,031	67,183	67,183	4,031	67,183	67,183
2	,742	12,360	79,543			
3	,368	6,139	85,682			
4	,345	5,756	91,438			
5	,287	4,784	96,222			
6	,227	3,778	100,000			
Çıkarım metodu: Bileşen Analizi						

Tablo 9’da Covid-19 korkusu ölçeği toplam varyans değeri belirtilmiştir. Tablo 9’da açıklanan toplam varyansının da %67,183 olduğu görülmüştür. Çalışmada 6. madde(Koronavirüs olmaktan endişe duyduğum için uyuyamıyorum) uygun dağılım sağlayamadığı için çıkarılmıştır. Alınan verilere istinaden Tatlı vd. (2021), Hair vd. (2014)’nin belirtmiş olduğu açıklanan toplam varyansın %60’tan yüksek olması gerektiği sınır değerleri göz önüne alındığında ölçeğin uygun olduğu söylenebilmektedir. Faktör analizi genellikle öz değer olarak 1 ve 1’den büyük olan değerleri önemli olarak kabul eder (Büyüköztürk, 2002). Dolayısıyla bu çalışmada öz değer olarak 1’den küçük olan değerler dâhil edilmemiştir.

3.9.5. Korelasyon Analizi Sonuçları

Korelasyon katsayısı iki değişken arasında bulunan ilişkinin gücünü ve ilişkinin yönünü ölçen istatistiksel bir yöntem türüdür. ‘r’ değişeni ile değişme oranı ne kadar çoksa o kadar aralarında güçlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Korelasyon katsayısı, ilişki gücü yükseldikçe daha büyük çıkacaktır (Shavelson, 2016).

Alanyazında bu ilişkinin güç aralığı ile ilgili yapılan genel kabul görmüş aralıklar şu şekildedir;

- (,00-,30) zayıf düzeyde
- (,40-,60) orta düzeyde
- (,70 ve üzeri) güçlü bir ilişkinin varlığından söz eder (Shavelson, 2016; Büyüköztürk vd. 2015).

Tablo 10. Pearson Korelasyon Tablosu

		Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	Duyusal Bağlılık	İş Performansı	Covid-19 Korkusu
Devam Bağlılığı	r	1				
	Anlamlılık	,000				
	N	409				
Normatif Bağlılık	r	,445**	1			
	Anlamlılık	,000	,000			
	N	409	409			
Duyusal Bağlılık	r	,465**	,610**	1		
	Anlamlılık	,000	,000	,000		
	N	409	409	409		
İş Performansı	r	,308**	,086	,288**	1	
	Anlamlılık	,000	,084	,000	,000	
	N	409	409	409	409	
Covid-19 Korkusu	r	,215**	,135**	,148**	,168**	1
	Anlamlılık	,000	,006	,003	,001	,000
	N	409	409	409	409	409

** . Korelasyon katsayısı 0.01 önem derecesinde anlamlı (çift kuyruk testi).
r: Korelasyon Katsayısı

Tablo 10'da değişken arası korelasyon analizinin bulguları gösterilmiştir. Tablo 10'un incelemesi yapıldığında devam bağlılığı değişkeninin, Normatif bağlılık ($r=0,445$, $p<0,01$) ve Duygusal bağlılık ($r=0,465$, $p<0,01$) arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişkisi bulunmuştur. İş performansı ($r=0,308$, $p<0,01$) ile Covid-19 korkusu ($r=0,215$, $p<0,01$) arasında pozitif ve düşük seviyede bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır. Normatif bağlılık ile duygusal bağlılık ($r=0,610$, $p<0,01$) arasında anlamlı, orta ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Covid-19 korkusu ($r=0,135$, $p<0,01$) ile düşük seviyeli ve pozitif anlamlı ilişki tespit edilmiştir. İş performansı ($r=0,86$, $p=0,84<0,01$) ile bir anlamlı bir ilişkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Duygusal bağlılık, iş performansı ($r=0,288$, $p<0,01$) ve Covid-19 korkusu ($r=0,148$, $p<0,01$) ile aralarında anlamlı ancak düşük seviyeli bir korelasyon olduğu saptanmıştır. İş performansı ve Covid-19 ($r=0,168$, $p<0,01$) arasında ise anlamlı pozitif ve düşük seviyeli bir ilişki mevcuttur. İş performansı ile normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin var olmadığı tespit edilmiştir.

3.9.6. Aracılık Analizi Sonuçları

Değişkenlerin aracılık rolü irdelemesi için SPSS Process 2.16 programından yararlanılmıştır. Aracı değişken modellerinden 4. model kullanılmıştır. İlgili model bağımsız değişken (x) ile bağımlı değişken (y) arasındaki ilişkide aracı değişkenin (m) aracılık rolü incelemek için kullanılmaktadır (Hayes, 2017; Akt. Güner, 2021).

Tablo 11. Covid Korkusu ile Devam Bağlılığı Arasındaki İlişki

R	R-Sq	F	P	Covid-19 Korkusu→ Devam Bağlılığı	
,2148	,0461	19,6911	,0000		
	Katsayılar(β)	Se	P	Llci	Ulcı
Sabit	2,4248	,1368	,0000	2,1558	2,6938
Covid	,2285	,0515	,0000	,1273	,3297
X: Covid-19 Korkusu Y: Devam Bağlılığı					

Tablo 11'nin incelemesi yapıldığında Covid-19 korkusu ile örgütsel bağlılığın ilk boyutu olan devam bağlılığı boyutu arasındaki ilişkiye bakıldığında ($F=19,69$; $p=0,000<0,05$) anlamlı olduğu görülmüştür. Covid-19 korkusunun (x), devam bağlılığının (y) %4,61 ini açıkladığı ($R^2=0,0461$). Covid-19 korkusunun devam bağımlılığını artırıcı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,2285$). Bir başka deyişle sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu arttıkça devam bağlılıkları da artmaktadır. Yani çalışanların Covid-19 korku düzeylerinde meydana gelecek olan bir birimlik artış normatif bağımlılıklarını 0,046 birim artıracaktır. LLCI ve ULCI değerleri 0 değerini içerecek aralıkta olmadığından doyalı sonucun güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 12. Covid Korkusu ile Normatif Bağlılık Arasındaki İlişki

R	R-Sq	F	P	Covid Korkusu → Normatif Bağlılık	
,1349	,0182	7,5489	,0063		
	Katsayılar(β)	Se	P	Llcı	Ulcı
Sabit	2,1486	,1292	,0000	1,8947	2,4026
Covid	,1335	,0486	,0063	,0380	,2291
X: Covid-19 Korkusu Y: Normatif Bağlılık					

Tablo 12'nin incelemesi yapıldığında Covid-19 korkusu ile örgütsel bağlılığın ikinci boyutu olan normatif bağlılık boyutu arasındaki ilişkiye bakıldığında ($F=7,548$; $p=0,006<0.05$) istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Covid-19 korkusunun (x), normatif bağlılığının (y) %1,8 gibi düşük bir açıklayıcılığa sahip olduğu görülmüş ($R^2=0,0182$). Covid-19 korkusu düzeyi normatif bağlılık düzeyini artırıcı etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir ($\beta=0,1335$). Bir diğer ifade ile sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu artıkça normatif bağlılıkları da artmaktadır. Yani çalışanların Covid-19 korku düzeylerinde meydana gelecek olan bir birimlik artış normatif bağlılıklarını 0,018 birim artıracaktır. LLCI ve ULCI değerleri 0 değerini içerecek aralıkta olmadığından doyalı sonucun güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 13. Covid Korkusu ile Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişki

R	R-Sq	F	P	Covid Korkusu → Duygusal Bağlılık	
,1477	,0218	9,0805	,0027		
	Katsayılar (β)	Se	P	Llcı	Ulcı
Sabit	2,3900	,1315	,0000	2,1316	2,6485
Covid	,1491	,0495	,0027	,0518	,2463
X: Covid-19 Korkusu Y: Duygusal Bağlılık					

Tablo 13'ün incelemesi yapıldığında Covid-19 korkusu ile örgütsel bağlılığın üçüncü boyutu olan duygusal bağlılık boyutu arasındaki ilişkiye bakıldığında ($F=9,0805$; $p=0,0027<0.05$) istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Covid-19 korkusunun (x), Duygusal bağlılığının (y) %2,18 gibi düşük bir açıklayıcılığa sahip olduğu görülmüş ($R^2=0,0218$). Covid-19 korkusu düzeyi duygusal bağlılık düzeyini artırıcı etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir ($\beta=0,1491$). Diğer bir anlatımla sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu artıkça duygusal bağlılıkları da artmaktadır. Yani çalışanların Covid-19 korku düzeylerinde meydana gelecek olan bir birimlik artış duygusal bağlılıklarını 0,0218 birim artıracaktır. LLCI ve ULCI değerleri 0 değerini içeren aralıkta olmadığından doyalı sonucun güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 14. Covid-19 Korkusu İle İş Performansı Arasındaki Toplam Etki

R	R-Sq	F	P	Covid-19 Korkusu → İş Performansı	
,1684	,0284	11,8799	,0006		
	Katsayılar(β)	Se	P	Llcı	Ulcı
Sabit	3,6736	,1311	,0000	3,4158	3,9313
Covid	,1701	,0493	,0006	,0731	,2671
X: Covid-19 Korkusu Y: İş Performansı					

Tablo 14'ün incelemesi yapıldığında Covid-19 korkusu ile iş performansını arasındaki ilişkiye bakıldığında ($F=11,8799$; $p=0,0006 < 0,05$) istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Covid-19 korkusunun (x) , iş performansını (y) %2,84 gibi bir açıklayıcılığa sahip olduğu görülmüştür ($R^2=0,0284$). Covid-19 korkusu düzeyinin iş performansı seviyesini artırıcı etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir ($\beta=0,1701$). Diğer bir anlatımla sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu artıkça iş performansları da artmaktadır. Sağlık çalışanlarının Covid-19 kaynaklı korku düzeylerinin, mesleki performans düzeylerini %2,84 etkilediği sonucuna varılmıştır. LLCI ve ULCI değerleri 0 değerini içerecek aralıkta olmadığından doyalı sonucun güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 15. Değişkenler Arası Endirekt Etki

R	R-Sq	F	P	Covid-19 Korkusu, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık, Duygusal Bağlılık → İş Performansı	
,3974	,1579	18,9411	,0000		
	Katsayılar(β)	Se	P	Llcı	Ulcı
Sabit	2,8841	,1797	,0000	2,5308	3,2373
Devam Bağlılığı	,2345	,0509	,0000	,1343	,3346
Normatif Bağlılık	-,2182	,0604	,0003	-,3370	-,0995
Duygusal Bağlılık	,2886	,0600	,0000	,1707	,4065
Covid	,1026	,0473	,0306	,0096	,1956
X: Covid-19 Korkusu, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık, Duygusal Bağlılık Y: İş Performansı					
Sobel Testi Sonucu					
	Effect	Se	Z	P	
Devam Bağlılığı	,0536	,0170	3,1562	,0016	
Normatif Bağlılık	-,0291	,0136	-2,1356	,0327	
Duygusal Bağlılık	,0430	,0171	2,5152	,0119	

Tablo 15 incelendiğinde Covid-19 korkusu (x) iş performansına (y) etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolünü incelendiğimiz modelin toplam açıklama düzeyi %15,79 ($R^2=0,1579$, $0,000= p \leq 0,050$) olarak tespit edilmiştir. Bağımsız değişken olan Covid-19 korkusunun iş performansını açıklama seviyesi (katsayı) ($\beta=0,1701$) olarak ölçümlenmiştir (Tablo 14). Örgütsel bağlılık alt boyutları modele dâhil edildiğinde ise bahsi geçen açıklamanın ($\beta=0,1026$)'ya düştüğü tespit edilmiştir. Aynı zamanda anlamlılığın da ortadan kalkmadığı gözlemlenmiştir ($p=0,0306 < 0,05$). LLCI ve ULCI değerlerinin nedensellik ilişkilerinde 0 değerinin bulunmaması değişkenler arası nedensellik verilerinin güvenilir olduğunu göstermektedir. Aracılık analizi sonuçlarına göre devam bağlılığı ($\beta=0,2345$) ve duygusal bağlılık ($\beta=0,2886$) İş performansını artırmışlardır. Ancak normatif bağlılık ($\beta=-0,2182$) İş performansını azalttığı görülmüştür. Buna göre aracılık analizini gösteren Tablo 15'ten de anlaşıldığı üzere örgütsel bağlılığın aracılık etkisi istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Son olarak Sobel Testi sonucuna göre elde edilen aracılık bulgularının $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda araştırmanın hipotezlerinin desteklenme durumları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

H₁: Covid-19 korkusunun sağlık çalışanlarının iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır

Desteklendi

H₂: Covid-19 korkusunun sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.

Desteklendi

H₃: Sağlık çalışanlarının algıladıkları örgütsel bağlılık ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Kısmen Desteklendi

H₄: Covid-19 korkusunun sağlık çalışanlarının iş performansları üzerindeki etkisinde, örgütsel bağlılığın aracılık rolü bulunmaktadır.

Kısmen Desteklendi

Sonuç

Salgın hastalığın bulaş riski, sağlık çalışanlarının hastalarla doğrudan ve uzun süreli temas halinde olmaları nedeniyle diğerler meslek gruplarına göre daha yüksektir. Bu durumda sağlık çalışanlarının iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri, daha önemlidir. Sağlık çalışanlarının kuruma bağlılık seviyelerinin artırılması gerekli hale gelmektedir. Salgın dönemlerinde sağlık sistemi üzerindeki yük aşırı denilebilecek düzeyde artış göstermektedir. Araştırma Covid-19 korkusunun iş performansı üzerindeki etkisini belirlemek ve bu ilişkide, örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesini amaç edinmiştir. Çalışmada sağlık çalışanlarının Covid-19 korku seviyeleri düşük, iş performansları ise yüksek seviyede çıkmıştır. Bu sonuç salgın dönemi gibi zorlayıcı zamanda oldukça dikkat çekicidir. Örgütsel bağlılık seviyesinin genel ortalaması orta seviyede ancak alt boyutlar olarak ele alındığında

normatif bağlılık düşük düzeyde çıkmıştır. Bunun sebebi salgın döneminde aşırı zor şartlar altında çalışmak zorunda kalan sağlık personelinin meslek etiği, beklentileri ve kültürü gibi etkenlerden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada devam bağlılığı boyutunun normatif ve duygusal bağlılık boyutundan yüksek çıkması sağlık çalışanlarının Covid-19 salgını döneminde yaşamış oldukları stres ve yoğun iş yüküne rağmen işlerinden vaz geçmeyeceklerinden kaynaklanmakta olduğu düşünülmektedir. Örgütsel bağlılık ve iş performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ortaya çıkan istatistiksel analizler, alanyazında daha önceden yapılmış olan çalışma sonuçları ile karşılaştırıldığında; İslamoğlu (2018), Boz, vd. (2021), Guo vd. (2021), Kim vd. (2019), Özutku (2008), Hamid vd. (2012), Kareem vd. (2019)'in araştırmaları ile bulgular benzer şekildedir. Covid -19 korkusunun hem örgütsel bağlılık hem de iş performansı ile arasında anlamlı ancak düşük seviyeli ilişkiler bulunmuştur. Alanyazında yer alan Yiğitöl vd. (2021), Sasaki vd. (2020), Suprapti vd. (2020), Hoşgör vd. (2020), Adinugraha vd. (2021)'nin çalışmaları ile araştırmanın verileri uyumlu çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında yapılan aracılık analizinde ise Covid-19 korkusunun sağlık personellerinin iş performansını doğrudan etkilediği, örgütsel bağlılığın ise Covid-19 korkusunun iş performansı üzerindeki doğrudan etkisinde kısmi aracılık rolü üstlendiği saptanmıştır.

Araştırma bulguları; sağlık çalışanlarının düşük düzeyde bir Covid-19 korkusuna, orta seviyede örgütsel bağlılık düzeyine ve yüksek düzeyde iş performansına sahip olduklarını göstermektedir. Sağlık çalışanlarının Covid-19 kaynaklı korku düzeylerinin, iş performans düzeylerini (katsayı=0,1701) ve örgütsel bağlılığın kısmi aracılık etkisi ile söz konusu Covid-19 kaynaklı korku düzeyini (katsayı=0,1026)'ya düşürdüğü bulgusuna ulaşılmıştır. Sağlık çalışanları için gerekli ekipmanların çok daha hızlı ve tam temin edilmesi, bu süreçte ek ödemeler, yan haklar gibi maddi, psikolojik danışmanlık ve benzeri manevi desteklerinin sağlanması, çalışma şartlarında ki gerekli olan iyileştirmelerin yapılması gibi beklenen adımların atılması sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık seviyelerini artırması beklenmektedir. Araştırma çerçevesinde ileride yapılacak çalışmalar konusunda bazı öneriler verilebilir. Örneğin Covid-19 korkusu, iş performansı ve örgütsel bağlılıkla ilgili çalışmalar daha büyük bir örnekleme tüm ülke genelinde veya nüfus yoğunluğunun fazla olduğu, Covid-19 ile mücadelede merkez konumunda olup, daha ağır korku yaşama ihtimali yüksek olan sağlık kurumlarının Covid-19 servislerinde yapılabilir. Aynı zamanda bu üç konu başlığı farklı modellerle ve farklı örneklem grupları ile de uygulanıp, test edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Aybüke Ersan %75 Murat Süslü %25

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 16/11/2021 tarihli toplantısında 97 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Aybüke Ersan %75 Murat Süslü %25

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethical approval of the study was obtained from the Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee of Beykent University (16.11.2021 dated / approval no: 97).

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Adinugraha, H. H., Tanjung, D. S., Rismawati, S. D., Ma'shum, A. M., Ismanto, K., Arwanı, A., Winarto, W. W. A. (2021). Factors Affecting Health Worker Performance: A Management Evidence From Midwife Sharia Hospital X in Central Java Indonesia Before the Covid-19 Pandemic. *The Korean Journal of Food ve Health Convergence*, 7(3), ss. 13-23.
- Akar, V. ve Bekar, F. (2021) İşin Anlamlılığının İş Performansı Üzerindeki Etkisinde İş Tatmininin Aracı Covid-19 Korkusunun Düzenleyici Rolü. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(17). ss. 25-36.
- Aksu, B. Ç. (2021). Covid-19 Pandemisinin Sağlık Çalışanlarının İş Güvencesizliği Algıları, Algılanan İş Stresleri ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerindeki Etkilerini İncelemeye Yönelik Bir Araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*. 24 (4) . ss. 747-776.
- Almutairi, D. O. (2016). The Mediating Effects of Organizational Commitment on The Relationship Between Transformational Leadership Style and Job Performance. *International Journal of Business And Management*. 11(1). ss. 231.
- Altaş, S. S. ve Çekmecelioğlu, H. G. (2015). Örgütsel Adalet Algısının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İş Performansı Üzerindeki Etkileri: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3), ss. 421-439.
- Babbott, S., Manwell, L., Brown, R., Montague, E., Williams, E., Schwartz, M. (2014). Electronic Medical Records and Physician Stress in Primary

Care: Results From the MEMO Study. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 21(e1), ss.100-106.

Balay, R. (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Barutçugil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Bayram, L. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi*. (59). ss. 125-139.

Berberoglu, A. (2018). Impact of Organizational Climate On Organizational Commitment and Perceived Organizational Performance: Empirical Evidence From Public Hospitals. *BMC Health Services Research*. 18(1). ss. 1-9.

Boz, D., Duran, C. ve Uğurlu, E. (2021). Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), ss. 345-355.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavram ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Üretim Yönetimi*. 32(32). ss. 470-483.

Çakınberk, A. ve Demirel, E.T. (2010). Liderlik: Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği/Liderlik: Bir Sağlık Personeli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (24), ss.103-119.

Çelik, A. A., Kılıç, M., Altındağ, E., Öngel, V. ve Günsel, A. (2021). Does the Reflection of Foci of Commitment in Job Performance Weaken as Generations Get Younger? A Comparison between Gen X and Gen Y Employees. *Sustainability*, 13(16), ss. 9271.

Çini, M. A., Erdirençelebi, M., Ertürk, E. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde İş Stresinin İşte Kalma Niyetine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), ss. 2356-2375.

Çöl, G. ve Gül, H. (2005). Kişisel Özelliklerin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri ve Kamu Üniversitelerinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), ss. 291-306.

Demir, N. (2021). *Okul Yöneticilerinin Örgütsel Adalet Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven Duyguları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

- Demirağ, B. (2021) *Müşteri Tatmini ve Bağlılığının Müşteri Sadakatine Etkileri: 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Konaklama Deneyimine Sahip Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma*, Genişletilmiş Özet Bildiri Kitabı, 54.
- Diñç, M. S., Kuzey, C., Steta, N. (2018). Nurses' Job Satisfaction as a Mediator of The Relationship Between Organizational Commitment Components and Job Performance. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 33(2), ss.75-95.
- Ekingen, E. (2021). The Effect of Organizational Justice on Job Performance and the Mediating Role of Job Satisfaction: A Study on Nurses. *Hospital Topics*, 1-10.
- Elden, B. (2020). *Pandemi Döneminde Sağlık Çalışanlarının Karşılaştıkları Aşırı İş Yükü ve Covid-19 Korkularının İşten Ayrılma Niyetine ve Örgüt Depresyonuna Etkisi*. (Ed. S. Öztürk). *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II*, Ankara: Gece Akademi.
- Ercan, İ. ve Kan İ. (2004). Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30 (3), ss. 211-216.
- Erer, B. (2021). Covid-19 Sürecinde Hastane Çalışanlarının Yaşadığı Yerde Tükenme Algıladıkları Aşırı İş Yükü İle Açıklanabilir Mi?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23 (2). ss. 680-693.
- Ertal, E. (2021). *Covid-19 Salgınında Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeyi İle Beslenme ve Uyku Alışkanlıkları Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Biruni Üniversitesi
- Guo, B., Qiang, B., Zhou, J., Yang, X., Qiu, X., Qiao, Z., Cao, D. (2021). The Relationship Between Achievement Motivation and Job Performance Among Chinese Physicians: A Conditional Process Analysis. *BioMed Research International*, 2121(9), ss.1-9.
- Gül, H. (2002). Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirmesi. *Ege Üniversitesi İİBF Ege Akademik Bakış*, 2(1). ss. 37-55.
- Güner, Burçak, S. (2021). *Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Marka Sadakatine Etkisinde Marka İmajı ve Marka Güveninin Aracılık Rolü*, Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi.

- Gür, Y. (2014). *Örgütsel Bağlılığın İş Tatminine Etkisinde Kişi-Örgüt Uyumunun Aracılık Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis: International version*. New Jersey, NJ, US: Pearson.
- Hamid, N. ve Dehghanizadeh, Z. (2012). The Relationship Between Spirituality, Organizational Commitment and General Health With Job Performance Of Clinical Nurses. *Quarterly Journal Of Nursing Management*, 1(2), ss. 20-28.
- Hoşgör, D. G., Tanyel, T. Ç., Saadet, C. İ. N., Demirsoy, S. B. (2021) Covid-19 Pandemisi Döneminde Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik: İstanbul İli Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), ss. 372-386.
- Hoşgör, H., Dörttepe, Z. Ü., Sağcan, H. (2020). Acil Sağlık Hizmetleri Çalışanlarında Covid-19 Anksiyetesi ve Mesleki Performans İlişkisinin Tanımlayıcı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 865-886.
- İslamoğlu, S. (2018). *Hemşirelerin Örgütsel Bağlılıklarının İş Performansı Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi.
- Jafar, M. ve Shoukat, A. (2020). Factors Affecting Performance Of Healthcare Workers During Covid-19 in Pakistan. *Space and Culture, India*, 8(2), ss. 62-73.
- Karakoç, A. (2018). ‘‘İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık ve İşgören Performansı Üzerindeki Etkisi: Sigorta Acentesi Çalışanları Üzerine Bir Uygulama’’. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23(4). ss. 1371-1388.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Nobel Yayınları, Ankara, 2011
- Karem, M. A., Mahmood, Y. N., Jameel, A. S., ve Ahmad, A. R. (2019). The Effect of Job Satisfaction and Organizational Commitment on Nurses’ Performance. *Journal of Humanities and Social Sciences Reviews*. 7(6), Ss.332-339.
- Kayabaşı, Ç. (2019). *Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve İş Performansı İlişkisinin Belirlenmesi: Bir Devlet Hastanesi Örneği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

- Kim, S. H., Park, S. K., Lee, M. H. (2019). Effect of a Nursing Practice Environment on Nursing Job Performance and Organizational Commitment: Focused on the Mediating Effects of Job Embeddedness. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 25(3), ss. 208-219.
- Oh, E. H. ve Chung, B. Y. (2011). The Effect of Empowerment on Nursing Performance, Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Turnover Intention in Hospital Nurses. *Journal Of Korean Academy Of Nursing Administration*, 17(4), ss. 391-401.
- Öngel, G. ve Gerni, G. M. (2021). Sağlık Çalışanlarında İş-Aile Yaşamı Çatışmasının Örgütsel Bağlılık, İş Doyumu ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), ss. 667-695.
- Özdevecioğlu, M. ve Kanıgür, S. (2009). Çalışanların bakış açısıyla ilgili bakış açılarının performanslarının üzerindeki etkiler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), ss. 53-82.
- Özutku, H. (2008). Örgüte Duygusal, Devamlılık ve Normatif Bağlılık ile İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 37(2). ss. 79-97.
- Poyraz, A. (2021). *Pandemi Sürecinde Hemşirelerin Covid-19 Korkusu ve Tükenmişliğinin Bakım Davranışlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Randall, Donna M. (1987). Commitment and the Organization: The Organization Man Revisited, *Academy of Management Review*, 12(3), ss. 460-471.
- Sabuncuoğlu, E. T. (2007). Analysing of the Relationships Between Training, Organizational Commitment and Intend to Leave. *Ege Academic Review*. 7(2). ss. 613-628.
- Sasaki, N., Kuroda, R., Tsuno, K. ve Kawakami, N. (2020). Workplace Responses to Covid-19 Associated With Mental Health and Work Performance of Employees in Japan. *Journal of Occupational Health*, 62(1), e12134, ss. 1-6.
- Sığırı, Ü. (2007). İş Görenlerin Örgütsel Bağlılıklarının Meyer ve Allen Tipolojisiyle Analizi: Kamu ve Özel Sektörde Karşılaştırmalı Bir

Araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*. 7(2). ss. 261-278.

Suprapti, S., Asbari, M., Cahyono, Y., ve Mufid, A. (2020). Leadership Style, Organizational Culture and Innovative Behavior on Public Health Center Performance during Pandemic Covid-19. *Journal of Industrial Engineering ve Management Research*, 1(2), ss.76-88.

Şencan, N., Yeğenoğlu, S., Aydınhan, B. (2013). Sağlık Çalışanları ve Eczacılar Üzerinde Yapılan İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Araştırmaları. *Marmara Pharmaceutical Journal*, 17(1), 104-112.

Tatlı, H. S., Kazan, H., Öngel, V. (2021). Kariyer Planlama; Ülkenin Ekonomik İtibarı ve Kariyer Kaygısı Açısından Bir İnceleme. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), ss.167-185.

TC. Sağlık Bakanlığı, COVID-19 Bilgilendirme Platformu, Erişim tarihi: 13.03.2022 <https://covid19.saglik.gov.tr/>

Tetik, S. (2012). "Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 4(1). ss. 275-286.

Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), ss. 183-206.

Türkmen, İ. ve Aslan, E. Ç. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Algılanan Stres ve Duygusal Tükenme Düzeylerinin İncelenmesi. *International Black Sea Coastline Countries Scientific Research Symposium*, (1), ss. 331-340

Uludağ, G. (2018). Örgütsel Bağlılık ile İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1). ss. 171-193.

Uygur, A. (2007). Örgütsel Bağlılık İle İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*. (1). ss. 71-85.

Uzunsakal, E. ve Yıldız, D. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), ss. 14-28.

- Ünlü, O. ve Yürür, S. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova'da Hizmet Sektörü Çalışanları İle Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), ss. 183-207.
- WHO (World Health Organization), Health Topics, Erişim tarihi: 13.03.2022 <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov>
- Wu, F. ve Çavuşgil, T. (2006). Organizational Learning, Commitment and Joint Value Creation in Interfirm Relationships, *Journal of Business Research*, 59, ss. 81-89.
- Yeşil, S. ve Mavi, Y. (2021). Covid-19 Korkusunun Duygusal Emek, Çalışan Performansı, İş Tatmini, Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(63), ss. 1078-1104.
- Yılmaz, M. ve Uysal, N. (2021) Klinisyen Hemşirelerde Covid-19 Korkusu ve Mesleğe Bağlılık Düzeyinin Belirlenmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(3), ss.316-325.
- Yiğitöl, B. ve Büyükmumcu, S. (2021) Covid-19 Korkusu, Kişilik Özellikleri, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Yordayıcı İlişkilerin İncelenmesi, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 1-1.
- Zandi, G., Shahzad, I., Farrukh, M., ve Kot, S. (2020). Supporting Role of Society and Firms to Covid-19 Management among Medical Practitioners. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), ss. 7961.

Extended Abstract

The workers play a significant role in in the success of health institutions and organizations. Despite the increasing use of technology in the health sector, their role increases its importance day by day. Increasing the service quality and efficiency of the employees affiliated with their institutions can make a great contribution to the institution they work in. There are many supportive studies in the literature arguing that organizational commitment has a positive effect on job performance, positively affects job continuity, and reduces negative consequences such as turnover and intention to leave. However, the Covid-19 pandemic, which has seriously affected people's lives, is one of the most important factors that is thought to affect the performance of healthcare professionals. In times of pandemic, the workload and responsibilities of healthcare workers have increased to a great extent. The

increasing workload has required them to work more intensively and for longer periods.

The risk of transmission of the epidemic disease is higher than other occupational groups due to the fact that healthcare workers are in direct and long-term contact with patients. In such cases, job satisfaction and organizational commitment levels of health workers are more important. It becomes necessary to increase the level of commitment of health workers to the institution. During pandemic periods, the burden on the health system increases at a level that can be called excessive.

The aim of the study was to examine the relationship between health workers' job performance and Covid-19, as well as the mediating role of organizational commitment in this relationship. Within the scope of the research, it was examined whether there is a difference between the commitment to the organization and the performance level of the health workers working in private and public health institutions in Tokat in the fight against Covid-19. The data were obtained from 409 healthcare professionals working in Tokat, through an online questionnaire using google forms between 26.11.2021 and 26.12.2021. Within the scope of the research, demographic information was obtained for the descriptive characteristics of the participants. In addition, the Covid-19 Fear Scale, which was adapted into Turkish by Haktanır, Seki and Dilmaç (2020), was used to investigate the Covid-19 fears of the participants. Moreover, the Organizational Commitment Scale developed by Allen and Meyer (1990) and adapted into Turkish by Wasti (1999, 2003) by adding items containing Turkish cultural expressions and used by Meydan (2010), was used. Finally, in measuring the work performance of the employees, the Job Performance Scale, which was first used by Kirkman and Rosen (1999), and then by Sigler and Pearson (2000), was used. Data were analyzed using SPSS 25 package program and SPSS Process 2.16 macro. After the reliability analysis, detailed analyzes were made through descriptive statistics, explanatory factor analysis, correlation analysis and 4th model mediation analysis methods.

According to the findings obtained from the study;

H1: Fear of Covid-19 has a positive and significant relationship on the work performance of healthcare workers. Supported

H2: The fear of Covid-19 has a positive and significant relationship on the organizational commitment of health workers. Supported

H3: There is a positive and significant relationship between the organizational commitment perceived by healthcare professionals and their job performance. Partially Supported

H4: Organizational commitment has a mediating role in the effect of fear of Covid-19 on the work performance of healthcare workers. Partially Supported

The findings showed that the Covid-19 fear levels of healthcare workers were low, and their job performances were high. Such a finding is quite remarkable in challenging times such as the pandemic period. The average

level of organizational commitment was moderate; however, when it was considered as sub-dimensions, normative commitment was low. The reason for this finding may be due to factors such as professional ethics, expectations and culture of health personnel who had to work under extremely difficult conditions during the pandemic period. It was also found that the dimension of continuance commitment was higher than normative and emotional commitment dimension. The reason for these finding may be the fact that healthcare professionals would not give up their jobs despite the stress and heavy workload they experienced during the Covid-19 pandemic. A significant and positive relationship was found between organizational commitment and job performance. These findings are in line with studies of Hosgor (2020), Islamoglu (2018), Boz, et al. (2021), Guo et al. (2021), Kim et al. (2019), Özutku (2008), Hamid et al. (2012), Karem et al. (2019). Significant but low-level correlations were found between fear of Covid-19 and both organizational commitment and job performance. This result supports the findings of Yiğitöl et al. (2021), Sasaki et al. (2020), Suprapti et al. (2020), Hosgor et al. (2020), Adinugraha et al. (2021). In the mediation analysis showed that the fear of Covid-19 directly affected the work performance of the health personnel, while organizational commitment played a partial meadiating role in the direct effect of the fear of Covid-19 on the work performance. The findings revealed that healthcare workers had a low level of fear of Covid-19, a medium level of organizational commitment, and a high level of job performance. The level of fear caused by Covid-19 of health workers increased their job performance levels (coefficient=0.1701) and organizational commitment reduces the level of fear caused by Covid-19 through its partial mediation effect (coefficient=0.1026).

TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL ATMOSFERİNİN SİNEMASAL ÖRNEĞİ: ZEKİ ÖKTEN SİNEMASINDA TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK

Ali Barış KAPLAN*

Öz

Zeki Ökten’in, 1970’ler ve 80’ler boyunca çektiği filmler, Türkiye’nin toplumsal ortamına projeksiyon tutan yapıtlar olarak önem arz etmektedir. Bu çalışmada, 70’li ve 80’li yıllar Türkiye’sinin sosyolojik verileri ışığında, Zeki Ökten sinemasının çekildiği dönemin tarihine nasıl tanıklık ettiği konusu araştırılmıştır. “Toplumsal Değişim ve Sinema” kavramı çerçevesinde, Türkiye’nin değişen toplumsal dinamiklerinin, Zeki Ökten filmlerine ne oranda gerçekçi yansıdığı sorusuna sosyolojik yöntemle yanıt aranmıştır. Çalışmanın kapsamı, toplumsal değişim ve Zeki Ökten Sineması’dır. Araştırmanın sınırlılığını ve veri tabanını ise yönetmenin toplumsal gerçekçi nitelikteki “Kapıcılar Kralı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Ses, Pehlivan, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya” adlı filmleri oluşturmaktadır. Yönetmenin ticari nitelikteki filmleri ile 1990 sonrası filmleri, başka toplumsal dinamiklerin sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiği için; çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu çalışmada yer alan örneklem filmlerin sosyolojik veriler ışığında değerlendirmesi göstermiştir ki; Zeki Ökten sinemasındaki karakterlerin hikayeleri, Türk toplumunun hikayesidir. Zeki Ökten filmleri, toplumsal yolculuğa tanıklık eden, birer anlatıcı ve toplumsal belleğin taşıyıcısı gibidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Toplumsal Gerçekçilik, Zeki Ökten Sineması. Sosyolojik Yöntem.

A CINEMATIC EXAMPLE OF TURKEY’S SOCIAL ATMOSPHERE: SOCIAL REALITY IN ZEKİ ÖKTEN CINEMA

Abstract

The films directed by Zeki Ökten during the 1970s and 1980s are important as they projected the social environment of Turkey. In this study, on the basis of the sociological data of Turkey in the 70s and 80s, how Zeki Ökten’s films witnessed the history of the period was investigated. Within the framework of "Social Change and Cinema" concept, an answer was sought to the question of how realistically the changing social dynamics of Turkey were reflected in Zeki Ökten’s films using a

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, abkaplan@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7104-4866>.

sociological method. This study covers social change and Zeki Ökten Cinema and is limited to the director's following social realist films: "Kapıcılar Kralı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Ses, Pehlivan, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya". Since the director's commercial films and films after 1990 should be considered as the result of other social dynamics, they were excluded from the scope of this study. The evaluation of the films included in this study in the light of sociological data showed that the stories of the characters in Zeki Ökten's cinema were the stories of Turkish society. Zeki Ökten's films are like narrators witnessing a social journey and the bearers of social memory.

Keywords: Social Change, Social Realism, Zeki Ökten Cinema. Sociological Method.

Giriş

Sinemanın insanların tutum ve davranışlarında belirleyici rolü olup olmadığını çalışan etki araştırmalarının yanı sıra, filmlerin çekildiği ülkenin kültürünü ve insanını gerçekçi olarak yansıtıp yansıtmadığını araştıran yansıma araştırmaları da bulunmaktadır (Çelikcan, 2012: 159-160). Bu bağlamda bu çalışma, 70'ler ve 80'ler Türkiye'deki toplumsal değişimlerin ne oranda Zeki Ökten sinemasında yansıma bulduğunu örnek filmlerle değerlendirmiş ve yakın geçmişe filmlerle projeksiyon tutmuştur.

Cumhuriyet öncesi başlayan modernleşme çabaları, 1923 sonrası ivmelenmiş ve modernleşmenin toplumsal sonuçları sinemaya yansımıştır. Özellikle 50'lerde başlayan ve günümüze kadar devam eden kapitalistleşme politikalarının sonucu olarak, üretim ilişkileri değişmiş, tüketim kültürü yerleşmiş, sermaye sahipleriyle çalışan sınıflar arasındaki uçurum derinleşmiştir. Türk sinemasında, toplumsal gerçekçi filmler; sanayileşmenin, göçün, kentleşmenin, gecekondulaşmanın, işsizliğin, evsizliğin ve yoksulluğun birey ve toplum düzlemindeki olumsuz etkilerini yansıtmıştır. Kapitalistleşme sürecinde tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte sınıf atlama sorunu da Türk sinemasının her türden filminin en çok işlediği konulardan birisi olmuştur. Sanayileşmenin, göçün ve kapitalist politikaların sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluk, işsizlik ve sınıf atlama sorunu, konuya gerçekçi yaklaşan filmlerde "ekonomik-siyasal ve kültürel" tüm dinamiklerin sonucu olarak ortaya çıkan bir olgu olarak sunulmaktadır. Çalışmanın konusu olan Zeki Ökten 70'li ve 80'li yıllarda toplam 30 film üretmiştir.¹ Bu çalışmada "toplumsal değişim ve sinema" ilişkisi çerçevesinde, Türkiye'nin 1970 ve 80'li yıllardaki toplumsal koşullarının, Zeki Ökten'in "Kapıcılar Kralı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Ses, Pehlivan, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya" filmlerine ne oranda gerçekçi yansıdığı sorusuna sosyolojik yöntemle yanıt aranmıştır.

60'ların başında sinemaya giren Zeki Ökten'in 70'li ve 80'li yıllarda çektiği filmlerini Türk Sinema tarihi içerisinde "toplumsal gerçekçi filmler" olarak değerlendirmek mümkündür. Zeki Ökten'in 70'lerin ortasından 90'lara kadar çektiği filmler, Türkiye'nin sorunlarını gerçekçi bir şekilde yansıtmaya çalışan, dram ve güldürü türünden filmlerdir. Zeki Ökten'in, siyasal

¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Zeki_%C3%96kten

sinemanın önemli bir ismi olan Yılmaz Güney ile ortak çalışmaları da bulunmaktadır. Ökten'in çektiği gerçekçi nitelikteki *Sürü* ve *Düşman* filmlerinin senaryoları Yılmaz Güney'e aittir.

Zeki Ökten filmleri, türü ne olursa olsun, Türk toplumunun tarihsel süreç içinde yaşadığı sorunları ele alan ve bir bakış açısı sunan nitelikte yapıtlar olduğu için, ekonomi politik ve sosyolojik analize olanak sağlayan filmlerdir. Bu bağlamda bu çalışmada, filmlerle sosyolojik bir değerlendirmeye ulaşılması amaçlanmış ve sosyolojik yöntem benimsenmiştir. Bireylerin birbirleriyle ve toplumsal kurumlarla ilişkileri, toplumsal statü ve rolleri, aidiyet ilişkileri, yabancılaştırma sorunu, çalışma hayatı ve emek sorunu gibi olgular, yönetmenin filmlerinin verileri ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kapsamı, toplumsal değişim ve Zeki Ökten sinemasıdır. Çalışmanın sınırlılığını ise, Zeki Ökten'in 70'ler ve 80'lerde çektiği eleştirel nitelikteki “*Kapıcılar Krahı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Pehlivan, Ses, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya*” filmleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada adı geçen filmler, “toplumsal değişim, gerçekçilik, emek-sermaye, statü ve rol, yabancılaştırma, birey-toplum, kapitalist düzen, yoksulluk ve işsizlik” kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE TÜRK SİNEMASINDA “TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK”

Toplum, insanlar arasında sürdürülen ilişkiler bütünü olarak değerlendirilir. Bu nedenle insanların değer yargılarındaki, ideoloji ve davranışlarındaki değişme toplumu da etkiler. Toplamların bir düzeni, başka bir ifadeyle bir yapısı olmakla birlikte; bu yapı durağan değil, dinamiktir. Toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar, dönemin koşullarına bağlı olarak değişmekte ve bu durum toplumun bütünü de etkilemektedir. Toplumsal değişme, toplumu oluşturan toplumsal kurumların ve toplum içindeki bireylerin; ilişkilerinde, dünya görüşlerinde, hayat tarzlarında, yapılarında meydana gelen değişimi ifade eder (Küçük, 2019: 21-22).

Toplumsal değişmeye ilişkin konular sanatın her alanında olduğu gibi, kitle iletişim araçlarından biri olan sinemada da yansıma bulmaktadır. Kitle iletişim araçları ve sinema; toplumsal değişimin toplumun her katmanındaki yeni biçimlerini yansıtabilmektedir. Toplumsal değişmeyi görmek için; bir toplumun dilinin, yaşam biçiminin, geleneklerinin, değerlerinin, kıyafetlerinin, mekanla ve eşyalarla ilişkisinin bütününe bakmak gerekmektedir. Sinema tüm bu değişkenleri kullanan, toplumu yansıtan, aynı zamanda kültürel yaşama biçimleri verebilen güçlü bir sanattır. Türk Sinemasında toplumsal sorunları işleme eğilimi 60'lı yıllarda başlamıştır. Bu dönemde göçün, kentleşmenin ve sanayileşmenin sonucu olarak, geleneksel değerler sarsılmış, günlük yaşam pratikleri değişmiş, tüketim alışkanlıkları yerleşmiştir (Güçhan, 1992: 5-10, 83).

Sinema hem toplumsal bir olgu hem de modern bir sanattır. Sinema toplumsal ve siyasal sorunlardan, değişimlerden doğrudan etkilenmektedir.

Toplumsal yapı; toplum içindeki kurumların, ilişkilerin ve bunların karşılıklı etkileşimlerinden doğan değerlerin bir bütünüdür. Sosyolojik açıdan toplumsal değişim, toplumsal ilişkiler ağının bütünsel değişimini ifade eder ve bu değişim birey ve grupların davranışına da yansır (Dalyanoğlu, 2002:1-5). Bu bağlamda ekonomik değişim, teknolojik gelişim ve nüfus hareketleri Türkiye’de toplumsal değişimin temel etkenleri olmuştur. Güçhan’a göre Türkiye’de toplumsal değişimin en önemli nedenleri; 50’lerde başlayan ve ivmelenen iç ve dış göç, kentleşme ve sanayileşmedir. Nüfus hareketliliği toplumsal değişimin temel dinamiklerinden birisidir. Tüm bu olgular, bireysel ve toplumsal düzlemde; değer, tutum ve davranış değişikliğine neden olmaktadır (Güçhan, 1992: 26-27).

İnsanların değişim ihtiyacı duymasında, tutum ve davranış değiştirmesinde iletişim araçlarının ve sinemanın dikkate değer bir etkisi bulunmaktadır. Sinema, izleyicisinde ortak bir duygu yaratarak, bir toplu davranış biçimi sergileyen kitleyi yaratabilme gücüne sahiptir. Bu açıdan sinema, içinden çıktığı toplumu yansıtabilme, eleştirebilme, az ya da çok bilinen konuları izleyicisine sunarak ortak bir görüş oluşturma gücüne sahiptir (Güçhan, 1992:5). Sinemanın görsel yönünün güçlü olması, hem görüntülerin gerçekliğin temsili olarak algılanmasını sağlamakta hem de izleyicide yoğun bir duygusal katılım yaratmaktadır. İzleyici gerçekliği, iletişim araçlarının anlatıları ve sinema filmleri aracılığıyla algılayabilmektedir. Bu açıdan sinema filmleri, izleyici için yaşanan gerçeklikten bir kaçış ve aldanım aracı olabileceği gibi, gerçekliği anıştıran bilişsel bir araç olma işlevine de sahiptir (Oskay, 1994: 60, Kaplan, 2015: 26). Bilim ve teknolojinin ürünü olan sinema, 20. Yüzyılda doğan ve adeta modernleşme sürecine tanıklık eden kitlesel bir iletişim aracı, aynı zamanda bir endüstri dalıdır. Kültürün endüstriyel olarak üretilmesi ve yayılmasında bir araç olabileceği gibi, uluslararası politika arenasında da güçlü bir silah olabilir. Çok yönlü işlevi olan sinemanın, estetik bir değeri olan sanat eseri olarak değeri de yadsınamaz. Zira filmler, konusu olan insanın ve toplumun kültürünün yansıtıcısıdır (Abisel, 1994: 29).

60’lar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sola yönelişin hız kazandığı ve toplumsal hareketlerin (kadın hareketleri, siyahi hareket gibi) yoğun olduğu bir dönemdir. Türk sineması da 60’larda tüm bunlardan güç alarak, toplumsal konuları işlemeye yönelmiştir (Ufuk ve Osman’dan Aktaran Kaplan, 2015: 85). 70’li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, siyasal istikrarsızlıklar ve ideolojik çatışmalar toplumsal yaşamı ve sinemayı farklı boyutlarıyla etkilemiştir. 70’lerde bir yandan toplumsal gerçekçi filmler ve politik filmler çekilmekte, dolayısıyla dönemin ruhu bu eleştirel filmler yoluyla sinemaya yansımaktadır. Diğer taraftan; ticari sinema arabesk filmlere ve cinsel içerikli filmlere yönelmiştir. Ancak bir toplumu anlamak için, o toplumun popüler kültürünün de iyi okunması gerekmektedir. Bu açıdan bir toplumu yansıtan eleştirel nitelikteki filmler kadar, popüler filmler de “toplumsal değişimi” görmek için önemlidir.

60’larda Yeşilçam’da, her kaliteden çok sayıda film üretilmiş olmakla birlikte, göçün sonuçlarını, kentleşme sorunlarını ve sınıfsal sorunları anlatan

filmler de üretilmiştir. 70'lerde ise yukarıda bahsedildiği üzere, popüler sinemada arabesk ve cinsel içerikli filmlerinin çoğalmasında; yaşanan ekonomik ve siyasal krizlerin, toplumsal bunalımların etkisi olmuştur. Toplumsal koşullar 70'lerde film üretimini de etkilemiştir. Cinsel içerikli filmlerin izleyici kitlesini kentteki işsiz ve yoksul kesim oluşturmaktadır. Bu dönemde televizyon yaygınlaşmış; eğlence programları, diziler, reklamlar kitleler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Ülke ekonomisinin kötüye gittiği, enflasyonun yükseldiği, karaborsanın ve işsizliğin yaşandığı 70'lerde film maliyetleri de artmıştır. Dolayısıyla ailelerin sinemadan uzaklaşmasında temel etkenler; ekonomik olarak yoksullaşma, siyasi çatışmaların sokaklara taşması ve yeni bir eğlence aracı olarak televizyonun eve girmesidir. Bu nedenle 70'lerde arabesk filmler ve daha ziyade erkek izleyiciler için cinsel içerikli filmler üretilmiştir. 70'lerde toplumsal eleştiri filmleri ve politik içerikli filmler sınırlı bir izleyici kitlesine sahiptir. Özellikle 80'lere kadar Türk sinemasında popüler filmlerde temsil edilen kadın tiplerinin de belli kalıplar içinde olduğu (iyi kadın- kötü kadın) görülmektedir. 80'lerle birlikte bu kalıpların dışına çıkmış ve daha gerçekçi kadın temsilleri üretilmiştir. Zira Esen'e göre 80'li yıllarda toplumsal konuları işleyen gerçekçi filmler; "siyasal filmler, 12 Eylül filmleri, göç konulu filmler ve kadın sorunlarını anlatan filmlerdir" (Esen, 1996: 12-14).

1970'lerde petrol fiyatının artmasıyla yaşanan petrol krizi ve ardından borç patlaması, ödemeler dengesi sorunu, enflasyon, mal ve hizmet sektöründe yaşanan sorunlar; bir yandan ulusal kalkınmacılığın sonuna gelindiğine işaret etmiştir, diğer yandan 80'lerde tüm dünyada başlayan ve 90'larda ivmelenen küreselleşme olgusunun Türkiye'ye de yansıtacağı habercisi olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ve sonrasında uygulanan politikalarla ülke dışa açılmış, yabancı sermaye girişi serbestleşmiş, ekonomide liberalleşme politikaları uygulanmasıyla yapısal bir dönüşüm yaşanmıştır (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 2-5). 70'lerdeki enflasyon ve işsizlik problemi, ekonomideki yapısal değişim programlarına rağmen 80'lerde de devam etmiştir. Nitekim, 80'lerde uygulanan popülist politikalar neticesinde, bir yandan enflasyonun hızla yükselmesi, diğer taraftan dönem boyunca yatırımların azlığı, nüfusun artışı ve kırsaldan büyük kentlere göçün hızlanması gibi nedenlerle işsizlik oranları yükselmeye devam etmiştir (Doruk ve Yavuz, 2018: 2245). Özellikle çalışma yaşamını ilgilendiren tüm bu ekonomik ve siyasal tercihlerin toplumsal hayattaki yansımaları, belli kesitler ile Türk Sinemasındaki gerçekçi filmlerde görülmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, 80'li yıllarda liberal ekonomi politikaları uygulanmış, tüketim kültürü oluşmuş, kamu iktisadi teşebbüsleri özelleştirilmiş, ithalata getirilen sınırlar kaldırılmış ve ülke daha çok dışarıya açılmıştır. 80 askeri darbesinin etkisiyle aynı zamanda ülkede bir depolitizasyon süreci yaşanmıştır. Ancak enflasyon sorunu giderilememiş ve zengin-yoksul arasındaki uçurum artmıştır. Dolayısıyla 80'ler Türk sinemasında tüm bu değişimlerin yansımalarını görmek mümkündür (Pösteki, 2012: 15-24). 80'li yılların en belirgin özelliği; kolay yoldan lüks yaşama

sahip olma, bir üst statüye geçmek için her yolu geçerli sayma, pahalı ve markalı ürünler olarak farklılaşma eğiliminin gündelik hayatta yaygınlaşmasıdır. Zira; “köşeyi dönmek, iş bitirici olmak” gibi deyimler, bu dönemin genel zihniyetini ifade eden göstergeler haline gelmiştir. Gerçek sorunlarını ve ihtiyaçlarını bilmeyen, emeğe saygısız, apolitik bir insan tipi gelişmiştir. Sermayenin küreselleşmesi politikasının bir sonucu olarak; bireyci, bencil, para hırsı her şeyin üstünde olan, tükettikçe statüsünün yükseldiğine inanan, düşünmenin yerine görünür olmayı koyan yeni bir insan tipi ortaya çıkmıştır. 70’li yıllarda yaşanan kıtlığın ve tüp-yağ-akaryakıt kuyruklarının ardından, 80’ler ekonomi politikasının vaat ettiği bolluk; tüketim kültürünün yerleşmesine neden olmuştur. Şehirlerdeki nüfus giderek artarken; moda, reklam ve medya endüstrisi aracılığıyla tüketim kültürünü benimseyen kitlelerin yaşam alanı olan şehirler de değişmiştir (Sever, 2019: 6).

Ülkenin kırsal kesimlerinde hala tarıma dayalı yarı feodal üretim ilişkileri sürerken, özellikle 50’lerde başlayan ve süre giden sanayileşme, kapitalistleşme, kentleşme ve göç olgusuyla birlikte üretim ilişkileri değişmiş, üretim araçları özel mülkiyette toplanmış ve sermaye sınıfı güçlenirken, çalışan sınıfların sorunları derinleşmiştir. Dolayısıyla çalışanların emek sorunu, göç ve kentlerdeki yoksulluk sorunu, toplumsal gerçekçi filmlerin temel yönelimini oluşturmuştur (Alaca, 2016: 60). Toplumsal gerçekçi sinema, mikro ölçekte ait olduğu ülkenin toplumsal izdüşümünü, makro ölçekte de dünya toplumunun izdüşümünü ortaya koyar. Çünkü gerçekçi filmler, hem içinden çıktığı toplumun hem de evrensel olarak her insanın ortak sorunlarını, düş kırıklarını ve umutlarını yansıtabilir. Sinema toplumsal tarihin aynası gibidir, bir başka ifadeyle sinema; toplumun subjektif görüntülü tarihidir. Zira sinema, insan faaliyetlerini temsil eden ve insan faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan, estetik bir değeri olan sanattır (Alaca, 2016:1-5).

1960’lardan 1980’lere ülkenin geçirmiş olduğu değişimler yeni bir kültürün ve bununla birlikte yeni değerlerin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Süreç içerisinde, özellikle ekonomi politikalarının sonucu olarak sanayileşme hedefli girişimlerin, bunun sonucu olan göçün ve gecekondulaşmanın toplumun değer değişiminde büyük etkisi olduğu görülmektedir. Kentlerde yığılan işçi ve hizmetli kesimin ücret ve çalışma koşulu sorunları; sendikalaşma, grev hakkı gibi konular, yoksulluğun farklı kesitlerle yansımaları, sınıf atlama arzusu ve değişen aidiyet ilişkileri toplumsal değişimin göstergeleri olmuştur. Nitekim toplumsal yapıda meydana gelen tüm bu değişimler; edebiyatta, medyada, müzikte ve elbette sinemada karşılık bulmuştur (Kasım ve Atayeter, 2012: 23). Ülkenin geçirdiği değişimin toplumsal alandaki yansımalarını, popüler filmlerde okumak mümkün olduğu gibi, toplumsal gerçekçi kaygısı olan eleştirel filmlerde görmek de mümkündür. Eleştirel nitelikteki filmler, sorunları yansıtmanın ötesinde, çözüm önerileri de sunabilmektedir.

1960-90 arasında çekilen; “Gecelerin Ötesi, Kırık Çanaklar, Şehirdeki Yabancı, Acı Hayat, Suçlular Aramızda, Karanlıkta Uyananlar, Bitmeyen

Yol, Gurbet Kuşları, Gelin, Diğēt, Dügün, Ah Güzel İstanbul, Umut, Baba, Endiŕe, Kibar Feyzo, Maden, Sürü, Düşman, Demiryol, Almanya Acı Vatan, Bereketli Topraklar Üzerinde, Gül Hasan, Talihli Amele, At, Faize Hücum, Çiçek Abbas, Banker Bilo, Zübük, Muhsin Bey, Çıplak Vatandaş, Zügürt Ağa, Bir Avuç Cennet, Kurbağalar, Orta Direk Şaban, Katma Değer Şaban, Teyzem, Bir Günün Hikayesi, 14 Numara, Çark, Pehlivan, Yoksul, Düttürü Dünya” gibi filmler; Türkiye'nin toplumsal değişiminin yansımalarından kesitler sunmuştur. Adı sayılan filmler genel olarak; göç sorunlarını, kentlerdeki yoksulluğu, işsizlik ve emekçilerin sömürüsü olgusunu, modernleşme sürecinin sorunlarını, kır ve kentteki kadın sorununu, darbelerin toplumsal hayattaki etkilerini, sınıf atlama sorununu, kapitalist düzenin açmazlarını ve feodal düzenin kalıntılarının yansımalarını sorunsallaştırmıştır (Alaca, 2016: 78-105, Çelikcan, 2012: 162-173).

Türkiye'nin neredeyse her kasabasına girebilen ve “Yeşilçam” olarak adlandırılan (1960-1975 dönemi) Türk Sineması, ülkenin yaşadığı sosyolojik değişimin yansımaları sunmuştur. Türk sineması içinde kendine özgü bir dili olan Metin Erksan, Lütfi Akad, Atıf Yılmaz, Halit Refiğ gibi öncü yönetmenler, 60'lı yıllardan başlayarak, bu sosyolojik değişimi yansıtan gerçekçi filmler üretmiştir. Bu açıdan, Türk sinemasında toplumsal gerçekçi filmlerin, Yılmaz Güney'in 1970'lerde yönetmenliğini yaptığı filmlerden çok daha önce üretildiği görülmektedir. Örneğin Erksan'ın 1960'larda çektiği “Yılanların Öcü, Susuz Yaz ve Kuyu” adlı üçlemesi; insanın “toprak, su ve insan” üzerindeki mülkiyet meselesini tartışan ve toplumsal gerçekçiliğe örnek teşkil eden yapıtlardır. Zira Sim'in ifadesiyle Erksan'ın mülkiyet üçlemesi, aynı zamanda Türk Sinema tarihinin ilk üçlemesi niteliğindedir (Sim, 2009: 173-174).

60'lı yıllardan başlayarak Türk sinemasının mihenk taşlarından olan Metin Erksan, Lütfi Akad, Ertem Göreç, Duygu Sağiroğlu, Atıf Yılmaz, Halit Refiğ, Memduh Ün gibi yönetmenler; kapitalistleşme sürecinde Türkiye'nin yaşadığı kentleşme sorunlarını, göç sorununu, kırdaki ve kentteki emek sorununu, gecekondulaşmanın yarattığı toplumsal sorunları ve işsizliği konu eden gerçekçi filmler üretmiştir. Yılmaz Güney de 1970 yapımı Umut filminden başlayarak, gerçekçi çizgide politik filmler üretmiştir. Bu çalışmanın esas konusu olan ve 60'larda yönetmen asistanlığı yapan Zeki Ökten'in yönetmenliğini gerçekleştirdiği ilk film, ticari nitelikte olan Ölüm Pazarı (1963)'dir. 1960 ve 70'lerde daha ziyade ticari filmler üreten Zeki Ökten'in özellikle 70'lerin ikinci yarısından itibaren gerçekçiliğe yöneldiği görülmektedir. Güldürü öğeleri taşıyan Kapıcılar Kralı (1976) ve Çöpçüler Kralı (1977) filmleri ile Yılmaz Güney'le ortak çalışmasının ürünü olan Sürü (1978) ve Düşman (1979) filmleri; Zeki Ökten'in 70'lerde gerçekleştirdiği yapıtlardır (Dalyanoğlu, 2002: 33-43). Zeki Ökten 80'ler boyunca çektiği Faize Hücum (1982), Pehlivan (1984), Ses (1986), Davacı (1986), Yoksul (1987), Düttürü Dünya (1988) gibi filmlerle, gerçekçi tavrını sürdürmüş ve toplumsal-siyasal eleştiri filmleri üretmiştir.

Zeki Ökten'in özellikle 80'ler boyunca çektiği filmlerini; 1960'ların başında sanat dünyasında etkisini göstermeye başlayan "toplumsal gerçekçilik" tarzına bir geri dönüş şeklinde yorumlamak mümkündür. Zeki Ökten, 70'li yılların ortasından itibaren; Ömer Kavur, Şerif Gören, Yılmaz Güney, Erden Kıral, Yavuz Özkan, Ali Özgentürk gibi yönetmenlerle birlikte, Türkiye'nin yaşadığı siyasal ve ekonomik kriz ortamına rağmen, toplumsal gerçeklere yönelmeye başlamıştır. Bu bağlamda yönetmenin filmleri, "toplumsal gerçekçi" olmakla birlikte, siyasal sinemaya da örnek teşkil etmektedir (Yakın, 2009: 331-332).

Esen'e göre, Zeki Ökten filmlerindeki sıradan insanlar adeta bir toplumsal yolculuğun betimleyicisi olarak temsil edilir. Karakterler, yalnızca bireysel hikaye anlatıcısı olarak değil, toplumsalın hikaye anlatıcısı olarak konumlanır. Zeki Ökten, kendine özgü bir anlatısı olan, aynı senaristlerle sık çalışmayı tercih eden ve yarattığı karakterlerin duyguları, tutum ve davranışları, ilişkileri aracılığıyla, izleyicisine dönemin gerçeklerini kavrama olanağı sunan bir yönetmendir. Bu açıdan Zeki Ökten Sineması, Türkiye'nin toplumsal değişim yolculuğunu anlamada önemli bir işleve sahiptir ve sosyolojik araştırmalara veriler sunabilecek niteliktedir (Esen, 2014: 20-75).

2. SOSYOLOJİK YÖNTEM

Sosyolojik yaklaşımda, filmler birer kültür ürünü olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımda, filmde yer alan "karakterlerin, değer yargılarının, tutum ve davranışların, ahlak anlayışının, olayların, mekanların" toplumu ne oranda tutarlı yansıttığı ve hangi kültürel öğelere vurgu yaptığı ya da hangilerine atıfta bulunduğu konusu, araştırmacının yanıt aradığı başlıca konulardır (Berger, 1996:90-96). Sosyolojik ya da toplumbilimsel yöntemde, filmin konusu olan insanın, mekanın, toplumun; dolayısıyla filme dayanak teşkil eden kültürün kodlarının çözümlenmesi gerekmektedir. Kültürel dinamiklerin filme ne oranda yansıtıp yansımadığı tespit edilmelidir. Nitekim her kültür kendini filmlerle yeniden üretmekte ve geleceğe aktarmaktadır. Bu bağlamda filmler, kültürün bir dili, görsel ve işitsel sesidir (Özden, 2004:160). Filmin yaratıldığı dönemin toplumsal ilişkilerini ve insan ilişkilerini ne oranda gerçekçi yansıttığı konusu araştırılmalıdır. Filmler, çekildiği dönemin maddi ve manevi kültürünü yansıtırlar. Bu nedenle sosyolojik yöntemle düşünen araştırmacı, bir filmin hem toplumu nasıl etkilediğini hem de nasıl yansıttığını bir arada düşünmek sorumluluğundadır (Biryıldız, 2013: 53-55).

Özden, Film Eleştirisi adlı kitabında, sosyolojik eleştiri yapılırken; sosyal değerlerin bir filmde nasıl somutlaştığının, filmlerin bu değerleri ve bireylerin tutum ve davranışlarını nasıl yansıttığını dönüştürdüğünün değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Sosyolojik yöntemde filmler; bireyin kendisini, toplum içindeki rollerini ve toplumun değerlerini anlama aracı niteliğindedir. Sosyal bir varlık olan insanların birbirleriyle ve toplumla ilişkilerinin filmler vasıtasıyla teşhisi, sosyolojik çalışmaların bir yöntemidir (Özden, 2004: 154-161). Filmlere sosyolojik yaklaşmak; filmleri birer veri

olarak kullanarak, sanat-toplum ve kültür üzerine düşünce üretimi sağlamanın yollarından biridir (Uğur, 2016: 921).

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde Zeki Ökten sinemasının toplumsal eleştiriye örnek teşkil eden filmleri, 1970'ler ve 1980'ler dönemi olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken toplumsal değişimin birey ve toplum üzerindeki etkilerinin filmlere nasıl yansdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Filmler değerlendirilirken, sosyolojik yöntemin gereği olarak, teorik bölümde yer verilen "toplumsal değişim ve sinema" ilişkisinden hareket edilmiştir. Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi, Zeki Ökten'in toplumsal gerçekçi filmleri; "toplumsal değişim, gerçekçilik, emek-sermaye, statü ve rol, yabancılaşma, birey-toplum, kapitalist düzen, yoksulluk ve işsizlik" kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece 1970 ve 80'ler Türkiye'sinin toplumsal atmosferine ilişkin izleyiciye ve okuyucuya ipucu verecek sosyolojik veriler sunulmuştur.

3.1. Zeki Ökten'in 1970'lerde Çektiği Toplumsal Gerçekçi Filmlerinin Değerlendirmesi:

Zeki Ökten başrollerini Kemal Sunal'ın oynadığı, senaryoları Umur Bugay' a ait olan Kapıcılar Kralı (1976) ve Çöpçüler Kralı (1977) filmleri ile toplumsal gerçekçiliğin güldürü türünden iki başarılı örneğini ortaya koymuştur.

Kapıcılar Kırkı'nda köy kökenli kapıcı Seyit, kurnaz ve hilekar bir karakter çizmektedir. Çalıştığı apartmanda, farklı meslek gruplarından ancak orta sınıftan aileler yaşamaktadır. Apartmanın her işine koşan Seyit, çalıştığı apartman sakinlerini de alışveriş yaptığı esnafı da ufak tefek hilelerle sömürmekte, suistimal etmektedir. Sonunda apartmanın yöneticisi ve % 51 ortağı durumuna gelen Seyit karakteri ile film; kapitalist düzende sömürü ilişkisinin sadece sistemin sorunu olmadığına, aynı zamanda özellikle şehre yeni gelen göçmenler ve yoksullar tarafından da üretilen gönüllü bir sömür-sömürülen ilişkisi olduğuna dikkati çekmektedir. Film güldürürken düşündürülen ve özellikle eleştirisini alt-orta sınıf üzerinden yapan bir içerik sunar. Metropolleşen, nüfusu artan, her kesimden insanın bir arada bulunduğu İstanbul; dikey olarak büyümekte, apartmanlara sıkışan insanlar birbirinden daha çok ayrılmakta ve şiddet dilinin yoksullar tarafından da içselleştirildiği dikkati çekmektedir. Toplumsal statü ve roller kayganlaşmış, tek güç para olmuştur. Profesyonel işleri olan orta sınıftan insanlara rağmen apartmanda daha güçlü pozisyona gelen kişinin Seyit olmasının nedeni de; hile yoluyla ve kurnazlıkla bile olsa en büyük maddi gücü elinde bulundurmasıdır. Filmde gülmece öğeleri, izleyiciyi düşündürmek ve kapitalist ahlakı eleştirmek için kullanılmıştır.

Kapıcılar Kırkı filmi; 70'lerin İstanbul'undaki belirli bir toplumsal kesimin (alt-orta sınıfların ve yoksulların) ekonomik, kültürel ve toplumsal ilişkilerinden kaynaklanan sorunları betimlemiş, özellikle Seyit karakteri ile

kısa yoldan sınıf atlama zihniyetinin somutlaştığı bir kültürel değişim ortamına işaret etmiştir (Ünal, 2010: 72).

Çöpçüler Kralı'nda ise Zeki Ökten; İstanbul'un bir mahallesindeki insan ilişkileri üzerinden ezen-ezilen ilişkisini sorgulamaktadır. Belediye işçisi olan çöpçü Abdi, bölgenin zabıta görevlisi tarafından ezilmektedir. Film güç sahibi olan herkesin bir alttakini, daha zayıf olanı ezdiği bir mahalle profili sergiler. Nitekim evlere temizliğe giden yoksul Hacer profili de güçlüden yanadır ve zayıf olanı sömürür, araçsallaştırır. Hacer'e hem Zabıta hem çöpçü Abdi aşiktir. Hacer seçimini daha güçlü olan zabıtanın yana kullanmış, çöpçü Abdi'nin duygularını sömürmüştür. Bir gün tesadüf eseri kendini bir gazinoda bulan Abdi'nin kısa sürede şöhret olması, herkesin ona karşı tutumunu değiştirmiştir. Abdi'nin şöhret olması ile şöhretten düşmesi arasındaki kısa süre; aynı zamanda modern dünyada insan duygu ve davranışlarındaki gerçek dışılığı ve samimiyetsizliği yansıtmaktadır. Mahallede aşağılanan Abdi, şöhret olmasıyla bir günde takdir edilmiş, şöhretten düşünce ise yeniden ezilmiştir. Film, kapitalizmin güçlü olanın zayıfı ezmesi anlayışını eleştirirken, temel sorunun sıradan insanların ahlaki yozlaşması olduğuna da işaret etmiştir. Kapıcılar Kralı filminde olduğu gibi bu filmde de gülmece unsurları, birey-toplum ilişkisini düşünmek ve sorgulamak için kullanılmıştır.

Çöpçüler Kralı filmi, Çöpçü Abdi'ye temellendirerek kurduğu anlatısında; yalnızca toplumsal statüsü nedeniyle ezilen bireyi değil, 70'lerde yaşanan temel mallardaki kıtlık sorunu nedeniyle, tüp-şeker kuyruğunda bekleyen mahalleliler betimlemesiyle, ekonomik krizlerin toplumsal sonuçlarını da yansıtır. Film, bireylerin içinde yer edinmek istemeyeceği bir düzeni betimleyerek; gülmece ögesini, gündelik yaşamın sosyo-kültürel çelişkilerini yansıtmaya ve toplumsal eleştiri ögesi olarak kullanır. Oskay'a göre, Abdi karakteri ile Kemal Sunal; toplumu öfkeliendiren birçok şeyi, "kimseyi kırmadan, düzeni kızdırmadan" yansıtıyor ve eleştiriyordu (Ünal, 2010: 69-77).

Her iki film, değişen ekonomik ve toplumsal koşulların, kültürel ortamı ve insanların birbirleriyle ilişkisini etkilediğini ortaya koymakta ve yükselen yeni değerleri mizahi bir dille yansıtmakta, eleştirmektedir.

Senaryosunu Yılmaz Güney'in yazdığı Sürü (1978) filminde Zeki Ökten, konar göçer bir Kürt aşiretinden ailenin, sürüsünü satmak üzere Ankara'ya doğru tren yolculuğunu betimlerken; aynı zamanda sosyolojik gözlemlere olanak veren destansı bir film üretmiştir. Doğu'dan Ankara'ya yolculuk; feodal düzenden modern düzene geçişin tezatlığını yansıtmaktadır. Ailenin sermayesi olan sürü, yolculuk boyunca eksilmektedir. Rüşvet karşılığı trene bindirilen koyunlar zehirlenmekte, ani frene basılmasıyla sakatlanmakta ve çalınmaktadır. Dolayısıyla sermayesi eriyen aile üyeleri, Ankara hayvan pazarına sürüden geriye kalan küçük bir bölümü çıkarabilmişlerdir. Aşiret sattığı koyunlardan elde ettiği gelire bütün bir kış geçirmektedir. Aşiret Reisi Hamo ve oğlu Şivan(Tarık Akan'ın oynadığı) arasındaki temel çatışma ise Şivan'ın eşinin çocuk doğuramaması sebebiyle eşinin lanetli görülmesidir. Babasına rağmen Şivan eşinin hasta olduğuna inanarak onu Ankara'ya

getirmiş tedavi ettirmeye çalışmıştır. Filmde; geleneksel değerler ve modern değerler arasındaki çatışma işlenirken, sömürü düzeninin değişmeyen temel bir unsur olduğu ortaya konulmuştur. Feodal düzenin ve geleneğin olduğu dünyada da sömürü vardır; kapitalist modern dünyada da beden ve emek sömürülmektedir. Şivan' in eşi Berivan' ın kendi bedeni üzerinde bir hakkı olmadığı gibi, tren yolculuğu boyunca tanıklık ettiğimiz para karşılığı bedenini satan modern kadın motifinin de özgürlüğü yoktur. Bedenin üzerinde tahakküm eden ya gelenek ya da kapitalist ideolojinin bedeni araçsallaştıran aklıdır. Film, sürünün telef edilmesi örneklemeyle, emeğin sömürüsünü yansıtırken, yansıttığı kadın motifleriyle de kadın bedeninin sömürüsüne atıfta bulunmaktadır. Filmde özellikle Ankara sokaklarındaki hayvan sürüsü ile motorlu taşıtlar arasındaki keskin çelişki, başarılı bir görüntü düzenlemesiyle betimlenmiştir. Film boyunca Berivan' ın konuşamaması/ suskunluğu; kadın bedeni ve düşüncesi üzerindeki tahakkümün dışavurumudur. Film; emeğin, bedenin ve düşüncenin sömürüldüğü bir toplumsal panorama ortaya koymaktadır. Bu bağlamda filmde eleştirilen sadece kapitalist düzen değil, feodal ilişkiler ve onun akıl dışı ahlaki bakış açısıdır.

Senaryosunu yine Yılmaz Güney'in yazdığı Düşman (1979) filminde ise Zeki Ökten, kamerasını Çanakkale'ye taşıyarak anlattığı hikayesinin merkezine yine iş-emek ve sömürü meselesini yerleştirmiştir. Kuzey Batı Anadolu'nun** doğal ve tarihi dokusunu, Çanakkale savaşı ve şehitliğinin toplumsal bellekteki yerini de hissettiren film; günlük iş bulmak için birbiriyle yarışan, birbirini ezen yoksul ve göçmenlerin trajik yaşamlarından bir kesit sunmuştur. Film bir yandan iç göç olgusuna atıf yapmakta ve Türkiye'nin her bölgesinden Çanakkale'ye iş için gelen göçmenlerin emek mücadelesine ışık tutmaktadır, diğer yandan Aytaç Arman'ın canlandırdığı ana karakter(İsmail) ve ailesine odaklanarak yoksulluğun aile içindeki yansımalarını açığa çıkarmaktadır. Çanakkaleli İsmail de buraya iş için farklı bölgelerden gelen göçmenler gibi işsizdir ve geçim mücadelesi vermektedir. İsmail'in eşi Naciye ile arasındaki bilinç farkı filmin ideolojik perspektifini açığa çıkarmaktadır. İsmail yoksulluğa karşın aile dayanışmasına inanan, geleneğin ve ait olunan kültürün bir tutunum noktası olduğunu düşünen ve emekle mücadeleden yana bir tutum sergileyen bir karakter çizer. Naciye ise evinin duvarlarını popüler kültürün ikonlarıyla donatan, İstanbul'a giderse şöhret olabileceğini düşünen ve bedenini para karşılığı satma eğiliminde olan genç bir anne olarak çizilmektedir. Bu bağlamda film; erkek karakter üzerinden emeği yüceltirken, kadın karakter üzerinden kapitalist modern toplumun emeği ve kadın bedenini araçsallaştırıp gözden düşüren ideolojik yaklaşımını eleştirmektedir. İşsiz İsmail sonunda belediyede bir iş bulmuş, sokak hayvanlarını zehirleme görevini istemeden de olsa üstlenmiştir. Uykuda gördüğü kabuslar, İsmail' in sokak köpeklerinin kendi eliyle öldürülmesinden duyduğu vicdani sorumluluğu açığa çıkarmaktadır. Film, kapitalist sistemin tıpkı yoksulların emeği üzerine yönelttiği simgesel şiddet gibi hayvan bedenine yönelttiği fiziki şiddeti de irdelemektedir. Filmde, bedenler üzerindeki tasarrufun sisteme ait olduğu bir sömürü düzenini eleştiren bir anlatı

sunulmaktadır. Zira filmde bu çekirdek aile kadının ihaneti ve İstanbul' a kaçışı ile dağılmıştır. Geride kalan küçük çocuk ve Naciye'nin yaşlı annesine ise İsmail sahip çıkmıştır. Film, metropol kentlere kıyasla görece daha küçük bir Batı Anadolu şehrindeki iş-emek mücadelesini betimlerken; yozlaşmanın ve emek sömürsünün kasabalara ve aile içine kadar sirayet ettiği bir kapitalist düzen eleştirisi ortaya koymuştur.

Nitekim tez çalışmasında Türk Sinemasında “emek ve işçi” temasını tartışan Alaca'ya göre; Sürü filmi, Doğu'da göçebe yaşam süren ailelerin akrabalık ilişkileri ve ekonomik kaygılarını yansıtırken; Düşman filmi işsizliğin getirdiği sosyal sorunların bireyler ve aileler düzlemindeki yansımalarını toplumsal gerçekçi bir üslupla ortaya koyabilmiştir. Sürü'de Doğu'dan Ankara'ya yolculuğun panoramik fotoğrafı içinde, feodaliteden kapitalist modern toplum yapısına geçişin kırılmaları yansıtılmıştır. Düşman'da ise yoksulluğun ve işsizliğin toplumun en temel kurumlarından olan aile kurumunu bile nasıl yok ettiğinin fotoğrafı çekilmiştir (Alaca, 2016: 57).

3.2. Zeki Ökten'in 1980'lerde Çektiği Toplumsal Gerçekçi Filmlerinin Değerlendirmesi:

Zeki Ökten'in Faize Hücum (1982) filmi, 80'li yılların ekonomi politikalarını gerçekçi bir üslupla eleştiren önemli bir yapıttır. Filmde esnafın, işçinin, memurun; alt ve alt-orta sınıftan sıradan insanların "banker" lerin yüksek faiz vaatlerine güvenerek taşınmaz mallarını bile satarak faize yönelmeleri sonucu yaşadıkları düş kırıklığı anlatılmaktadır. Senaryosu Fehmi Yaşar'a ait olan film, bu bağlamda 80'li yılların başlarında yaşanan ekonomik bunalımların ve toplumsal yozlaşmanın gündelik hayattaki yansımalarını özellikle aileler üzerinden başarılı bir şekilde betimlemektedir. Sıradan insanlar faizden yüksek kazanç beklentileriyle mevduatlarını "banker"lere teslim etmiş ancak büyük bir mağduriyet yaşamıştır. Filmin belki de en önemli yanı, dönemin ekonomi-politik durumunun yoksullar üzerindeki olumsuz yansımalarına tanıklık etmesidir. Zira konu, özellikle emekli bir memur ve ailesinin yıkımı üzerinden ilerlemektedir. Film, tek güvenceleri olan evlerini bankerlere kaptıran memur ailesinin kiracı konumuna düşmesi sonucunda, yaşadığı psikolojik ve ahlaki çöküntüyü sergilemektedir. Filmde emekli memur rolündeki performansı ile Genco Erkal başarılı bir oyunculuk ortaya koymaktadır. Yaşını almış, çocukları ve torunu olan, kanaatkar bir memur emeklisinin; sahip olduğu tek evi bile satarak bankerlere vermesi sonucu yaşadığı psikolojik ve biyolojik çöküş, adeta filmin anlatısı içinde ilmik ilmik örülmektedir.

Çelikcan, Faize Hücum filmini, 80'li yılların gerçekçi kent öykülerinden birisi olarak değerlendirmekte ve gerçek bir olay olan Bankerler Skandalı konusunu işleyen filmin, esas olarak “sınıf atlama” sorunu üzerinde durduğunu belirtmektedir. Öykünün trajik bir sonla bitişi, Kamil bey'in yıkımı, filmin eleştireliliğini ve gerçekçi tutumunu ortaya koymaktadır (Çelikcan, 2012: 162-163/172-173).

Senaryosunu yine Fehmi Yaşar'ın yazdığı 1984 yapımı Pehlivan filminde ise Zeki Ökten; bir Trakya kasabasında yaşlı babası, eşi ve iki çocuğuyla geçim mücadelesi veren Bilal'in öyküsünü anlatmaktadır. Bilal geçici işler yapmakta ve Libya'ya işçi olarak gitmek için uğraşmaktadır. Ancak bir arkadaşının ve eski bir pehlivanın desteğiyle Kırkpınar yarışlarına katılmaya karar verir ve büyük ödülü alma umuduyla hazırlanmaya başlar. Film, yoksulluğun ve işsizliğin kolgezdiği bir atmosfer yaratmıştır; adeta köy ve kasabalarda bile tarım ya da hayvancılık alanında bir üretim yapılmadığı, esnafın sıkıntı çektiği ve Bilal gibi gençlerin işsizlik sorunuyla bunaldığı görülmektedir. Bilal için tek umut yurtdışına işçi olarak gitmek ya da Kırkpınar yarışlarında büyük ödülü alarak yoksulluktan kurtulmaktır. Filmde Bilal karakterini canlandıran Tarık Akan başarılı bir performans ortaya koymuş, Bilal' in iç dünyasındaki kırılmaları başarıyla yansıtabilmiştir. Film Bilal' in yarışmaya hazırlık sürecine; bedensel çalışmalarına ve mücadelecilik ruhuna odaklanarak izleyiciyi duygusal olarak anlatının içine katmayı başarır. Ancak yarışmaların son aşamasında Bilal' in kaybedişi, hem Bilal için hem de izleyici için bir düş kırıklığı yaşatmıştır. Zira filmin üzerinde durduğu temel sorunsal, gündelik hayatın giderek daha çok bir mucizeye ihtiyaç duyulacak kadar yoksullaştığı konusudur.

Zeki Ökten Ses (1986) adlı filminde ise 1980 darbesinin birey psikolojisinde yarattığı travmayı işlemiştir. 6 yıl hapis yatan ve işkence gören bir genç adam (Tarık Akan'ın oynadığı), cezası tamamlandıktan sonra Bodrum'da bir pansiyona yerleşmiştir. Film, hapishanenin kapalı atmosferinden dış dünyanın açık atmosferine geçişle, ruhsal sıkışmışlığın aşılması yönünde bir mekansal tezatlık oluşturmuştur. Ancak bu genç için dış dünya ait olduğu bir yer değil, sadece içinde kaybolduğu bir doğal alan niteliğindedir. Deniz, ıssızlık ve terk edilmiş eski Rum evleri; filmin kahramanının yitklik duygusunu güçlendirmek için kullanılmıştır. Zira kahraman o dünyaya yabancıdır, oraya ait değildir. Film, kahramanın Bodrum'a tatile gelen bir genç kızla kurduğu arkadaşlık ilişkisiyle ilerleyerek, anlatının temel sorunsalını açığa çıkarır. Hapisten çıkıp Bodrum'a gelen genç, işkencecisinin sesini duymakta ve geçmişle hesaplaşmak istemektedir. Nitekim bir gün onu mahkum eden yargıcı sesinden tanımış ve onu kaçırarak bir hesaplaşma girişimde bulunmuştur. Filmde ses, hem hapiste yaşanan acıların, işkencenin metaforu hem de düşüncenin metaforu olarak kullanılmıştır. Ses, tanınmanın yollarından biridir. Sesin karakteri, hem bir kişiliği hem de bir düşünceyi ifade eder. Özetle senaryosunu Fehmi Yaşar'ın yazdığı Ses filminde Zeki Ökten, düşünce suçundan mahkum edilen insanların travmalarını ortaya koymaya çalışmış ve darbelerin bireysel ve toplumsal düzlemdeki yıkıcı etkilerine işaret etmiştir.

Zeki Ökten senaryolarını Umur Bugay'ın yazdığı, başrollerini Kemal Sunal'ın oynadığı Davacı (1986), Yoksul (1987) ve Düttürü Dünya (1988) filmlerinde; yine güldürü öğelerini eleştirel bir içerik üretmek için kullanmış ve toplumsal gerçekçiliğe örnek teşkil eden yapıtlar ortaya koymuştur.

Davacı filmi, Bursa'nın bir köyünde iki komşu arasındaki basit bir sorunun hukuka taşınması sonucunda yaşanan trajikomik durumu öyküler. Filmin tartışmaya açtığı temel konu, adalet arayışıdır. Filmin anlatısı içinde; hukuk adaleti tesiste yetersiz kalmakta ve tarafların sorunlarını çözmek yerine süregelen kılmaktadır. Trajik olan, basit bir anlaşmazlık sonucu açılan davanın sonuçlanamaması ve taraflar için yıllar süren bir maddi-manevi kayba dönüşüdür. Özetle film, hukuk ile adalet arasındaki ilişkiyi sorgulamaya olanak veren bir anlatı sunar. Filmin imlediği en önemli toplumsal sorun, hukuk kurumunun adaleti sağlamada yetersiz kalabileceği konusudur. Nitekim toplumsal değişim, toplumsal dizgedeki tüm kurumların değişimine işaret etmektedir. Ekonomik ve toplumsal hayattaki değişim, tüm kurumların işleyişini etkilediği gibi, hukuk kurumunu da etkiler. Bu bağlamda hukukun işleyişine eleştiri getiren film, adalet kavramını yeniden düşünmeye olanak tanır.

Yoksul filminde ise Zeki Ökten, İstanbul'da bir iş hanı içinde geçen ilişkiler çerçevesinde, adeta dönemin toplumsal ortamına projeksiyon tutan bir yapıt ortaya koymaktadır. Zira bu film, bir başka çalışmanın konusu olacak nitelikte sosyolojik veriler sunan ve bu bağlamda ayrıntılı olarak incelenmesi gereken önemli bir filmidir. Filmin mekanının ticari bir han olması; 80'ler Türkiye'sinde insanlar arası ilişkileri belirleyen en temel şeyin "para ve güç" olduğu bilgisine gönderme yapar. Handa çaycılık yapan Yoksul, adeta handaki hiyerarşik düzenin en alttaki halkasını temsil eder. Zira Yoksul'un handa bir atölyede çalışan genç bir kadın tarafından sömürülmesinin nedeni de yoksulluğudur. Sevdiği kadın Yoksul'un ona olan ilgisini suistimal etmiş, Yoksul'dan sürekli hediye ve para istemiş ve sonunda aldığı paralarla bir başka adama kaçmıştır. Burada temsil edilen genç kadın motifi; bedenini araçsallaştıran, aldatan, suistimal eden, gaspçı, hilekar, ezen ama kendi de ezilen bir kadındır. Çünkü film, yoksulun yoksulu ezdiği bir toplumsal atmosfere işaret eder. Burada kötülük kadının doğasından kaynaklanan bir kötülük değildir. Dönemin sloganı haline gelen "işini bilir" söyleminin ve kısa yoldan sınıf atlama arzusunun tezahürü olarak ortaya çıkan bir ahlak anlayışının doğurduğu kötülüktür. Han içinde kimsenin kimseye güvenmediği, esnafar arasında rekabetin olduğu ve en alttakinin ezildiği bir hiyerarşik yapılanma sergilenmektedir. Çay ocağının sahibi tarafından sürekli azarlanan ve talim ettirilen Yoksul'un, filmin sonunda çay ocağının sahibi oluşu ve handaki bir işyerine ortak oluşu ise; kapitalizmin ezen-ezilen çarkının sürekliliğine işaret etmektedir. Çünkü dünün çaycısı Yoksul, bugünün işverenine dönüşmüştür ve kendi çaycısına talim vermeye, ezmeye başlamıştır. 80'lerde başlayan küreselleşme olgusunun sonuçlarını, ekonomi politikalarının yansımalarını iyi değerlendirmek için, bu filmin bir başka çalışmanın konusu olarak ayrıntılı ele alınması gerekmektedir.

Düttürü Dünya filminde Zeki Ökten, Ankara'da bir pavyonda klarinetçi olarak çalışan Mehmet ve ailesinin yaşadığı maddi sorunlar çerçevesinde, dönemin yoksullarının dünyasına bir ışık tutar. Ankara'nın gecekondu bölgelerinin şehrin gelişmiş bölgeleriyle tezatlığına vurgu yapılır. Oturdıkları

ev kendilerine ait olmayan Mehmet ve ailesi, evin müteahhide verilmesiyle evden çıkmaya zorlanmış ve evsiz kalmıştır. Geceleri pavyonda çalışan Mehmet, gündüzleri de ek iş yaparak, sokakta çakmak gazı doldurmaktadır. Besteleri de olan Mehmet'in tek hayali bir gün kaset yapmak ve ünlü olmaktır. Filmde Mehmet karakteri, çocukları ve eşini mutlu etmek için var gücüyle çalışan, emektar ama emeğinin hakkını alamayan bir baba motifi olarak çizilir. Filmin dikkatlere sunduğu bir başka konu ise, Mehmet'i yoksullaştırıp evsiz bırakan kişinin bir Bakanlıkta odacı olarak çalışan eniştesi oluşudur. Mehmet'e çakmak doldurma işini veren kişi de yine bir devlet kurumunda odacılık yapmaktadır ve işini iyi yapmadığını düşündüğü için Mehmet' in işine son vermiştir. Mehmet' in çakmaklara tam dolum yapması, gazı az/hileli koymaması işverenin kârını azaltmıştır. Düttürü Dünya filmi, yoksulun yoksulu ezdiği, bir alttakini ezme zihniyetinin içselleştiği acımasız bir dünya tasvir eder. Ankara'nın gecekondu bölgelerinde derin bir yoksulluk ve acımasız ilişkiler süregitmektedir. Pavyondan çok az kazanan, çakmak doldurma işini kaybeden, kaset yapma hayali gerçekleşmeyen Mehmet ve ailesi sonunda yaşadıkları evden de atılmıştır. Filmin adının Düttürü Dünya oluşunun nedeni ise, klarnetçi olan Baba motifinin yaşadığı acının ironik bir dışavurumudur. Film bu noktada, ataerkil toplumsal dizgedeki “baba” rolünü sorunsallaştırmaktadır. Zira ataerkil sistem ve kapitalist düzen bedenleri araçsallaştırmakta, meta statüsüne indirgemekte, kadınları ve erkekleri cinsel kimlikleri ve aile içindeki rolleriyle ayrıştırarak baskı altına almaktadır. Bu filmde baba motifi, hem kapitalist sistemin hem de eril bakışın nesnesi olarak örselenmiş bir temsil sunmaktadır. Filmde, sisteme boğun eğmek zorunda bırakılan, tüm mücadelesine rağmen pasifleştirilen ve ezilen bir baba motifi sunulur.

Filmlerinde izleyiciye şehrin belirli yaşam alanlarına ilişkin deneyim imkanı sunan yönetmen, Düttürü Dünya filminde ise ana mekan olarak kentin karanlık yüzünü simgeleyen pavyonu seçmiştir ve izleyiciye Klarnetçi Mehmet karakteri ile toplumsal bir deneyim yaşatmıştır. Yakın'ın ifadesiyle klarnetçi Mehmet; ne odacı Osman gibi “işini bilenler” tarafına geçmiştir, ne de pavyon müşterilerini memnun edebilmiş ve ümit ettiği şöhrete ulaşabilmiştir. Klarnetin sesi, onun çığlıklarını sembolize eder. Topluma yabancılaşmış, toplumdan dışlanmış ve sessizliğe bürünmüş bir karakter olarak hiçbir yere ait değildir (Yakın, 2009: 338-349).

Düttürü Dünya, acılı gülmeyi ve böylece eleştirel düşünmeyi öneren bir filmidir. Yoksulların arabesk müzikle avunduğu bir toplumsal atmosferde, Klarnetçi Mehmet'in çığlıkları duyulmaz. Yoksullar, göçmenler ve akrabalar arasındaki dayanışma zayıflamış, rekabetçi zihniyet bireyleri bencilleştirmiştir (Ünal, 2010: 73-74).

Sonuç

Sinema toplumu etkileyebileceği gibi, yansıtabilme işlevine de sahip bir iletişim aracıdır. Bu çalışmada Zeki Ökten sinemasının 1970'li ve 80'li yıllarına odaklanılarak, sinema toplum ilişkisi yorumlanmış ve Zeki Ökten

sinemasının toplumsal olguları gerçekçi bir tutumla yansıttığı saptanmıştır. Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı sorunlar; geleneksel değerler ile modern değerler arasındaki çatışma, kırsal-kent karşıtlığı, burjuva-işçi sınıfı karşıtlığı, yoksulluk ve emek sorunu, göçün sonuçları, sınıf atlama ve kadın sorunu gibi olgular, Türk sinema tarihi içinde pek çok toplumsal gerçekçi filmin merkezinde olmuştur. Bu çalışmada Zeki Ökten'in 1990 sonrası sineması çalışmanın kapsamı dışında tutulduğu için, yönetmenin 1976- 1990 arasında üretmiş olduğu; "Kapıcılar Kralı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Ses, Pehlivan, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya" filmleri sosyolojik yöntemle incelenmiştir. Zeki Ökten sinemasının tartıştığı ve yansıtmaya çalıştığı temel toplumsal sorunlar şöyledir: Kapitalistleşme politikalarının üretim ilişkilerini değiştirmesi ve yabancılaşma olgusu, ekonomik krizlerin sonucu olarak işsizlik ve yoksulluk, tüketim kültürünün yerleşmesi ve insan ilişkilerinin değişmesi, yarışmacı rekabet anlayışının içselleştirilmesi ve değişen ahlak anlayışı, sınıfsal farklılıkların derinleşmesi, göçün sonuçları, feodal ve kapitalist düzenin emeği ve insan ilişkilerini sömüren akıldışı uygulamaları, sömürü ve suistimalin aile ilişkilerine kadar sirayet etmesi, yanlış ekonomi politikalarının doğurduğu toplumsal krizler ve bunalım, adalet sorunu.

Toplumsal değişme ve sinema ilişkisi bağlamında; Zeki Ökten filmlerinin Türkiye'nin sorunlarını gerçekçi bir şekilde yansıtmaya çalışan, "toplumsal gerçekçi" çizgide anlatılar sunan filmler olduğunu söylemek mümkündür. Daha ziyade dram ve güldürü türünden filmler çeken yönetmen, 76-90 arası çektiği filmlerde, Türkiye'nin tarihsel süreç içinde yaşadığı toplumsal sorunları, filmlerinde yarattığı karakterler üzerinden ele almış ve izleyiciye toplumsal sorunlar üzerine düşünme olanağı sunmuştur. Yönetmenin filmleri, Türkiye'nin toplumsal değişimini sosyolojik olarak değerlendirmeye olanak veren, bireyin sorunlarının toplumsal kaynaklarını gösteren; "yanlış ekonomi politikalarını, süre giden feodal zihniyeti, kapitalizmin yarışmacı ahlakını, tüketim ideolojisini, sömürü ilişkilerinin tüm toplumsal kurumlara sirayet ettiğini" karakterlerin anlatı içindeki deneyimiyle yansıtan ve eleştiren metinlerdir.

70'ler Türkiye'sinin işsizlik, sınıf atlama, kıtlık, yoksulluk sorunlarını ve 80'ler Türkiye'sinin bireyleşen, yabancılaşan rekabetçi zihniyetini serilmeyen filmleriyle Zeki Ökten; sosyal değişimin izdüşümlerini sunan karakterler yaratmıştır.

Yönetmenin filmlerinin değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan temel bulgu; Zeki Ökten'in karakterlerinin hikayelerinin aslında, "Türk toplumunun değişim hikayesini anlatıyor nitelikte gerçekçi" oluşudur. Zeki Ökten filmleri, toplumsal yolculuğa tanıklık eden, birer anlatıcı ve toplumsal belleğin taşıyıcısı gibidir. Yönetmenin 1990 sonrasında çektiği filmler; değişen yeni toplumsal dinamiklerin ışığında ele alınması gereken ve bir başka çalışmanın konusu olabilecek nitelikte filmlerdir. Ayrıca yönetmenin ticari nitelikteki filmleri de, sinema ve popüler kültür araştırmalarına veri olabilecek niteliktedir ve incelenmesi önerilmektedir. Yönetmenin Yoksul filmi;

80'lerde başlayan küreselleşme olgusunun sonuçlarını ve ekonomi politikalarının toplumsal alandaki yansımalarını değerlendirmek için sosyolojik veriler sunan bir başyapıt niteliğindedir ve çalışılması gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Barış Kaplan %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Barış Kaplan %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Abisel, N. (1994). *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, Ankara: İmge Kitabevi.

Alaca, E. (2016). Cumhuriyet Dönemi Türk Sinemasında Emek Kavramı, Sendikal Hareketler ve İşçi Temalarının İşlenişi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta: Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Berger, A. A. (1996). *Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri*, Çev: M. Barkan, U. Demiray, A.H. Yüksel, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Biryıldız, E. (2013). *Örneklerle Türk Film Eleştirisi (1950-2002)*, İstanbul: Beta Yayınları.

Çelikkın, P. (2012). *Türk Sinemasında Sınıf Atlama Sorunu*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt 0, Sayı 6, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212926>

Doruk, Ö. T. & Yavuz, H. B. (2018). 1980'den Sonra Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi, *OPUS- Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2237-2265.

Dalyanoğlu, A. (2002). Türkiye'deki Toplumsal ve Siyasal Olayların Zeki Ökten Sinemasına Yansıması, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Esen Kuyucak, Ş. (2014). *Zeki Ökten: Yeşilçam'da Özgün Bir Yönetmen*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Esen, Ş. (1996). *80'ler Türkiye'sinde Sinema*, Eskişehir: ETAM A.Ş. Baskı Tesisleri.
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kasım, M. ve Atayeter, H. D. (2012). 1960'lı Yıllarda Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* (e GIFDER), Cilt:1, Sayı:4, 19-33.
- Kaplan, N. (2015). *60'lı Yıllar Aile Sineması*, İstanbul: Pales Yayınları.
- Küçük, A. (2019). Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası, *Econharran Harran Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt:3, Sayı:4, 20-45.
- Pösteği, N. (2012). *1990 Sonrası Türk Sineması*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Oskay, Ü. (1994). *Çağdaş Fantazy/Popüler Kültür Açısından Bilimkurgu ve Korku Sineması*, Der Yayınları.
- Öztürk, S. & Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret Ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:8, Sayı:94, 1-20.
- Özden, Z. (2004). *Film Eleştirisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sever, M. (2019). 1980 Sonrası Türkiye'de Kültürel ve Toplumsal Değişme, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 3-10.
- Sim Ş. (2009). Türk Sinema Tarihinde İlk Üçleme, Metin Erksan'dan Mülkiyet Üçlemesi; Yılanların Öcü, Susuz Yaz, Kuyu", *İstanbul Aydın Üniv. Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 171-196.
- Uğur, U. (2016). Gurbet Kuşları Filmi Örneğinde İç Göç Olgusunun Sosyolojik Açısından İncelenmesi, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 917-926.
- Ünal, M. (2010). Türk Sinemasında Kemal Sunal, *Yeni Düşünceler*, Sayı 5, 69-78.

Yakın, O. (2009). 1980 Sonrası Yeni Gerçekçilik Örneği Olarak Düttürü Dünya, *Kebikeç/İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Dosya: Sinema ve Tarih, Sayı:27, 331-350.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Zeki_%C3%96kten

Extended Abstract

The films directed by Zeki Ökten the 1970s and 1980s are important as they projected the social environment of Turkey. In this study, based on the sociological data of Turkey in the 70s and 80s, how Zeki Ökten's cinema witnessed the history of the period it was shot was investigated. Within the framework of the concept of "Social Change and Cinema", an answer was sought to the question of how realistically the changing social dynamics of Turkey were reflected in Zeki Ökten's films. The scope of the study included social change and Zeki Ökten Cinema. This study was limited to the director's social realist films: "Kapıcılar Kralı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Ses, Pehlivan, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya".

Cinema is a communication tool that has the function of reflecting and affecting the society. In this study, focusing on Zeki Ökten's cinema in the 1970s and 80s, the relationship between cinema and society was investigated. In the sociological or sociological method, the subject of the film is the human, the place, the society; therefore, it is necessary to analyze the codes of the culture that forms the basis of the film. It should be determined to what extent cultural dynamics are reflected in the film. As a matter of fact, every culture reproduces itself with movies and transfers it to the future. It was determined that Zeki Ökten's cinema reflects social facts with a realistic attitude. Turkey's problems in the process of modernization, the conflict between traditional values and modern values, rural-urban opposition, bourgeois-working class antagonism, poverty and labor problem, the consequences of migration, upgrading and women's problem are at the center of many social realist films in the history of Turkish cinema. Since Zeki Ökten's post-1990 cinema was excluded from the scope of the study, the director's following productions between 1976-1990 the were analyzed through sociological method in this study: films "Kapıcılar Kralı, Çöpçüler Kralı, Sürü, Düşman, Faize Hücum, Ses, Pehlivan, Davacı, Yoksul, Düttürü Dünya".

The main social problems discussed and reflected in Zeki Ökten's cinema were as follows: Capitalism policies changing the production relations, the phenomenon of alienation, unemployment and poverty as a result of economic crises, the settlement of consumption culture, change in human relations, the internalization of competitive competition, changing moral understanding, the deepening of class differences, the consequences of migration, the irrational practices of the feudal and capitalist order that exploit labor and human relations, the spread of exploitation and abuse to family relations, the social crises and depression caused by wrong economic policies, and the problem of justice.

In the context of the relationship between social change and cinema, it may be argued that Zeki Ökten's films tried to reflect Turkey's problems realistically and presented narratives in a "social realistic" line. The director, who directed mostly drama and comedy films, dealt with the social problems of Turkey in the historical process through the characters he created in his films and offered the audience the opportunity to think about social problems. The director's films indicated the social sources of the individual's problems, enabling the sociological evaluation of Turkey's social change. These films are works that reflected and criticized the "incorrect economic policies, the ongoing feudal mentality, the competitive morality of capitalism, the ideology of consumption, the exploitation relations spread to all social institutions" with the experience of the characters in the narrative.

The main finding reached as a result of the evaluation of the director's films was that the stories of Zeki Ökten's characters were "realistic in a way that tells the story of the change of Turkish society". Zeki Ökten's films are like narrators witnessing the social journey and bearers of social memory. His after 1990 should be considered in the light of changing new social dynamics and could be the subject of another study. In addition, the director's commercial films can also be data for cinema and popular culture studies and it is recommended to be examined. The director's film, *Yoksul*, is a masterpiece that presents sociological data and needs to be studied in order to evaluate the results of the globalization phenomenon that started in the 80s and the reflections of economic policies in the social field.

Ordinary people in Zeki Ökten's films are almost represented as descriptors of a social journey. The characters are positioned not just as individual storytellers, but as storytellers of social classes. The director with his own unique narrative offers his audience the opportunity to grasp the realities of the period through "the emotions, attitudes, behaviors and relationships of the characters he creates". In this respect, Zeki Ökten Cinema has an important function in understanding Turkey's journey of social change and is capable of providing data for sociological research.

OBJET PETİT A TEORİSİNE GÖRE “MEHLİKA SULTAN”**Özden SAVAŞ*****Öz**

Fransız psikanalist Jacques Marie Émile Lacan gerek yaşadığı, gerekse kendisinden sonraki dönemde birçok bilim insanını ve düşünürü etkilemiş, ortaya koyduğu kuramlarla alanında önemli bir isim olmuştur. Kendine özgü terimleri açıklarken felsefeye ve dilbilime dayanması, onun dikkat çekici yönlerinden bazılarıdır. Özellikle Ayna Evresi Kuramı ile bilinen Lacan; Freud'un bilinçdışı, arzu ve cinsellik gibi konulara yönelik düşüncelerini yeniden değerlendirmiş; Öteki kavramı ile imgesel-simgesel-gerçek üçlüsü olarak tanımladığı benlik tasarımları üzerine de çalışmalarda bulunmuştur. Lacan'a ait terimlerden biri ve arzu kavramını irdelediği çalışmasının kısa adı olarak nitelendirilebilecek olan “objet petit a” aynı zamanda onun bir başka teorisinin adıdır. Arzu, oldukça karmaşık bir kavramdır ve insanın temel yapıp-etmelerinde önemli birtakım etkileri bulunmaktadır. Lacan, arzu ve özne arasındaki ilişkinin birçok yönünü ele almış ve öznenin biçimlenmesinde arzunun rolünü açıklamıştır. Yahya Kemal Beyatlı, Mehlika Sultan adlı şiirde ise yedi genç adamın rüyalarında gördükleri ve bir peri güzelliğine sahip Mehlika adındaki sultanı aramak üzere yaptıkları masalsi yolculuğu anlatmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu şiir olan Mehlika Sultan, Lacan'ın objet petit a teorisine göre incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Lacan, Objet Petit a, Psikanaliz, Yahya Kemal Beyatlı, Mehlika Sultan.

“MEHLİKA SULTAN” ON THE BASIS OF OBJET PETIT A THEORY**Abstract**

French psychoanalyst Jacques Marie Émile Lacan influenced many scientists and thinkers both in his lifetime and after his death, and became an important figure in his field with the theories he put forward. Its reliance on philosophy and linguistics in explaining its idiosyncratic terms are some of its notable aspects. Lacan, best known for his Mirror Phase Theory, reevaluated Freud's ideas on the unconscious, desire, and sexuality, as well as the concept of the other and self-designs, which he defines as the imaginary-symbolic-real triad. "Objet petit a," which is one of Lacan's terminology and the brief title of his work in which he examines the concept of desire, is also the name of another of his theory. Desire is a

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozden.savas@bozok.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0001-9718-7104>.

complicated term and has some important effects on human behavior. Lacan discussed many aspects of the link between desire and subject and explained the role of desire in forming the subject. In the poem Mehlika Sultan, Yahya Kemal Beyatlı describes the fairy-tale journey of seven young men in quest of the sultan named Mehlika, whom they see in their dreams and who has a fairy beauty. The poem Mehlika Sultan will be examined in this study using Lacan's objet petit a theory.

Keywords: Lacan, *Objet Petit a*, Psychoanalysis, Yahya Kemal Beyatlı, Mehlika Sultan.

Giriş

İnsanoğlu, genel anlamıyla var olduğu günden itibaren sürekli gelişmeye, değişmeye, kendini bir adım ileriye taşımaya eğilimli bir varlıktır. Zaman içerisinde mağarada yaşayan, toplayıcılık ve avcılıkla yaşamını sürdürmeye çalışan ilk insandan, Mars'a turistik amaçlı geziler düzenleyen bir canlıya evrilmiştir. Tarih boyunca iyi ve güzel olanın yanında birçok kötü eylemin de öznesi olan insan, kendi türünü hem yaşatma hem de yok etme yönünde yeryüzünün olanaklarını zorlamıştır. İnsanı bunlara yapmaya iten, olumlu ya da olumsuz birçok nedenle ortaya çıkan ve aynı şekilde sonuçlar doğuran duygu ise "arzu"dur. Dilimize Farsçadan geçen ve bir isim olan arzu kelimesi, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre "istek, dilek" ve ikinci olarak da "heves" (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi ve saati: 05.09.2021, 18.00) anlamına gelmektedir. Kelime anlamı itibariyle, arzu duyulan nesne ve arzu duyan kişi olarak bir nesne ve özne barındırmaktadır. Arzu, bir şeyi istemekse –ki anlam yoğunluğu açısından, istemekten bir adım ötesidir- istenilen şey açısından bir objeye ve isteme eylemini yapması bakımından da bir özneye ihtiyaç duymaktadır. O halde arzu, var oluşu itibariyle kendi bünyesinde iki varlığı bulundurmaktadır, denilebilir. Bu durum ise yine anlamı itibariyle hem öznenin hem de nesnenin birbirini tamamladığı gerçeğini göstermektedir. Hatta Frédéric Lordon var olmayı, "bir arzu varlığı olmak" şeklinde niteler ve Spinoza'ya göre var olmanın da arzulamak, dolayısıyla harekete geçmek –arzu nesnesinin peşinden gitmek- anlamına geldiğini ekler. Bir terim olarak kullandığı *conatus* sözcüğünün de "varlığını sürdürme çabasının harcanması" demek olan arzu ile bedeninin harekete geçirilmesi arasındaki bağlantı ve bu iki kavramı birleştiren bir anlamı olduğunu (Lordon, 2014:19) ifade eder. Bunu yalnızca cinsellik olarak düşünmemek gerekir çünkü her türlü arzu, itki görevini yerine getirerek insanı bir eylem içerisinde bulunmaya yöneltir. O halde çok genel olarak bir şeye/kişiye arzu duymak, insanın temel özelliklerinden birisidir. Nitekim Lewis A. Kirsher, *Objet Petit a* üzerine yazdığı makalesinde arzunun bir biyolojik dürtü meselesi olmadığını (Kirsher, 2005:2) dile getirir. Hatta aynı zamanda Jean-Pierre Clero'nun da ifade ettiği gibi arzu, psikolojik olmaktan da ziyade etik ve metafizikseldir (Clero, 2011:30). Lacan da 15 Ocak 1964 tarihli yazısında Freud'un arzu yorumunu buna benzer bir biçimde değerlendirir. Kendisinin, Freud'un arzusunu daha üst bir seviyeye yerleştirdiğini söyleyen Lacan, arzu

mesalesinin psikolojik olmadığını "tıpkı Sokrates'in çözüme kavuşmamış arzusunun da psikolojik olmaması gibi" diyerek açıklar ve bu açıdan, Sokrates ile Freud'un arzu konusunda ortak bir noktada buluştuklarını ifade eder. Sokrates'in arzuyu kökensel öznellik konumunda görmeyip nesne konumuna yerleştirdiğini ve Freud'da da arzunun nesne olarak var olduğunu (Lacan, 2013:20) belirtir.

Lacan'ın arzu konusunda Hegel'den etkilendiği bilinmekle birlikte Spinoza'yla örtüşen yanının olduğu da açıktır. Clero, Seminer'in XI. kitabında Lacan'ın kendisini 'arzu insanın özüdür' diyen Spinoza ile aynı çizgide gördüğünü söyler. Aynı Seminer'de Lacan'ın, arzunun birliğini itkilerin çeşitliliğine karşı tuttuğunu aktaran Clero, her itkinin bir nesnesi varsa, arzunun çekim kutbunun 'Şey'den başkası olmadığını belirtir. Lacan'ın daha sonraları söyleyeceği gibi, bu arzudan türeyen itkilerin kısmi nesnelere çeşitliliği tarafından temsil edilen nesne küçük 'a'dan başkası değildir" (Clero, 2011:26-27). *Objet petit a*, en genel karşılığıyla öznenin arzusunu temsil eder.

Lacan'a göre arzu, kadın fallus yani ötekinin arzusunun kilidi olmak ister, erkek ise fallusa sahip olmak isteyen öznedir. Bu ilişkiyi anne-çocuk ilişkisinin kökenine kadar götüren Lacan için bir öznenin aşkta aradığı şey, aslında çocuğun taleplerinin sonucu olarak fizyolojik ihtiyaçlarının annesi tarafından tatmin edilmesi ya da içgüdüsel isteklerin olası tatmininin ötesindeki tutkudur (Kirshner, 2005:2).

Bundan dolayıdır ki Lacan, aşkta hedeflenenin özne olduğunu dile getirir. *Yine/Hala* adlı kitabında "Bu haliyle özne, dile getirilen bir cümlede, tüm bir hayat temelinde düzenlenen ya da düzenlenebilen bir şeyde varsayıldığı haliyle özne." (Lacan, 2019:60) diyerek durumu özetler. Biraz daha anlaşılır bir açıklama olarak ise şunları söyler:

Özne –kendisinin hangi gösterenin etkisi olduğunun bilincinde olsun olmasın- bir gösterenler zincirinde kayan, kayıp duran bir şeyden başkası değildir. Bu etki, yani özne, bir göstereni tanımlayan şey ile başka bir göstereninki arasında duran aracı etkidir- yani her birinin olmasının, her birinin bir öge olmasının etkisi. Bu haliyle, yani gösterilen etkilerinden ayırmayı öğrendiğimiz haliyle, gösteren dışında, Bir'in dünyaya dâhil olmasının bildiğimiz bir dayanağı yok. Öznenin göstergesi arzu uyandırmaya elverişlidir. Aşkın kaynağı buradadır (Lacan, 2019:60).

Ulus Baker, Freud'un arzu ve aşk kavramını Lacan'ın tuhaf bir yönde yenilediğini söyler. Freud için aşkın/sevginin varoluşunun tümüyle bir libidinal düzene, bir arzu düzenine bağlandığını ve arzusunun "ben□de eksik olan bir şeyi başkasında aramam" demek olduğunu ifade eden Baker, bu noktada bir tartışmayı ortaya koyar. Sevilen kişinin bakış açısı merak edildiğinde Lacan'ın bu tartışmaya verdiği çok radikal bir cevabının hatta bir formülünün olduğunu ekler. Onun, "Birisini sevmek, kendinde olmayı vermektir." dediğini hatırlatarak sevmenin, kendinde olmayı vermek anlamına geldiğini; sevmenin gerçekleştiği anın da aşkın "yüce" anı yani "moment sublime" olduğunu aktarır (Baker, 2015:94). Baker, *objet petit*

a'nın neliği konusunda da son derece önemli bir değerlendirme olarak ben ve Ötekinin cinsel ilişkisi üzerinden bir yorum yapar. Cinsel bir arzuyla birine bağlanmanın onu sevmek anlamına gelmediğini, tam tersine başkasının sevgisi aracılığıyla kendini sevmek olduğunu vurgular. Kişinin cinsel arzu etrafında kendi organına, kendi organizmasına bir tür yatırım yaptığını, hazzının bir kısmını oraya yüklediğini; sevilen kişinin ise bu yatırımın her zaman arka planında, daha ötesinde belirmesi gereken bir şey olduğunun Lacancı jargon içinde yer aldığını açıklar. Bu öteki, işte Lacan'ın *objet petit a* dediği şey, “o küçük, okunmayan, arzunun yönlendiği bir boşluk...” (Baker, 2015:108) tur.

İnsanın arzusunun Ötekinin arzusu/Ötekine yönelik arzu olduğunu belirten Lacan, arzunun bizi bir tek şeye ulaştırdığının/ulaştırması gerektiğinin altını çizer ki o da “Bir'in gösterenin özünden başka bir şeye benzemediğinin açığa çıktığı o çatlağı hedef alma[k]”tır (Lacan, 2019:11). *Objet petit a* terimini de bu doğrultuda kullanır. *Objet a*'nın göstergesi, öznenin arzusuyla özdeşleşmesini sağlayan nedenin kendisidir. O halde, Lacan'ın Öteki terimiyle neyi/kimi kast ettiği sorusu akla gelir. “Öteki benim dilimde, Öteki cinsiyetten başka bir şey olamaz.” (2019:48) diyen Lacan, *Objet a*'ın isminin işaret ettiği gibi *a*-seksüel, cinsiyetsiz olduğunu belirtir ve “Öteki kendini, özneye ancak *a*-seksüel bir biçimde sunar. Arzu nesnesi biçiminde Ötekinin desteği, destek, kamesi, ikamesi olmuş her şey *a*-seksüeldir.” (Lacan, 2019:148) açıklamasıyla konuyu daha net bir biçimde sunar.

J. D. Nasio, Lacan'ın bu terimi bulmasında Freud'un “Yas ve Melankoli” adlı makalesini okumasının etkisi olduğunu söyler. Nasio, bu makalede yitirilen ve yası tutulan kişiye göndermede bulunduğu zaman Freud'un “kişi” yerine “nesne” [*objet*] kelimesini yazdığını belirtirken Freud'un önceden Lacan'a “Öteki kimdir?” sorusuna cevap vermesi ve nesne *a* kavramını kurması için temel sağladığını vurgular. Hatta Lacan'ın bu çalışmayı okuduğunu ve “[n]esne *a*”yı bulmak için kendimi bu metnin rehberliğine bırakmam yetti.” (Nasio, 2007:118) dediğinin de altını çizer. Lacan'a göre, *Objet a* bir yerde- sadece başlangıç noktasından, erkekten hareketle- eksik partnerin yerine geçen şey rolünü oynadığı ölçüde, yine gerçeğin yerine su yüzüne çıktığını görmek için de kullandığımız şey, yani düşlem oluşur (Lacan, 2019:74). Tam da bu noktada söz konusu kavramların daha açık bir biçimde sunulması adına, Derya Özbek Şimşek'in *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*'nde yayımlanan bir makalesindeki danışan öyküsüne değinmek faydalı olacaktır. Bu örnek, Lacan'ın üzerinde durduğu temel kavramları, bir yaşantıya dayanması nedeniyle daha anlaşılır kılmaktadır. Şimşek'in, çalışmasına dâhil ettiği M. Hanım'ın bilgileri özetlenecek olursa 25 yaşında bir üniversitede araştırma görevlisi olarak görev yapmakta olan, nişanlı bir kadındır. Makalede M. Hanım'ın, kliniğe başvuru nedenini kaygı ve endişe sorunları olarak tanımladığını, hayatının birçok alanında ve birçok farklı durumda yoğun bir kaygı duygusu yaşadığını söylediği belirtilir. Bazı psikosomatik semptomları olduğunu, bunların da zaman zaman kalp

çarpıntısı, nefes almada güçlük ve gevşeyememe şeklinde kendisini gösterdiğini dile getirdiği eklenir. M. Hanım'ın işi, nişanlısı ve hayatının gidişi ile ilgili de tereddütleri bulunduğunu, bunlarla ilgili olarak da kaygılandığını ifade ettiği (Şimşek, 2017:9) de yine çalışmadaki bilgiler arasındadır. Şimşek, terapinin ilerleyen süreçlerinde elde edilen verilerle M. Hanım'ın histerik yapıya uygunluk gösterdiğinin düşünüldüğünü ve terapi sürecinin histerik yapı çerçevesine dayanılarak planlandığını ifade eder. M. Hanım'ın uzun öyküsünün sonunda yazar, aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır:

Histerik özne, Ötekinin arzu ettiği ya da eksik olduğu olmak ister ve varlığının temel duruşu da Ötekini tamamlamaktır. Bu sebeple, M. Hanım nişanlısının arzusunu yerine getirebilmek için onun kendisinden ne istediğini bilmek istemektedir. Nişanlısının bir kadından ne beklediğini öğrenmek ve öyle bir kadın olabilmek için büyük bir uğraş vermektedir. Böylelikle hem nişanlısı tarafından arzulanıp kabul edilecek hem de ondan istediklerini alabilecektir. Bu nedenle ilişkisini sürdürebilmek adına kendisini nişanlısının ihtiyaçlarına adanmakta ve zaman zaman da kendi istek ve ihtiyaçlarından feragat etmektedir (Şimşek, 2017:12).

Bu değerlendirmenin ardından yazar; M. Hanım'ın, ilkinde nişanlısının arzusunun canlı kalması sebebiyle arzu nesnesi olarak ya da Ötekinin arzusunun nedeni olarak pozisyonunu sürdürdüğünü; ikincisinde ise kendi arzusunun doyurulmamış kalmasıyla asıl zevki aldığını ve böylelikle arzuyu sürdürebilmenin zevkini devam ettirebildiğini (Şimşek, 2017:12) dile getirir. Bu örnekte de olduğu gibi "Lacan, histerik arzuyu ve giderek tüm arzuyu, sonuna kadar tatmin edilmemiş olarak nitelendirir. Bunun nedeninin de arzunun hiçbir zaman dolu dolu yaşanmaması olduğunu" (Nasio, 2007:45) söyler. Arzu, ancak düşler ve semptomlar yoluyla gerçekleşmektedir. Nitekim Lacan'ın özellikle üzerinde durduğu nokta da budur; yani burada tam olarak bir tatmin söz konusu değildir. Gerçeklikte arzu eksiklikle olan ilişkinin kendisidir, denilebilir. Buradan hem eksik partner hem de tam arzunun eksikliği anlaşılmalıdır. Nasio ise bunu şöyle açıklar:

Size, arzunun hedefine ulaşmadığı yerde, demek istediğim, arzunun başarısız olduğu yerde, olumlu yaratım su yüzüne çıkar, yaratıcı bir edim ortaya çıkar diyerek cevap vereceğim. Bunun üstüne, bana şöyle sorarsınız: Neden arzu zorunlu olarak başarısız olmalı? Arzunun asla tatmin olmayacağını basit sebebi konuşuyor olmamızdır. Ve konuştuğumuz sürece, sembolik dünyanın gölgesinde kaldığımız sürece, her şeyin bin bir anlam aldığı bu evrene ait olduğumuz sürece, asla arzunun tam tatminine erişemeyeceğiz (Nasio, 2007:49).

Bu açıklamalardan arzunun tatmini mümkün değilse onun ardında koştuktan ya da bunu sağlamaya çalışmaktan vazgeçilmelidir, gibi bir fikre kapılmamak gerektiğinin altını çizmek yerinde olacaktır. Bununla birlikte bu amaca ulaşmak imkânsızdır. Kirshner, bundan dolayı arzunun toplumsal gerçekliğin dokusuna bağlayan cinsel, romantik, narsist ya da maddi başarı

fantezilerinin yerine geçtiğini ve kendimizi onları gerçekleştirerek tatmin olacağımıza ikna ettiğimizi ifade eder. Arzu, böylece “libidinize” olur ve mevcut sembolik nesnelere yönlendirilir. Lacan’a göre, objet petit a’nın çekirdek fantezisinin bu nesnelere karıştırılan, onlara benzersiz bir anlam kazandıran yoğun arzunun nedeni olduğunu belirtir ve sözlerine şöyle devam eder:

Buradaki can alıcı noktanın fantezinin onu özneye dışsal ve dolayısıyla ulaşılamaz olarak mı, yoksa içsel olarak öznel özdeşleşmenin sınırına mı yerleştirdiğidir (öznenin gerçekle ‘yeniden birleşme’ ya da birleşme fantezisine sahip olduğu yerde), bu durumda intihar veya psikoz olabilir. Başka bir deyişle arzu, sembolik gerçekliğin sınırları içinde kaldığı sürece, insanlık durumunun değerli bir yönü olarak kabul edilir. Bu, özellikle aşk nesnesi durumunda geçerlidir. Winnicott’un terimleriyle, sevilen kişi kısmen âşık tarafından ‘yaratılan’ öznel bir nesneyi temsil ederken sevilen başka bir özne olarak bağımsız gerçekliğe de sahiptir. Bu ayrım, geçiş nesnesine daha güçlü benzerlikleri olan tamamen sembolik veya cansız nesnelere durumunda daha az açıktır (Kirshner, 2005:5).

Buradan çıkarılacak sonuç ise arzunun bireysel olmakla birlikte aynı zamanda ve mutlaka bir sosyolojik temele dayanmasıdır. İçinde bulunulan toplum ve kültür, meşrulaştırdığı bir dizi sembolik nesne sağlamaktadır. Nitekim “Lacan’a göre de özel arzu, paylaşılan sosyal ilişkilere demirlenmiştir” (Kirshner, 2005:5). O halde bireysel arzu(lar) bir yönüyle muhakkak, sosyal ilişkilerden doğmakta ya da onlara bağlanmaktadır.

1. BİR OBJET PETIT A OLARAK “MEHLİKA SULTAN”

Yahya Kemal, özenli Türkçesi ve poetik görüşleri ile modern Türk şiirinin önemli şairlerinin başında gelmektedir. O, uzun uğraşları ve yoğun mesaisinin ardından ulaşmak istediği nihai noktaya varmış ve titiz çalışmalarla oluşturduğu arka planı ile bugünkü Türk şiirini ortaya koymayı başarmıştır. Batı’da bizzat tecrübe ederek gözlemlendiği, yakından takip ettiği isimler, çalışmalar ve eserler ile Türk şiiri hakkında temel bir düşünce belirlemiş, bunları bir bütün haline getirmiş ve en yetkin örneklerini de yine kendi eserleri ile vermiştir. 1961 yılında yayımlanan şiir kitabına da muhtemeldir ki bu nedenle “Kendi Gök Kubbemiz” adı verilmiştir. Şüphesiz buradaki kilit sözcük, vurgulandığı gibi “kendi”dir. Yahya Kemal’in şiiri özetlenecek olsa bu sözcük ile birçok unsur dile getirilebilir çünkü şairin, esasen yapmak istediği de budur. Şair, uzun yıllar Avrupa’da zaman geçirmesine ve hatta gördüğü birçok şeyden etkilenmesine rağmen Türk değerlerine, tarihine, maddi ve manevi kültürel varlığına yönelmiş; şiirinin derin ahenginin çıkış noktası olarak bu unsurları benimsemiştir. Nihad Sami Banarlı, *Yahya Kemal’in Hatıraları*’nda onun Paris’ten İstanbul’a döndüğü zaman burayı bir köye benzettiğini ve Paris’i özlediğini söyler. Sonrasında ise buradaki camileri, türbeleri, medreseleri, kabristanları ve çeşitli semtleri gezdiğini; özellikle Üsküdar, Çamlıca, Erenköy ve Boğaz’a hayran olduğunu; nihayetinde de şairin “Anladım ki hakiki vatan ve insanı mes’ud

edecek tek yer, bütün vatanın ruhunu teşkil eden bu şehirdir." dediğini (Banarlı, 1960:51) belirtir. Mehmet Narlı, Yahya Kemal'in hayatındaki gibi şiirinde de bulunan yurt arayışının İstanbul'da son bulunduğunu söylerken "Üsküp'ten Selanik'e, Selanik'ten İstanbul'a, İstanbul'dan Paris'e gider ve nihayet İstanbul'da ebedi yurdunu bulur." (Narlı, 2015:66) diyerek konuyu özetlemektedir. Esasında Yahya Kemal'in şiir anlayışını temsil edecek ve bunun hem malzemesi hem de simgesi olabilecek yegâne şehir, İstanbul'dur çünkü burası, şairin dikkatle üzerinde durduğu bir kavram olan kolektif ruhun en iyi yansıtıldığı mekândır. Kolektif ruh ise "[m]edeniyeti aratan asabiyeenin, coğrafyanın, tarihin ve dinin, bir bütün olarak adıdır. Milli hayatımızın diri olabilmesi, mimarimizin, müziğimizin ve edebiyatımızın bu milli hayattan doğabilmesi, kolektif ruh denilen atmosferi teneffüs ederek yaşamamıza bağlıdır. Yahya Kemal'de bu ruh, bu hava, devirlerin ve nesilleri birleştiren bir süreklilik olarak hem Türk tarih ve medeniyetini idrak ettirir hem de bu idrakin estetik ifadesinin sembol ve imaj kaynağı olur" (Narlı, 2015:69).

Yahya Kemal'in bu fikre ulaşması elbette kolay olmamıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere Avrupa'da, özellikle Fransa'da bulunduğu sürede dönemin ünlü şairleri ile bir araya gelmiş, onların sohbetlerine katılmış, Paris'in entelektüel havasını kültürüyle, mimarisiyle ve topyekûn yaşantısıyla teneffüs etme imkânını bulmuştur. Karşılaştığı tüm kişi ve durumlar onun için kendi şiirine giden bir anlayışın da zeminini oluşturmuştur. Bir arayış içinde bulunan şair, Fransız şiir ve düşüncesinden hareketle Türk şiirinde yeni bir ses, eda ve aynı zamanda düşünsel bir arka plan yaratmayı amaçlamıştır. Aradığı tüm argümanları ise başta şiir olmak üzere Osmanlı medeniyetinin unsurlarında bulmuştur. Ona göre "Fransızlar klasik metinlerden hareket edip yeni Fransız şiirine ulaşmışlardı. Öyleyse biz de divan şiirini günümüzde ihya etmenin, ondan pürüzsüz, saf mısralar elde etmenin yollarını aramalıydık" (Okay, 1992:36).

Yahya Kemal'in klasik olan ile kurduğu bağ, doğrudan estetik ile ilgilidir. Onun asıl ulaşmak istediği, Tanpınar'da da yoğun bir biçimde görülen, her alanda estetik hazdır. Türk şiiri içinde o güne dek bunun en başarılı yansıması olarak kabul ettiği klasik şiirimiz, şairin bu anlamda beslendiği en önemli kaynak olacaktır.

Yahya Kemal, geleneksel şiirimizi, her biri kendi alanında başlı başına bir değer olan diğer sanat eserlerimiz gibi sağlıklı ve sağlam bir toplum hayatının dil düzeyindeki ifadesi ve bir kültür olgusu olarak görür. Yahya Kemal'in asıl dikkati Büyük İslam medeniyetinin hemen her alandaki 'Osmanlı versiyonu' diyebileceğimiz tezahürlerine yönelir ve topyekûn Osmanlı tarihi ve şiir tecrübesi onun en çok üzerinde durduğu konular arasında yer alır (Koç, 2013:161).

Dolayısıyla Yahya Kemal'in asıl yapmak istediği şeyin klasik şiirin devamını sağlamak olduğu düşünülmemelidir. O, şüphesiz klasik olandan yola çıksa da "yeni"nin peşindedir. Şair ancak klasik şiirin belli bir noktaya taşıdığı estetik haz ve duyarlığın devam etmesini istemiştir. Bundan

dolayıdır ki bu yönelişi vezin, nazım birimi ve uyak ya da üslup gibi yalnızca biçimsel unsurlardan ibaret görmemek gerekir. Çalışmanın konusu olan Mehlika Sultan da klasik şiirin temel mazmunlarından olan “sevgili”den başka, bir Doğu masalı anlatması ile içerik bakımından da Yahya Kemal’i yansıtan en önemli şiirlere aittir. Şair; şiirdeki yedinci genç adamın, kim olduğunu bilmedikleri ancak hepsinin ortak bir biçimde rüyalarında gördükleri güzel sultan Mehlika’yı bulma arzusunu ve bu arzuyla çıkılan yolculuğun seyrini okura sunmaktadır. Şiir, tüm özellikleri ile tam bir Doğu masalıdır. Hem klasik şiire hem de halk şiirine ait birtakım unsurlarla Yahya Kemal’in şiir anlayışını gösteren ve bununla birlikte Batı edebiyatında da bulunan yol/yolculuk gibi metafor ya da ifadelerle her iki medeniyetin estetiğinden faydalandığını ortaya koyan önemli bir örnektir.

Mehlika Sultan her şeyden önce, metnin üst katmanında, bir aşk masalıdır. En genel ifadeyle aşkın, sevgiliye kavuşmak üzere bir yolculuğa çıkması, uzun süren bu yolculukta karşılaşılan olağanüstü birtakım gelişmeler ve büyü, Kafdağı, kuyu, muamma, rüya vb. gibi sözcükler okura bunun bir masal olduğu izlenimini vermektedir. Şiir, bir masal ya da klasik edebiyat bağlamında değerlendirildiğinde bir mesnevi gibi olay örgüsü ile okura olağanüstü bir yolculuğu aktarmaktadır. Öte yandan âşık geleneğindeki bade içme unsurunu da yer aldığı dikkat çeker. Âşık olmadan önce içilen badelerden biri de sevgiliye ilgilidir. Daha önce hiç görülmemiş olan ve tanınmayan bir güzel, rüyada gösterilir ve âşık bu sevgiliye kavuşma arzusu ile diyar diyar gezer. Bu kısmın metnin yüzeysel katmanında yer alması bakımından, çalışmada objektif olarak nitelendirdiğimiz Mehlika Sultan öncelikle aşk/kadın olarak değerlendirilmektedir. Elbette bir şairi ve eserlerini aşktan bağımsız düşünmek pek mümkün görünmemektedir ancak Yahya Kemal’in hayatına dair bilgilerde aşkın önemli bir duygu olarak varlığını gösterdiği anlaşılmaktadır. Hatta Yahya Kemal’in şiire başlamasına gençlik yıllarında Üsküp’te bulunduğu sırada yaşadığı bir aşkın neden olduğu ifade edilmektedir (Göçgün, 2015:21). Daha sonraki yıllarda da şairin adı birtakım aşk meselelerine karışmıştır. Bunun çalışma içerisindeki önemi ise Freud’un “Bugüne dek erkeklerin cinsel nesne tercihlerini ve fantezilerinin gerekliliklerini gerçeğe dönüştürme biçimlerini oluşturan ‘aşkın şartları’ni belirleme görevini şairlere bıraktık. (Freud, 2018:19)” cümlesidir. Çünkü Freud, “[ş]airlerin bu tür karmaşık olayları çözümleme konusunda bazı özel yetenek ve becerileri olduğu, özellikle insanların saklı duygularını algılama ve kendi bilinçdışını açık biçimde hiç çekinmeden cesurca ifade etme konusunda çok yatkın oldukları”ni gerçek bir tespit olarak değerlendirmektedir. Aşırı derecede hassas ve duygusal bir mizaca sahip olmalarının bu yatkınlığı pekiştiren asıl etmen gibi görüldüğünü ifade eden Freud, şairlerin sahip olduğu ve “şiirsel özgürlük (poetic licence)” olarak nitelendirdiği bir ayrıcalıktan da bahseder. Şairlerin görevlerinin hem estetik hem de entelektüel açıdan zevk üretmek, bunun yanı sıra duygulardan kaynaklanan bazı etkileri de ortaya çıkartmak olduğunun altını çizer fakat

gerçek yaşamı aynen aktarmalarının söz konusu olmadığını da sözlerine ekler (Freud, 2018:20).

Şiirde de Mehlika Sultan, yedi genç adamın arzuladığı ve bu nedenle onu elde etmek amacıyla peşine düştüğü bir kadın olarak yer almaktadır. Ancak şairler, gerçeği olduğundan daha sarsıcı ve şiddetli yansıtma ayrıcalığına sahip olduklarından, buradaki arzu nesnesi yalnızca bir hayal ya da rüyadan ibarettir. İşte bu durum tam olarak Mehlika Sultan'ı objet petit a yapan şeydir. Arzu o kadar yoğundur ki bir rüya sonucu yedi genç adam, uzun ve çetin bir şekilde süreç ve bilinmezliklerle dolu olan yolculuğunu, tek bir kadına yani ortak bir arzu nesnesine doğru gerçekleştirmek üzere harekete geçer. Bu yolculukta yedi genç adam, ben olarak konumlanırken Mehlika Sultan ötekidir. J. D. Nasio, Lacan için üç tür öteki olduğunu söyler. "Sevilen öteki, benim kendimde sevdiğim imgedir. Sevilen öteki, benim bedenimi sürdüren bir bedendir. Sevilen öteki, özdeşleştiğim yinelenen bir niteliktir" (Nasio, 2007:121). Bunlardan ilki imgesel yani imge olarak öteki, ikincisi düşlemsel yani beden olarak öteki ve üçüncüsü de sembolik yani bir hikâyeyi özetleyen, bir nitelik olarak ötekidir. Nasio bunların hiçbirinde seçilen ötekinin kim olduğunu bilemeyeceğimizi söylerken işte bu cevapsızlıkta nesne a'nın ortaya çıktığına dikkat çekmektedir (Nasio, 2007:121). İmajiner bir arzu nesnesi olan Mehlika Sultan ise hiçbir zaman ulaşılamadığı için bundan da öte, objet petit a'dır.

Mehlika Sultan şiiri, bilindiği üzere bir rüya ile başlamaktadır. Freud'un önemle üzerinde durduğu rüya kavramı, ona göre bilinçdışında var olan arzu ya da arzuların ifadesidir. Lacan da bilinçdışının öznesinin simgesel düzende ya rüya ya özgür çağrışım ya da diğer simgesel biçimler aracılığıyla temsil edildiğini (Shepherdson, 2008:12) düşünmektedir. Dolayısıyla yedin gencin gördükleri bir rüya üzerine yola düşmelerine, bu şekilde açığa çıkan bir arzu dürtüsünün neden olduğu söylenebilir. Üstelik Mehlika Sultan, kadın olması sebebiyle, şiirde verilen "sevgili" hissiyatının yanı sıra "anne"ye dönme, anneye kavuşma şeklinde de yorumlamaya açıktır. Nitekim Lacan, arzu kavramını açıklarken tamamen bebek ve anne ilişkisine dayalı bir temel ortaya koymaktadır. Tüm arzularımızın kökeninde anneye duyulan arzunun olduğunu ifade eden Lacan, rüyaların da bu nedenle tesadüf olmadığına inanır:

İlkel çocukluk arzuları sırasında meydana gelen deneyimler, temel arzular, yani Öteki'nin arzusu veya arzu edilme arzusu. Bu olaylar sırasında konuya yazılanlar orada kalır, kalıcı olarak bağımlıdır. Bir rüyada bizi ilgilendiren şey hakkında son sözü veren şeydir. Bilinçsiz bir arzu, malzemesiyle bir rüyayı tesadüfen sağlayan şeyin maskesinde ifadesini bulur. Gösteren yasasının arzuya dayattığı her zaman özgül koşullar aracılığıyla gösterilir (Lacan, 2017:255).

O halde şiirdeki yedi genç, asla ulaşamayacakları bir güzeli bulmak için yola düştüklerinde aslında Lacan'ın objet petit a olarak adlandırdığı ve tam tatmini için sürekli bir özlem halinde olma durumunu ifade ettiği arzu yolculuğuna çıkmışlardır. Sevgili görünümlü anneye duyulan özlem, onunla

geçirilen ilk dönem ve hatta öncesinde anne rahminde, biyolojik ilişkinin başladığı andan itibaren kurulan bağ, bir daha ulaşılamayacak bir arzuyu işaret etmektedir. Görüldüğü üzere objet petit a ve Lacan'ın Ayna Teorisi arasında da çok sıkı bir ilişki vardır ve Lacan, terimi açıklarken sık sık aynalama dönemine değinmektedir. Bu ilişkinin rahme dayanması ve elbette doğan her canlının bir daha buraya dönme olanağını yitirmesi; onu ulaşılamayan bir nesneye dönüştürmektedir. Anne rahmi, anne sütüyle beslenme döneminde anneyi emmek gibi arzunun tatminini sağlayan dönem, artık bir Mehlika Sultan'dır. Şiir daha önce de ifade edildiği gibi psikanalizin başta Freud olmak üzere birçok ismin üzerinde durduğu rüya kavramı ile başlar ve onunla da biter. Yedi genç adam, bu gördükleri ortak "rüya"dan başka, bir de "aynada bir gizli cihan" (Beyatlı, 2005:115) görürler. Lacan'ın bakışıyla, bu aynada gördükleri gizli cihanın, insanın kendisi olduğuna şüphe yoktur. Bilindiği üzere tasavvufi anlayışa göre de her insan, tek başına adeta kâinattır. Ancak burada kast ettiğimiz, dünyaya geliş öykümüzün başladığı noktaya ve sonrasına göre her birimizin farklı ve aynı zamanda gizli, bilinmeyen bir dönem geçirmiş olmamızdır. Şiirde Mehlika Sultan, "meshûr" ve "muamma"dır, tıpkı anne rahmi gibi. Şiirde hâkim olan zaman, gecedir. Yedi genç adam "gece" şehrin kapısından çıkan, "kara" sevdalı birer âşıktırlar. Kuyu, doğası gereği karanlık bir sudan oluşmaktadır ve genç adamlar korkulu gözlerle bu karanlık suya bakarlar. Bu duruma feminist teori açısından bakıldığında kadın cinsel organının ve rahminin ataerkil toplumlarda korkulan (ve gizemli) bir unsur olduğunu da eklemek gerekmektedir. Mehlika Sultan bizi anne rahmine değin götüren, (bilmediğimiz) kendimizle karşılaştığımız ve asla ulaşılamayacak yani "varmadan menzile" ölünecek olan bir yolculuktur. Ancak insan bir türlü bu yolculuktan kendini alamaz. İşte bu arzu ve onun tatmin edilemeyecek olması, objet petit a'ya karşılık gelmektedir.

Jeanette Winterson, *Sanat Başkaldırır* adlı çalışmasında sanatın başka gerçekliklere ve kişiliklere açılan bir yol olduğunu (Winterson, 2018:35) söyler. O halde bir şiiri okuyan sayısı kadar anlamın ortaya çıkması olası bir sonuçtur. Ancak bu durum, şiirin asıl bağlamından kopmadan yapılması gerektiği için burada incelemecinin çok dikkatli olması gerekmektedir. Bağlamdan uzaklaşmadan şiire, belki şairin de yazarken fark etmediği anlamlar yüklenmesi yorum bilgisine dayanır. Yorum bilgisi de şiirin hem bilgisel hem sezgisel anlamda farkındalığını yaşamayı gerektirir. Bu nedenle şiirin bağlamına uygun olan her kavram, kişi ya da nesne, Mehlika Sultan olarak yorumlanabilmektedir. Buna göre Mehlika Sultan, Tanzimat'tan başlayan ve etkilerinin günümüze kadar görüldüğü Batı-Doğu arasında sıkışmışlık ve arada kalmışlığın, o dönemde birçok alanda ve hatta kurumsal yapılarda olduğu fark edilen düalizmin bir yansıması mıdır? Batı'yı merak eden ve genç yaşında, biraz da Ahmed Şuayb'a ait *Hayat ve Kitaplar*'ın etkisiyle evinden ayrılıp adeta bir maceraya atılır gibi bu merak ve arzuyla yola düşen Yahya Kemal'in aradığı peri, rüyalarındaki Batı ya da Doğu, ya da her ikisinden de izlerin olduğu bir kültür ve estetik midir? Yedi genç

adam, bu muamma güzelin ardında koşan Osmanlı aydınları mıdır? Cemil Meriç Genç Osmanlıları, Mehlika Sultan'a âşık yedi genç olarak görür; onların meçhulü ve mutlağı aradıklarını; sonunda da üzgün bir biçimde yurda döndüklerini belirtir (Meriç, 2005:128). Adeta şiirdeki yedi genç adam gibi Osmanlı aydınları da hayran oldukları Batı'yı sihirli bir aynadan izlerler; biraz merak, biraz korku ile başında durdukları ve içi karanlık olan kuyuya bakarlar. Bu ilişkiyi Lacan'a göre açıklayan Ümmet Erkan, Doğulu özne için Batı'nın simgesel düzeni temsil ettiğini söyler. Kastrasyon yani bir tür dışlanma ve yabancılaşma korkusu yaşayan Doğulu öznenin, Batıyı tanımaya çalışırken ona benzeme, ona öykünme amacını taşıdığını belirterek içten içe kendinden (teninden, kültüründen, dilinden vb.) nefret eden Doğulu özne için modernleşmenin bir tür kabuk değiştirme, kendini Öteki içinde eritme amacını taşıdığını vurgular.

Batılı öznenin Doğu'ya ilişkin hissettiği fantazmatik arzu, Doğulu özne için Batı'yla bütünleşme amacına dönüşmüştür. Ayrıca kendini tatmin etme arayışı içinde Batı'dan (sembolik baba imgesinden) onanma bekleyen Doğulu özne, kendi iç dünyasında travmatik bir kopuş yaşamaktadır. Kendi kimliğini inşa ettiği bir ayna işlevi gören Batı, kendindeki kusurların, eksiklerin tam ve bütün halidir. Batı, kendinin olmak istediği ve çeşitli mitolojik anlatılarla simgeselleştirdiği dilin ve iktidarın alanıdır (Erkan, 2019:1430).

Bu değerlendirme, bireysel arzunun bir yönüyle sosyal ilişkilerle bağlantılı olma durumunu da açıklamaktadır. Nitekim Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in Batı'ya yönelik arzusunu, salt bireysel yönüyle ele almak mümkün değildir. Tanpınar, Yahya Kemal'in Paris'e gittiği dönemde, içinde bulunduğu ortamı aktarırken özellikle Abdülhamit devrinin son yıllarında ve 1908 ile 1912 arasında genel olarak Avrupa'da ve özellikle Paris'te birçok aydının bulunduğu söyler. Ali Kemal, Hüseyin Siret, Abdullah Cevdet, Hamdullah Suphi, Abdülhak Şinasi Hisar, Sami Paşazade Sezai, Abdülhak Hamid gibi birçok ismin ya memuriyetle orada olduğunu ya da Abdülhamit idaresinden kaçtıklarını ve Yahya Kemal'in Avrupa'da da Türkçe ve Türkiye meseleleriyle her daim meşgul olduğunun altını çizer (Tanpınar, 2001:73). Dolayısıyla burada arzu, bireysel bir dürtü olmakla birlikte daha çok sosyal ilişkilerden beslenen ve ona dayanan, bütüncül bir hale bürünmüştür. O halde Batı, bu kısımda Lacan'ın (büyük) Öteki dediği kavrama karşılık gelmektedir. Slavoj Zizek, Freud üzerinden Lacan'ın Öteki kavramını aktarırken tam olarak bu durumu açıklar gibidir:

Freud'a göre bir semptom geliştirdiğimde, en derindeki sırlarım, bilinçsiz arzularım ve travmalarım hakkında kodlanmış bir mesaj üretirim. Semptomun muhatabı başka bir gerçek insan değildir: Bir analist semptomumu deşifre etmeden önce, mesajını okuyabilecek kimse yoktur. O halde semptom kimdir? Muhatap? Geriye kalan tek aday sanal büyük Öteki'dir. Büyük Öteki'nin bu sanal karakteri, simgesel düzenin bireylerden bağımsız olarak var olan bir tür ruhsal töz olmadığı, onların sürekli etkinlikleriyle sürdürülen bir şey olduğu anlamına gelir (Zizek, 2007:9).

Bütün bunlardan yola çıkarak obje petit a'nın varlığını, yine arzunun tam tatmininin olmadığı yerde görürüz. Yedi gencin de en akıllısı, en bilgisi olan en küçük genç, Mehlika Sultan'a benzeyen Avrupa medeniyetiyle birleşimin mümkün olamayacağını ne yazık ki geç de olsa fark eder. Bu nedenle gümüş yüzüğü parmağından hemen sıyırıp suya atar. Yüzüğün fırlatılması Batılılaşma emelinden vazgeçişin göstergesidir. Gümüş yüzük şark'ı/şark toplumuna ait değerleri temsil eder. En küçük Batı sevdalısı, Şark'ın değerleriyle Batı'nın değerlerinin uyuşmasının mümkün olmadığını anlamıştır (Güneş, 2015:53).

Şiirdeki yedi gencin “yedi uyurlar” olarak bilinen Ashab-ı Kehf'e gönderme olduğu fikri ile bakıldığında da yine aynı sonuca ulaşılmaktadır. Hem Müslüman hem de Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen ve Kur'an-ı Kerim'de de geçen Ashab-ı Kehf'in mağarası Anadolu'da bulunmaktadır. Dolayısıyla Yahya Kemal, Mehlika Sultan'da her bakımdan bu kültür ve medeniyetin unsurlarını ön plana çıkarmaktadır. Nitekim şair, Tanpınar'ın aktardığı sözlerinde her zaman “bize lazım olanı düşündüm” (Tanpınar, 2001:17) demiştir. Yahya Kemal'in üzerinde dikkatle durduğu ve özellikle şiiri açıklarken kullandığı “beyaz dil” kavramı da bu açıdan değerlendirilebilir. Yahya Kemal'in dil bakımından klasik şiirden ayrıldığını özellikle belirtmek gerekmektedir. Tanpınar, şairin dil konusunda nasıl bir yol izlediğini şöyle özetler:

Hakikat şu ki Türk edebiyatında başından beri daima bir dil meselesi vardır ve Yahya Kemal'in en büyük rolü de bu meseleye getirdiği hal şeklindedir. O sadece yeni dil bulmamış, eski dili de ayıklamış, basit hayallerin zaruretiyle nesre kaçan unsurlarını ve Türkçenin bünyesine uymayan, asırlık yürüyüşünde dil zevkinin kabul etmediği lügat ve deyişleri atmış, sadece zevkiyle hatta bir çeşit dokunma, yani derinden gelen hisle eski Türkçeyi temizlemiştir (Tanpınar, 2001:135).

Lacan'ın da çalışmalarında dil konusuna sıklıkla eğildiği ve birçok meseleyi dil üzerinden değerlendirdiği bilinmektedir. Bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını söyleyen Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*'nda Freud'un da arzu ve dil arasındaki ilişkisine dikkat çektiğini belirtir. Histeriğin ayırt edici özelliğini, arzunun bir sunu-konuşma hareketi içinde oluşuyla açıklayan Lacan, Freud'un gerçekte arzu ile dil arasındaki ilişkileri ifade eden alana bu kapıdan girmesi ve bilinçdışının mekanizmalarını keşfetmesinin şaşırtıcı olmadığını düşünür. Arzunun dille bu ilişkisinin Freud'un gözünden kaçmamış olmasını onun dehasını yansıttığına inanır ancak bu ilişkinin tam anlamıyla aydınlatılmadığını da ekler (Lacan, 2013:18).

Dil ve arzu arasındaki ilişkiyi, Mehlika Sultan üzerinden açıklamak, yine Yahya Kemal'in dil anlayışına dayanarak mümkün olabilir. Tanpınar, şairin dilimizi tıpkı Malazgirt Savaşı'yla bu vatanda “yeni bir millet, üst üste kan çatışmalarıyla yeni bir ırk” teşekkül etmesi gibi gördüğünü belirtir. Diğer Türk lehçe ve şivelerinden ayrı bir Türkçenin doğuşunu, İmparatorluğun terkiğine giren Müslümanların her biri ana dillerinin

şivesiyle Türkçe konuşan ve birbirlerinin çocuklarıyla evlenen o kadar kavmin müşterek hayatının neticesi olarak gerek fonetik, gerek lügat ve ifade bakımından ortaya çıkan değişikliklere bağlamaktadır. Tanpınar bu görüşün Yahya Kemal'de toprağa ve tarihe bağlanan bir millet telakkisi meydana getirdiğinin altını çizmektedir (Tanpınar, 2001:47). Bu bağlamda, şairin yeni bir anlayış ile tüm tecrübe ve bilgi birikimlerine dayanarak ortaya koyduğu fikirlerle ilk örneklerini verdiği şiir ancak bu dille yazılabılırdi. Nitekim Yahya Kemal, kendi döneminde mevcut şairleri de şiirleri de mutlaka bir bakımdan eksik ya da yetersiz bulmaktadır. Edebiyat-ı Cedide'yi aruzu bir ahenk makinesi ve Tanpınar'ın ifadesiyle "şiir denen fabrikasyonun tek imkânı" olarak görmeleri bakımından eleştirmektedir. Onların karşısındaki Türk Ocağı'nın edebiyat sahasındaki kurtuluşu yalnızca hece vezninde bulmaları, ayrıca her iki cephenin de kullandığı dil ve üslubun şiirimize uygun olmaması, şairi rahatsız eden diğer konulardır. Kimsenin dilin kaynağı olarak halka yönelmemesi, şiir denilen o ruh ikliminin kaybolması ve şiirin taklitten ibaret olması Yahya Kemal'in üzerinde durduğu temel konulardır. Tanpınar, bu noktada Tanzimat'tan itibaren izlenen yolun bizi kendi tarihimizden uzaklaştırdığı ve köksüzleştirdiği görüşünü yineler ve şiirin içinde bulunduğu bu kötü duruma Yahya Kemal'in son verdiğini söyler (Tanpınar, 2001:21).

Yahya Kemal'in dil, mana, biçim, eda gibi ana unsurları başta olmak üzere bize ait bir şiir yaratmada gösterdiği yol, hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki şairler üzerinde bir etki oluşturmayı başarmıştır. Bununla birlikte ilginçtir ki tüm arzusunun bu olmasına rağmen yaşarken şiirlerini bir arada topladığı bir kitap çıkarmamıştır. Mükemmeliyet fikri ve eyleminin yoğun bir biçimde tezahür ettiği şair, belki de bu nedenle kendi kitabını bastırmamış ve bu, bir arzu olarak kalmıştır. Hem şiir hakkındaki görüşlerine hem de bu bahsedilen duruma bakıldığında şair için şiirin bir objet petit a ve dolayısıyla Mehlika Sultan'ın da şiir olduğu çıkarımı mümkündür. Soyut olarak Türk şiirinin, idealize ettiği anlayış ve dil ile süregelmesi, somut olarak da Yahya Kemal'in kendi şiirlerini iki kapak arasında görme arzusu ve bu arzusunun tatminini sürekli ertelemesi, bizi objet petit a'ya götürmektedir. Arzu nesnesini elde etmektense, elde etme çabası hatta elde ettikten sonra hazzın kaybolacağı korkusu, Yahya Kemal'in içinde bulunduğu durumu açıklamak bakımından uygun düşmektedir. Kaldı ki şairin mükemmeliyete ulaşmak kaygısıyla birçok şiirini yarım bıraktığı da bilinmektedir.

Mehlika Sultan'a başka bir açıdan bakıldığında ise Yahya Kemal'in şiirlerinde sıklıkla işlediği bir tema olarak ölümü görmek de mümkündür. Bu bağlamda en bilinen eseri olan "Sessiz Gemi"deki anlamı çağrıştıran unsurlar bu şiirde de yer almaktadır. Ömrü oldukça her yolcunun bir yolda yürümesi, bu yolların daima uzaması ve "emel gurbeti"nin bir sonu olmaması, varmadan menzile ölünmesi gibi ifadelerin hepsi, doğrudan bu anlamı çağrıştırmaktadır. Yolun sonunda yolculuğun son demine gelinir ve herkes peydâ olan o hayal âlemine (Beyatlı, 2005:116) geçer. Yahya

Kemal'in bu mısraları, objet petit a üzerinden okunduğunda ise yine insanoğlunun arzusunun peşinde koştuğu ancak hiçbir zaman tam tatmine ulaşmadan öldüğü sonucuna varılır. Nitekim bu anlam şiirde oldukça açık bir biçimde vardır. Hayat, bir yolculuktur ve insan yaşadığı sürece aslında bir “emel gurbeti”nde bulunmaktadır. Tıpkı, tasavvuf anlayışına göre dünyanın sahte ve çeşitli yönleriyle insanı oyaladığı bir yer ve asıl vatanın öte âlem olması gibi şiirde de “gurbet” sözcüğü kullanılmaktadır. Yedi genç âşık, Mehlika Sultan'ı bulmak üzere evlerinden ayrılarak gurbete giderler. İnsan da birçok arzusunun büyümlü gölgesinin peşine düşerek asıl evini arkada bırakarak yani simgesel düzlemde unutarak ya da ihmal ederek, onu bulmak için uğraşır, durur. Ancak ne var ki arzu nesnesini elde etmek için verilen uğraşın yarattığı haz, objet petit a'ya ulaşmadan ölmekle sonuçlanır.

Sonuç

Birçok çalışmasıyla dünya çapında tanınan psikanalist Lacan'ın arzu fikrinde Hegel ve Spinoza'dan etkilendiği bilinmektedir. Nitekim Hegel, Spinoza, Heidegger gibi önemli isimleri okumuş; sürrealizm ve gerçeküstücülük gibi alanlarla ilgilenmiştir. Bilinçdışıyla sanat arasında önemli bir bağ kurmuş ve bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını ifade etmiş, Freud'un birçok kavramını yeniden yorumlamıştır. Çoğunlukla Ayna Evresi Teorisi ile bilinmesine rağmen Lacan, hemen her çalışmasında yeni düşünceleriyle dikkat çekmeyi başarmış bir isimdir. Objet petit a adını verdiği ve arzu kavramını incelediği teorisi de bunlardan biridir. Lacan, Spinoza'nın insanın özü olarak gördüğü arzu fikrine katılmış ancak yukarıda geçen isimlerin yanı sıra Freud'u da okuyarak farklı bir yorumla bu kavramı yeniden değerlendirmiştir. Lacan arzuyu açıklarken çoğunlukla aynalama evresi ve hatta öncesine gider. Ona göre bir öznenin aşkıta aradığı ya da arzuladığı, aslında anne ve çocuk arasındaki ilişkiden kaynaklanan tatmininin ötesindeki tutkudur. İşte bu noktada objet petit a diye isimlendirdiği kavram ortaya çıkar. Objet petit a, arzusunun asla tatmin edilemeyecek olmasıyla açıklanmaktadır. Arzu; bireyi herhangi bir konuda eylemsel olarak bir faaliyette bulunmasına neden olan bir duygudur. Kişi bu eylemde bulunurken dahi belli bir haz almakta, bu hazı kaybetmemek amacıyla da ulaşmak istediği nihai sonuca varmaktan çekinmektedir. İşte hiçbir zaman ulaşamayacak olan bu tatmine Lacan, objet petit a adını vermektedir.

Mehlika Sultan şiirinde ise yedi gencin hepsi rüyasında güzel bir peri görür ve onu bulmak arzusu ile yolculuğa çıkar. Freud'un rüya kavramı üzerinde yoğun bir biçimde durduğu ve rüyaların bilinçdışımızın şifrelerini içerdiği hatta onların birer göstergesi olduğu fikrini hatırlatan bu durum, şiirin sonunda da kendini göstermektedir. Kendi yurtlarını terk ederek çıktıkları bu yolda, Mehlika Sultan'ın hiç ulaşılmayan bir sevgili olması, onun objet petit a olmasını sağlamaktadır. Çünkü yedi âşık, arzu edilen kişiye ulaşmak için hareket etseler de ona kavuşamazlar. Yine de arzu nesnesine yönelik bu yolculuğun salt kendisinden bir haz elde ederler. Yedi

genç adamın yolculuğa ölene kadar son vermemeleri, bunun bir göstergesidir. Sonuç olarak onlar yolda olmanın hazzıyla ancak tam tatmin söz konusu olmadan yolculuğun sonunda ölürlür.

İmajiner bir arzu nesnesi olan Mehlika Sultan, Yahya Kemal'in de özellikle Paris'te yakın temasta bulunduğu Batı'yı yakından takip eden, aralarında dönemin birçok aydınının da yer aldığı Yeni Osmanlılar ve sonrasında Jön Türkler gibi Batı hayranlarının sosyal arzu nesnesinin de simgesi olarak görülebilir. İçinde bir edebi tür olan masala ait birçok unsur, okurda bir Doğu masalı okuduğu izlenimini doğrudan oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu masalı yani bir noktada gerçekleşmesi mümkün olmayan durumu, çağrıştıracak şekilde Batı'ya hayran olan Osmanlı aydını, yedi genç gibi bir yolculuğa çıkar. Fakat "Bu emel gurbetinin yoktur ucu" ve bu nedenledir ki arzularına ulaşamazlar.

Doğrudan Yahya Kemal üzerinden bir Mehlika Sultan arandığında ise şairin gençlik yıllarında maceracı bir ruhla kaçtığı, kaldığı süre boyunca birçok konuda bilgi sahibi olduğu, önemli isimlerle tanıştığı ve temasta bulunduğu Batı'dan döndüğünde üzerinde yoğun mesai harcadığı Türk şiiri bu bağlamda değerlendirilebilir. Bize ait olanın ardına düşen şairin dil, kültür, tarih vb. gibi tüm unsurlarla yeni bir Türk şiiri yaratmak istemesi ve bu estetik arzusunun onda, bir objet petit a olarak varlığını sürdürmesi mümkündür. Bir başka açıdan şiir; ölüm ve ölümün hakikati, insan ömrü, hayatın geçiciliği gibi Yahya Kemal'in şiirlerinde sıklıkla görülen tema ve konular açısından incelendiğinde okuru, herhangi bir arzu nesnesinin peşinde sürekli koşmak ancak tam olarak elde edemeden ölmek fikrine de götürmektedir. İnsanoğlu, şairin "emel gurbeti" dediği dünya hayatında, hep bir ya da daha fazla emeli/arzuyu elde etmek için uğraşır ve bundan haz alır. Ancak esasında bir türlü yetinmeyen insanoğlu, bu şekilde ömrünün sonuna gelir. Son olarak kanaatimizce sanatın, özellikle şiirin salt kendisinin bile bir objet petit a olduğu muhakkaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Özden Savaş %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Özden Savaş %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça:

- Baker, U. (2015). *Sanat ve Arzu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1960). *Yahya Kemal'in Hatıraları*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı.
- Beyatlı, Y.K. (2005). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Clero, J. (2011). *Lacan Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Erkan, Ü. (2019). "Lacan'da Öznenin Kurulumu ve Ötekinin İnşası: Psikanaliz ve Oryantalizm". *Turkish Studies Dergisi*, Volume 14 Issue 3, ss. 1425-1440.
- Freud, S. (2018). *Aşkın Psikolojisi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Göçgün, Ö. (2015). *Yahya Kemal Beyatlı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güneş, M. (2015). "Mehlika Sultan'dan Masal'a Yedi Doğulu Gencin Batı'yla İmtihanı". *Künye Dergisi*, Haziran, ss. 52-56.
- Kirshner, L. A. (2005). "Rethinking Desire: The Objet Petit a In Lacanian Theory". *Article in Journal of the American Psychoanalytic Association*, 53/1, ss.1-21.
- Koç, T. (2013). *Varoluşun Tanıkları*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Lacan, J. (2017). *Formations of the Unconscious the Seminar of Jacques Lacan Book V*. Cambridge: Polity Press.
- Lacan, J. (2019). *Yine/Hala*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Lordon, F. (2014). *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik*. İstanbul: Metis, Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Narlı, M. (2015). *Şiir Burcu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nasio, J. D. (2007). *Jacques Lacan'ın Kuramı Üzerine Beş Ders*. Ankara: İmge Kitabevi.

Okay, O. (1992). "Yahya Kemal Beyatlı", *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, Sayı: 36, ss.35-39.

Shepherdson, C. (2008). *Lacan and the Limits of Language*. New York: Fordham University Press.

Şimşek, D. Ö. (2017). "Lacanyen Yaklaşımında Histeriğin Arzusu ve Arzunun Tatminsizliği". *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 4 (3), ss.1-18.

Tanpınar, A H. (2001). *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Winterson, J. (2018). *Sanat Başkaldırır*. İstanbul: Sel Yayınları.

Zizek, S. (2007). *How to Read Lacan*. Newyork: W. Norton & Company. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi ve saati: 05.09.2021, 18.00).

Extended Abstract

In this study, Yahya Kemal Beyatlı's poem Mehlika Sultan, which has an important place in Turkish poetry, is examined through the objet petit a theory, a theory of Lacan. A literature review of objet petit a was conducted prior to the study, and articles and books on the issue, particularly Lacan's works, were examined. In accordance with Yahya Kemal's understanding of poetry and without departing from the context of Mehlika Sultan, the concepts corresponding to objet petit a are discussed and the reasons are explained. In *Introduction*, especially the explanation of the theory is given and concepts such as desire, self, the other, etc., as well as a history that goes back to the mother-child relationship and the source of human desires are discussed. In this section, besides Lacan, important names that influenced Lacan such as Freud and Spinoza and other studies examining Lacan are included. A therapeutic example was presented by quoting from a scientific publication in order to better understanding of Objet petit a. In the main text of the study, the meaning of the concept in the poem is explained and the issue is examined in detail. Yahya Kemal's ideas on poetry, his comprehension of poetry, and the relationship of his works to the subject are explained at this point, as well as the aspects reflected in Mehlika Sultan. In the conclusion part, the whole study is summarized.

It is known that the psychoanalyst Lacan, who is known worldwide for his many works, was influenced by Hegel and Spinoza in the idea of desire. As a matter of fact, he read important names such as Hegel, Spinoza, Heidegger and was interested in fields such as surrealism. He made a significant connection between the unconscious and art, stated that the unconscious is structured like a language, and reinterpreted many of Freud's ideas. Although he is mostly known for his Mirror Phase Theory, Lacan is a name that has managed to catch attention with his new ideas in almost every work. One of these is his Objet petit a theory, which examines the concept of

desire. Lacan agreed with Spinoza's idea of desire as the essence of man, but re-evaluated this concept with a different interpretation by reading Freud as well as the names mentioned above. When explaining desire, Lacan often goes back to the mirroring phase and even before it. According to him, what a subject seeks or desires in love is passion beyond the satisfaction stemming from the relationship between mother and child. At this point, the concept of objet petit a emerges. Objet petit a is explained by the fact that the desire can never be satisfied. Desire is a feeling that motivates people to take action on any topic. Even while performing this action, the person experiences a certain level of pleasure, and in order to avoid losing this pleasure, he is afraid of achieving the desired final result. Lacan calls this satisfaction, which will never be attained, the objet petit a.

In the poem *Mehlika Sultan*, all seven young people see a beautiful fairy in their dreams and go on a journey with the desire to find her. This situation, which reminds Freud of the idea that dreams contain the codes of our unconscious and even that they are indicators of them, appears at the end of the poem. *Mehlika Sultan* became an objet petit a due to the fact that she was an unreachable lover on the way out of their homeland. Because no matter how hard seven loves try to reach the desired person, they are unable to do so. Nonetheless, they receive pleasure solely from the journey to the object of desire. The fact that the seven young men did not end their journey until they died is a proof of this. As a result, they die at the end of the journey with the pleasure of being on the road but without full satisfaction.

Mehlika Sultan, an imaginary object of desire, can also be seen as the symbol of the social desire object of Western admirers, such as the New Ottomans, which included many intellectuals of the time, and later the Young Turks, who closely followed the West and with whom Yahya Kemal had close contact, particularly in Paris. Many elements of the tale, which is a literary genre, give the sense to the reader that they are reading an Eastern story. As a result, the Ottoman intellectual, who admires the West in such a way that it reminds this story, goes on a journey similar to that of seven young people. However, "But the exile of wishing has no edge" and that's why they can't reach their desires.

When a *Mehlika Sultan* is reviewed directly through Yahya Kemal, Turkish poetry can be evaluated in this context, on which the poet escaped with an adventurous spirit in his youth, met with notable names about whom he had knowledge, and spent a lot of time when he returned from the West. It is possible that the poet, who pursued what belongs to us, wanted to create a new Turkish poem with all elements such as language, culture, history, etc., and that this aesthetic desire could continue to exist in him as an objet petit a. From another point of view, when the poem is examined in terms of the themes and subjects frequently seen in Yahya Kemal's poems, such as death and the truth of death, human life, and the transience of life, it leads the reader to the idea of constantly chasing after an object of desire but dying without getting it fully. Mankind always strives to achieve one or more

desires in the worldly life, which the poet calls "exile of wishing" and takes pleasure from it. However, a dissatisfied human being will reach the end of his or her life in this manner. Finally, art, particularly poetry, is undoubtedly an objet petit a, in our opinion.

GIDA PERAKANDE SEKTÖRÜNDE SON TÜKETİM TARİHİNE İLİŞKİN MÜŞTERİ ŞİKAYETLERİNİN İNCELENMESİ

Volkan TEMİZKAN* & Muhammed Ali YETGİN**

Öz

Hem gıda perakende sektörü çalışanları hem de müşteriler Son Tüketim Tarihi'ne (STT) diğer bilinen adı ile Son Kullanma Tarihi'ne (SKT) dikkat etmemelerinden dolayı, özellikle müşteri tarafında ciddi mağduriyetler yaşanmaktadır. Bu mağduriyetlerin ve satıcı-üretici markaya karşı oluşabilecek olumsuz algıların giderilebilmesi için perakende yöneticilerinin STT'ye ilişkin sorunların çözümüne yönelik bir takım stratejileri hayata geçirmeleri gerekmektedir. STT konusu öncelikle insan sağlığı ardından da yasal, etik ve müşteri memnuniyeti boyutları ile incelenmesi gereken önemli bir konudur. Bu amaçla, Karabük İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden alınan 86 müşteri şikâyeti ile sikayetvar.com sitesinden elde edilen 481 müşteri şikâyeti içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İncelenen veri setine göre; STT şikâyetlerinin en fazla olduğu ürünler; yumurta, süt ve süt ürünleri ile et ve et ürünleridir (%74,2). Ürünün STT'sinin geçmiş olduğu kötü rengi, kokusu ve tadı nedeniyle genellikle evde anlaşılmaktadır (%93,5). Perakendeci kaynaklı olarak ürünün STT tarihi geçmemiş bile olsa uygun olmayan saklama koşullarına bağlı olarak bozuk olabilmektedir (%59). STT'si geçmiş ürün aldığını fark eden müşterinin ilk şikâyet merci satıcıdır (%79,7). STT'si geçmiş ürünü iade etmek için perakendeciye müracaat eden müşterilerin sadece %45,5'inin anında sorunu çözülmüştür. STT'si geçmiş ürüne yönelik şikâyet yaşayan müşteriler perakendeci markayı terk etmektedir (%19,2). Ayrıca perakendeciye markaya karşı olumsuz tutum beslemektedir (%13,4). Sonuç olarak mağduriyetlerin temel sebebi tüketicilerin satın alma esnasında ürünlerin etiketlerini okumamalarından kaynaklansa da bu durum perakendecilerin sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Son Tüketim Tarihi, Son Kullanma Tarihi, Müşteri Şikâyeti, Gıda Perakende Sektörü.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, vtemizkan@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1162-7912>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8120-4704>.

INVESTIGATION OF CUSTOMER COMPLAINTS REGARDING THE EXPIRY DATE IN THE FOOD RETAIL INDUSTRY

Abstract

Since both food retail industry employees and customers do not pay attention to the expiry date (EXP date), also known as the expiration date, serious grievances are experienced, especially on the customer side. To eliminate these grievances and the negative perceptions that may arise against the seller-manufacturer brand, retail managers need to implement several strategies to solve the problems related to the expiry date. The expiry date is a critical issue that needs to be examined first in terms of human health and then legal, ethical, and customer satisfaction. For this purpose, 86 customer complaints from the Karabük Provincial Directorate of Agriculture and Forestry and 481 customer complaints from *sikayetvar.com* were analyzed using the content analysis method. The findings showed that the main reason for consumer' complaints was that they did not read the expiry date when purchasing products. This situation does not remove the retailer's responsibility for selling defective goods whose expiry date has passed. According to the analyzed data set, the products with the highest number of expiry date complaints were eggs, milk, dairy products, and meat and meat products (74.2%). It was generally understood at home (93.5%) that the product's expiry date had passed due to its lousy color, odor, and taste. Even if the EXP date of the product had not passed due to the retailer, it may be damaged due to improper storage conditions (59%). The customers, who realized that they had bought a product whose expiry date had passed, first complained to the seller. (79.7%). Only 45.5% of the customers, who applied to the retailer to return the product whose expiry date had passed, found a solution to their problem immediately. Customers who had a complaint about a product whose expiry date had passed abandoned the retailer brand (19.2%). In addition, they adopted a negative attitude towards the retailer brand (13.4%).

Keywords: Expiry Date, Use-By Date, Customer Complaint, Food Retail Industry.

Giriş

Türk Gıda Kodeksi Gıda Etiketleme ve Tüketicileri Bilgilendirme Yönetmeliği'nin m.4/2/(v) bendinde "Son tüketim tarihi: Mikrobiyolojik açıdan kolay bozulabilen ve bu nedenle insan sağlığı açısından kısa süre içerisinde tehlike oluşturması muhtemel olan gıdaların tüketilebileceği son tarihi" ifade etmektedir (Resmî Gazete, 2017). Son Tüketim Tarihi (STT) diğer adıyla Son Kullanım Tarihi (SKT) olarak da ifade edilen bu tarihten sonra ürünü tüketmek sağlık açısından riskli olmaktadır. Son tüketim tarihi geçmiş olan gıdalar, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun m.21/1/(a), (b), (c) ve (ç) bentlerine göre güvenilir olmayan gıda olarak kabul edilmektedir (Resmî Gazete, 2010). STT'si geçen gıdanın besin içeriği, etikette öncesinde belirtilen değerlerle aynı olmayabilir. Bu durumda STT'si geçmiş gıdaların etiketinde yer alan tarihten sonra tüketilmemesi, satın alınmaması ve satılmaması gerekmektedir. Bu tarihleme şekli daha çok riskli gıdalarda kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları; süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, yumurta gibi gıdalardan oluşmaktadır. Bu nedenle,

perakendeciler bu tür ürünleri STT'sine 2 gün kala kaldırmaktadır. Tüketiciler ise STT'si dolan ürünleri tüketmemelidirler (Yerlikaya vd., 2020).

Bilinçli bir tüketici olarak sağlıklı ve güvenilir gıda tüketmenin ilk adımı, ürünleri satın almadan önce ambalajları üzerindeki bilgileri okumaktır. Türk Gıda Kodeksi Gıda Etiketleme ve Tüketicileri Bilgilendirme Yönetmeliği gıdaların ambalajında bulunması gereken bilgiler açıklanmıştır. İlgili yönetmeliğin m.9/1 fıkrasına göre gıda ambalajlarında a) gıdanın adı, b) bileşenler listesi, c) 25'inci maddede belirtilen alerjen bileşenler veya alerjen işlem yardımcıları, ç) belirli bileşenlerin veya bileşen gruplarının miktarı, d) gıdanın net miktarı, e) tavsiye edilen tüketim tarihi veya son tüketim tarihi, f) özel muhafaza ve/veya kullanım koşulları, g) dokuzuncu maddenin birinci fıkrasında bahsedilen gıda işletmecisinin adı veya ticari unvanı ve adresi, ğ) kayıt işlemine tabi olan gıda işletmelerinde üretilen veya ambalajlanan gıdalar için, gıdanın üretildiği veya ambalajlandığı gıda işletmesinin işletme kayıt numarası, h) menşe ülke, ı) kullanım bilgisi olmadığında gıdanın uygun şekilde tüketimi mümkün değilse, gıdanın kullanım talimatı, i) hacim olarak %1,2'den fazla alkol içeren içeceklerde gerçek alkol derecesi, j) beslenme bildiri bilgilerinin belirtilmesi zorunludur (Resmî Gazete, 2017). Güvenli gıdaya ulaşmak için ürünlerin ambalaj üzerindeki bilgilerinin doğru ve yasalara uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bilgiler, ürünlerin hem fiziksel, kimyasal özelliklerini hem de besin değerlerini öğrenmek açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle bilinçli ve sağlıklı gıda tüketimi için etiket okuma davranışı son derece önemlidir (Güneş vd., 2014).

Türkiye'deki tüketicilerin gıda kaybına yol açan algı ve davranışlarını belirlemek amacıyla, Gıda Güvenliği Derneği (GGD, 2019) tarafından Nielsen Araştırma Şirketi'ne yaptırılan ve 26 şehirde 18-65 yaş arası 1545 kişi ile görüşerek gerçekleştirilen "Gıda Kaybı ve Etiket Okuma Araştırması"na göre tüketicilerin %63'ü gıda paketlerinin üzerindeki bilgileri her zaman veya genellikle okuduğunu belirtmiştir (Nielsen, 2019). STT'nin ardından en çok okunan bilgi türü ise içindekiler, üretim tarihi ve üretim yeridir. Aynı araştırmaya göre, tüketicilerin paket üzerindeki bilgileri en çok okuduğu gıda ürünleri; et ve süt ürünleri, dondurulmuş gıdalar, konserve ve salçalardır. Ancak tüketicilerin %62'si paket üzerindeki tarih bilgilerini anlaşılır bulmamaktadır. Paketin üzerindeki rakamların okunaklı olmaması ve iç içe geçmiş olması, tarih bilgisinin anlaşılır olmasının önündeki en büyük engeller olarak görülmektedir. Ayrıca rakamların silik çıkması ve birden fazla tarih yazması da tüketiciler tarafından kafa karıştırıcı bulunmaktadır. Tüketicinin, STT farkındalığı ve bilincinin olmaması, etiket okuma alışkanlığının olmaması, perakendeci veya markaya aşırı güvenmesi, ya da o anki alışverişte STT'sini kontrol etmeyi unutması gibi nedenlerden dolayı STT'si geçmiş ürün alabilmektedir. Hatta bazen tüketiciler STT'sini kontrol etmediği ürünleri bu şekilde tüketebilmektedir. Bu durumda, kişi, herhangi bir belirtiyi karşılaşmayacağı gibi, ciddi sağlık sorunları da yaşayabilmektedir. Çoğu zaman tüketici, (STT'si geçmiş olduğundan dolayı) ürünün bozuk olduğunu

görüntüsünden, kokusundan, tadından ya da pişirme esnasındaki belirtilerinden anlayabilmektedir.

Çok sık karşılaşılan diğer bir durum ise, tüketicinin dikkati ve kontrolü sayesinde, STT'si geçmeyen bir ürünün bozuk olduğunun anlaşılmasıdır. Çünkü tüketici, ürünü STT'sini kontrol ederek almıştır. Ancak üretim, taşıma, depolama ve saklama koşullarında standartlara uyulmadığından ürün bozulmuştur. Tüm bu olasılıklar neticesinde tüketiciler bozulmuş ürünler ile karşılaştıklarında maddi ve manevi mağduriyetler yaşamaktadırlar. Bu mağduriyetlerden ilki sağlık problemleridir. İkincisi ise ürünü iade etmek istediğinde yaşamış olduğu iade sorunlarıdır (Onurlubaş, 2015).

Türkçe alan yazınında yer alan çalışmalar genellikle tüketicilerin son kullanma tarihine verdikleri önem, gıda güvenliği bilinci, ambalajların tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılama durumları, etiketleme (etiket bilgi düzeyleri, okuma alışkanlıkları) ve paketlemeye ilişkin araştırmaları kapsamaktadır (Özgül & Aksulu, 2006; Alpuğuz vd., 2009; Köse & Yaman, 2010; Gün & Orhan, 2011; Eryılmaz vd., 2018). Yabancı alan yazınında yer alan çalışmalar ise daha çok STT'si yaklaşan ürünlerin fiyatlandırılması ve bunlara yönelik yapılan kampanyaları kapsamaktadır (Kosa vd., 2007; Grunert vd., 2010; Theotokis vd., 2012; Avermaete vd., 2013; Van Boxstael vd., 2014; Newsome vd., 2014; Kavanaugh ve Quinlan, 2020; Thompson vd., 2020). STT'ye yönelik sınırlı sayıda araştırma olmasına rağmen, STT konusu perakendecilerin yoğun müşteri şikâyeti aldığı konulardan birisidir. Özellikle Covid-19 döneminde, çevrimiçi market alışverişi yapan müşterilerin STT'ye yönelik şikâyetlerinde yaşanan artışlar da, bu çalışmanın yapılmasında önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur Buradan hareketle yazarların imkânları dahilinde yapmış oldukları literatür taramaları sonucunda, STT'ye yönelik müşteri şikâyetlerini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır.

Çalışmada tüketicilerin sikayetvar.com internet sitesi üzerinden ve ALO 174 üzerinden dile getirmiş olduğu şikâyetler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçları kuvvetlendirmek için iki zincir market yöneticisinin görüşlerine de yer verilmiştir.

Buradan hareketle çalışmada; tüketicilerin hangi tür ürünlerde mağduriyet yaşadığı, STT kontrolünü ne zaman yaptığı, ürünün bozulmuş olduğunu nasıl anladığı, ilk şikâyet mercisinin neresi olduğu, şikâyeti sonucunda nasıl bir tepki ile karşılaştığı, aldığı tepki karşısında oluşan duygu ve düşünceleri tespit edilmek istenmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen şikâyetlerde, STT nedeniyle mağdur olan tüketici hakkını aramak için önce perakendeciye ardından da yetkili mercilere başvurmuştur. Ayrıca perakendeci ve marka kaynaklı olarak yaşadığı bu olumsuz alışveriş deneyimini, internet üzerinden paylaşarak gerçekleştirdiği elektronik ağızdan ağıza iletişim (electronic word of mouth, eWOM) ile çok daha büyük kitlelere ulaştırabilmektedir. Bu nedenle perakendeciler ilk olarak taşıma, depolama ve saklama standartlarına uygun hareket ederek, ürünlerin bozulmasını (kimyasal-mikrobiyal ve fiziksel bozulma) engellemelidir (Havelaar vd., 2004; Tromp, 2012). İkinci olarak

kendi içinde doğru stok-sipariş yönetimi ve günlük STT kontrolü ile STT'si geçmiş ürün satışına imkân tanımamalıdır. Eğer böyle bir hatada bulunmuş ise; telafi edilebilecek olan tüm mağduriyetleri tüketici memnuniyeti çerçevesinde, şartsız koşulsuz iade politikasını benimseyerek, en hızlı şekilde çözmelidir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Son Tüketim Tarihi ve Tavsiye Edilen Tüketim Tarihi

STT bilgisinin olduğu gıdalarda, Tavsiye Edilen Tüketim Tarihi (TETT) yer almamaktadır. STT (Expiration date, EXP, Expiry date, Use-by dates, Use By) ile TETT (Best Before Dates, BBE, Best if used by) aynı değildir. İlgili yönetmeliğin m.4/2/z/(bb) alt bendine göre TETT, “uygun şekilde muhafaza edildiğinde, gıdanın kendine has özelliklerini koruduğu süreyi gösteren tarihi” belirtmektedir (Resmî Gazete, 2017). O tarihe kadar ürün, kalitesini en iyi şekilde muhafaza edebilmektedir. Ancak belirtilen TETT geçtikten sonra ürünün kalitesi ve besin değeri azalmaya başlamaktadır (Hall-Phillips ve Shah, 2017). Özellikle bakliyat, çay, şeker gibi raf ömrü daha uzun olan gıdaların etiketinde TETT yer almaktadır (Li vd., 2020). Örneğin, aldığımız salça üzerinde yer alan TETT geçmiş olsa bile, kavanozu açtığımızda koku, renk ve duyu özellikler iyiyse, bu o ürünün kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Fakat gıdalarda kötü koku veya lezzet varsa, kesinlikle tüketilmemelidir. Tahıllar, kuru bakliyatlar, konserve, şeker, pastane ürünleri gibi ürünler bu şekilde tüketici inisiyatifiyle karar verilebilecekler arasında sayılabilmektedir (Koçak, 2019). Ancak bunun için belirli koşullarında yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak ambalaj üzerinde belirtilen saklama koşullarına uyulması gerekmektedir (örn. Güneşten uzak, serin ve kuru yerde saklayınız). İkincisi ambalajı kapalı, sağlam, darbe görmemiş ve güvenli bir şekilde duruyor olmalıdır. Üçüncüsü ise ambalajı açtıktan sonra ürünün kokusu, tadı ve görüntüsü normal olmalıdır. Bu şartlar sağlandıktan sonra ürünün, TETT'si geçse de kullanmak riskli olmayabilir. Çünkü bu tarihin geçmesi ürünün bozulduğu anlamına gelmemektedir. Bazı gıdalar tavsiye edilen tüketim tarihinden günler, haftalar ve hatta aylar sonra da tüketilebilmektedir. Ancak uygun koşullarda, ambalaj bütünlüğü bozulmadan muhafaza edilmeli ve tüketilmeden önce tüketici tarafından test edilmelidir. Son kullanma tarihi ile tavsiye edilen tüketim tarihi arasındaki farkın yanlış anlaşılması nedeniyle, her yıl tonlarca gıda çöpe atılarak israf edilmektedir (Kavanaugh ve Quinlan, 2020). Bu açıdan TETT'nin doğru anlaşılması gıda israfının azaltılmasına yardımcı olacaktır (Tayar, 2021).

European Commission'ın (2015), yapmış olduğu araştırmanın önemli sonuçlarından biri de her 10 tüketiciden 9'u STT'nin anlamını doğru şekilde bilmektedir. Tüketicilerin %74'ü TETT'si geçen ürünü tüketmesinde sakınca olmadığını bilmemektedir. Diğer bir ifade ile 10 tüketiciden sadece 3'ü TETT ifadesinin doğru anlamını bilmektedir. Avrupa'daki tüketicilerin ortalama

%47'si TETT'den sonra ürünün kalitesinde bir değişiklik olabileceğini fakat tüketilirse sağlık sorunu yaşamayacağını bilmektedir. Bu oran en yüksek İsveç (%68) ve Estonya'da (%65) iken, Türkiye (%26), Romanya, Bulgaristan, Litvanya ve Polonya ile yakın seviyelerde yer almaktadır.

Ürünlerin güvenliği konusunda daha fazla netlik sağlamak ve gıda israfını önlemek için, tarih etiketlerinin gösterimi standart hale getirilmiştir. Ancak yine de tüketiciler STT, SKT, "...tarihine kadar tüketiniz" ile TETT, "...tarihinden önce tüketilmesi tavsiye edilir" gibi etiketlerin tam olarak ne anlama geldiği bilmediği için tereddüt yaşamaktadır. Bu kafa karışıklığı gıda israfına yol açabilmektedir. Dünyada her yıl 1,3 milyar ton gıda israf olmaktadır (FAO, 2019). Ayrıca bu gıdayı üretmek için harcanan su ve üretimde kullanılan diğer üretim faktörleri de boşa gitmektedir (Varlık ve Balıkcıoğlu, 2021). Diğer yandan, üretim esnasında gerekli standartlara uymadığı gerekçesiyle birçok ürün de çöpe atılmaktadır. Gıda üretmek için boşa harcanan üretim faktörleri de hesaba katıldığından, israfın boyutları daha da artmaktadır (Buzby vd., 2014). İsrafın çoğunluğu tüketici tarafından ve çabuk bozulan ürünlerden (meyve ve sebze, et ve süt ürünleri, ekmek, dondurulmuş ürünler, alkolsüz içecekler) meydana gelmektedir (Nielsen, 2019). Tüketicilerin, ihtiyacından fazla aşırı yiyecek satın alması, stokçuluk yapması (yiyeceklerin zamanında kullanmaması), tarih etiketlerini doğru anlayamaması (STT ve TETT farkı) gibi çeşitli nedenlerle israf artmaktadır.

1.2. STT'nin Tüketici Şikâyet Davranışlarına Etkisi

İşletmelerin şikâyet yönetimi uygulamalarını gerçekleştirebilmesi için şikâyet kavramı, müşterileri şikâyete iten sebepler, şikâyet davranışını etkileyen faktörler, müşteri beklentileri gibi konularda bilinçli olması gerekmektedir. Böylece hem ürüne hem de sürece ilişkin aksaklıklar ile bu aksaklıkların sebep olduğu memnuniyetsizlikler telafi edilebilecektir (Singh, 1988). Bu bağlamda, literatürde, tüketicilerin memnuniyetsizlik durumunda verdiği tepkiler, şikâyet davranışını etkileyen durumsal ve kişisel faktörler, işletmelerin şikâyet davranışı sonrası uygulamaları, şikâyet etme ya da etmeme nedenleri gibi birçok konunun ele alındığı görülmektedir (Tronvoll, 2007). Ayrıca, literatürde memnuniyetsizlik ve şikâyet davranışının birlikte ele alındığı görülmüştür. Bunun temel sebebi memnuniyetsizliğin şikâyetin oluşması için bir başlangıç noktası olmasıdır (Day, 1984). Tüketici şikâyet davranışı çeşitli şekillerde gerçekleşebilmektedir. Şikâyetini firmaya dile getirme, olumsuz ağızdan ağıza iletişim, üçüncü kişi ve kurumlara şikâyet, satın almayı durdurma ya da hiçbir şey yapmama şeklinde gerçekleşebilmektedir (Huang vd., 1996). Tüketici genellikle işletmeye şikâyette bulunmak yerine çıkış (bir daha kullanmama), rakip ürüne geçme, olumsuz ağızdan ağıza iletişim (Word of Mouth Communication-WOM), marka değiştirme gibi tepkileri tercih ettiğinden dolayı işletmeler hatalarını görememektedir. Tüketicilerin bu davranışları tercih etmesi, işletmelerin problemlerini görmesini ve çözmesini engeller iken müşteriyi elde tutma fırsatını da kaçırmalarına neden olmaktadır Ayrıca oluşabilecek olumsuz

WOM'ların da önüne geçilmesini engellemektedir. Önceden kısıtlı çevresine olumsuz WOM yapan tüketici, bugün özellikle de sosyal medya üzerinden yaptığı paylaşımlar ile çok daha büyük ve farklı kitlelere memnuniyetsizliğini iletebilmektedir. Online platformlarda bu tür olumsuz şikâyetler ile karşılaşan potansiyel müşteriler de etkilenmektedir. Özellikle var olan şikâyet siteleri de sorunu daha kurumsal ve kitlesel bir düzeye taşıyarak kamusal bir hal almasını sağlamaktadır (Huete-Alcocer, 2017). Bu nedenle perakendeciler, “her şikâyet bir fırsattır” anlayışı ile müşterilerini, yaşadığı memnuniyetsizliklerini dile getirmeleri konusunda cesaretlendirmelidir. Böylece hem müşterilerin sorunları çözülmüş olacak hem de müşterilerin elde tutulma şansı artacaktır. Ayrıca işletme aksayan yönlerini görerak bunları düzeltme/iyileştirme fırsatı elde etmiş olacaktır.

Az sayıda şikâyet alan ya da hiç şikâyet almayan işletmeler ise, kendisini dev aynasında görmesini engellemek için belirli aralıklar ile memnuniyet anketleri ve gizli müşteri ölçümleri yaptırmalıdır. Bazı tüketiciler şikâyetlerini dile getirirken, bazıları bunu tercih etmemektedir. Bunun nedeni şikâyet davranışının kişisel (bireyin demografik ve psikografik özellikleri ile şikâyete yönelik tutumu) ve durumsal (memnuniyetsizliğe konu olan ürün ile yaşanan soruna ve çözümüne ilişkin bir dizi algı ve beklenti üzerinden şekillenmektedir) unsurlardan etkilenen faaliyetlerin bir bütünü olmasıdır (Tronvoll, 2007).

Tüketici STT ile ilgili yaşadığı memnuniyetsizlik sonucunda üç farklı duruma ilişkin tutum geliştirebilmektedir. İlki, yaşadığı memnuniyetsizliği ürün ve markayla ilişkilendirir. İkincisi, hizmetten kaynaklanan bir memnuniyetsizlik var ise durumu satın alınan yer ya da hizmet sağlayıcısı ile ilişkilendirir. Üçüncüsü hem ürün hem de hizmete ilişkin bir sorun var ise bu durumu hem marka hem de hizmeti veren mağaza ya da aracı firma ilişkilendirebilir (Harcar ve Karakaya, 2005). Hirschman'a (1970) göre memnuniyetsizliğe verilen tepkiler üçe ayrılmaktadır: Çıkış (bir daha kullanmama), dile getirme (firmaya şikâyet etme) ve sadakat (kullanmaya devam etme). Day'e (1984) göre memnuniyetsizliğe verilen tepkiler de üçe ayrılmaktadır: Hiçbir şey yapmama, özel eylem (çıkış/boykot, olumsuz WOM) ve kamusal eylem (şikâyetini firmaya bildirme, yasal başvurular ve tüketici koruma derneği gibi üçüncü kurumlara şikâyet etme).

Üçüncü kişilere ya da kurumlara şikâyet, tüketicinin yaşanan durumu tüketicileri koruma derneği, işletmenin web sitesindeki şikâyet formunu doldurma, müşteri hizmetlerini arama, sosyal medya üzerinden yazma, işletmeye ya da markaya yönelik yasal yollara başvurma (Tüketici hakem heyeti-TÜBİS, ALO 175 tüketici danışma hattı, ALO 174 gıda hattı), şikâyet sitelerine yazma şeklinde gerçekleşebilmektedir (Raval, 2020). Bu davranışın özelliği, şikâyetini firmaya iletmeye istekli olan tüketicinin firmadan istediği düzeltmeyi elde edememesi ve mağdur olan tüketicinin hak arama mücadelesini kanunlar nezdinde devam ettirmek istemesidir (Day, 1984). Bu tür şikâyetler firmaların yapmış olduğu usulsüzlüklerin kamuoyu ile paylaşılmasına vesile olurken, başka mağduriyetlerinde önüne geçilmesini

sağlamaktadır. Usulsüzlük yaptığı tespit edilen firmalara da gerekli cezai işlemler uygulanmaktadır.

1.3. Literatür İncelemesi

Tsiros ve Heilman (2005) yapmış oldukları çalışmada, marketlerdeki çabuk bozulabilir ürünlere yönelik tüketici satın alma davranışını incelemiştir. Bu tür davranışlarının daha iyi anlaşılmasının, tüketicileri bozulabilir ürünlerle ilgili riskler konusunda eğitmeye ve yöneticilerin bu ürünler için (STT ve TETT'si yaklaşmış) etkili promosyon stratejileri uygulamalarına yardımcı olabileceğini ileri sürmüştür. Böylece bozulmadan kaynaklanan israfın azaltılmasına katkı sunulacağını düşünmüşlerdir. Yine aynı araştırmaya göre, farklı ürünlerde tüketicilerin demografik özelliklerine bağlı olarak STT'ye dikkat etme oranları değişmektedir. Harcar ve Karakaya (2005), ABD, Kanada ve Türkiye olmak üzere üç farklı kültürde yoğurt, reçetesiz ilaç ve kamera filmi ürünlerinin son kullanma tarihlerine yönelik tüketici tutumlarını inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre, Amerikalı ve Kanadalı tüketiciler, Türk tüketicilere göre ürünleri satın almadan ve kullanmadan önce ürünlerin son kullanma tarihlerini daha sık kontrol etmektedirler. Bu da kültürün tüketicinin belirsizlikten kaçınmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Sağlam vd. (1999), yapmış oldukları çalışmada şu bulguları elde etmiştir: Tüketicilerin %86'sı ürünün STT'sine önem vermektedir. Tüketicilerin %25,7'si aldıkları besinlerin bozuk çıkması halinde bu ürünleri kullanmayıp attıklarını, %59'u ürünü satın aldıkları kuruluşları uyardıkları ve bozuk malları iade ettiklerini, %15,3'ü ise bu konu ile ilgili resmî kuruluşlara bildirimde bulduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca etiket okuma alışkanlığı olan ve süt-yoğurt, konserve ürünlerini alan kişilerin yaklaşık yarısı STT'yi kontrol etmektedir.

Ketzenberg vd. (2018), yapmış oldukları çalışmada, domates ve balık gibi çabuk bozulabilir olan gıdaların son tüketim tarihleri ve sipariş miktarlarının optimum düzeyde tutulmasını gerektiğini ifade etmişlerdir. Buradan hareketle perakendecilerin tasarruf yapmasını sağlayacak bir model önerisi üzerinde durmuşlardır. Ayrıca, perakendeci, çabuk bozulabilen meyve-sebze, et ve süt gibi ürünlerinin saklama koşullarına dikkat ederek ürünlerin bozulması engelleyecek ortamı sağlamalıdır. En önemlisi de bu tür ürünlerde fire oranını azaltmak ve elde kalmasını engellemek için iyi bir stok yönetimi ile stok miktarını optimum da tutabilmenin yollarını aramalıdır. Li vd. (2020) ise yapmış oldukları çalışmada, SKT'nin bir gıda ürününün algılanan tazeliğini büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir. Çünkü ürünün açık bir SKT'si olmadığında, tüketiciler ürünün kalitesinin zaman geçtikçe monoton bir şekilde düştüğüne inanmaktadır (Wansink ve Wright, 2006). Theotokis vd. (2012), son kullanma tarihi yaklaştıkça ürünlerin daha düşük fiyatlı satılmasının, satılan markanın kalitesine ilişkin olumsuz algılara yol açtığına dair kanıtlar bulmuştur. Önerilen son kullanma tarihleri, tüketicilerin ürünü nasıl algıladıklarını etkiler ve SKT'ye dayalı fiyat değişiklikleri düşük

kaliteye işaret eder ve nihayetinde tüketicinin satın alma kararını etkiler. Kısaca SKT'si yaklaşan ürünlerin düşük fiyat ile satılması (kampanyalı) satılan ürünün markasına karşı olumsuz bir algı oluşturmaktadır. Bu sonuçlar çalışmanın bulgularını da desteklemektedir. Çünkü tüketiciler, yapılan kampanyalar neticesinde indirimli ve ucuz olduğu düşüncesiyle, bu tür çabuk bozulabilen ürünleri satın almış ancak eve gittiğinde almış olduğu ürünlerin STT'sine 2-3 gün kaldığını görmüştür. Neticede tüketici, ürünün STT'sinin yaklaşması nedeniyle kampanyaya yapıldığını ve indirim uygulandığını anlayarak kendini kandırılmış hissetmiştir. Bir kez bu durum ile karşılaşan ve kandırıldığını düşünen tüketici, bir dahaki sefere bu tür kampanyalara karşı risk algılayarak şüphe ile yaklaşacaktır. Eğer satıcı indirimin nedenini (STT nedeniyle) müşterisine şeffaf bir şekilde duyurursa, tüketici bilerek ve isteyerek satın alacağı için kendisini kandırılmış hissetmeyecektir (Sezen, 2004: 224).

Tüketiciler, STT'si geçmiş bir ürünün güvenli olmadığına inanmaktadır (Newsome vd., 2014). Van Garde ve Woodburn (1987) tüketicilerin genellikle SKT'si geçmiş gıda ürünlerini ek duyuşal değerlendirme yapmadan attığını tespit etmiştir. Tüketiciler, bir gıdanın yenilebilirliği konusunda kesin bir yargıç olarak duyularına güvenmediklerini, dolayısıyla kalite veya güvenlik sorgulandığında gıdayı atmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir (Kantor vd., 1997). Bu sonuçlar, tüketicilerin sıcaklık kontrolüne göre SKT'ye daha fazla güvendiğini göstermektedir. Aslında sıcaklık kontrolü, gıda güvenliğini belirlemede çok daha önemlidir, çünkü tarih etiketleri mikrobiyolojik gıda güvenliğini garanti etmemektedir (Newsome vd., 2014; Alongi vd., 2019). Bu durum, çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. İncelenen şikâyetlerin %60,5'i STT'si geçmemiş ürünlere aittir. Bu da çabuk bozulabilen gıdaların üretimden tüketime kadar geçen süreçte, özellikle de depolama, taşıma ve satış yerlerinde standartlara uygun şekilde muhafaza edilemediğini göstermektedir. Literatür incelemesi sonucunda, STT konusunun genel olarak tüketicilerin son kullanma tarihine verdikleri önem, gıda güvenliği bilinci, STT'si yaklaşan ürünlerin fiyatlandırılması, etiketleme ve paketlemeye ilişkin konular özelinde incelendiği görülmüştür. Bu çalışmada ise STT konusu, müşterilerin yaşamış olduğu mağduriyetler sonucunda doğan şikâyetler üzerinden ele alınmıştır. Bu açıdan STT'si geçmiş ürün satın alan tüketicilerin hangi tür ürünlerde mağduriyet yaşadığı, STT kontrolünü ne zaman yaptığı, ürünün bozulmuş olduğunu nasıl anladığı, ilk şikâyet merciinin neresi olduğu, şikâyeti sonucunda nasıl bir tepki ile karşılaştığı, aldığı tepki karşısında oluşan duygu ve düşüncelerinin neler olduğu ortaya koyulmuştur.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. Ayrıca farklı veri kaynaklarını ve yöntemlerini kullanarak araştırmadaki inandırıcılığı artırmak, kategorileşmeye yardımcı olmak,

sınıflamak, çalışmada yapılanları desteklemek ve onaylamak için farklı bir kanıt kaynağı olarak sektörde alanında uzman iki yönetici görüşüne yer verilmiştir (Eisner, 1991; Kiral, 2020).

2.2. Evren ve Örneklem

1 Ocak 2021 ile 21 Ağustos 2021 tarihleri arasında “www.sikayetvar.com” adlı internet sitesi üzerinden tüketicilerin perakendeci markası başlığı altında “Son Tüketim Tarihi” ve Son Kullanma Tarihi’ne yönelik 2443 şikâyet içerisinde 481 şikâyet incelenmiştir. Ayrıca Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın “Alo 174 Gıda Hattı’na gelen şikâyetlerden Karabük İl Müdürlüğü’ne yönlendirilen SKT kapsamındaki şikâyetler talep edilmiştir. Bu talep üzerine ilgili kurum 1 Ocak 2016 ile 17 Mart 2021 arasında STT kapsamında yer alan 100 şikâyeti e-posta yolu ile tarafımıza iletmıştır. 14 şikâyetin STT kapsamında olmaması nedeniyle 86 şikâyet analize dahil edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Dokümanın seçimi ve dokümana erişim ile başlayan analiz sürecinde, Karabük İl Tarım ve Orman Müdürlüğünden alınan ve analize uygun olan 86 müşteri şikâyeti ve “sikayetvar.com” sitesinden alınan 481 müşteri şikâyeti içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Gıda perakendecilerinin satmış olduğu gıdaların STT ile ilgili şikâyetlere yönelik doküman sınırlaması yapılarak incelenecek olan kısımlar belirlenmiştir. Ardından şikâyetlerin detaylı ve derinlemesine okuması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın problemi ve alt problemlerine göre müşteri şikâyetleri NVivo 11 programı yardımı ile analiz edilmiştir. Bunu takiben doküman analizi için temalar oluşturulmuş ve analiz birimlerine yerleştirilerek içerik analizi gerçekleştirilmiştir (Kiral, 2020). Daha sonra dokümanlardan elde edilen veriler sayısallaştırılarak raporlanmıştır.

3. BULGULAR

STT’si geçmiş ürünlere yönelik şikâyetler aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Son Tüketim Tarihi Geçmiş Ürünlere Yönelik Şikâyetler

Gıda türü (A)	STT’nin farkına varıldığı yer(B)	Ürünün durumu (C)	STT’si geçmiş mi? (D)	İlk şikâyet merci (E)	Firmanın Tepkisi (F)	Tüketicinin tepkisi (G)	Şikâyet say.
Peynir	Ev	Bozuk	Evet	Satıcı	Fiş olmadığından iade almadı	Perakendeci markayı terk etme	35
Peynir	Ev	Küflü	Hayır	İnternet	Yeni ürün gönderimi ve özür dileme	Markaya yönelik güven artışı	28
Yoğurt	Ev	Kötü renk	Evet	Satıcı	Yenisi ile değişim	Memnuniyet	42

*Tüketicilerin Son Tüketim Tarihine İlişkin
Şikâyetlerinin İncelenmesi*

Yoğurt	Mağaza	STT'si geçmiş	Evet	Satıcı	Perakendecinin ürünü kaldırmaması	Alo 174'e şikâyet	4
Süt	Ev	Bozuk	Hayır	Satıcı	Yenisi ile değişim	Memnuniyet	29
Süt	Ev	Bozuk	Evet	Alo174	Denetim geçirmesi	Denetimden memnuniyet	23
Süt	Ev	Bozuk	Evet	İnternet	Mağazanın geri dönüş sağlayarak iade alması	Memnuniyet	31
Tereyağ	Ev	Bozuk	Evet	Satıcı	Fiş olmadığından iade almadı	Perak.'nin ceza almasını isteme	14
Yumurta	Ev	Bozuk	Hayır	Satıcı	Para iadesi	Perakendeciye olumsuz tutum	68
Tavuk eti	Ev	Pis koku	Hayır	Satıcı	İade almadı	Perakendeci markayı etme	74
Kırmızı et	Ev	Pis koku	Hayır	Satıcı	Şikâyeti kabul etmeme	Alo 174'e şikâyet	56
Sosis	Ev	Belirtisiz	Evet	Satıcı	Fiş olmadığından iade almadı	Olumsuz eWOM	9
Döner	Ev	Belirtisiz	Evet**	İnternet	Herhangi bir çözüm sunmama	Perakendeciye olumsuz tutum	8
Tatlılar	Ev	Ekşi	Hayır	Satıcı	Fiş var ancak ürün yok diye iade alınmadı	THH şikâyet	34
Çiğ köfte	Ev	Kötü tat	Evet	Satıcı	Farklı şubeden alındı diye iade alınmadı	Olumsuz eWOM	11
Ekmek	Mağaza	STT'si geçmiş	Evet	Satıcı	Ürünü raftan kaldırmadı	Alo 174'e şikâyet	8
Ekmek	Ev	Küflü	Evet	Satıcı	Yenisi ile değişim	Perakendeciye şikâyet	14
Yaş maya	Ev	Küflü	Hayır	Satıcı	Yenisi ile değişim	Memnuniyet	5
Meyve suyu	Ev	Ekşi	Evet	Satıcı	Para iadesi	Yetkili mercilere şikâyet*	8
Bakliyat	Ev	Kurtlu	Hayır	Satıcı	İade ettim	Olumsuz eWOM	41
Diğer gıdalar	Mağaza	STT'si geçmiş	Evet	Alo174	Denetim geçirmesi	Denetimden memnuniyet	25
İncelenen Toplam Şikâyet Sayısı							567

*Tüketici halk sağlığını korumak adına yine de yetkili mercilere şikâyet etmiştir.

** Ürünü kampanya nedeniyle tüketiciye ucuza teklif etmişlerdir.

Tablo 2'de ise Tablo 1'de gösterilen "STT'si geçmiş ürünlere yönelik şikâyetler" yüzdeleri ile birlikte gösterilmiştir.

Tablo 2. STT'si Geçmiş Ürünlere Yönelik Şikâyet Yüzdeleri

A	%	C	%	G	%	F	%
Peynir	11,1	Bozuk	35,2	Perakendeci markayı terk etme	19,2	Fiş olmadığından iade almadı	10,2
Yoğurt	8,1	Küflü	8,2	Markaya yönelik güven artışı	5	Yeni ürün gönderimi ve özür dileme	5
Süt	14,6	Kötü renk	7,4	Memnuniyet	18,8	Yenisini ile değişim	15,8
Tereyağ	2,4	STT'si geçmiş	6,5	Alo 174'e şikâyet	12	Ürünü raftan kaldırmadı	2,1
Yumurta	12	Pis koku	23	Denetimden memnuniyet	8,4	Denetim geçirmesi	8,4
Tavuk eti, Kırmızı et, Sosis, Döner	25,9	Belirtisiz	3	Perak.'nin ceza almasını isteme	2,5	İade alma	12,6
Tatlılar, Çiğ köfte	7,9	Ekşi	7,4	Perakendeciye olumsuz tutum	13,4	Para iadesi	13,4
Ambalajlı Ekmek	3,8	Kötü tat	2	Olumsuz eWOM	10,7	İade almadı	13
Yaş maya	0,8	Kurtlanmış	7,3	THH şikâyet, Yetkili mercilere şikâyet	7,5	Şikâyeti kabul etmeme	9,8
Meyve suyu	1,4	D	%	Perakendeciye şikâyet	2,5	Herhangi bir çözüm sunmama	1,4
Bakliyat	7,23	Evet	41	E	%	Fiş var ancak ürün yok diye iade alınmadı	6
Diğer gıdalar	4,4	Hayır	59	Satıcı	79,7	Farklı şubeden alındı diye iade alınmadı	1,9
B	%			İnternet	11,8		
Mağaza	6,5			ALO174	8,5		
Ev	93,5						

Tablo 1 incelendiğinde iki önemli husus göze çarpmaktadır. İlki STT'den mağdur olan tüketicinin ilk müracaat ettiği yerin (ilk şikâyet merci) tüketicie verdiği tepkidir. İkincisi ise firmanın tepkisi karşısında tüketicide oluşan duygu ve neticesinde verdiği tepkidir (tüketicinin tepkisi). Genellikle tüketicinin ilk müracaat (şikâyet merci) yeri satıcıdır. Burada perakendecinin kurumsal iade politikası büyük önem arz etmektedir. Son yıllarda, tüketici memnuniyetine önem veren kurumsal markalar koşulsuz iade politikasını benimsenmektedir. Ancak aldığı ürünü iade etmek isteyen tüketici alışveriş fişini ve ürünü yanında bulundurmak zorundadır. Müşteri odaklı hareket eden bazı gıda perakendecileri, fiş veya üründen herhangi biri olsa da ürünü iade almaktadır. Hatta hiçbiri olmasa da sadık müşterilerinin sözüne itimat ederek iadeyi kabul etmektedir. Özellikle bazı zincir gıda perakendecileri, kendi üretimi olan veya ürettirmiş olduğu özel markalı (Private Label-PL) ya da market markalı ürünlerini fiş dahi talep etmeden iade alabilmektedir.

Tablo 2'ye göz atıldığında ise, genellikle çabuk bozulabilen, buzdolabında muhafaza edilmesi gereken ürünler hakkında STT ile ilgili

şikâyetlerin olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin paketlenmesinden satışına kadar soğuk zincirinin bozulmaması çok büyük önem arz etmektedir. Bu sağlandığı takdirde ürünün, STT'si dolmadan önce bozulması pek mümkün olmayacaktır. Ancak incelenen şikâyetlerin %59'u STT'si geçmemesine rağmen bozulan ürünlere yöneliktir. Tablo 3'de buna dair "sikayetvar.com" sitesinden alınan üç şikâyet örneğine de yer verilmiştir.

Tablo 3. STT Kontrolüne Rağmen Ürünün Bozuk Çıkması Alt Temasına Ait Örnek Şikâyet İfadeleri

"Süt içinde ne olduğunu bilmediğim pütürlü şeyler vardı. Son kullanma tarihi geçmemişti. 1 litrelik kutu idi ve hepsini bir kerede boşalttığım için bu şeyleri fark edebildim ama 200 ml olanları çocuklara içiriyorum belki onlarda da vardı ve fark etmedik. GörSELLERDE DE NET BİR ŞEKİLDE GÖRÜLÜYOR."

"Son kullanma tarihi geçmemiş kutu ayran küflü çıktı! Genelde kapağı tamamen açmadan yandan biraz açar ve içerim ancak bu sefer içmek için tamamen kapağı açtım ve şoka girdim iğrenç bir görüntü çıktı kapağın altından. Nasıl olabilir böyle bir ihmal, çok tiksindim. Ya bakmadan içseydim!"

"Bir hafta önce xxx den almış olduğumuz xxx sucuk son kullanma tarihi geçmemiş olmasına rağmen buzdolabında paketi açılmamış haldeyken şişti ve içi nemlendi. İnternette araştırduğumuzda bu sucuğun bakteri ürettiği, sağlığa zararlı olduğu ve kesinlikle tüketilmemesi gerektiğini öğrendik. Yıllardır tükettiğimiz markanın böyle bir ürünü tüketiciye sunması bizi hayrete düşürdü."

"xxx ilçesi xxx şubesinde bugün karşılaştığım bir durum. Kaşar peyniri, süzme peyniri, tava yoğurdu gibi ürünlerde inanılmaz bir indirim vardı ve şaşırđım. Ürünlerin son kullanma tarihini incelediğimde hepsinin geçmiş olduğunu gördüm. Yapmayın! Çoğu insanımız bu kadar dikkatli olmayıp bu ürünlerden alıyor. Çöpe atmak yerine, üç beş lira daha fazla kazanmak için insanlara satıyorsunuz, yazıktır!"

Tablo 3'deki örnek şikâyetlerde de görüleceği üzere, tüketici STT'sini kontrol ederek almasına rağmen ürün bozuk çıkmıştır. Tüketici kimi zaman, ürünü açar açmaz kokusundan, tadından, görüntüsünden hemen fark edebilir iken kimi zaman da bir kısmını tükettikten sonra fark edebilmektedir. Hatta birkaç şikâyette tüketiciler kendilerinin ve çocuklarının ciddi manada zehirlendiğini ve hastaneye yatmak zorunda kaldığını beyan etmiştir. Bu durumda tüketici, sadece perakendeciye değil markaya karşıda olumsuz tutum besleyebilmektedir. Ancak tüketici, ürünün markasına güveniyor ve daha önce güvenle tükettiği bir marka ise suçu daha çok (%68,7) perakendecide arama eğilimindedir.

İkinci olasılıkta ise tüketici ürünü STT'sine bakmadan satın almaktadır. Buradaki sorun tamamen tüketicinin etiket okuma alışkalığının olmamasından kaynaklanmaktadır. Eğer tüketici ürünü almadan önce, STT'sine bakmış olsa,

zaten STT'si geçmiş olan ürünü satın almayacak ve mağduriyet yaşamayacaktır. Ancak etiketi okumadan alan (%93,5) tüketici, eve gelip ürünün bozuk olduğunu anladığında mağduriyet yaşamaktadır. Hatta bozuk olduğunu, ancak zehirlendikten sonra anlayabilmektedir. Tablo 4'te buna dair "sikayetvar.com" sitesinden alınan üç şikâyet örneğine yer verilmiştir.

Tablo 4. STT'si Kontrol Edilmeden Alınan Ürünün Bozuk Çıkması Alt Temasına Ait Örnek Şikâyet İfadeleri

"Çocuğumun doğum günü için xxx marketten pasta aldım ancak akşam misafirlerimle pastayı kesip yediğimizde pastanın ekşimiş ve bozulmuş olduğunu anladık. Sonra kutusundaki son kullanma tarihine baktım ve geçmiş olduğunu gördüm. Ve o akşam doğum günü pastasını bile yiyemeyen çocuğumun doğum günü mahvoldu. Biz fark etmesek belki de çocuklar yiyecek ve zehirlenecekti. Yarın pastayı götürdüğümde biraz direndikten sonra neyse ki yetkili kişi geldi ve iade aldılar. Sonra da özür dilediler. Bazı şeyler özür dilemek kadar basit değil. Kaçan keyfim, iade etmek için onca geldiğim yol ve harcadığım zaman ne olacak..."

"Bir paket xxx kemiksiz tavuk göğsü et aldım. Hemen ardından eve geçtim ve pişirmek üzere paketi açtığım anda inanılmaz derecede kötü bir koku yayıldı. Bildiğiniz, bozuk! Son kullanma tarihine 1 gün kaldığını gördüm. Fişiyile beraber aldığım markete geri götürdüm. Nitekim onlar da koktuğuna karar verdi. Hatta sabah teslim aldıklarını söyleyerek topu tedarikçiye attılar. Geri iade yapıldı. Paramı geri aldım. Lakin bunların yanı sıra; Tedarikçi firma veya market nasıl olur da son kullanma tarihine 1 gün kalan ürünü satışa sunar?"

"xxx marka bir paket tavuk kanat satın aldık. Aynı günün akşamında, eşimle beraber tükettik. Son kullanma tarihine henüz 4 gün olduğu için açıkçası pişirme öncesinde rengine veya kokusuna dikkat etmedim. Yedikten 3-4 saat kadar sonra bende aşırı derecede mide bulantısı ve ağrısı, istifra şeklinde gelen semptomlar başladı. Doktora şikâyetleri anlattığımızda, gıda zehirlenmesi yaşadığımızı öğrendik. Ertesi gün yine acillik olduk. Ya xxx marka bozuk ürün gönderiyor ya da xxx market soğuk zincirde muhafaza edilmesi gereken ürünleri önemseniyor veya daha da kötüsü raf ömrü bitince yeni etiket basıyor. İnsan hayatı bu kadar ucuz olmamalı."

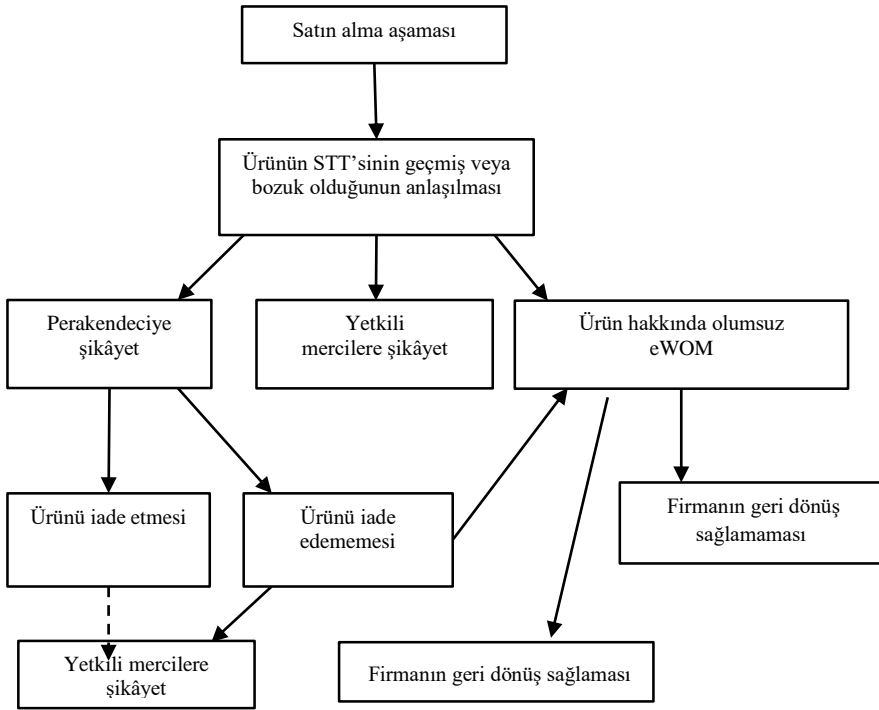
Tablo 5. Zincir Market Yöneticilerinin Konuya İlişkin Görüşleri

Yönetici 1: “Kurumsal ve müşteri memnuniyetini ilke edinen gıda perakendecileri hem SKT hem de iade konusunda çok titiz davranmaktadırlar. Artık nakliye yapan araçlar ve depolar otomasyon sistemi ile takip edilmektedir. Her mal teslim işleminde de ilgili kişiler bu kontrolleri yapmalıdır. Yine her gün düzenli olarak personeller SKT kontrollerini yapmalıdır. Eğer bu önlemlere rağmen gözden kaçan veya istisnai bir durum yaşanmış ise müşteriler fiş ve kredi kartı slipi ile birlikte alışverişini yaptığı yere veya en yakın şubesine giderek ürününü iade etmelidirler. Yoğun rekabetin yaşandığı sektörde artık çoğu kurumsal marka koşulsuz iade garantisi politikası ile hareket etmektedir. Elllerinden gelen kolaylığı da müşteri memnuniyeti açısından göstermeye çalışmaktadırlar.”

Yönetici 2: “Normal şartlar altında tüketicilerin STT’si geçmemiş ancak yine de bozuk olan ürünler ile karşılaşılması gerekir. Eğer böyle bir durum söz konusu ise başka tüketicilerin de sağlığı açısından hemen yetkili mercilere şikâyet edilmesi gerekiyor. Üretici, aracı ve satıcı soğuk zinciri kırmış ise yani bunlardan biri gerekli depolama, sevkiyat ve saklama koşullarına uymamışsa ürün STT tarihinden önce bozulabilir. Özellikle et, süt ve donuk ürünlerin korunmasında sıcaklık hayati önem taşır. Çünkü bu sıcaklık değişimleri ve hijyenik olmayan şartlar mikroorganizmaların üremesine zemin hazırlar. Bunların ürememesi için üretimden tüketime kadar diğer bir ifade ile tarladan çatala kadar soğuk zincirin kırılmaması gerekiyor. Ayrıca zincirin her bir halkası da kendine gelen malları kontrol ederek teslim almalıdır.”

Kaynak: İki zincir market yöneticisinin online toplantı platformundaki konuşmalarından derlenmiştir.

Çalışmanın kapsamını, fiziksel mağaza alışverişlerinden kaynaklı şikâyetler oluşturmaktadır. Bundan dolayı, bir ürünün STT’sinin geçmiş olması veya gıdanın bozuk olması ayıplı mal kapsamında değerlendirildiğinden, tüketici yasal olarak iade etme hakkına sahiptir. Bu durumda, incelenen şikâyetler kapsamında, tüketicilerin Şekil 1’de görülen semaya benzer bir sırayı-süreci takip ettiği görülmektedir.

Şekil 1. Ürünün STT'sinin geçmiş veya bozuk olduğunu anlayan tüketicinin yaşamış olduğu süreç

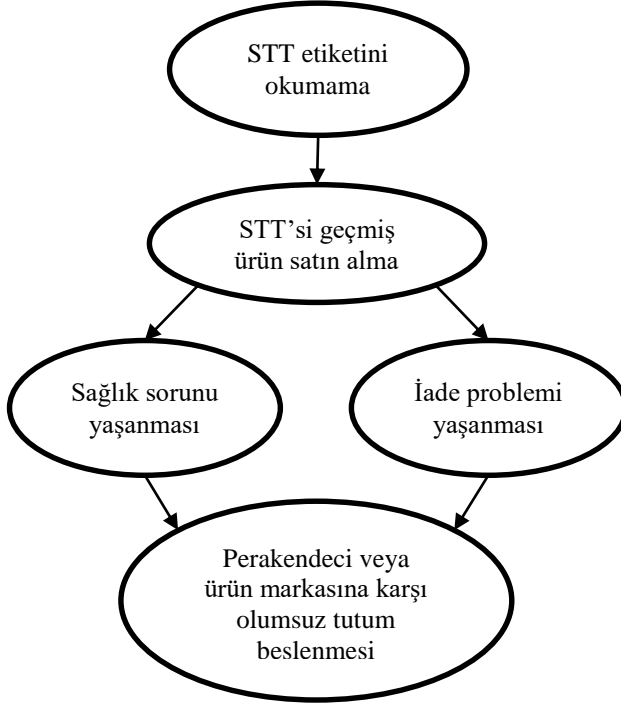
Kaynak: Çalışma kapsamında zazarlar tarafından incelenen müşteri şikâyetlerine dayalı olarak geliştirilmiştir.

Tüketiciler, bazı şikâyetlerinde perakendecilerin indirim ve kampanya adı altında STT tarihi yaklaşan hatta geçen ürünleri satmaya çalıştığını ifade etmişlerdir. Bu durumun tüketicide, kampanyaya giren gıda ürünlerinin STT'sinin yaklaşmış olabileceği, yönünde algı oluşturduğu gözlenmiştir. Bu tür usulsüzlükler, ileride gerçekten kampanyaya giren STT'li ürünlere, şüpheyile yaklaşılmasına neden olabilir. Diğer açıdan, TETT'si yaklaşan uzun ömürlü ürünlerinde kampanyaya girmesi, tüketicide benzer endişeler oluşturabilir.

STT, bir yandan tüketiciyi mağdur eder iken, diğer yandan da perakendecinin karlılığını (fire olarak düşülmektedir) düşürmektedir. Ayrıca israf boyutu ile de her yıl milyarlarca ton gıdanın çöpe atılmasına neden olmaktadır (Toma, 2020).

Son olarak incelenen şikâyetler kapsamında; satın alma esnasında ürünün STT'sini okumayan bir müşterinin (%93,5), STT'si geçmiş bir ürün satın alması durumunda (%41), ürünün bozulmuş olabileceği ihtimalinden dolayı sağlık sorunu ya da iade problemi (%42,3) yaşayabileceği görülmüştür. Ayrıca bu problemleri yaşayan tüketicilerin, perakendeci veya ürün markasına

karşı olumsuz tutum beslediği görülmüştür (%32,6). İncelenen şikâyetler kapsamında elde edilen bu sonuçların daha rahat anlaşılabilmesi için Şekil 2 oluşturulmuştur.

Şekil 2. STT kaynaklı müşteri şikâyeti sonucunda perakendeci veya ürün markasına karşı gelişen olumsuz tutuma ilişkin süreç

Kaynak: Çalışma kapsamında analiz edilen müşteri şikâyetlerine dayalı olarak yazarlar tarafından şematize edilmiştir.

Sonuç

Gıda perakendecilerinin, müşteri memnuniyetini arttırmaya çalıştığı ve bu konuda yoğun rekabet ettiği bir gerçektir. Ancak STT'ye yönelik şikâyetler, çoğu zaman anlık çözümler ile ortadan kaldırılmaktadır. STT'ye önlem olarak raftaki ürünlerin tarihine bakılarak göz ile kontrolü gerçekleştirilmektedir. Ancak yetersiz sayıda ve deneyimsiz personel ile çalışılması STT kontrolündeki hataları arttırmaktadır. Bu konuda işletmelerin STT'ye yönelik tutum ve politikaları önem arz etmektedir (Amorim vd., 2014). STT sorunlarına hem kurumsal hem de şahıs işletmelerinde rastlanabilmektedir. Bugün, kurumsal işletmeler dahil bu konuda otomasyona dayalı bir çözüm bulamamıştır. Çünkü kısa zaman aralıklarında çok fazla ürün sirkülasyonu (mal giriş ve çıkışları) yaşanmaktadır. Bu farklı ürünlerin farklı STT tarihlerinin her birini sisteme girmek ve aktarmak şuan için zaman ve maliyet açısından karlı değildir. Ancak buna yönelik dijital çözümler üzerinde

çalışılmaktadır (Grunow ve Piramuthu, 2013). Çalışma sonucunda, STT kaynaklı olarak mağdur olan tüketicinin, hakkını aramak için çeşitli şekillerde tepkisini (perkandeciye ve yetkili mercilere şikayet, olumsuz WOM) gösterdiği görülmüştür. Özellikle gıda perakende sektöründe yoğun rekabetin yaşandığı bir dönemde, STT kaynaklı mağduriyetler göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan telafi edilebilecek olan tüm mağduriyetler müşteri memnuniyeti temelinde, şartsız koşulsuz iade politikasını benimseyerek, en hızlı şekilde çözümlenmelidir.

Bugün, STT'si geçen bir ürünü satın alan tüketicinin, STT tarihini kontrol etmeden aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü tüketicilerin %93,5'i bu ürünlerin STT'sinin geçmiş olduğunu evde fark ettiklerini beyan etmiştir. Bu ürünlerin STT'sinin geçmiş olduğunu ise çoğunlukla, ürünü aldıktan sonraki görüntüsü ve kokusundan anlamaktadırlar (%74,3). Bazı ürünlerin ise görüntü ve koku olarak normal olduğu, ancak pişirme esnasında bozuk olduğunun anlaşılabilirliği ifade edilmiştir (%3). Hatta bir çok tüketici, ürünün STT'sinin geçmemiş olmasına rağmen, bir şekilde (görüntü, koku ve tat) ürünün bozuk olduğunu fark edebilmiştir (%83,2). Kimi tüketiciler ise ancak yaşadığı acil ve ciddi sağlık problemleri (halsizlik, karın ağrısı, kramplar, bulantı, kusma, iştah kaybı, ishal vb.) neticesinde ürünün STT'sinin geçmiş veya bozulmuş olduğunu anlayabilmiştir. Benzer şekilde Van Boxstael vd. (2014) Belçika'da 907 tüketici ile yapmış olduğu çalışmada, tüketiciler bir gıdanın yenilebilir olduğuna karar verirken %82,5'i görsel olarak kontrol etme ve koklama yolunu tercih ederken %67,5'i raf ömrüne, %50,4 ise tadına bakmayı tercih etmiştir.

İncelenen şikâyetlerde, tüketiciler STT'si geçen veya geçmese de bozulmuş ürünlerden dolayı sağlıklarının tehlikeye atıldığını, insan hayatı ile oynandığını ve bununda cezasız kalmaması gerektiğini düşünmektedirler. Ancak tüketiciler çoğu zaman, ürünü iade etmemekte ve gıda denetiminin yapılmasını sağlayacak yetkili mercilere başvurmamaktadır. İncelenen şikâyetler içerisinde doğrudan yetkili mercilere başvuruların oranı %29,8 iken ALO174'e müracaat edenlerin oranı %8,4'tür. ALO 174, son tüketim tarihi geçmiş olan ürünlerin ihbar edilmesi gereken en önemli yetkili mercilerden biridir. ALO 174'e yapılan şikâyet sonucunda tüketiciye muhakkak geri dönüş yapılarak bilgi verilmektedir. Şikâyet sonucunda satıcı ve üretici firmada olumsuzluk tespit edildiğinde gerekli yasal işlemler başlatılmaktadır. STT'si geçmiş ürünün tüketiciye bir zararı tespit edilirse savcılığa suç duyurusu, ürünlerin imhası ve gerekli para cezaları uygulanmaktadır. Tüketicinin zehirlenmesi durumunda, Tarım ve Orman Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı yetkilileri gerekli değerlendirmeleri yaparak zehirlenmenin kaynağı ve etkilenen kişi sayısını tespit ederek idari ve adli işlemleri tesis etmektedir.

STT'den dolayı, hem sağlık hem de iade problemleri yaşayan tüketiciler, maddi ve manevi mağdur olduklarını ifade etmişlerdir. Bu mağduriyetleri sonucunda perakendeciye ve markaya karşı güvenlerinin azaldıklarını ifade etmişlerdir (%76,3). Başta perakendeciye daha sonra ürün markasına karşı oluşan güven sorunu, tüketicinin bu markalara karşı algılamış

olduğu riski arttırmaktadır. Tüketicinin, sağlığının riske atılması, iade sürecinde enerji, zaman ve para kaybetmesi, perakendeci ve ürün markasına karşı olumsuz tutuma neden olmaktadır. Bu olumsuz tutum ileriki zamanlarda perakendeci (%19,2) ve ürün markasını terk etme şeklinde gerçekleşebilmektedir.

STT'si geçmiş ürün satışı, ayıplı ürün satışı olarak değerlendirildiğinden dolayı, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a (TKHK) göre, tüketicinin dört seçimlik hakkı bulunmaktadır. İlgili kanunun m.11/1/ (a) ve (ç) bentlerine göre, ürünlerinin iadesinde tüketici ister ürünü yenisi ile değiştirebilir isterse de parasını geri alabilir (Resmî Gazete, 2013). Yine ilgili kanunun m.10/1 fıkrasına göre, *“Teslim tarihinden itibaren altı ay içinde ortaya çıkan ayıpların, teslim tarihinde var olduğu kabul edilir. Bu durumda malın ayıplı olmadığına ispatı satıcıya aittir. Bu karine, malın veya ayıbın niteliği ile bağdaşmıyor ise uygulanmaz.”* Hükmü ile ispat yükünün satıcıya ait olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle fiş satıcının ispat yükü açısından önemlidir. Ancak bazı durumlarda perakendeci fiş veya ürün olmadığı, başka şubeden alındığı, iade süresinin geçtiği gibi gerekçeler ile iade almayabilmektedir. Satın aldığı ürün bozuk ve tüketilemez durumda olduğu için maddi ve manevi mağdur olan tüketici bir de ürünü iade edemediğinde, kendini kandırılmış ve haksızlığa uğramış hissetmektedir. Bu durumda, ürünü iade edemediği için perakendeciye kızgın olarak mağazadan ayrılmaktadır. Kızgınlığının derecesine bağlı olarak da bir karara varmaktadır. Ya bir daha o perakendeciye tercih etmeyecektir, ya da kızgınlığı geçtikten sonra aynı yerden alışverişe devam edecektir. Evine en yakın mağaza olması, fiyatlarının uygun olması, aradığı markaların orada bulunması gibi nedenlerle de aynı yerden alışverişe devam etmek zorunda da kalabilir. Kızgın olan tüketicinin diğer bir davranışı ise, yetkili mercilere şikâyettir. Böylece mağduriyetinin giderilmesini ve firmanın denetlenmesini sağlayabilir.

Bu açıdan 6502 sayılı TKHK'nın temel amacı, tüketicilerin ekonomik çıkarlarının korunması ve tüketicilerin zararlarının tazminidir. Ancak, tüketicilerin zararlarının tazmin edilmesi, temel olarak satın aldığımız mal veya hizmetin ayıplı ve kusurlu olması şartına bağlanmıştır. Çünkü 6502 sayılı Kanun gereğince, mağaza, işyeri gibi satış mekânlarında yapılan peşin satımlarda satışa konu mallarda herhangi bir ayıp yoksa tüketicilerin değişim veya iade etme hakkı bulunmamaktadır. Ancak ilgili firma tarafından iade veya değişim hususunda herhangi bir taahhütte bulunulması halinde iade veya değişim mümkün olabilmektedir. *“Kanunlarda veya taraflar arasındaki sözleşmede daha uzun bir süre belirlenmediği takdirde, ayıplı maldan sorumluluk, ayıp daha sonra ortaya çıkmış olsa bile, malın tüketiciye teslim tarihinden itibaren iki yıllık zamanaşımına tabidir.”* ibaresi yer almaktadır (Resmî Gazete, 2013). Tüketici iki yıllık zamanaşımı süresi içerisinde tüketici hakem heyetine başvuruda bulunarak mağduriyetinin giderilmesini talep edebilmektedir. Fakat mesafeli sözleşmeler yönetmeliğinin m.14/1 fıkrasına göre internet üzerinden yapılan satışlarda *“Tüketici, on dört gün içinde*

herhangi bir gerekçe göstermeksizin ve cezai şart ödemeksizin sözleşmeden cayma hakkına sahiptir.” ibaresi yer almaktadır (Resmî Gazete, 2014).

Tüketicinin etiket okuma alışkanlığı kazanması, hem bozuk gıda ürünlerinin tüketilmesinden doğan mağduriyeti engelleyecek, hem de kişinin iade sürecinde zaman ve enerjisi kaybetmesini engelleyecektir. Grunert vd.’nin (2010: 177), yapmış olduğu çalışmaya göre kişinin gıda etiketlerindeki beslenme bilgilerini anlaması o kişinin temel beslenme bilgisine (nutrition information) sahip olup olmadığına dayanmaktadır. Samotyja (2021), ambalajın en önemli işlevlerinden birinin iletişim ve bilgi iletmek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca STT’nin ambalaj üzerinde standart (teknik yönleriyle) bir gösterimi (yazı tipi, boyutu gibi) olduğunda özellikle gençler ve yaşlılar açısından daha okunur, görünür ve anlaşılır olacağını düşünmektedir. Yine, kamunun da STT ve TETT konusunda yapacağı bilgilendirme çalışmaları gıda israfının azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Köse ve Yaman (2010) tüketicilerin, ürünlerin STT’sini kontrol etmeyi alışkanlık haline getirmesi gerektiğini bunun için de ilköğretim çağlarında müfredatta bu konuya yer verilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Bakal (2021) ise online alışverişlere dikkat çekerek tüketicinin internet üzerinden yaptığı alışverişlerde STT kontrolü yapamadığını bu nedenle ürün teslim alır almaz bu kontrolü gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Özgül ve Aksulu (2006), incelenen bilgi türü açısından STT’nin hala en önemli bilgi olma özelliğini koruduğunu vurgulamışlardır.

STT ve TETT tarihinin ayrımını bilen tüketicilerin sayısındaki artış, gıda israfının önlenmesine yardımcı olacaktır (Kavanaugh ve Quinlan, 2020: 2). Tüketici, satın aldığı gıda ürününü evde stoklarken, TETT’sini üzerine not düşebilir. Böylece, ilk giren ilk çıkar (First in First Out-FIFO) ilkesi ile STT’si önce olanı öne koyabilir. Ayrıca Tsiros ve Heilman’a (2005) göre tüketiciler STT ile ilgili geçmiş satın alma deneyimlerine dayalı olarak bazı ürünlerde daha fazla risk algılamaktadır. Bu durum o ürünleri satın alırken, STT’sini kontrol etme eğilimini arttırmaktadır. Eğer belirli markaların son tüketim tarihinden kaynaklı sıkıntılar yaşanmış ise tüketiciler o markalara karşı olumsuz tutum beslemektedir.

Bu nedenle tüketiciler, son kullanma tarihi en geç olan ürünü, satın alma eğilimindedirler (McLean-Meynsse ve Cavalier, 2004: 47). ABD’de bir gıda mağazasının stoklarının, bir senede ortalama %4,5’i son kullanma tarihini doldurmaktadır. Bu oran mağaza büyüklüğüne göre senelik 70.000 ile 340.000 \$ arasında bir gider ortaya çıkarmaktadır. Firmalar bu meblağı en aza indirebilmek için bazı çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalardan biri de son kullanma tarihi yaklaşan ürünleri karlı bir şekilde elden çıkarabilmek ve israfı azaltabilmek için ürün bedelinde indirim (çeşitli promosyonlar) yapmaktır (Tsiros ve Heilman, 2005: 114).

Ancak incelenen şikâyetlerde tüketicilerin, son kullanma tarihli kampanyaya giren ürünleri satın almalarından dolayı mağduriyetler yaşadığı görülmüştür. Bu nedenle tüketiciler, kampanyalı ve çabuk bozulabilen (et, süt, yumurta vb.) ürünlere karşı temkinli yaklaşmakta hatta şüphe ile bakmaktadır.

Bu durum, özellikle mağduriyet yaşayan tüketicilerin, aynı perakendecinin uzun ömürlü gıda ürünlerine yönelik yapmış olduğu kampanyalara da şüphe ile yaklaşılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle işletmeler bu tür ürünlerin siparişini, geçmiş dönem satış ortalamalarını analiz ederek, optimum düzeyde vermelidir. Gün ve Orhan (2011)'da bireylerin en çok üretim ve son kullanma tarihi ile besin öğelerini dikkate aldığı belirtmiştir. Ayrıca tüketicilerin en fazla uzun ömürlü süt (UHT süt), yoğurt ve beyaz peynirde etiket bilgisine göre değerlendirme yaptığı tespit etmiştir.

Örnekleme, "sikayetvar.com" web sitesine ve ALO174'e şikâyet edebilecek yeterlilikte (teknoloji kullanım seviyesi) ve bilincinde (hakkını arama yollarını bilmesi) olan tüketicilerden oluşmaktadır. Çalışma, bu gibi yöntem ve örneklem seçiminden kaynaklı belirli sınırlılıklara sahiptir. Bu nedenle sonuçlar genellenemez. Gelecek araştırmalarda farklı örneklem ve veri toplama araçları seçilebilir. Ayrıca müşteri şikâyetleri bağlamında, ayıplı ve kusurlu mal ile iade ve cayma hakkı konuları incelenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Volkan Temizkan %50 – Muhammed Ali Yetgin %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Karabük İl Tarım ve Orman Müdürlüğü yöneticilerine, göstermiş olduğu ilgiden dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Volkan Temizkan %50 – Muhammed Ali Yetgin %50

Funding and Acknowledgement: We would like to thank the managers of the Ministry of Agriculture and Forestry, Karabük Provincial Directorate of Agriculture and Forestry, for their interest.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

- Alongi, M., Sillani, S., Lagazio, C., & Manzocco, L. (2019). Effect of expiry date communication on acceptability and waste of fresh-cut lettuce during storage at different temperatures. *Food Research International*, 116, 1121-1125.
- Alpuğuz, G., Erkoç, F., Mutluer, B., & Selvi, M. (2009). Gençlerin 14-24 Yaş gıda hijyeni ve ambalajlı gıdaların tüketimi konusundaki bilgi ve davranışlarının incelenmesi. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 66(3), 107-115
- Amorim, P., Costa, A. M., & Almada-Lobo, B. (2014). Influence of consumer purchasing behavior on the production planning of perishable food. *OR Spectrum*. 36(3), 669-692.

- Avermaete, T., Roest, R., Mathijs, E., & Vranken, L. (2013). Consumers' behavior regarding the use of expiry dates on food packages. *Proceedings of the Nutrition Society*. 72(OCE5).
- Bakal, S. (2021). İnternette alışıverışte 'son kullanım tarihi' uyarısı, *Hürriyet Ekonomi Haberleri*, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/internette-alisveriste-son-kullanim-tarihi-uyarisi-41860352/> (Erişim tarihi: 07 Şubat 2021).
- Buzby, J. C., Farah-Wells, H., & Hyman, J. (2014). The estimated amount, value, and calories of postharvest food losses at the retail and consumer levels in the United States. *USDA-ERS Economic Information Bulletin*, (121).
- Day, R. L. (1984). Modeling choices among alternative responses to dissatisfaction. *Advances in Consumer Research*. 11(1), 496-499.
- Eisner, E. W. (1991). The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice. Toronto: Collier Macmillan, Canada
- Eryılmaz, G. A., Kılıç, O., & Başer, U. (2018). Gıda güvenliği konusunda tüketici davranışlarının belirlenmesi: Samsun ili kentsel alan örneği. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 237-245.
- European Commission (2015) Flash eurobarometer 425: food waste and date marking. *European Commission*, Brussels
- FAO-Food and Agricultural Organization of the United Nations (2019). Food loss and foodwaste. <http://www.fao.org/food-loss-and-food-waste/en/>, (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2021).
- GGD-Gıda Güvenliği Derneği (2019). Gıda kaybı ve etiket okuma araştırması. <https://www.ggd.org.tr/gida-kaybi-ve-etiket-okuma-arastirmasi/> (Erişim Tarihi:11.08.2021)
- Grunert, K. G., Wills, J. M., & Fernández-Celemín, L. (2010). Nutrition knowledge, and use and understanding of nutrition information on food labels among consumers in the UK. *Appetite*, 55(2), 177-189.
- Grunow, M., & Piramuthu, S. (2013). RFID in highly perishable food supply chains—Remaining shelf life to supplant expiry date? *International Journal of Production Economics*, 146(2), 717-727.

- Gün İ., & Orhan, H. (2011). Süt ve ürünleri tüketicilerinin etiket bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2011, 1.1: 45-51.
- Güneş, F. E., Aktaş, Ş., & Korkmaz, B. İ. O. (2014). Tüketicilerin gıda etiketlerine yönelik tutum ve davranışları. *Akademik Gıda*, 12(3), 30-37.
- Hall-Phillips, A., & Shah, P. (2017). Unclear confusion and expiration date labels in the United States: A consumer perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 35, 118-126.
- Huete-Alcocer, N. (2017). A literature review of word of mouth and electronic word of mouth: Implications for consumer behavior. *Frontiers in psychology*, 8, 1256.
- Harcar, T., & Karakaya, F. (2005). A cross-cultural exploration of attitudes toward product expiration dates. *Psychology & Marketing*, 22(4), 353-371.
- Havelaar, A. H., Nauta, M. J., & Jansen, J. T. (2004). Fine-tuning food safety objectives and risk assessment. *International Journal of Food Microbiology*, 93(1), 11-29.
- Hirschman, E. C. (1980). Innovativeness, novelty seeking, and consumer creativity. *Journal of consumer research*, 7(3), 283-295.
- Huang, J. H., Huang, C. T., & Wu, S. (1996). National character and response to unsatisfactory hotel service. *International Journal of Hospitality Management*, 15(3), 229-243.
- Kantor, L. S., Lipton, K., Manchester, A., & Oliveira, V. (1997). Estimating and addressing America's food losses. *Food Review/National Food Review*. 20(1482-2016-121447), 2-12.
- Kavanaugh, M., & Quinlan, J. J. (2020). Consumer knowledge and behaviors regarding food date labels and food waste. *Food Control*, 115, 107285.
- Koçak, D., (2019). Son Kullanma Tarihi ve Tavsiye Edilen Tüketim Tarihi farkı, <https://www.milliyet.com.tr/cadde/dilara-kocak/son-kullanma-tarihi-ve-tavsiye-edilen-tuketim-tarihi-farki-2894919>, (Erişim tarihi: 25 Haziran 2021).

- Kosa, K. M., Cates, S. C., Karns, S., Godwin, S. L., & Chambers, D. (2007). Consumer knowledge and use of open dates: results of a web-based survey. *Journal of Food Protection*, 70(5), 1213-1219.
- Köse, N. & Yaman, K. (2010). Tüketicilerin gıda maddelerinin son kullanma tarihine verdikleri önem üzerine bir araştırma: Kastamonu ili merkez ilçe örneği. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 233-240.
- Ketzenberg, M., Gaukler, G., & Salin, V. (2018). Expiration dates and order quantities for perishables. *European Journal of Operational Research*, 266(2), 569-584.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Li, T., Messer, K. D., & Kaiser, H. M. (2020). The impact of expiration dates labels on hedonic markets for perishable products: *Food Policy*, 93, 101894.
- McLean-Meynsse, P. ve Cavalier M.D., 2004, An Empirical Investigation of Factors Influencing Consumption or Interest in Consuming Goat Cheese and Goat Milk, *Journal of Product Marketing*, Vol. 10, Iss. 3.
- Newsome, R., Balestrini, C. G., Baum, M. D., Corby, J., Fisher, W., Goodburn, K., ... & Yiannas, F. (2014). Applications and perceptions of date labeling of food. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 13(4), 745-769.
- Nielsen, (2019). *Gıda Kaybı ve Etiket Okuma Algı Araştırma Raporu*. İstanbul: Nielsen.
- Onurlubaş, E., & Gürler, A. Z. (2015). Tüketicilerin gıda güvenliği konusunda bilinç düzeylerinin ölçülmesi: Tokat ili örneği. *Doktora Tezi*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi FBE Tarım Ekonomisi ABD
- Özgül, E., & Aksulu, İ. (2006). Ambalajlı gıda ürünlerinde tüketicilerin etiket duyarlılığındaki değişimler. *Ege Academic Bakış Dergisi*, 6(1), 1-9.
- Raval, D. (2020). Whose voice do we hear in the marketplace? Evidence from consumer complaining behavior. *Marketing Science*, 39(1), 168-187.
- Resmî Gazete (2010). *Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm> (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2021).

- Resmî Gazete (2013). *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*, <https://www.resmîgazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131128-1.htm> (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2021).
- Resmî Gazete (2017). *Türk Gıda Kodeksi Gıda Etiketleme ve Tüketicileri Bilgilendirme Yönetmeliği*, <https://www.resmîgazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170126M1-6.htm> (Erişim tarihi: 1 Ağustos 2021).
- Samotyja, U. (2021). The system of date labeling in the food supply chain- the weak links from the perspective of final consumers. *LogForum*, 17(3), 331-339
- Sağlam, F., Gümüş, A., & Dokcan, B. (1999). Tüketicilerin besin satın alımına ilişkin bilgi tutum ve davranışları. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 28(1), 39-46.
- Sezen, B. (2004). Expected profit approach used in discount pricing decisions for perishable products, *International Journal of Retail & Distribution Management*, Vol. 32 No. 4, pp. 223-229.
- Tayar, M. (2021) Gıda İsrafını Önlemede SKT ve TETT, Gıda Bilinçlendirme Platformu, <http://www.mustafatayar.com/gida-israfini-onlemede-skt-ve-tett/>, (Erişim tarihi: 1 Ağustos 2021).
- Theotokis, A., Pramatarı, K., & Tsiros, M. (2012). Effects of expiration date-based pricing on brand image perceptions. *Journal of Retailing*, 88(1), 72-87.
- Thompson, B., Toma, L., Barnes, A. P., & Revoredo-Giha, C. (2020). Date-label use and the waste of dairy products by consumers. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119174.
- Toma, L., Costa Font, M., & Thompson, B. (2020). Impact of consumers' understanding of date labeling on food waste behavior. *Operational Research*, 20(2), 543-560.
- Tronvoll, B. (2007). Customer complaint behavior from the perspective of the dominant service logic of marketing. *Managing Service Quality*, 17(6), 601-620.
- Tromp, S. O., Rijgersberg, H., da Silva, F. P., & Bartels, P. (2012). Retail benefits of dynamic expiry dates-Simulating opportunity losses due to product loss, discount policy, and out of stock. *International Journal of Production Economics*, 139(1), 14-21.

- Tsiros, M., & Heilman, C. M. (2005). The effect of expiration dates and perceived risk on purchasing behavior in grocery store perishable categories. *Journal of Marketing*, 69(2), 114-129.
- Van Garde, S. J., & Woodburn, M. J. (1987). Food discard practices of householders. *Journal of the American Dietetic Association*, 87(3), 322-329.
- Van Boxstael, S., Devlieghere, F., Berkvens, D., Vermeulen, A., & Uyttendaele, M. (2014). Understanding and attitude regarding the shelf life labels and dates on pre-packed food products by Belgian consumers. *Food Control*, 37, 85-92.
- Varlık, N., Balıkçioğlu, E. Y. (2021). Kırılđan beşlide gıda fiyatlarının enflasyona geçiş etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 23-39.
- Wansink, B., & Wright, A. O. (2006). "Best if used by..." how freshness dating influences food acceptance. *Journal of Food Science*, 71(4), S354-S357.
- Yerlikaya, S., Karaman, Ş. N., Tuna, Ş., & Şen Arslan H. (2020). Karaman İl Merkezinde Yaşayan Halkın Bilinçli Gıda Tüketim Derecesinin Araştırılması. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2): 1006-1013, 2020.

Extended Abstract

The last date on which foods that are microbiologically perishable and likely to pose a danger to human health should be consumed is called the Expiry Date (EXP). It is a legal obligation to show this date on the packaging. The expiry date is an important issue that needs to be examined in terms of human health, legal, ethical, and customer satisfaction.

From this point of view, in this study, the products that consumers generally suffer from, where the consumers control the EXP and how they understand that the product is defective, whether the EXP of the defective product has passed, to whom the consumers complain first, what kind of reaction the consumers encounter as a result of their complaint, the reaction they get and their feelings and thoughts are against this reaction were investigated.

In this study, content analysis, one of the qualitative research methods, was used. 481 of the 2443 complaints containing the keywords "Expiry Date" and "Expiry Date" were examined under the retailer complaints title on the website www.sikayetvar.com between January 1, 2021 and August 21, 2021. In addition, EXP complaints directed to the Karabük Provincial Directorate "Alo 174 Food Line" were requested. Upon this request, 100 complaints

between January 1, 2016, and March 17, 2021 were obtained via e-mail. Since 14 complaints were not about the Expiry Date, only 86 were included in the analysis. In addition, the opinions of two chain market managers were obtained to clarify the practice and general approach in the field.

In the analysis process, which started with the selection of the document and access to the document, 86 customer complaints received from the Karabük Provincial Directorate of Agriculture and Forestry and 481 customer complaints received from the "sikayetvar.com" site were analyzed by content analysis method. The parts to be examined were determined by limiting the documents for the complaints about the Expiry Date of the foods sold by the food retailers. Afterward, a detailed and in-depth investigation of the complaints was carried out. According to the problem and sub-problems of the research and customer complaints, the opinions of two chain market managers were obtained. Then, themes were created to analyze the document, and content analysis was conducted (Kıral, 2020). Finally, the obtained data were digitized and reported.

Table 1 shows two important issues. The first is the reaction of the consumers who are victims of EXP to the consumer, where they apply first. The second is the emotion of the consumer against the reaction of the company and the reaction given as a result of this emotion. In short, it is the consumer's reaction to the firm's impact, similar to the "action-response principle" in physics. When it exerts an opposing force on the consumer, it will move away from the brand. In other words, "He who sows injustice will reap disaster" Generally, the consumer first made a complaint to the seller. Here, the retailer's corporate return policy is of great importance. In recent years, corporate brands that attach importance to consumer satisfaction have adopted the unconditional return policy. However, the consumer who wants to return the product he bought has to have the shopping receipt and the product. Some food retailers, which are customer-oriented, take the product back when the receipt or any of the product is presented. It even accepts returns, taking the word of its loyal customers, even if there is no receipt or product. In particular, some chain food retailers can take back their private label (Private Label-PL) or market branded products without even asking for a receipt.

It is a fact that food retailers try to increase customer satisfaction and compete intensely in this regard. However, complaints about the Expiry Date are mostly eliminated with instant solutions. As a precaution against the expiration date, the shelf products are visually controlled by looking at the date. However, working with an insufficient number of inexperienced personnel increases the errors in the Expiry Date control. In this regard, the attitudes and policies of enterprises toward the Expiry Date are essential. Expiry Date problems can be encountered in both corporate and individual businesses. Today, even corporate companies have not been able to find an automation-based solution in this regard because too much product circulation is experienced in short time intervals. Entering and transferring each of the

different Expiry Date dates of these products into the system is not profitable in terms of time and cost.

Most consumers stated that they would not have bought them anyway if they had checked the products whose Expiry Date had passed during shopping. On the other hand, some consumers declared that they noticed it at the last moment by checking the Expiry Date at home before consuming. After opening the product, they understood that the Expiry Date had passed from its appearance and smell. It was stated that some products were standard in appearance and smell, but it can be understood that they were deteriorated during cooking. Many consumers noticed that the product was faulty, even though the Expiry Date had not passed.

On the other hand, some consumers understood that they consumed expired or damaged products due to severe and urgent health problems (weakness, abdominal pain, cramps, nausea, vomiting, loss of appetite, diarrhea, etc.). In the examined complaints, consumers thought that their health was endangered due to spoiled products, even if the Expiry Date was passed or not, that they put human life in danger, and that this should be punished.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- 5- Makaleler için telif hakkı ödenmez.
- 6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.
- 7- Başlıklar 11 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. -----
----- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com -----
- 8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

Yazılar; Times New Roman karakterinde, 11 punto (dipnotlarda ise 8 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı 16X24 ebadında, kenar

boşlukları sağdan, soldan, üstten 2 cm ve alttan 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “10nk”olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

10- “Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

12- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

13- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

14- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

15- Dergimize makale gönderecek olan yazarların çalışmalarına ait Turnitin raporunu sisteme yüklemesi gerekmektedir.

16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

17- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kaynakça

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarik). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>
İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN: 2529-0088
SAYI/ISSUE: 18
Nisan/April 2022

ISSN 2148-5933

9 772148 593003

04